

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2014

№ 2 (71)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 10 від 6 червня 2014 р.)*

Дніпропетровськ
2014

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2014. – № 2 (71). – 336 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить щоквартально • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Передплатний індекс – 37554

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 10.03.2010)**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, вміщено інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. **С.М. Алфьоров** (голова); д-р юрид. наук, проф. **К.В. Антонов**; д-р юрид. наук, проф. **І.Г. Богатирьов**; д-р юрид. наук, доц. **М.Г. Вербенський**; д-р техн. наук, проф. **В.Б. Вишня**; д-р юрид. наук, проф. **В.П. Ємельянов**; д-р юрид. наук, доц. **О.Г. Комісаров** д-р юрид. наук, проф. **М.В. Корнієнко**; д-р філос. наук, проф. **В.В. Кузьменко**; д-р юрид. наук, проф. **А.Р. Мацюк**; д-р філос. наук **О.В. Марченко**; д-р юрид. наук, доц. **Т.П. Мінка**; д-р юрид. наук, проф. **Л.Р. Наливайко**; д-р філол. наук, проф. **А.М. Поповський**; д-р юрид. наук, проф. **Є.Д. Скулиш**; д-р юрид. наук, проф. **О.Л. Соколенко**; д-р юрид. наук, проф. **В.М. Тертишник**; д-р юрид. наук, проф. **К.О. Чаплинський**; канд. юрид. наук, проф. **І.Р. Шинкаренко**; канд. юрид. наук, доц. **В.О. Боняк**; канд. юрид. наук, доц. **О.М. Обушенко** (відп. секретар); канд. юрид. наук, доц. **О.В. Кириченко**; канд. юрид. наук, доц. **В.В. Лень**; канд. пед. наук **Н.О. Побережна**; канд. юрид. наук, доц. **В.Я. Покайчук**; канд. пед. наук, доц. **В.М. Савіщенко**; канд. юрид. наук, доц. **В.І. Сліпченко**; канд. юрид. наук, доц. **В.В. Шаблистий**; д-р юрид. наук, проф. **Ю.М. Антонян** (Росія); д-р юрид. наук, проф. **С.П. Щерба** (Росія); д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова).

З М І С Т**ФІЛОСОФСЬКІ Й ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ
РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА****Кузьменко В. В.**

Рефлексія онтологічного й аксіологічного аспектів
філософсько-правової парадигми Л. І. Петражицького 8

Легка О. В.

Взаємозв'язок правозастосовної техніки
з іншими видами юридичної техніки 23

Новікова М. М.

Інститут правового компромісу у механізмі
менеджменту юридичного конфлікту 30

Орлова О. О.

Правові аспекти гендеру в Україні 38

Samotuga A. V.

Some problems of understanding the content of collective rights 43

Сердюк І. А.

Методологічний аналіз інтерпретацій
поняття «громадянське суспільство» 49

Талидкін О. В.

Правосуб'єктність фізичних осіб: окремі аспекти 55

**ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО
Й ТРУДОВОГО ПРАВА****Булат Є. А.**

Правова охорона комп'ютерних програм на сучасному етапі 61

Булах С. М.

Дефініція поняття «переведення працівника на іншу роботу» 64

Легеза Ю. О., Орешкова А. Ф. Визначення поняття «продовольча безпека»	74
Кахович О. О. Організація роботи юридичної служби підприємств	81
Коваленко А. В. Дисциплінарна відповідальність медичного працівника	87
Круглова О. О. Тенденції розвитку соціальної політики в Україні	96
Чабаненко М. М. Норми, що регулюють трудові відносини, в системі аграрного права	102
Обушенко Н. М. Види правозастосовної діяльності у сфері трудового права	106
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Кацуба Р. М. Організація діяльності міліції із запобігання порушенням громадського порядку під час чемпіонату Європи з баскетболу «Євробаскет-2015»	114
Савіщенко В. М. Особливості підготовки та комплектування науково-педагогічних кадрів	121
Бондаренко Н. С. Адміністративно-правова охорона об'єктів тваринного світу	130
Гаврилюк Р.В. Особливості позбавлення права керування транспортними засобами як вид адміністративного стягнення	137
Д'яченко А. В. Щодо нормативного регулювання питань відповідальності за вчинення валютних правопорушень	144

Калугін Є. П.

Безпека дорожнього руху: охорона чи захист.

До співвідношення понять 149

Колесников М. О.

Зарубіжний досвід надання адміністративних послуг

з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно 158

Лушер В. В.

Поняття та зміст інформації в органах прокуратури України 166

Молчанов Р. Ю.

Окремі особливості провадження у справах

про адміністративні корупційні правопорушення

за участю спеціальних підрозділів по боротьбі

з організованою злочинністю МВС України 172

**БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ:
ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Chaplynskyi K. O.

Actual problems of conducting examination 182

Бабанін С. В.

Змішана форма вини у кримінальному праві України 186

Богатирьова О. І.

Особливості прокурорського нагляду за додержанням

законів при здійсненні окремих заходів виховного впливу

на засуджених до позбавлення волі 193

Дрозд В. Г.

Проблемні питання застосування домашнього арешту

як виду запобіжного заходу 200

Кириченко О. В.

Актуальні проблеми оперативно-розшукової протидії злочинам

проти громадської безпеки (за результатами соціологічного

опитування працівників органів внутрішніх справ) 206

Кисельов І. О.

Обстановка вчинення умисного вбивства

або замаху: кримінологічний аналіз 214

Ковбаса В. М.

Криміналістична характеристика спеціальних знань 224

Ковтун І. В.

Проблеми запровадження у законодавство України
інституту кримінального проступку 230

Обушенко О. М.

Історія розвитку законодавства про кримінальну
відповідальність за торгівлю людьми
або іншу незаконну угоду щодо людини в Україні 241

Строгий В. І., Рижов І. М.

Контроль за діяльністю державної системи боротьби
з тероризмом як елемент політики національної безпеки 249

Христов О. Л.

Удосконалення нормативного регулювання взаємодії оперативних
і слідчих підрозділів ОВС під час реалізації матеріалів ОРД 256

Chaplynska Yu. A.

Organizational and tactical support
of the investigative experiment 263

Шинкаренко І. О.

Психологічні механізми формування злочинного натовпу
під час масових порушень громадського порядку 269

Бідняк Г. С.

Особливості організаційно-підготовчих заходів
до проведення почеркознавчого дослідження 275

Гора І. Ю.

Проблеми протидії ксенофобії в сучасній Україні 283

Грищаченко В. В.

Оперативно-розшукове запобігання злочинам
органами внутрішніх справ як структурний елемент
оперативно-розшукової протидії злочинам 291

Добровольська О. Г.

Провадження на підставі угод і компромісів
у кримінальному процесі України 299

Завгородня К. В.

Застосування практики Європейського Суду з прав людини
з метою недопущення безпідставного обмеження
стороною обвинувачення свободи та недоторканності
особи під час досудового розслідування 305

Лускатова Т. О.

Структура криміналістичної характеристики умисних тяжких
тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого 315

Довідка про авторів 324

ФІЛОСОФСЬКІ Й ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Кузьменко В. В.

доктор философских наук, профессор
(Днепропетровский государственный
университет внутренних дел)

УДК 340.12

РЕФЛЕКСИЯ ОНТОЛОГИЧЕСКОГО И АКСИОЛОГИЧЕСКОГО АСПЕКТОВ ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЙ ПАРАДИГМЫ Л. И. ПЕТРАЖИЦКОГО

Кузьменко В. В. Рефлексія онтологічного та аксіологічного аспектів філософсько-правової парадигми Л. Й. Петражицького. Розкрито, що головними ідеями, закладеними Л. Й. Петражицьким в основу складеної ним нової психолого-антропоцентристської парадигми, є ідеї трактування права як низки явищ індивідуальної психіки, що виникають при вирішенні проблем духовних і матеріальних цінностей соціуму.

Аксіологічний аспект емоціоналістського вчення Л. Й. Петражицького полягає у визнанні інтуїтивного права в якості регулятора, що приводить суспільство до стану, коли у правовому полі між індивідом і суспільством, при виконанні індивідами своїх обов'язків і усвідомленні своїх прав, немає опосередковуючих ланок.

Онтологічний аспект вчення Л. Й. Петражицького полягає в тому, що при поясненні психології соціуму, походження права і моральності немає необхідності розглядати «соціальну» психіку.

Ключові слова: парадигма, індивідуальна психіка, інтуїтивне право, права та обов'язки, психологія соціуму.

Постановка проблеми. Актуальность избранной темы состоит в необходимости исследования в онтологическом и аксиологическом контексте социального феномена права, не только как норм долженствования, устанавливаемых волей государства, являющихся «велениями» и «запретами», обращенными к субъекту. Нормы права всегда определяют образ правоотношений между субъектами, их обязанности и права. Из сказанного вытекают противоречия, относящиеся к трактовке природы мнимых реальностей, которые принимаются за данность, например: «воли государства», «общей воли», «единой воли государства», «общего признания» и ряда других. В настоящее время вопросы мотивационного и культурно-воспитательного воздействия права всё чаще становятся предметом обсуждения как в философии и теории права, так и в специальных юридических науках: криминологии,

криминалистике, судебной психологии.

В связи со сказанным анализ онтологического и аксиологического аспектов философско-правовой концепции Л. И. Петражицкого особенно актуален. Его позиция одна из самых оригинальных в истории отечественной философско-правовой мысли. Л. И. Петражицкий основатель психологического направления в праве. Именно Л. И. Петражицкий в 1897–1900 гг. впервые в отечественном правоведении поставил вопрос о необходимости опоры естественного права на достижения психологии. Обращение Л. И. Петражицкого к наследию естественного права как источнику новой теории выразилось в постулировании человека, взятого в единстве его физических и социальных свойств. Трактовка человека как природного существа проводилась Л. И. Петражицким в контексте учения Ч. Дарвина и достижений психологии конца XIX столетия. В основу своей правовой концепции Л. И. Петражицкий положил понятие эмоции. Он определил эмоцию как процесс возбуждения-торможения в человеческом организме, который возникает при взаимодействии людей при разрешении проблем духовных и материальных ценностей. Указанная идея была развернута Л. И. Петражицким в целостную теорию. В ней такие традиционные юридические понятия как норма права, её структура, субъекты права, правоотношения, юридические факты получили нетрадиционное освещение благодаря новым категориям. К ним относятся: интуитивное право, официальное и неофициальное позитивное право, нормативные факты, нетрадиционный круг субъектов права и правотворчества. Из прежних парадигмальных установок естественного права Л. И. Петражицкий высоко ценил идею «политики права» как способа преобразования человеческой природы посредством законов.

Автор подчёркивает, что целостная философско-правовая парадигма Л. И. Петражицкого вырастает из необходимости решения прикладных задач правовой и экономической политики. Он последовательно развивает концепцию правовой мотивации личности, в которой раскрываются методы мотивационного и педагогического действия права. Л. И. Петражицкий разрабатывает методологические и логические основания социально-гуманитарного знания. Он выстраивает, в соответствии с ними, собственную теорию морали и права как теорию двух «ветвей» этики. С целью выявить целенаправленность происходящего в истории развития культуры Л. И. Петражицкий работает над созданием общей социологии как универсальной теории общественных процессов и социологии права как её составной части.

Отметим, что психологическая теория права Л. И. Петражицкого шла вразрез с философско-правовыми воззрениями того времени. Она противостояла как школе «неоидеалистов», так и их оппонентам – сторонникам социологического правоведения. Кроме того, психологическая теория права Л. И. Петражицкого шла вразрез с позицией защитников правового этатизма, которые абсолютизировали роль государства в жизни общества и предполагали широкое и активное государственное вмешательство в экономическую и

социальную жизнь общества.

Новая философско-правовая парадигма Л. И. Петражицкого явилась стимулом развития отечественной правовой мысли. Многие её идеи были усвоены за рубежом, поэтому не случайно большинство западных исследователей называют имя Л. И. Петражицкого в пятерке наиболее выдающихся отечественных юридических умов.

По убеждению автора, психолого-антропоцентристская парадигма Л. И. Петражицкого должна рассматриваться не только с исторической точки зрения, но с позиции современности. Политико-правовые школы в последние годы фиксируют эмоционально-психологическую поддержку большинства как неотъемлемое свойство власти и правовых норм.

Анализ публикаций, в которых положено начало решению данной проблемы. Говоря об исследованности и разработанности выбранной тематики, автор выделяет тот момент, что в Украине творчество Л. И. Петражицкого осталось практически не исследованным. В России в различные периоды практически все работы Л. И. Петражицкого вызывали интерес со стороны правоведов и философов.

Отметим, что нетрадиционные идеи Л. И. Петражицкого, с момента их появления, вызвали в российском правоведении серию дискуссий. В них были вовлечены Б. Н. Чичерин – патриарх идеи естественного права XIX столетия, а также ведущие теоретики юридического позитивизма В. И. Сергеевич, Г. Ф. Шершеневич, Д. Д. Grimm, Н. И. Палиенко и ряд обозревателей права. Спор о новых путях гносеологии в области права осложнился тем, что группа правоведов П. И. Новгородцев, Б. А. Кистяковский, С. Н. Трубецкой, Е. Н. Трубецкой, поддержав идею Л. И. Петражицкого о возрождении естественного права, не разделяли его методологических посылок, отдав предпочтение неокантианству.

Исследование творчества Л. И. Петражицкого позволяет увидеть в наследии философско-правовой мысли не только новый образ права, но и осознать многообразие и теоретическое богатство течений в отечественном правоведении.

Подчеркнём также, что отчетливо просматривается динамика процесса воздействия теории Л. И. Петражицкого на общий ход познавательной деятельности в области правоведения той эпохи. Его школа, получившая название психологической, сформировалась довольно быстро. Такие его последователи как М. А. Рейснер, П. А. Сорокин, Н. С. Тимашев, М. Д. Лазерсон, Н. И. Иванов, П. Е. Михайлов стали проводниками идей Л. И. Петражицкого. Указанные последователи Л. И. Петражицкого исследовали право как феномен в области социологии. Ученики Л. И. Петражицкого, не потеряв своей научной индивидуальности, во многом сохранили методологию и идеи своего учителя. Наиболее знаменитый из них своими положениями в области социологии и культурологии П. А. Сорокин на всем протяжении своего творчества использовал категорию интуитивного права. Г. Д. Гурвич соединил конструкции Л. И. Петражицкого со своими идеями «эмоционального опыта»

и его разновидностей. Все представители школы Л. И. Петражицкого способствовали распространению его учения, причем именно дореволюционного периода.

Автор отмечает и тот факт, что труды отечественных специалистов в области психологии, социологии, символической логики в 70–80 гг. XX столетия значительно опережали правоведение в позитивной оценке идей Л. И. Петражицкого. Теория эмоций включается не только в монографическую, но и учебную литературу в сфере психологии. Отметим труды А. В. Петровского [8], М. Вилюнаса [2; 1]. Для социологов Л. И. Петражицкий был интересен как теоретик, из школы которого вышла плеяда известных социологов XX столетия. Теоретик современной логики А. И. Ивин использовал классификацию норм права Л. И. Петражицкого как наиболее богатую вариантами в теории нормативных суждений [4].

Целью статьи является исследование особенностей онтологического и аксиологического аспектов философско-правовой парадигмы Л. И. Петражицкого, выявление идей, заложенных Л. И. Петражицким в конструирование психолого-антропоцентристской философско-правовой парадигмы отечественной юриспруденции начала XX столетия.

Объектом исследования является творческое наследие Л. И. Петражицкого.

Предмет исследования – онтологический и аксиологический аспекты философско-правовой парадигмы Л. И. Петражицкого.

Методы исследования тесно связаны с предметом исследования. Это в первую очередь метод системного анализа, синтеза, детерминизма и историзма в изучении общественных явлений, а также герменевтический метод.

Разрыв в области правоведения социальных и психофизических свойств личности представляет собой нарушение принципа системности в познании права. Преодоление этого пробела в гносеологическом и методологическом аспектах отечественной правовой мысли является задачей не только правоведов, но и философов, работающих в области философии права.

Для достижения цели автор считает необходимым обращение к трём основным трудам Л. И. Петражицкого. В работе «Теория права и государства в связи с теорией нравственности» представлена целостная система юридических понятий на основе онтологических, гносеологических и методологических посылок, разработанных в предшествующие годы. Указанный труд российского мыслителя завершает построение целостной философско-правовой парадигмы. В предшествующей работе «Введение в изучение права и нравственности. Основы эмоциональной психологии» Л. И. Петражицким разработаны онтологические, гносеологические методологические посылки философско-правовой парадигмы. В работе «Акционерная компания. Акционерные злоупотребления и роль акционерных компаний в народном хозяйстве», предшествовавшей двум предыдущим работам, Л. И. Петражицкий раскрыл замысел своей философско-правовой концепции.

Изложение основного материала. Автору представляется важным, приступая к анализу философско-правового наследия Л. И. Петражицкого,

учесть мнение последователя российского учёного Г. Д. Гурвича. В труде «Юридический опыт и плюралистическая философия права» он писал о том, что «Л. И. Петражицкий принадлежит к числу первостепенных мыслителей, чьи новаторские идеи настолько опережали свою эпоху, что их истинное значение выявляется лишь спустя определенный промежуток времени. Поэтому философия права этого ушедшего от нас ученого может быть оценена во всем своем значении только в перспективе глубоких изменений, характерных для современной философской и юридической мысли» [3, с. 339]. Именно в контексте произошедших в настоящее время трансформаций в способах интерпретации онтологии и аксиологии права, а также методологических подходов к его исследованию автору видится возможность, во-первых, актуализации онтологического и аксиологического аспектов теоретико-правовых и социолого-правовых идей Л. И. Петражицкого, во-вторых, уяснения их значения в генезисе современного правопонимания.

В своей ранней работе «Акционерная компания. Акционерные злоупотребления и роль акционерных компаний в народном хозяйстве» Л. И. Петражицкий исходил из того, что право коренится в психике индивида. Юрист поступит ошибочно, утверждал он, если станет отыскивать правовой феномен где-то в пространстве над или между людьми, или же в социальной среде. Феномен права происходит в психике, и только там. Интерпретация права с позиции психологии индивида, считал Л. И. Петражицкий, позволяет поставить юридическую науку на почву достоверных знаний, полученных путем самонаблюдения (методом интроспекции) либо наблюдений за поступками других лиц. «Право есть психическое явление. Оно состоит из правил поведения, подчинение которым обязательно и может быть требуемо или даже (обыкновенно) вынуждено. Человеческие правила поведения, т. е. знание или вера и признание, что в известных случаях человек должен что-либо делать или от каких либо поступков воздерживаться, – явления не «материи», а человеческого «духа». Это равным образом очевидно как по отношению к праву, так и по отношению к этике. Отличием нормы права от норм этики и тому подобных правил поведения является то различие в природе обязательности этих правил, по которому нормы права не только признаются обязательными для тех субъектов, от которых они ожидают известного поступка или воздержания (что относится и к правилам нравственности), но в то же время создают и притязание для других субъектов (органов власти или других) на исполнение правила со стороны обязанного. Поэтому нормы и обязанности – явление, общее для права и этики, но «права» в субъективном и активном смысле, т. е. в смысле уполномочивания кого-либо на известное притязание, – составляют характерное явление для права, но не для этики. Сообразно с этим наука права знает и изучает три категории понятий, с одной стороны: 1) право или нормы в объективном смысле, как отвлеченные правила поведения; с другой стороны: 2) права в субъективном смысле, как вытекающую из объективного права власть каких-либо субъектов требовать чего-либо от других и 3) обязанности, возникаю-

щие для субъектов из норм объективного права. Наука же этики знает и изучает только первую и третью категории этих понятий, т. е. только «правила» и «обязанности». Этических же «прав», в смысле притязаний к ближним, она не знает» [5, с. 7]. В решении проблемы соотношения вытекающих из сложившейся в обществе традиции норм морали, этических норм и права Л. И. Петражицкий стремился отойти от конфронтации либералов и консерваторов, с одной стороны, и методологических разногласий теоретиков и философов права – с другой. Ученый не отрицал значение культурной традиции, но вместе с тем поддерживал либеральную идею автономии права от государства. Он стремился рассматривать право в связи с развитием культурной традиции в целом, для того чтобы создать такую теорию права, которая могла бы стать методологической основой как для профессиональной юриспруденции, так и для воспитания правосознания восточнославянского общества в целом, тяготеющего к недооценке права в пользу морали. Основоположение философско-правовой теории Л. И. Петражицкого заключается в обнаружении реальности права, – каким оно видится конкретной личности, чьи психологические мотивации своего социального воспроизводства с неизбежностью базируются на ряде предварительных установок: экзистенциальных, индивидуальных, групповых, общественных. В зависимости от ценностной ориентации индивида право в жизни личности может занимать либо доминирующее, либо ничтожное место. Восточнославянское общество тяготеет к последнему варианту ценностной ориентации, к правовому нигилизму. По Л. И. Петражицкому, право начинается не с исполнения обязанностей «посторонними лицами», а с «саших обязанных». Указанное является фундаментом, на котором может быть построено здание правовой культуры, прочного и стабильного правопорядка. Концепция ученого – это оригинальная методология опредмечивания встречи нормы законодательства и того, кому эта норма адресована.

В онтологическом контексте основополагающим в учении Л. И. Петражицкого о праве является его психологическая трактовка – право, это суждение, существующее в психике человека, влияющее на поведение посредством переживания этого суждения в эмоции. Психический факт переживания права – не есть право, это проявление права. Число правовых явлений равняется числу переживаний и правовых явлений в психике. Правовым явлением будет переживание интуитивного права. Поэтому чувство нельзя смешивать с эмоциями. Чувства сопровождаются соответствующими эмоциями. Эмоция преобразует волю в сознание, обладающее, по сравнению с ней, односторонним характером. Эмоции, с одной стороны, принадлежат к физиологии и нервной деятельности, с другой – являются результатом воздействия общественной психики на человека. Именно этим свойством объясняется двусторонний характер переживания права. Под воздействием чужих эмоций человек может осознавать чувство долга или переживать принадлежность ему права при наличии переживания обязанности другим человеком.

С самого начала создания своей философско-правовой концепции, в час-

тности, в труде «Акционерная компания. Акционерные злоупотребления и роль акционерных компаний в народном хозяйстве», Л. И. Петражицкий подчёркивает, что право, во-первых, является отражением нравственности этноса, во-вторых, воспринимаемое интуитивно, является нравственной школой этноса, в котором оно конструируется. Право – отражение социокультурных условий каждого этноса. Разумное право, пройдя интуитивный уровень, формирует духовность в обществе. «Дальнейшим психическим продуктом норм права, является такое или иное изменение самой психической природы граждан, характера и, в частности, этики народа. Разумное право представляет своего рода нравственную школу для народа, укрепляя и развивая его этику в желательном направлении. Неудачное право может распространять деморализацию или, во всяком случае, противодействовать здоровому этическому прогрессу, тормозить развитие и расцвет этических сил граждан. Постоянно направляя мышление и поведение граждан в том или ином направлении, возбуждая постоянно мотивы такого-то разряда и подавляя или предупреждая мотивы и поведение иного рода, право неминуемо упражняет и укрепляет одни струны народной души, ослабляет и атрофирует другие. Это относится не только ко всему правовому строю как таковому, который захватывает и в значительной степени предопределяет всю жизнь и деятельность всякого гражданина, как члена семьи, общины, сословия, государства, как участника в производстве и обмене хозяйственных благ и т. п., но и, в более скромных размерах, ко всякому институту права, хотя бы невидимому, весьма мелкому и незначительному» [5, с. 10]. По мысли автора, в истоке теория Л. И. Петражицкого тяготела быть сконструированной как эмпирическая наука об обществе, этносе – как социология права. Общество живёт по критериям, которые эмпирически выявлены в нём и продемонстрированы обществу социологией права. В своём истоке теория Л. И. Петражицкого тяготела к превращению психологического подхода в понимании права в подход социологический. Л. И. Петражицкий видел её развитие как социологии права, в частности, как учение о солидаризме и как психологически ориентированную социологию, а не как науку о праве. Отметим, что концепция солидаризма получила развитие лишь в Западной Европе. Соответствующие идеи среди отечественных исследователей права не были восприняты. Комментируя приведенные выше мысли Л. И. Петражицкого, отметим также, что уже изначальные тенденции его теории направлены на снижение значения позитивного права как регулятора отношений в обществе и возрастание значения интуитивного права. На наш взгляд, они связаны с его представлением об эволюции форм права и появлением нового правосознания, которым будут регулироваться и поведение человека в быту, и международные отношения, и политика, и экономика. Правовое государство предполагает правопорядок, который поддерживается гражданами добровольно, на основе высокого уровня правосознания.

В связи с вышесказанным, автор отмечает, что позитивное право определяется Л. И. Петражицким как «совокупность норм права». Оно представ-

лено в виде официально действующих в государстве нормативно-правовых предписаний. Интуитивное или неофициальное право – это психическое явление, особое состояние души человека. Охватывая эмоции, переживания, оно отходит от однообразного шаблона поведения, который диктуется людям позитивным правом. Интуитивное право имеет индивидуальный изменчивый характер. Его содержание определяется индивидуальными условиями и обстоятельствами жизни каждого индивида, каждой семьи, каждого класса людей. Интуитивное право определяется характером, воспитанием, образованием, социальным положением, профессиональными занятиями, личными знакомствами и отношениями. Психологическая теория права Л. И. Петражицкого исходит из того, что интуитивное право вырабатывается путем взаимного психического общения в разных кругах людей с общими интересами. Отметим, что общение основывается на эмоциональной сфере. Эмоционально-психологическая теория Л. И. Петражицкого усматривает в психологии изначальный источник правоотношений, которые порождают права и обязанности индивидов. Главные причины происхождения права и государства эмоционально-психологическая теория Л. И. Петражицкого усматривает не в окружающей их экономической, социальной и иной среде, а в особенностях психики человека. «Импульсы» – эмоции играют главную роль не только в приспособлении человека к условиям жизни общества, но и в образовании государства и права.

Выявляя идеи, заложенные Л. И. Петражицким в конструирование психолого-антропоцентристской философско-правовой парадигмы отечественной юриспруденции начала XX столетия, отметим, что в труде «Введение в изучение права и нравственности. Основы эмоциональной психологии» Л. И. Петражицкий раскрывает и обосновывает новые парадигмальные основоположения в изучении понятий права и нравственности. Он указывает на то обстоятельство, что, несмотря на многовековые попытки определить право и нравственность, которые вполне справедливо можно отнести к специфическим чертам человеческого духа, они и по сей день остаются «неразрешенными загадками». В указанном труде, во-первых, разрабатываются методологические посылки философско-правовой концепции, во-вторых, выясняется природа права и нравственности, в-третьих, намечаются онтологические и гносеологические основоположения концепции. Л. И. Петражицкий пишет о том, что обстоятельствами, препятствующими изучению основоположений права, являются, во-первых, недоразумения относительно сферы нахождения правовых (и нравственных) явлений, во-вторых, отсутствие надлежащей научной методологии и применение «негодных» для научных целей приемов мышления и исследования; в-третьих, неудовлетворительное состояние традиционных и господствующих учений психологии. «Проблема понятия права есть отнюдь не одна из множества проблем правоведения, а просто проблема науки права вообще, т.е. такая основная и преюдициальная проблема, от решения которой зависит сама возможность науки о праве, в отличие от собрания мнений, утверждений и

предположений, не могущих претендовать на научность ни по своему происхождению, ни даже по своему содержанию» [6, с. 20]. Л. И. Петражицкий выявляет недостатки методологии, имеющейся в распоряжении юристов и моралистов. Он раскрывает свои методы исследования правовых явлений и образования общих понятий и теорий. Российский мыслитель пересматривает научное здание теоретической психологии. В труде «Введение в изучение права и нравственности. Основы эмоциональной психологии» Л. И. Петражицкий раскрывает, в правовом контексте, основную категорию элементов психической жизни – эмоций. Он показывает отличие смысла этой категории, взятой в правовом контексте, от того, что представлен в психологии. На основе эмоциональной психологии он строит новую теорию этических, т.е. правовых и нравственных явлений.

Автор отмечает, что психологическая теория права Л. И. Петражицкого принципиально отличается от традиционных воззрений в области юриспруденции начала XX столетия. Она в новом ракурсе высвечивает понятия «право» и «нравственность», служит базой для создания новой науки «политика права». По убеждению Л. И. Петражицкого, миссия будущей науки, «политики права» состоит в отыскании нового не бессознательно-эмпирического пути, при изучении понятий права и нравственности, «...а в соответственном ускорении и улучшении движения к свету, к великому идеалу будущего» [6, с. 4].

Во второй главе «Об изучении конкретных правовых явлений» указанного выше труда Л. И. Петражицкий раскрывает и обосновывает методы изучения права и нравственности в их связи с определяемой им психологической природой права. «Интроспективный метод, простое и экспериментальное «самопознание», является не только единственным средством непосредственного и достоверного познания и изучения правовых (правовых как и нравственных) явлений, но и таким средством, без которого вообще исключена всякая возможность какого бы то ни было познания правовых (и нравственных) явлений» [6, с. 33]. Основными методами изучения права являются:

а) самонаблюдение (простое и экспериментальное) – «интроспективный метод». Под экспериментальным методом, по мысли Л. И. Петражицкого, следует понимать наблюдение, которое осложнено умышленным воздействием на подлежащие наблюдению явления. Для этого применяются особые методы, необходимые для вызова изменений в наблюдаемом явлении;

б) соединительный метод (простого и экспериментального) внутреннего и внешнего наблюдения. Л. И. Петражицкий указывает на возможность и научную основательность предположений относительно чужих психических переживаний, во-первых, в форме умозаключений по аналогии о собственных и чужих индивидуальных движениях, во-вторых, в форме дедуктивных умозаключений в конкретных случаях из общих индуктивно добытых положений о внешних проявлениях известной категории психических переживаний путем подведения конкретных чужих движений под соответствующие

положения.

Обосновывая свою методологию изучения понятий права и нравственности, Л. И. Петражицкий указывает на неэффективные методы в их изучении. Он пишет о том, что юристы и моралисты полагают, будто бы для образования понятия права следует, во-первых, обозреть все правовые явления, во-вторых, сравнить их друг с другом для отыскания общих всем им признаков, в-третьих, сравнить их с другими, для поиска сродных явлений. Все указанные методы необходимы для выбора из найденной суммы таких общих признаков, которые были бы вместе с тем и отличительными для правовых явлений. Но такая методология, рекомендуемая логиками и методологами, по самой природе общих (классовых) понятий и классов невозможна, поскольку невозможно обозреть все объекты какого-либо класса, а тем более все объекты схожих классов. Допуская возможность выполнения такой работы, Л. И. Петражицкий утверждает, что указанная методология не выдерживает критики. В логическом контексте, для отыскания общих и отличительных признаков какого-либо класса явлений нет еще критерия, необходимого для подбора одних предметов, как относящихся к определяемому классу, а других – как относящихся к иному классу. Если же приступать к данной работе с предвзятым мнением относительно признаков данного рода явлений, то рекомендуемый прием сводится к легкому торжеству нахождения и доказательства наличности того, что было припасено для нахождения. Л. И. Петражицкий указывает на то обстоятельство, что юристы не занимаются подобными логическими операциями. При установлении общего понятия права юристы и моралисты исходят из сложившихся стереотипов. При этом они используют терминологию не общенародного языка, а профессионально-юридические термины.

Выявляя идеи, заложенные Л. И. Петражицким в конструирование психолого-антропоцентристской философско-правовой парадигмы отечественной юриспруденции начала XX столетия, отметим, он убежден в том, что «наука должна быть суверенною во всех отношениях и проявлениях, и никакие указания для неё не авторитет; она должна собственною мыслью создавать и оправдывать те умственные продукты, которые ей нужны, и для этого вырабатывать сознательно-критические методы и критерии правильности и обоснованности» [6, с. 62]. Наука, по Л. И. Петражицкому, должна быть независимой от привычек давать имена исследуемым объектам. Она должна стать на почву научно-самостоятельного образования классовых понятий и классов. С его позиции, для образования классового понятия не требуется обозрения всех возможных объектов для констатации наличия каких-либо присущих им общих признаков. Не требуется также исполнения еще более невозможной работы обзора прочих, хотя бы только сродных, объектов для нахождения отличительных, у всех прочих объектов отсутствующих, признаков.

Методология, раскрытая и обоснованная Л. И. Петражицким, исключает не только возможность всяких «порочных кругов», но и необходимость доказательства общности и отличительности классовых признаков.

Говоря о парадигмальных установках теории Л. И. Петражицкого, отметим, что эмпирический подход в классической науке рассматривается им как единственно возможный вариант познавательной деятельности в области права. Но методологическая позиция Л. И. Петражицкого не может быть в полной мере отождествлена с позитивизмом, которому свойственно признание приоритета эмпирического исследования в познавательной деятельности. Подчеркнём, что подход российского мыслителя отличен от подхода априорно-рационалистического, который выработан школой естественного права. Кроме того, нельзя не принимать во внимание то обстоятельство, что Л. И. Петражицкий не приемлет и неокантианскую методологию школы «возрожденного естественного права». Он расходится с обоими направлениями в понимании построения познавательной деятельности в области права. Л. И. Петражицкий признаёт «негодностью» юридико-позитивистские ограничения для построения научной теории права. Он разрешает указанную оппозицию классических методологических стратегий, выдвигая своё понимание метода, которое основано на представлении о правоведении как о гуманитарной науке. По мнению Л. И. Петражицкого, в науках, имеющих дело с духовными феноменами, метод заключается «во внутреннем восприятии происходящего в собственной психике» [6, с. 19] и поэтому может быть назван методом внутреннего наблюдения, самонаблюдением, или интроспекцией. Указанный метод обусловлен спецификой предмета исследования, который «состоит в наших же психических переживаниях, в данных нашего внутреннего опыта», а, значит, «доступен более близкому, непосредственному и достоверному познанию, чем материал, с которым имеют дело такие науки, как, например, физика, химия, физиология, вообще науки, касающиеся внешнего мира» [6, с. 15–16]. Наиболее важным аспектом построения методологии российским учёным является выделение особого вида эмоциональных переживаний, которые Л. И. Петражицкий называет бланкетными. Все этические эмоции (правовые и нравственные) отнесены им к данному виду. «Наряду с легионами таких эмоций, к которым приурочены определенные, хотя бы по общему характеру и направлению акции, в нашей психике имеются и играют весьма важную роль в жизни еще такие эмоции, которые сами по себе не предопределяют не только частностей, а даже и общего характера и направления акций и могут служить побуждением к любому поведению; а именно они побуждают к тем действиям, представления которых переживаются в связи с ними. Такие эмоции мы назовем условно абстрактными или бланкетными эмоциями» [7, с. 28]. Теория мотивации, разработанная Л. И. Петражицким и представленная в первой главе труда «Теория права и государства в связи с теорией нравственности», отличается от той, которая разработана в детерминистской психологии, основанной на методологии позитивизма. В указанной теории имеет место каузальное объяснение психических феноменов, любые поступки рассматриваются как реакция воздействия извне. Учение о мотивах поведения, предложенное Л. И. Петражицким, позволяет понять, почему в одинаковых условиях разные субъекты ведут себя

по-разному, что осталось необъяснимым в детерминистской психологии.

По убеждению автора, в отличие от различных парадигм построения познавательной деятельности в области права, априорно-рационалистической, выработанной школой естественного права, позитивистской, которой свойственно признание приоритета эмпирического исследования, неокантианской, Л. И. Петражицким выработана собственная парадигма, которую следует называть психолого-антропоцентристской. Л. И. Петражицким право определено как двусторонняя этическая эмоция, специфика которой заключается в свойствах атрибутивности и императивности. Атрибутивность означала эмоциональное состояние субъекта общества в отношении принадлежности духовного ему духовного или материального блага, отражаемого в интеллектуальной проекции. Императивный характер эмоции как права выражался в переживании неоспоримости принадлежности блага субъекту. Там, где эта эмоция возникла без влияния какого-либо авторитета, например, норм, установленных государственной властью, религией, социальной группой, право носило интуитивный характер. Его источником было автономное самоопределение личности в обществе.

В парадигмальной установке Л. И. Петражицкого интуитивное право представлено как ближайший к природе регулятор, средство мотивации поведения индивида. Именно интуитивное право приводит индивидов к исполнению прав и обязанностей без каких-либо внешних воздействий – принуждения и сформулированных норм – моделей поведения. По убеждению российского мыслителя, интуитивное право, как первичный и древнейший вид права, было в истории бессознательно удачным массовым психическим приспособлением.

Таким образом, опираясь на учение Ч. Дарвина о приспособительных механизмах выживания, Л. И. Петражицкий предложил своим современникам концепцию, в которой право интерпретировано как инструмент самосохранения индивида и общества.

Ценностный базис философско-правового учения Л. И. Петражицкого состоит в признании интуитивного права как регулятора, приводящего общество к состоянию, когда в правовом поле между индивидом и обществом, при исполнении индивидами своих обязанностей и осознании своих прав, нет опосредствующих звеньев. Объем интуитивного права определялся совокупностью эмоциональных правовых переживаний всех индивидов в обществе, способных к эмоциональным актам. В становлении различных видов обществ была особенно важной роль права как отражения социокультурных условий каждого общества. Использование нового для правоведения, психологического инструментария, дало возможность Л. И. Петражицкому сконструировать и описать психологический – душевный уровень состояния свободы и несвободы индивидов в обществе.

Отметим, что онтологический аспект философско-правового учения Л. И. Петражицкого раскрывается при анализе соотношения права как психологического явления и нравственности индивидов. Л. И. Петражицкий значите-

льное внимание уделяет психологическому состоянию социальной среды. Право, в онтологическом контексте – продукт социально-психологической жизни. Российский учёный рассматривает законы массовой психологии, процессы, аналогичные борьбе за существование и естественному отбору, которые он называет «эмоциональным подбором». «Специфическая природа явлений права, нравственности, эстетики, их отличия друг от друга и от других переживаний коренятся не в области интеллектуального, а в области эмоционального, импульсивного в нашем смысле их состава. ...Своеобразный характер правовых проекций, в частности, та особенность правовых обязанностей по сравнению с нравственными, что они представляются не только повелевающими одним, но и авторитетно предоставляющими соответствующие блага другим. Представляемая сфера господства этих норм и сфера проекции обязанностей и прав в конкретных случаях определяется и объясняется интеллектуальным составом правовых переживаний. В частности, если со стороны интеллектуального состава нет ограничений, то подлежащие нормы представляются вечными и вездесущими, всегда, везде и для всех обязательными, всем предоставляющими права, например, права жизни и т. д.» [7, с. 82–83]. По убеждению Л. И. Петражицкого, при решении вопроса о природе права и нравственности необходимо найти психические элементы этих явлений. Российским правоведом подчёркнуто, что их местонахождением является лишь психика индивида.

Анализируя труды Л. И. Петражицкого, отметим, что в онтологическом контексте о «социальной» психике можно не говорить как о самостоятельной психике. При объяснении психологии социума, происхождения языка, права, нравственности и других продуктов социально-психологической жизни, нет необходимости рассматривать «социальную» психику. Все объясняется существованием индивидуальных психик и их психического взаимодействия. Отсюда следует, что психика и её продукты с течением времени претерпевают изменения. Например, изменяется язык, содержание субъектных и объектных представлений правовых и нравственных переживаний. То, что в одно время признавалось обязательным, в другое время уже не имеет обязательного характера. Но указанные изменения не меняют природы психических явлений. Психическое явление каждого индивида не зависит от того, что происходит в психике других индивидов. Например, радость остается индивидуальной радостью, чувство – пассивным переживанием, эмоции – активно-пассивными. Право, в онтологическом контексте, на всех ступенях развития культуры слагается из индивидуальных эмоций и представлений, всегда равных самим себе.

Автор подчёркивает, что в онтологическом контексте, право и нравственность у Л. И. Петражицкого – явления индивидуальной психики, но они социальны по происхождению. Природа права и нравственности может быть познана лишь при анализе психики индивида. В гносеологическом контексте, изучение происхождения законов развития и действия права требует изучения социокультурных условий его существования.

По Л. И. Петражицкому, нравственность – это эмоция индивида. Человек,

который переживает моральную эмоцию, определяет себя в качестве обязанного по отношению к разнообразным субъектам. К таким субъектам относятся: общество, общественные институты, отдельные люди, группы людей, человечество в целом. Российский мыслитель подчёркивает, что с позиции переживающего обязанность указанные субъекты не могут притязать на его действия или бездействия, на доставленные им материальные и духовные ценности. Добровольное самоопределение носителя эмоции, в виде импульсивного побудительного процесса в организме, не связанного встречным притязанием, составляет сущность морали как разновидности этики в каждом социуме. Отсутствие переживания и активных притязаний со стороны субъектов делает нравственность индивида системой пассивных эмоций в большей степени, нежели право. Л. И. Петражицкий убеждён в том, что, в отличие от правовой психики, нравственная психика всегда более умеренная. Он делает вывод о том, что мораль, как особое эмоциональное состояние, появилась в обществе на более поздних этапах его развития, интуитивное право старше морали. В онтологическом контексте, Л. И. Петражицкий объяснение, почему некоторые индивиды действуют аморально, видел не в фактах проявления ими аморальных поступков, а в движении индивидов к пониманию сущности морали.

Выводы. Главными идеями, заложенными Л. И. Петражицким в основание составленной им новой психолого-антропоцентристской парадигмы, являются идеи трактовки права как ряда явлений индивидуальной психики возникающих при разрешении проблем духовных и материальных ценностей социума. Природа права и нравственности в каждом социуме может быть познана лишь при анализе психики индивида, его эмоциональных переживаний. Поэтому интуитивное право представлено как ближайший к природе регулятор, как средство мотивации поведения индивида. Именно интуитивное право приводит индивидов к исполнению прав и обязанностей без каких-либо внешних воздействий – принуждения и сформулированных норм – моделей поведения.

Аксиологический аспект эмоционалистского учения Л. И. Петражицкого состоит в признании интуитивного права в качестве регулятора, приводящего общество к состоянию, когда в правовом поле между индивидом и обществом, при исполнении индивидами своих обязанностей и осознании своих прав, нет опосредствующих звеньев. Объем интуитивного права определялся совокупностью эмоциональных правовых переживаний всех индивидов в обществе, способных к эмоциональным актам.

Онтологический аспект учения Л. И. Петражицкого состоит в том, что при объяснении психологии социума, происхождения права и нравственности нет необходимости рассматривать «социальную» психику. Все объясняется существованием индивидуальных психик и их психического взаимодействия. Мораль, как особое эмоциональное состояние, появилась в обществе на более поздних этапах его развития, интуитивное право старше морали. Аморальность – это движение индивидов к постижению сущности морали. Право, в онтологическом контексте, на всех ступенях развития культуры складывается из индивидуальных эмоций и представлений, всегда равных

самим себе.

Библиографические ссылки

1. Вилюнас М. Психология эмоций / М. Вилюнас. – М., 1984.
2. Вилюнас М. Психология эмоциональных явлений / М. Вилюнас. – М., 1976.
3. Гурвич Г. Д. Интуитивистская философия права: Лев Иосифович Петражицкий. // Г. Д. Гурвич Философия и социология права : избр. соч. – СПб., 2004.
4. Ивин А. И. Логика норм / А. И. Ивин. – М., 1973.
5. Петражицкий Л. И. Акционерная компания. Акционерные злоупотребления и роль акционерных компаний в народном хозяйстве / Л. И. Петражицкий. – СПб., 1908.
6. Петражицкий Л. И. Введение в изучение права и нравственности. Основы эмоциональной психологии / Л. И. Петражицкий. – СПб., 1908.
7. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л. И. Петражицкий. – СПб., 2000.
8. Петровский А. В. Краткий очерк истории социальной психологии. Социальная психология / А. В. Петровский. – М., 1975.

Раскрыто, что главными идеями, заложенными Л. И. Петражицким в основание составленной им новой психолого-антропоцентристской парадигмы, являются идеи трактовки права как ряда явлений индивидуальной психики, возникающих при разрешении проблем духовных и материальных ценностей социума.

Аксиологический аспект эмоционалистского учения Л. И. Петражицкого состоит в признании интуитивного права в качестве регулятора, приводящего общество к состоянию, когда в правовом поле между индивидом и обществом, при исполнении индивидом своих обязанностей и осознании своих прав, нет опосредствующих звеньев.

Онтологический аспект учения Л. И. Петражицкого состоит в том, что при объяснении психологии социума, происхождения права и нравственности нет необходимости рассматривать «социальную» психику.

Ключевые слова: парадигма, индивидуальная психика, интуитивное право, права и обязанности, психология социума.

Kuz'menko V. V. Reflection of the ontological and axiological aspects of legal philosophical paradigm by L. I. Petrazhitskiy. The main ideas of L. I. Petrazhitskiy in the basis of the new paradigm are ideas interpretation of the law as a series of phenomena individual psyche emerging during the solution of the problems of spiritual and material values of the society. The nature of law and morality in every society can be cognized only with the analysis of the psyche of the individual, his emotional experiences. Therefore, intuitive right presents as closest to the nature of the regulator, as a means of motivation of behavior of the individual. It is intuitive right leads individuals to the execution of the rights and duties without any external influences – enforcement and formulated norms of behavior.

Valuable aspect of the teachings of L. I. Petrazhitskiy is recognition intuitive law as the regulator leading the society to the state when in the legal field between the individual and the society, in the performance of individuals of their duties and the realization of their rights, no mediating links. Volume intuitive law was determined by the combination of emotional legal experiences of all individuals in society, capable of emotional acts.

Ontological aspect of the teachings of L. I. Petrazhitskiy is that while explaining the psychology of the society of origin, the rights and morality, there is no need to consider the «social» mentality. Everything is explained by the existence of the individual psyche and mental interaction. Morality as a special emotional state appeared in the society in the later stages of its development, intuitive right over morality. Immorality is the movement of individuals to comprehend the essence of morality. Right, ontological context, at all stages of development of

culture consists of individual emotions and ideas, is always equal to ourselves.

In epistemological context, the study of the origin of the laws of development and actions of law requires the study of socio-cultural conditions of his existence.

By L. I. Petrazhitsky, morality is an emotion of the individual. The person who is experiencing moral emotion, defines itself as an obligation in relation to a variety of subjects. These regions are: the society, public institutions, individuals, groups of people, humanity as a whole. Russian thinker stresses that from a position facing the duty of these subjects cannot claim his actions or omissions, delivered them material and spiritual values. Voluntary self-identification of the bearer of emotions, in the form of impulsive motive process in the body that is not associated counter claim, is the essence of morality as a kind of ethics in every society. The lack of experience and active claims on the part of subjects makes the morality of the individual passive emotions, to a greater extent than the right. L. I. Petrazhitsky convinced that, unlike the legal mentality, moral mentality is always more reasonable. He concludes that morality as a special emotional state appeared in the society in the later stages of its development, intuitive right over morality. Ontological context, L. I. Petrazhitsky explanation why some individuals are immoral, not seen in the fact manifestations of their immoral acts, and in the movement of individuals to understanding the essence of morality.

Keywords: *paradigm, individual psyche, intuitive law, rights and responsibilities, psychology of society.*

Надійшла до редакції 17.04.2014

Легка О. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський національний
університет ім. Олеся Гончара)

УДК 340.13

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ТЕХНІКИ З ІНШИМИ ВИДАМИ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Розкрито зміст поняття «юридична техніка»; правила, прийоми, засоби та способи юридичної техніки законодавчих та правозастосовних актів; вимоги до логіки, стилю та мови законодавчих та правозастосовних актів; співвідношення юридичної техніки та правозастосовної техніки.

Ключові слова: *юридична техніка, правозастосовна техніка, правила юридичної техніки, прийоми юридичної техніки, стиль та мова законодавчих та правозастосовних актів.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток сучасного суспільства, а разом з ним і поява нового великого масиву нормативно-правових актів, призвели до появи таких проблем як безсистемність та хаотичність законодавства. Положення законів доволі часто не співпадають з реальними потребами суспільства, мають декларативний характер та невизначеність формулювання, що дає можливість неоднозначного тлумачення й неправомірної їх реалізації.

Втілення в життя задекларованих у Конституції України принципів вер-

ховенства права і правової держави неможливе без удосконалення якості нормативно правових актів. У сучасний період значна увага в юридичній науці приділяється дослідженню проблеми юридичної техніки. Звернення до даної теми пояснюється насамперед зростанням ролі та значення юридичної техніки і явно недостатнім рівнем її вивчення. Необхідність подальшого осмислення поняття та значення юридичної техніки зумовлюється і змінами підходів до праворозуміння у вітчизняному правознавстві, переосмислення значення і місця різноманітних джерел права в правовій системі України та певними змінами в державно-правовій сфері.

Метою дослідження є розкриття змісту поняття «юридична техніка» та «правозастосовна техніка», та з'ясування ролі і значення їх взаємозв'язку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемою юридичної техніки в сучасній вітчизняній та російській юридичній літературі займалися: В. Бабаєв, Д. Бочаров, Ж. Завальна, В. Карташов, Т. Кашаніна, Д. Керімов, І. Муромцев, А. Нашиц, П. Рабінович, В. Реднюк, А. Черданцев, Д. Чухвічев та ін.

Виклад основного матеріалу. Науковий інтерес до питань юридичної техніки зумовлений об'єктивними та суб'єктивними факторами. По-перше, оновленням системи законодавства, необхідністю підвищення його ефективності, забезпечення його внутрішньої узгодженості. По-друге, розширенням меж регулятивного впливу на суспільні відносини за допомогою закону, необхідністю нового підходу до якості законодавчого, а відповідно і правозастосовного матеріалу та його структурування. По-третє, зближенням правових систем в умовах інтернаціоналізації права, утвердженням норм та принципів міжнародного права, тобто виникає необхідність уніфікації правової термінології та використання законотворчих та правозастосовних процедур й режимів. По-четверте, зростаючою роллю законодавства у сфері захисту прав та свобод людини та громадянина.

У літературі юридична техніка розглядається, як сукупність правил, прийомів, способів та засобів розробки, оформлення, систематизації, тлумачення та застосування найбільш досконалих по формі та змісту нормативно-правових актів та інших юридичних документів та зводиться, в основному, до законодавчої техніки.

Разом з цим існують визначення юридичної техніки в широкому та вузькому розумінні. В широкому розумінні юридична техніка – це наука законотворчості, законодавча політика та законодавча техніка [1]. У вузькому розумінні – це технічні засоби та прийоми побудови правових норм [2].

Юридична техніка має прикладний, інструментальний характер, але це не робить її другорядною та несамостійною. Д. Керімов визначає, що це надзвичайно суттєве знання, що має досить самостійне значення в системі правознавства. [3] Як інструментальна галузь знань, юридична техніка використовує досягнення не лише правознавства, а й інших наук – логіки, лінгвістики.

Ж. Завальна вважає, що юридична техніка – це сукупність правил, при-

йомів, способів підготовки, складання, оформлення, публікації нормативних, законодавчих актів та інших юридичних документів, їх систематизації та обліку. Саме юридична техніка має на меті забезпечити доступність, простоту, відкритість нормативного матеріалу, адекватне вираження волі укладачів документів [12].

Таким чином, можна визначити, що юридична техніка – це сукупність науково обґрунтованих і перевірених на практиці правил складання найдосконаліших за формою правових актів [4].

Специфічні риси юридичної техніки зумовлюються характером її предмета, метою та завданням, які стоять перед нею. Юридична техніка виступає важливою ознакою правотворчості та правозастосовної практики, сприяє оволодінню основними правовими знаннями, забезпечує оптимізацію всього правового масиву, збільшення фундаментальних наукових узагальнень, втілення логічно-теоретичних схем та конструкцій, які забезпечують поліпшення матеріально-технічної бази роботи юристів, зменшення кількості допущених професійних помилок [5].

У літературі найчастіше виокремлюють такі види юридичної техніки: законодавча, правозастосовна, інтерпретаційна, техніка систематизації та обліку нормативно-правових актів. Наприклад, Т.В. Кашаніна виокремлює такі види юридичної техніки: законодавча, правозастосовна, правореалізаційна, право інтерпретаційна [6]. В якості самостійних видів юридичної техніки іноді розглядаються: техніка судової мови, нотаріальної діяльності, слідчих дій [7]. Але незважаючи на те, що всі напрямки юридичної діяльності мають важливе значення, особлива роль належить законотворчості та правозастосовній діяльності. Тому саме юридична техніка законодавчих (законодавча техніка) та правозастосовних (правозастосовна техніка) актів має найбільший науковий та практичний інтерес.

Правотворча техніка – це сукупність методів, прийомів, юридичних засобів, способів створення законодавчих актів й їх подальшого удосконалення.

Правозастосовна техніка – це сукупність правил, прийомів, засобів та способів складання, оформлення правозастосовних актів.

Інтерпретаційна техніка – це спосіб зовнішнього прояву встановленого компетентними органами формально-обов'язкового правила розуміння змісту юридичної норми [8].

Наприклад, Ж. Завальна вважає, що правозастосовна техніка – це сукупність правил, засобів складання, оформлення, уніфікації, стандартизації правозастосовних актів [12]. А К. Костовська розглядає правозастосовну техніку як сукупність засобів, прийомів, правил, вимог і форм щодо складання і оформлення правозастосовного акта [8].

Незважаючи на різні підходи у поглядах науковців, у науці склалося певне уявлення про загальноприйняті правила, прийоми, способи та засоби юридичної техніки. Необхідно звернути увагу на різницю між поняттями «засіб» та «спосіб» [7]. Під засобом розуміються допустимі правом чи зако-

ном предмети та явища, за допомогою яких забезпечується досягнення поставленої мети й отримання необхідних результатів. До юридичних засобів можна віднести юридичні поняття, терміни, конструкції та інші явища, вироблені юридичною наукою чи практикою. Способи, у свою чергу, необхідно розглядати як шляхи досягнення поставленої мети та результату за допомогою конкретних засобів при наявності відповідних умов та передумов законодавчої практики.

А.Ф. Черданцев об'єднує загальні правила, прийоми, засоби та способи юридичної техніки в певні групи та підгрупи [9].

Першу групу складають правила прийоми, засоби, способи та методи, які використовуються для зовнішнього оформлення законодавчих та правозастосовних актів.

Другу групу створюють правила, прийоми, методи раціональної організації структури, стиля, логічно-мовної побудови змісту правових приписів, забезпечення взаємозв'язку юридичних норм та викладення їх структурних елементів. До третьої групи належать правила, прийоми та способи розробки та оформлення правозастосовних та інтерпретаційних актів.

До складу четвертої групи входять правила, прийоми систематизації та обліку нормативно-правових актів.

П'яту групу створюють правила, порядок та умови офіційного оприлюднення нормативно-правових актів.

На думку К. Костовської, юридична техніка в правозастосовній діяльності містить: методику роботи над текстами правозастосовних актів; прийоми найдосконалішого викладу думки у судовому рішенні, рішенні арбітражних судів та інших актах; вибір найдоцільнішої структури правозастосовного акта, термінології, мови та ін. [8].

Перелік загальних правил юридичної техніки не є вичерпним. До основних загальних правил юридичної техніки найчастіше відносять такі:

- 1) найбільш повне, адекватне відображення волі законодавця;
- 2) раціональна організація та логічна послідовність викладення нормативних приписів;
- 3) відсутність прогалин та протиріч у нормативно-правових актах та у системі законодавства;
- 4) компактність викладення правових норм при достатній глибині та всебічності відображення їх змісту;
- 5) ясність, простота й доступність мови нормативно-правових актів, точність та визначеність термінології, яка використовується;
- 6) зведення до мінімуму кількості нормативно-правових актів з одного й того ж питання з метою полегшення їх використання;
- 7) своєчасне оприлюднення та вступ у силу законів та інших правових актів відповідно до встановленого законом порядку.

У діючому правовому масиві важливо, щоб кожний юридичний документ мав реквізити, тобто такі зовнішні визначення, які б відображали предмет правового регулювання, сферу дії та інші параметри, які полегшують

оперативний пошук та використання необхідної правової інформації: форма акта, назва, територіальний масштаб дії, місце та час прийняття, підписання, реєстраційний номер, а також відомості про посадову особу, яка підписала цей документ.

Необхідно приділити особливу увагу групі правил, прийомів та інших елементів юридичної техніки, які стосуються структури, мови та логіки викладення. Логіка правового акта – система необхідних зв'язків між складовими нормативно-правового акта, які характеризують його як єдине змістовне утворення. Така система зв'язків забезпечує змістовну єдність закону, його цілісну змістовну спрямованість, його цілісність, зумовлену функціональним призначенням [10].

Необхідно виокремити кілька основних, пов'язаних між собою, вимог до логіки законодавчих та правозастосовних актів: регулятивна спрямованість; логічна єдність; логічна системність та завершеність; логічна послідовність.

Стиль правового акта – система викладення тексту законодавчих та правозастосовних актів, сукупність характерних ознак формулювання словами його змісту. Стиль правового акта дозволяє сформулювати його вимоги оптимально чітко й лаконічно, що виступає запорукою адекватного сприйняття та ефективної дії. Можна виокремити такі вимоги до стилю законодавчих та правозастосовних актів: офіційність; логічна повнота та закінченість тексту; точність та визначеність юридичної форми; максимальна економічність та компактність формулювань [10].

Вимоги до логіки та стилю правових актів впливають на мову законодавчих та правозастосовних актів, тому окрему та достатньо велику частину серед правил юридичної техніки складає саме мова. Мова правових актів відрізняється від загальноприйнятої мови, мало схожа й на класичну літературну мову. Під час створення системи законодавства використовується специфічна система термінів. Своєрідність нормативно-правового стилю мови полягає в тому, що він виражає волю законодавця, формує офіційний документ. Характерними особливостями мови законодавчих та правозастосовних актів є нейтральність, точність, конкретність, простота та лаконічність, йому притаманні стандартність та офіційність.

Використання спеціальної юридичної системи термінів підпорядковано строго визначеним, об'єктивно існуючим вимогам до мови законодавчих та правозастосовних актів: ясність та зрозумілість мови; термінологічна однозначність; точність та визначеність; кратність; культура мови [10]. Необхідно зауважити, що культура мови – важлива умова, оскільки мова правових актів слугує прикладом культури мови в суспільстві.

Важливим елементом юридичної техніки є юридична термінологія – мовне відображення державно-правових явищ. Можна виокремити дві основні групи юридичної термінології:

- терміни, які не використовуються в звичайній мові і невідомі пересічним громадянам. Такі терміни використовуються для визначення специфічних юридичних понять;

- терміни, які мають повсякденне використання, але мають зовсім інше, відмінне від юридичного, значення.

Необхідно зауважити, що мова законодавчих та правозастосовних актів повинна максимально бути зрозумілою пересічному громадянину, тобто бути літературною. Але повністю уникнути використання спеціальних вузькоюридичних термінів неможливо, якщо необхідно створити дійсно ефективний правовий акт. Саме юридичні терміни дають можливість досягти чіткості та ємності правового акта, лише за їх допомогою можна виключити двозначність. Отже, чистота, культура мовлення на лексичному рівні має бути досягнута посиленою увагою до кожного слова, терміна, термінологічного словосполучення.

До складу юридичної техніки можна включити юридичні конструкції та правові символи. Юридичні конструкції – ідеальні моделі, схеми, шаблони структурної побудови права, обов'язків, відповідальності та інших елементів, які використовуються для створення правових актів. Юридичні конструкції – результат співпраці науки та практики. Вони спрощують процес правового регулювання [11]. Правовий символ – створений або санкціонований державою умовний образ, знак відміни, що являє собою певний витвір, якому надано політико-правового змісту, та використовується для передачі інформації суб'єкту.

Необхідно зазначити, що дотримання вимог юридичної техніки стосовно побудови тексту, мови, стилю, логіки нормативно-правового акта, впливає на якість практики застосування норм права та якість й ефективність правового регулювання в цілому.

Висновки. Таким чином, без використання сучасних правил та вимог юридичної техніки в цілому та правил правозастосовної техніки безпосередньо неможливе правильне складання та тлумачення якісних та ефективних документів.

Бібліографічні посилання

1. *Нашиц А.* Правотворчество. Теория и законодательная техника. – М., 1974.
2. Теория государства и права : учебник / под ред. В.К. Бабаева. – М., 2006.
3. *Керимов Д.А.* Законодательная техника : научно-практ. и учебное пособие. – М., 2000.
4. Юридичний словник / уклад. І.П. Бутько, Р.І. Гришук; за ред. Б.М. Бабій та ін. – К., 1983.
5. *Пригара Л.І.* Юридична техніка: поняття, структура, ознаки / Пригара Л.І. // Часопис Київського ун-ту права. – 2004. – № 2. – С. 26–31.
6. *Кашанина Т.В.* Юридическая техника : учебник / Кашанина Т.В. – М., 2007.
7. *Карташов В.Н.* Законодательная технология: понятие, основные элементы, методика преподавания // Законотворческая техника современной России: состояние, проблемы, совершенствование / отв. ред. В.М. Баранова. – Н. Новгород, 2001. – Т. 1.
8. *Костовська К.М.* Місце правозастосовної техніки в юридичній техніці / Костовська К.М. // Економіка. Фінанси. Право. – 2008. – Вип. 11. – С. 37–39.
9. *Черданцев А.Ф.* Теория государства и права / Черданцев А.Ф. – М., 2002.
10. *Чухвичев Д.В.* Логика, стиль и язык закона / Чухвичев Д.В. // Право и политика.

– 2005. – № 2. – С. 140–151.

11. Дзейко Ж.О. Поняття юридичних конструкцій як засобів юридичної техніки / Дзейко Ж.О. // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 1(75). – С. 5–17.

12. Завальна Ж.Д. Професійні навички юриста / Завальна Ж.Д., Старшинський М.В. – Суми, 2006.

Легка О. В. Взаимосвязь правоприменительной техники с другими видами юридической техники. Раскрыто содержание понятия «юридическая техника»; правила, приемы, средства и способы юридической техники законодательных и правоприменительных актов; требования к логике, стилю и языку законодательных и правоприменительных актов; соотношение юридической техники и правоприменительной техники.

Ключевые слова: *юридическая техника, правоприменительная техника, правила юридической техники, приемы юридической техники, стиль и язык законодательных и правоприменительных актов.*

Legka O.V. Interconnection of law enforcement techniques with other types of legal techniques. In the article meanings of legal technology; rules, techniques, assets and means of legal technology of legislative and law enforcement acts; the requirements to logic, style and language of legislative and law enforcement acts; correlation of legal technology and law enforcement technology are represented.

In the article “The correlation of law-enforcement technique with other kinds of the legal drafting methodology” the content of concepts of the lawmaking technique, the law-enforcement technique and the interpretive technique are revealed.

The goal of the research is revealing of the role and meaning of the correlation between the law-enforcement technique and other kinds of the legal drafting methodology.

The author has made an accent that it is generally accepted in literature to understand a set of rules, techniques and ways of development, execution, systematization, interpretation and administration of more thorough normative legal acts and other legal documents in forms and contents.

Lawmaking technique should be understood as methods, techniques and ways of development, which are used for making law enforcement acts.

Interpretive techniques are certain ways of external manifestation of formally binding rules and understanding rules of law by relevant authorities.

The author has characterized the main rules of legal technology, such as whole and adequate mapping of legislative will; logical sequence of the presentation of regulatory direction; clarification, simplicity, legislative language’s availability; the terminology accuracy and certainty, which are used in normative legal acts and etc.

In the article the special attention is paid to logical demands and demands of style of law, technical terms of law, which is language representation of state-legal phenomenon.

The author has emphasized that usage of rules of legal technology influence the quality of law and its further application. The correct settling and interpretation of effective legal documents are generally impossible without using modern rules and demands of the legal drafting methodology and law-enforcement technique directly.

Keywords: *legal techniques, law enforcement techniques, rules of legal techniques, methods of legal techniques, style and language of legislation and enforcement regulations.*

Надійшла до редакції 05.06.2014

Новікова М. М.

кандидат юридичних наук
(Херсонський державний університет)

УДК 340.115

ІНСТИТУТ ПРАВОВОГО КОМПРОМІСУ У МЕХАНІЗМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ЮРИДИЧНОГО КОНФЛІКТУ

Розкрито роль інституту правового компромісу як методу механізму менеджменту юридичного конфлікту. Підкреслено роль правокомпромисних норм у гармонізації суспільних відносин.

Ключові слова: правовий компроміс, юридичний конфлікт, менеджмент юридичного конфлікту, механізм менеджменту юридичного конфлікту.

Постановка проблеми. В сучасних умовах підвищеної конфліктності у суспільстві все більшої популярності набуває інституціоналізація процесів, спрямованих на вирішення суспільних протиріч. Створення загальноприйнятих практик, що забезпечують суспільну стабільність, продовжується у процесах перетворення абстрактних правил поведінки у реальні моделі стабільної взаємодії в економічній, політичній, культурній та юридичній сферах буття суспільства. Узагальненою характеристикою інститутів виступає їх функціональність. Будь-яка поведінка є функціональною, якщо вона сприяє досягненню конкретної мети. Відповідно і інститути є функціональними, якщо люди створили і підтримують їх для задоволення суспільних потреб або досягнення цілей.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Інститут компромісу, як дієвий метод вирішення конфліктних ситуацій, знайшов своє висвітлення у різних наукових сферах – соціології, політології, конфліктології, менеджменті і, поступово, в юридичній доктрині. Зокрема, вітчизняними і зарубіжними дослідниками розкривався антропологічний та позитивістський підхід до співвідношення компромісу та конфлікту у праві, їх інституціоналізація (С. Бобровник), правове регулювання компромісу у кримінальному конфлікті (Х. Алікперов, А. Терских, О. Фільченко та ін.), у цивільному праві (С. Ричардсон, Д. Соколянський тощо), у сфері оподаткування та соціального страхування (К. Огородник, І. Трубін, Д. Степаненко). Однак аналіз компромісу як повноцінного інструменту управління конфліктом, що здійснюється уповноваженими на це особами, до сьогодні не здійснювався.

Мета. На підставі новітніх управлінських концепцій здійснено спробу обґрунтувати інститут юридичного компромісу як методу менеджменту юридичного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. В одному із перших вітчизняних досліджень, яке стосувалося юридичної природи конфлікту, визначалося, що значна частина суспільних відносин, у яких міститься проблема спору, проти-

річчя, конфлікту між суб'єктами права, неодмінно потребує правового втручання чи можливої юридичної регламентації [1, с. 8]. При цьому внутрішню форму правового конфлікту можна визначити як правовий спір, а зовнішню – як певну правову процедуру його вирішення (матеріальну і процесуальну) [2, с. 31]. З огляду на це можна говорити про певний процес управління конфліктом, який складається з етапів, що послідовно реалізуються на підставі правових норм. Останні за своєю сутністю створюють інструментарій юридичного характеру (прийоми, способи, засоби), за допомогою якого уповноважені на те особи (суб'єкти правозастосування) можуть розв'язувати або брати участь у розв'язанні конфлікту.

Таким чином, розв'язання юридичного конфлікту відбувається за допомогою механізму, в якому чітко виокремлюються складові: суб'єкти конфлікту, сторона вирішення конфлікту (найчастіше у юридичному процесі це третя сторона), сукупність матеріальних і процесуальних прийомів, способів і засобів юридичного характеру, що створюють юридичний інструментарій вирішення юридичного конфлікту. Спираючись на сучасне розуміння поняття «менеджмент» [3, с. 9], нами було введено поняття «менеджмент юридичного конфлікту» як особливий вид діяльності спеціально уповноважених органів, спрямований на попередження, контроль та припинення (вирішення) юридичного конфлікту з максимальною користю для його сторін [4, с. 8]. Відповідно, і механізм управління юридичним конфліктом у дослідженні визначається як механізм менеджменту юридичного конфлікту.

Загальновідомо, що приведення в дію будь-якої організаційної системи можливо лише через вплив на неї керуючої особи. Для цього необхідні певні інструменти впливу за допомогою яких активізується ініціатива суб'єктів щодо досягнення поставлених цілей. Якщо розглянути поведінку двох і більше осіб, задіяних у юридичному конфлікті, з точки зору поєднання досягнень теорії права та соціології, то можна побачити, що у її регулюванні поєднуються закономірності функціонування соціосистеми з правовим регулюванням. А саме – обґрунтування структурних елементів соціосистеми, їх взаємозв'язку, механізмів, процесів функціонування, етапів, змісту, функцій, специфіки доцільно здійснювати з посиланням на теорію державно-правової організації соціальних систем [5].

З точки зору цієї теорії, учасники юридичного конфлікту можуть розглядатися як мікросоціосистема, структурними компонентами якої виступають:

- а) особи, як суб'єкти права, що підкоряються або не підкоряються юридичним нормам (сторони конфлікту);
- б) держава, як провідник права і захисник законних прав та інтересів громадян;
- в) треті особи, якими можуть бути представники медіативної структури, правоохоронних органів, адвокати тощо (уповноважені особи-менеджери);
- г) правове середовище.

Ефективність функціонування подібної мікросоціосистеми значною мірою залежить від правильності застосування методів управління, на що впли-

ває рівень досконалості правового середовища, правової культури суб'єктів, специфіка юридичного факту, що став підґрунтям для конфлікту тощо.

Дієвість методів менеджменту юридичного конфлікту залежить від мотивів (спонукальних причин дій та вчинків) його учасників, що прямо або опосередковано впливають на поведінку, потреби або інтереси людей [3, с. 59]. І залежно від обраних методів передбачається й кінцевий результат вирішення юридичного конфлікту.

Враховуючи мотиваційні аспекти діяльності людини, у тому числі й такої, що призводить до юридичного конфлікту, вважаємо за потрібне звернути увагу на основні положення теорії цілеполягання І.П. Павлова [6], відповідно до якої людська активність завжди спрямована на досягнення певної мети. Мета – далека чи близька – притаманна людині в кожному мить її життєдіяльності, оскільки вона (людина) живе потребами та інтересами, бажаннями, які постійно змінюються. При цьому особа прагне при досягненні мети підтримувати певний баланс між собою та природним середовищем за принципом розумної достатності.

Вищезазначений принцип вимагає від людини виходити із негативних ситуацій з найменшими втратами. Саме тому протягом розвитку людства був сформований природний засіб балансування – компроміс, який дозволяв людині досить швидко досягати певної мети шляхом вибору варіанта поведінки, що містив поступку. Цей природно народжений засіб досягнення цілі за допомогою підтримання балансу дозволяв економити фізичні, психічні зусилля, матеріальні та просторово-часові ресурси тощо.

Означені положення тісно пов'язані з концепцією соціального конфлікту німецького філософа Р. Дарендорфа, який визначав, що суспільству потрібна не революційна боротьба для вирішення соціального конфлікту, оскільки вона призведе до руйнації соціальних зв'язків і відносин, “а досягнення цілей різних соціальних груп шляхом угод, погоджень, толерантності, еволюційних змін” [7, с. 226]. Таке глибоке розуміння вченим основної суті компромісу дозволяє нам бачити в цьому механізмі суто регулятивні ознаки, що враховують психологічні закономірності поведінки людини.

Таким чином, компроміс є дієвим засобом досягнення мети, оскільки враховує об'єктивно існуючі психологічні закономірності поведінки особи, зокрема: а) наявність боротьби мотивів при виборі варіанта правової поведінки; б) необхідність пригнічення інших, менш важливих мотивів на основі погодження на поступку (жертву) для розв'язання чи запобігання конфлікту, зняття психологічної напруги та створення рівноваги у відносинах з іншими людьми; в) необхідність певної свободи дії для самостійного вибору варіанта вчинку; г) необхідність обрання мети тощо. Юридичне закріплення компромісу, надання йому статусу правового, дає можливість суспільству застосовувати один із найдієвіших методів вирішення юридичного конфлікту.

В основі правового компромісу лежить психологічне усвідомлення необхідності вибору варіантів вчинку на підставі певної поступки. При цьому акт вибору характеру поведінки – доцільної чи недоцільної – вважається ак-

том прийняття свідомого рішення [8, с. 526]. Це, на наш погляд, є дуже важливим з точки зору психології поведінки людини в юридичному конфлікті, оскільки рішення особа приймає самостійно з метою скорішого припинення тимчасової боротьби мотивів. Компромісне рішення завжди вимагає поступатися певними цінностями, пригнічувати інші мотиви в ім'я досягнення головної мети та стану психологічної рівноваги при розв'язуванні конфлікту. Ми акцентуємо увагу на значенні поступки як певної втрати в ім'я отримання більш вагомої частини свого інтересу.

Аналіз літературних джерел дозволяє нам визначити структурні елементи правового компромісу, суть яких складають умови, дії, стани тощо:

- наявність конфліктної ситуації у правовій сфері, що вимагає розв'язання;
- наявність мети;
- наявність ініціатора компромісної угоди (сторони-менеджера);
- визначення критерію того моменту, коли подальша непоступливість, відмова від взаємного обговорення варіантів виходу із ситуації веде до значних особистих матеріальних і моральних втрат;
- психологічна та інтелектуальна готовність до співробітництва на умовах правового компромісу;
- добровільність прийняття компромісного рішення;
- підготовка до компромісного рішення та визначення суті компромісної угоди з обговоренням змісту поступок відповідно до діючого законодавства;
- самостійність обрання варіанта прийняття рішення сторонами;
- укладання компромісної угоди;
- створення умов щодо неможливості ухилення від виконання компромісної угоди;
- отримання позитивних наслідків як кінцевого результату правового компромісу у вигляді бажаного інтересу, позитивного морально-психологічного стану.

Визначені нами елементи правового компромісу взаємопов'язані, мають свою логіку взаємодії та, по суті, складають специфічний дієвий регулятивний, народжений у практиці людської життєдіяльності, механізм. Цей механізм має структуру лінійного типу, що відповідає логіці: від цілеполягання до найскорішого досягнення мети з найменшими втратами – психологічними, матеріальними, часовими тощо. Саме це й обумовлює, на наш погляд, його ефективність.

На сьогодні у юридичній науці та практиці інститут правового компромісу знайшов широке розповсюдження. Зокрема це кримінально-правова, адміністративна, цивільна, господарська та податкова сфери, де активно застосовуються медіація, примирення, угода. У даному випадку можна говорити про так звані компромісні норми, які закріплюють основні моделі поведінки суб'єктів, за наслідуванням якої можна вирішити конфліктну ситуацію за

допомогою поступок з обох сторін.

За класичним визначенням [9, с. 45-48; 10, с. 212], юридична норма має тричленну структуру, яка включає гіпотезу, диспозицію та санкцію.

Сама структура гіпотези складна і передбачає психологічне спрямування суб'єктів права на дотримання певної моделі правової поведінки, але найчастіше забезпечується це досить авторитарними засобами з боку держави. Імператив, як відомо, не враховує закономірності психологічної поведінки людини як суб'єкта права стосовно організації його праводоцільної поведінки. Це, у свою чергу, досить часто спонукає особу відходити від пропонуваних державою моделей правової поведінки, наслідком чого є дестабілізація суспільних відносин.

У той же час правова практика показує дієвість гіпотези, яка містить елементи обставин, що пов'язані з погодженням сторін, тобто компромісу (найчастіше у цивільно-правових нормах). На наш погляд, компромісна гіпотеза більш активно сприяє виникненню у суб'єкта права позитивних почуттів, стимулюючи його на належне розуміння сутності цієї норми права та її дотримання. Але в теорії держави і права такі моделі гіпотези ще залишаються недостатньо дослідженими. Потребує визначення їх модель у теорії юридичної техніки, яка сприятиме створенню повноцінних умов компромісних відносин.

Диспозиція юридичних норм визначає певні умови поведінки суб'єкта права. Як правило, цей елемент норми права не акцентує увагу на факторах домовленостей, варіативності, поступках – як певних стимулах правової поведінки. Між тим ці фактори пов'язані з психологією сприйняття суб'єктом права умов даного виду та усвідомленням з його боку сутності умов, що пропонуються. Законодавець, як правило, користується авторитарним методом, чітко окреслюючи умови дії суб'єкта, які обмежують останнього у праві вибору варіанта вчинку, чим фактично зменшують і його певну свободу. Наслідком цього є виникнення у суб'єкта права внутрішнього психологічного протесту, емоційно-вольового напруження, дискомфорту, позамовного психологічного протистояння вимогам права, що часто провокує особу на конфлікт шляхом ігнорування правової поведінки. В той же час диспозиція, яка обумовлена диспозитивним методом, сприймається особою з більшою довірою, знижуючи психологічне протистояння суб'єкта права. На жаль, законодавець, приділяючи недостатню увагу диспозитивному методу регулювання суспільних відносин, нехтує його широкими можливостями, а тому використовує його фактично суто декларативно. Тому елементи варіативності, домовленості, погодженості як психологічні стимули поведінки особи використовуються громадянами з метою попередження чи розв'язування конфліктів, як правило, лише на побутовому рівні, у практиці соціальної життєдіяльності та взаємодії.

У санкціях юридичних норм матеріального права елементи компромісу у вигляді поступок, угод практично ще зовсім не визначені. Але опосередковано ці елементи іноді проявляються в комплексній реалізації з процесуаль-

ними нормами. Наприклад, п. 1 ст. 66 КК України та КПК України регламентують з'явлення із зізнанням [11] як обставину, що пом'якшує покарання. При цьому спрацьовує кримінально-правовий механізм, за яким суддя призначає покарання підсудному за альтернативною санкцією статті Особливої частини КК, або встановлює покарання менше нижчої межі (ст. 69 КК України). В даному випадку воля законодавця узгоджується з волею судді, що вносить вирок на підставі аналізу юридичних фактів, одним із яких є явка з повинною – добровільна поведінка підсудного як поступка. Ця добровільна поведінка є значущою для повноти, об'єктивності та ефективності проведення досудового слідства і реалізації правосуддя. Така поведінка суттєво сприяє розв'язанню правових конфліктів між учасниками досудового і судового слідства. Внаслідок суддя від імені держави погоджується на зменшення розміру покарання. Ці визначені в законі умови стимулюють суб'єкта права на праводоцільну поведінку.

За своєю сутністю компромісні норми виконують дві функції: а) забезпечують правокомпромісну поведінку суб'єктів права в різних ситуаціях; б) здійснюють алгоритмічне моделювання узгодженої поведінки суб'єктів права з метою перетворення моделі у правову реальність.

Моделювання поведінки суб'єктів компромісними нормами можливе у трьох основних ситуаціях:

- конфліктна ситуація, виникнення якої є результатом неналежного використання суб'єктивного права або виконання юридичного обов'язку; наслідком конфліктної ситуації є порушення суспільних відносин, що викликає високий рівень психологічної напруги і гальмування реалізації права;

- передконфліктна ситуація характеризується обставинами, що створюють загрозу стану суспільних відносин у конкретній сфері; суб'єкти права прогнозують можливість колізій суб'єктивних прав та юридичних обов'язків у багатоманітності їх інтерпретацій; ситуації цього типу характеризуються станом психологічного дискомфорту;

- ситуація соціальної стабільності, що характеризується упорядкованим станом суспільних відносин, які є наслідком законослухняної поведінки суб'єктів права та високим рівнем їх правосвідомості; суб'єкти права належним чином виконують свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки; але вони мають необхідність задовольняти нові та нові потреби й інтереси, що виникають у процесі їх життєдіяльності. Це активізує суб'єкта права на вибір певного варіанта правового вчинку, які йому пропонує компромісна норма права; соціальна ситуація стабільності характеризується позитивним психологічним станом суб'єктів права та високим рівнем їх правосвідомості і правової культури.

Таким чином, інститут правового компромісу відповідає всім ознакам стимулюючого алгоритмічного правового засобу впливу на поведінку суб'єкта права і повинен активно використовуватися у менеджменті юридичного конфлікту. Дієвість його застосування підкреслюється тим, що він:

- містить у собі подвійність юридичної інформації (можливість вибору

варіантів праводіальної поведінки та заборону; стимул та обмеження; поступку та більшу частину інтересу); це, як вже було доведено, сприяє формуванню позитивних мотивів правової поведінки, прискоренню боротьби мотивів, зняттю психологічної та моральної напруги, формуванню законослухняної поведінки громадян, підвищенню мобільності механізму правового регулювання юридичного конфлікту;

- забезпечує реальність дотримання прав і обов'язків громадян на основі встановлення їх балансу;
- сприяє віддаленню особи від правопорушення на основі орієнтації на варіанти правової поведінки, що є підставою гармонізації суспільних відносин;
- створює реальні умови задоволення особистих інтересів суб'єкта права на юридичній основі;
- гарантує особі реальну свободу на основі юридичного закріплення права свободи вибору варіантів правової поведінки;
- надає суб'єкту права свободу орієнтації у правовому полі з метою задоволення своїх законних інтересів та змоги прогнозування результатів відхилення від правової поведінки;
- забезпечує диференційований підхід до реальних можливостей кожної особи як суб'єкта права з урахуванням індивідуальних, вікових характеристик, певних ознак життєвої ситуації.

Висновки. Реалізація менеджменту юридичного конфлікту в теорії і практиці юриспруденції залишається недостатньо вивченою, особливо при застосуванні інституту компромісу як стимулюючо-обмежуючого засобу впливу на конфліктні суспільні відносини. Можливість використання правового компромісу у праві, у тому числі при управлінні юридичним конфліктом, найчастіше виступає спонтанним, безсистемним, без урахування його специфіки. Це пояснюється тим, що підвищенню рівня мобільності правового регулювання юридичного конфлікту на підставі правового компромісу заважає широке використання законодавцем авторитарного методу. Саме тому виникає необхідність щодо подальшого розвитку інституту правового компромісу із створенням дієвих моделей компромісних норм, які б поєднували елементи авторитарного і диспозитивного методів і сприяли гармонізації суспільних відносин.

Бібліографічні посилання

1. *Кривцова В.М.* Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 / В.М. Кривцова. – Х., 2005.
2. *Астахов П.А.* Юридические конфликты: современные формы и способы разрешения / П.А. Астахов // Вестник Российского гос. гуманитарного ун-та. – 2008. – № 5. – С. 29-38.
3. Менеджмент : посібник / В.В. Стадник, М.А. Йохна. – К., 2003.
4. *Новікова М.М.* Юрист як основний суб'єкт менеджменту юридичного конфлікту/ М.М. Новікова // Держава та правотворчість в сучасній Україні: теорія, практика, перспективи : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 24 лист. 2012 р.) – Дніпропетровськ, 2012. – С. 8-13.
5. Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем /

под. общ. ред. Е.Б. Кубко. – К., 1997.

6. Павлов И.П. Избранные произведения / И. П. Павлов. – М., 1949.

7. Андрущенко В.П. Сучасна соціальна філософія : курс лекцій / Андрущенко В.П., Михальченко М.І. – К., 1996.

8. Роменець В.А. Історія психології ХІХ – початку ХХ століття : навч. посібник. – К., 1995.

9. Котюк В.О. Теорія права. Курс лекцій : навч. посібник для юрид. фак. вузів. – К., 1996.

10. Лазарев В.В. Теория государства и права : учебник для вузов / Лазарев В.В., Липень С.В. – М., 1998.

11. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

Новикова М. Н. Институт правового компромисса в механизме менеджмента юридического конфликта. Раскрыта роль института правового компромисса в качестве метода механизма менеджмента юридического конфликта. Подчеркнута роль правокомпромиссных норм в гармонизации общественных отношений.

Ключевые слова: *правовой компромисс, юридический конфликт, менеджмент юридического конфликта, механизм менеджмента юридического конфликта.*

Novikova M.M. Institute of legal compromise in mechanism for management of the legal conflict. The article contains a general theoretical analysis of ways to improve the mechanism for management of the legal conflict on the basis of a legal compromise. Legal conflict with all its components is regarded as a microsystem, structural components which are the sides of the conflict, the state, third parties and the legal environment. An accent is done on the fact that the efficiency of this system depends on the correct application of management techniques, among which special place is occupied by legal compromise.

Compromise the effectiveness of the legal mechanism as a method in the management of a legal conflict is based on the motivational aspects of human activities related to the achievement of certain goals. In this case, a person wants to achieve the goal of maintaining a balance between the natural environment and on the principle of reasonable sufficiency. This is possible when used in the management of conflict of legal compromise.

It is proved the importance of the ratio of the imperative and dispositive methods at the level of methods of legal regulation (incentives and disincentives), which form the basis of legal compromise. Last is a key way to secure the algorithm behavior of entities in the course of a legal conflict. It is proved that the legal compromise is a legal method of satisfying the interests of legal subjects during resolve the conflict, pre-conflict situations, and the harmonization of social relations in a situation of social stability.

Keywords: *legal compromise, legal conflict, the management of a legal conflict, management mechanism of the legal conflict.*

Надійшла до редакції 28.06.2014

Орлова О. О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340 : 342.7

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРУ В УКРАЇНІ

Розкрито правові аспекти гендеру в Україні. Здійснено спробу аналізу гендерної політики. Надано характеристику законодавства, що регламентує гендерні питання в Україні.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, гендерна політика, рівність прав, рівність можливостей.

Постановка проблеми. Гендер як явище, його становлення та розвиток значною мірою зумовлені потребою в юридичному забезпеченні нових суспільних відносин. Необхідність правового регулювання гендерних відносин зумовлена також їх фундаментальністю. Гендерна проблематика зачепила майже всі сфери самореалізацій сучасної людини – економіку, політику, спорт, культуру. Така «об'ємність» завдань потребує їх централізованого виконання, загальнодержавної координації, закріплення за допомогою сталих єдиних підходів. Реалізувати це можливо за допомогою права – потужного механізму впливу на суспільні відносини. Важливим при цьому є ознайомлення з правовими аспектами гендеру.

Отже, метою цієї статті є аналіз правових аспектів гендеру в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед сучасних українських вчених різні аспекти гендеру у своїх працях розглядали: Т.О. Свіда (гендерна проблематика і право) [1], О.С. Цокур, І.В. Іванова (гендерне виховання) [1], Ю.В. Івченко (філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні) [2], Г.В. Герасименко (гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні) [3], С.П. Юдіна (гендер у вищій освіті) [4] та інші.

Особливістю формування державної гендерної політики в Україні є те, що вона будується на основі міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною, та регулюється національними нормативно-правовими актами щодо рівності між жінками і чоловіками. Значним кроком стало прийняття Верховною Радою України 8 вересня 2005 року Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», метою якого є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України [5].

Виклад основного матеріалу. Процес становлення в Україні демократичної держави та громадянського суспільства, соціальної їх орієнтованості, формування відповідного нормативно-правового поля, виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, а відтак – входження країни як рівноправної до світового та європейського співтовариства, вимагає концептуального визначення, розробки й здійснення гендерної політики як основи формування гендерної культури, розвитку гендерної активності чоловіків і жінок, адаптації до світових умов творення гендерної демократії.

Розбіжність в існуючих на сьогоднішній день концепціях гендеру зумовлена як відносною «молодістю» гендерного підходу (перші наукові праці з'явилися близько тридцяти років тому), так і складністю самого феномена. Спільним для них є розрізнення понять стать (sex) і гендер (gender).

Поняття «гендер», як відомо, було введено в соціальні науки Енн Оклей в 70-х роках ХХ сторіччя. Воно походить від грецького слова "генос", що означає походження, матеріальний носій спадкоємності. У близькому значенні воно відповідає українському поняттю «рід», «досвід роду». Спочатку інтерес зарубіжних дослідників був зосереджений здебільшого на доведенні існування гендеру, тобто у виявленні небіологічної зумовленості відмінностей між чоловічим і жіночим у культурі та соціумі. З кінця 80-х років минулого століття дослідницький інтерес спрямовується на виявлення залежності гендерних відносин і гендерних ролей від культурного типу. Сьогодні «гендер» розуміється як розподіл ролей між статями в суспільстві з усіма наслідками такого розподілу: економічними, політичними, соціальними, культурними і психологічними, які неминуче впливають із цього.

Термін «гендер» позначає соціальну стать людини, на відміну від біологічної статі, соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освітній, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці і є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства [2, с. 8].

Термін «гендер» не замінює термін «стать», який означає винятково біологічну відмінність між чоловіками та жінками. Наприклад, статистичні дані розділяються за ознакою статі. Термін «гендер» використовується для аналізу ролей, відповідальності, обмежень, можливостей та потреб чоловіків і жінок в усіх сферах та будь-якому наданому соціальному контексті [6].

Під статтю розуміють ті анатомо-біологічні особливості людей, на основі яких люди визначаються як чоловіки і жінки. Його слід вживати тільки стосовно характеристик і поведінки, які впливають безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками і жінками.

Гендер же трактується як один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який разом з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками (раса, соціальна верства, вік) організовує соціальну

систему. Соціальне відтворення гендерної свідомості на індивідуальному рівні підтримує засновану за ознакою статі соціальну структуру.

Гендер створюється (конструюється) суспільством як соціальна модель жінок і чоловіків, що визначає їх положення і роль у суспільстві та його інститутах. Гендерні системи розрізняються в різних суспільствах, проте в кожному вони асиметричні: чоловіки і все «чоловіче/маскуліне» (риси характеру, моделі поведінки, професії та інше) вважається первинним, значущим і домінуючим, а жінки і все «жіноче/фемінне» – вторинним, підлеглим, незначним із соціальної точки зору. Суттю конструювання гендеру є полярність і зіставлення [1, с. 9].

Тобто під гендером розуміють організовану модель соціальних відносин між жінками та чоловіками, яка не тільки характеризує їхнє спілкування і взаємодію в сім'ї, а й визначає соціальні взаємовідносини в основних інституціях суспільства.

Правове регулювання державної гендерної політики, як зазначалося вище, здійснюється нормативно-правовими актами двох рівнів: наднаціонального (міжнародні правові акти, ратифіковані Україною) та національного (національні нормативно-правові акти щодо рівноправності жінок і чоловіків). Проте утвердження рівності обох статей, забезпечення їх рівних прав і можливостей потребує вдосконалення й оптимізації функціонування всієї правової системи України. Без підвищення ефективності галузевого законодавства щодо гендерної рівності неможливо успішно розвивати гендерну політику в сучасному українському суспільстві. Гендерна рівність має стати яскравим проявом демократичної побудови українського суспільства, утвердження ідеалів демократичної, соціальної, правової держави, відповідати вимогам часу та європейським стандартам.

Україна підписала міжнародні документи з питань гендеру і цим самим визнала гендерний підхід як найдоцільніший для визначення планів, програм і перспектив національних перетворень, зобов'язалася юридично забезпечувати рівність, розвиток і справедливість у країні, керуючись гендерними ідеями соціальної рівності. Конституція України політично і юридично визначила гендерну стратегію розвитку українського суспільства.

У Конституції України закріплено такі принципи правового статусу особи: невідчуження та непорушності прав і свобод людини (стаття 21), рівноправності прав і свобод осіб (стаття 24), єдності прав та обов'язків людини і громадянина (стаття 23), гарантованості прав і свобод людини і громадянина (стаття 22), відповідності прав і свобод міжнародно-правовим актам (стаття 9) [7].

Конституційні принципи правового статусу особи поширюються на всі її права, свободи та обов'язки, визначають основні риси цього статусу всіх членів суспільства, а отже, мають універсальний характер. Принцип рівності прав є одним із головних принципів правового статусу особи. Рівноправність жінок і чоловіків належить до основних прав людини, і це право як основне закріплено в Конституції України.

Для забезпечення рівності статей велике значення мають статті 21 «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» та 23 Конституції України: «Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» [7]. Зміст цих статей дає підстави стверджувати, що кожна людина незалежно від статі має користуватися в суспільстві всіма закріпленими в законодавстві правами, використовувати їх для розвитку своїх здібностей на свій розсуд. Будь-яка особа повинна поважати права інших і не порушувати їх.

Найбільш системно і повно положення щодо рівності статей сформульовано в статті 24 Конституції України. В ній закріплено один із аспектів принципу рівності – необхідність застосування однакових стандартів прав і обов'язків до всіх без винятку осіб. Громадяни України – і чоловіки, і жінки – можуть нарівні користуватися всім обсягом конституційних прав і свобод без дискримінації з боку держави або інших осіб за будь-якими мотивами. Абстрактне поняття рівності в статті 24 Конституції України визначається такими критеріями, як раса, колір шкіри, походження особи, стать тощо, і конкретною сферою застосування [7].

Стаття 3 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» закріплює основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а саме:

- утвердження гендерної рівності;
- недопущення дискримінації за ознакою статі;
- застосування позитивних дій;
- забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;
- забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
- підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства;
- виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері;
- захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі [5].

Однак закріплення рівності у правах не розв'язує проблеми реальної рівності. Досвід радянської держави показує, що отримання жінками однакових з чоловіками прав не ліквідувало всіх видів дискримінації щодо жінок. Крім закріплення рівних прав, необхідно надати представникам обох статей рівні можливості для їх реалізації. Рівність жінок і чоловіків не буде запроваджено, якщо суспільство не готове сприйняти саму ідею гендерної рівності й адаптувати її.

Висновки. Впровадження гендерних аспектів у формуванні

законодавства України – це питання соціальної справедливості, вирішення якого необхідне для забезпечення рівноправного та стійкого людського розвитку шляхом застосування найбільш результативних і ефективних методів державного втручання. Такий підхід розглядається як процес оцінки будь-якого планового заходу, зокрема законодавства, стратегій і програм в усіх сферах і на всіх рівнях з точки зору його впливу на жінок та чоловіків. Дана теорія ґрунтується перш за все на тому, що інтереси і досвід жінок, так само як і чоловіків, є невід'ємним критерієм у процесі розробки загальної концепції, здійснення моніторингу й оцінки напрямків державної політики в політичній, економічній і суспільній сферах для того, щоб жінки і чоловіки могли одержувати рівну вигоду, а нерівність була викорінена.

Безумовно, важливим кроком у формуванні гендерного законодавства стало прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року.

Впровадження в суспільстві гендерної рівності є актуальним для України.

Бібліографічні посилання

1. Гендерний розвиток у суспільстві : конспекти лекцій. – 2-ге вид. – К., 2005.
2. Івченко Ю.В. Філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12. – «філософія права» / Ю.В. Івченко. – К., 2009.
3. Герасименко Г.В. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. Наук : спец. 08.09.01. – «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Г.В. Герасименко. – К., 2004. .
4. Юдіна С.П. Гендер у вищій освіті: тенденції і проблеми / С.П. Юдіна // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві : матер. Всеукр. науково-практ. конф. (м. Київ, 11–13 грудня 2003 р.). – К., 2003. – С. 167-170.
5. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 // ВВР України. – 2005. – № 52. – Ст. 561.
6. Гендер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://csrgender.org.ua>.
7. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.

Орлова Е. А. Правовые аспекты гендера в Украине. Рассмотрены правовые аспекты гендера в Украине. Осуществлена попытка анализа гендерной политики. Охарактеризовано законодательство, регламентирующее гендерные вопросы в Украине.

Ключевые слова: *гендер, гендерное равенство, гендерная политика, равенство прав, равенство возможностей.*

Orlova O. O. Legal aspects of gender in Ukraine. The discrepancy in existence of today concepts of gender is due to as a relative "young" gender approach (first scientific works were about thirty years ago) and the complexity of the phenomenon. Common to them is the distinction between the concepts of sex and gender.

The term "gender" refers to the social gender of the person, as opposed to biological sex, socio-role status, which defines social opportunities of each sex in educational, professional activities, access to power, family roles, and reproductive behavior is one of the basic parameters of social structure.

The term "gender" does not replace the term "sex", which means only biological difference

between men and women. For example, statistics are separated by sex. The term "gender" is used to analyze the roles, responsibilities, constraints, opportunities and needs of men and women in all spheres and any social context provided.

The peculiarity of the formation of state gender policy in Ukraine is that it is based on international legal acts ratified by Ukraine, and is governed by national laws and regulations on equality between women and men. A significant step was the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine on September 8, 2005 the Law of Ukraine "On equal rights and opportunities for women and men" whose goal is achieving equality of women and men in all spheres of society through legal equal rights and opportunities for women and men elimination of gender discrimination and the use of temporary special measures aimed at addressing the imbalance between women and men to exercise equal rights provided by the Constitution and laws of Ukraine.

The implementation of a gender perspective in forming the legislation Ukraine is a question of social justice, the solution of which is vital for ensuring equitable and sustainable human development by applying the most efficient and effective methods of government intervention.

Keywords: *gender, gender equality, gender politics, equality of rights, equality of opportunity.*

Надійшла до редакції 25.06.2014

Samotuga A. V.
candidate of legal sciences,
assistant professor
(*the Dnipropetrovs'k State
University of Internal Affairs*)

УДК 342.7

SOME PROBLEMS OF UNDERSTANDING THE CONTENT OF COLLECTIVE RIGHTS

Самотуга А. В. Проблеми розуміння змісту колективних прав. Висвітлено особливості сучасних наукових поглядів на поняття та зміст колективних прав, що належать до прав людини третього покоління. Наголошено на необхідності їх відмежування від колективного способу реалізації деяких категорій прав людини й громадянина, як, наприклад, політичних та соціально-економічних.

Ключові слова: *колективні права, покоління прав людини, класифікація прав людини, відмежування.*

Statement of the problem. The modern political world is very colorful. Its members belong to the state, which historically living group of people who are different from other groups in their language, descent, national and racial, religious beliefs, traditions and cultural heritage. So, are entitled to the opportunities and benefits that the representatives of the titular nation. In addition, there are people who have been leading the sacrificial struggle for the creation of their own state. On the agenda - the implementation of this important category of human rights as

collective rights. Meanwhile, this practice is not supported by adequate theory on the matter, that their improvement requires its own concept and content of collective rights in view of the current realities and trends of international relations.

Analysis of publications which discuss the solution to this problem. The problem of collective rights as a part of the third generation of human rights has been the topic of research of many modern and post-Soviet Ukrainian scholars dealing with problems of human rights in general, including theoretical-legal and constitutional aspects (O.V. Lukasheva, P.M. Rabinovych, O.V. Pushkina, A.Yu. Oliynyk and others). But there is no special study concerning the correlation of collective rights with the collective way of realization of some categories of human rights.

So, the **purpose** of this article is to find out peculiarities of modern understanding the content of collective rights in national and foreign legal studies and to give the authors' view at ways of solving such problems.

Basic content. As it is well known, the classification of human rights carried out by many criteria, one of which is the period of their appearance, such as their division into so-called generation of human rights, a term proposed in the 1970s. by Czech lawyer Karel Vasak, the first General Secretary of the International Institute of Human Rights at Strasbourg. In his view, there are three generations of human rights relate to the three ideals of the French Revolution: liberty, equality and fraternity. The first generation of human rights presented at the International Pact on Civil and Political Rights of 16 December 1966, the second - the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 16 December 1966, and the third form such rights as the right to development, right to a healthy environment and the right to peace, which are just beginning to receive international legal recognition. K. Vasak called them "human solidarity". [1]

Although since then initiated a discussion about the "peoples' rights" including among the western international lawyers, it must be admitted that at present both in Ukrainian and Russian (then we can call it "post-Soviet") legal literature on the theory of the state and law in general, and constitutional law and general theory of human rights, in particular, today almost no monographs dealt with the study of contemporary nature of collective rights in the context of their individual and collective belonging, except that the thesis by R.I. Akhmetshyn (Moscow, 1999). In this work the author mainly focused on the historical aspects of the analysis and scholars' opinions on this issue [2]. While on this subject we should be somewhat agree with the authors of the textbook, edited by V.S. Nersesyants who claim that the content of human rights should be approached historically specific, as the current catalog of human rights recorded in international legal documents is the result of a long historical development of standards that have become the norm of modern society [3, c. 217].

But in western jurisprudence issues of collective rights has not received adequate scientific development (and the term is used quite rarely, including in legislative acts), which the article's aim to explain that gap and try to eliminate some confusion in terms of understanding content of collective rights, based

primarily on its subject (subjects) and forms of implementation (individually and collectively).

In addition to historical we consider necessary to claim about the existence of a political approach to the study of this subject. As A.Yu. Oliynyk analyzes, in the theory of rights of the man and the citizen modern scholars distinguished by, along with specially-legal and functional, also even socio-economic and *class struggle* (hereinafter - emphasis added) aspects of this problem [4, c. 70].

Hence, let's pay special attention to the class and political overtones of emergence of the concept of collective rights in the structure of generations of human rights. As we know, the author of the concept K. Vasak - representative of the socialist state, Czechoslovakia, which belonged to the Soviet bloc, which could affect and further development over the decades the theory and practice of international consolidation and classification of the rights of the man and the citizen.

Given the fact that the same rights and freedoms may simultaneously belong to two or more classification groups, and the grounds on which the rights and freedoms are grouped to be quite diverse, so also is the interpenetration of human rights for all three generations and their relationship with human rights, classified by content (area of their implementation), including political, social and economic.

With regard to socio-economic rights, on this occasion, M.I. Kozyubra notes that such international instruments as the Universal Declaration of Human Rights of 1948, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966, etc., have been adopted, not without ideological and diplomatic influence of the Soviet Union, the governing authority which sought to "enrich" human rights "socialist achievements". Although the researcher argues that this explanation seems simplistic [5, p. 59]. In contrast with the latter author's thesis let's beg for several reasons.

First, in the writings of the former Soviet authors (V.S. Nersesyants, M.V. Tsvik, O. O. Petryshyn, O.A. Lukasheva, M.S. Kelman, O.G. Murashyn) even the position of K. Vasak is being reproduced superficially. They believe that the category of "Generation of human rights" is associated *with the time of their emergence* [3, p. 223; 6, 452; 7, pp. 151; 8, pp. 137]. And when they emerge they are not connected nor with the birth of the appropriate political and legal thought, nor of the statutory and more. This gap was trying to be eliminated by V.V. Kravchenko, who argues that the division of human rights in the generation is explained *with the sequence to be included in constitutions and international legal acts* [9, p. 142].

Secondly, the above mentioned authors have different definitions of actors of collective rights: collectives (M.V. Tsvik and O.O. Petrishin); groups, communities, associations (V.S. Nersesyants, O.A. Lukasheva); nations, humanity (Yu.M. Todyka, O.Yu. Todyka) [10, p. 59]. Although almost identical in these works is a set of objects of collective rights: the right to development, peace, health, environment, and whether the common heritage of mankind, adequate standard of living, education, communication, self-determination, local

government). There is, therefore, a logical question: whether some of these rights belong not only to communities but also to individuals? Even more reason for debate around the issue of collective rights are making some of these authors, in addition calling them "solidarity".

Thus, some authors, separating collective rights from individual ones, indicate that there is a relationship between them, based on the principle according to which the realization of collective rights should not harm the individual's rights and freedoms [3, с. 224]. Authors such as O.A. Lukasheva, Yu. M. Todyka and O.Yu. Todyka, setting out their vision of the nature of collective rights, then talk about forms of realization of human rights – individual and collective. That thus the term "collective rights" refers to a category of rights held by the community, and a way to implement certain groups of rights of the man and the citizen. So, rightfully, some of the citizens' political rights can be realized individually (participation in elections and referenda through personal secret ballot) and in a collective way (participation in political parties, the right to assemble for the expression of their political views and conscience). A large number of labor rights are implemented in a collective way: the right to strike, concluding collective agreements and contracts and so on.

So, we need a clear differentiation in the issue of terminology on collective rights. On this occasion a possible clarity makes the research of V.I. Kozlov regarding collective political rights and freedoms of Ukrainian citizens. In this paper, the author didn't hold any parallels between investigated by him categories of rights and freedoms of a term such as "generation of human rights" [11].

Regarding the aforementioned symptoms such collective rights as their solidarity on this issue is the Charter of Fundamental Rights of the European Union, which we believe is still a model of legislative classification of human rights [12], in Section IV «Solidarity" refers to the solidarity of human right of workers to information and consultation within the enterprise, the right to collective bargaining and collective action, including strike, to just and proper working conditions, social security and social assistance. That relationship is observed the rights of third generation of socio-economic rights. On the other hand the Charter, unlike other international instruments on human rights, does not contain a clear allocation category of collective rights in terms of the third weeding human rights limited to regulations on prohibition of collective deportations.

Finally, it is necessary to present the views of some American experts on the issue of collective rights. For example, Dan Sullivan, founder, Geolibertarian Society, and past chair, Libertarian Party of Allegheny County (Pittsburgh), Pennsylvania in the article "Common Rights vs. Collective Rights" notes that one of the great tragedies of socialism has been the confounding of common rights (natural rights common to each individual) with collective rights (those that have been delegated to the community or its government). Common rights are inalienable, individual rights – the very opposite of collective rights. Classical liberalism was based on the idea of common rights. Therefore, from the standpoint of common law the author to common rights attributes such as freedom of speech, the right to

property (the dichotomy of "common property - collective ownership") [13].

In view of Russian researchers, "Generation of human rights" – is, of course, a metaphor, and a metaphor that illuminates the situation in the same way as misleading. Indeed, proponents of this classification argue that second-generation rights are necessary for full realization of the rights of the first generation, and the international legal protection of rights of third generation creates the conditions without which the rights of the first and second generations can not be adequately guaranteed. However, successive generations and the future generations, contributing to the realization and protection of previous generations, not replace them. Finally, the new generation does not foresee the emergence of offspring of another species, they are the same in nature as their parents. Supporters of classification of human rights for three generations say that they are in fact different types of rights.

Thus, the metaphor of "generation human rights" can not be considered successful. However, the selection of three human rights groups, which have fundamentally different legal nature and are in hierarchical subordination in the sense orientation of each subsequent generation to ensure implementation of the first, and the recognition of the primacy of personal and political rights (right of first generation) expressing the initial requirement to respect human in his/her freedom – the clear advantages of this classification.

K. Vasak called third generation of human rights solidarity. In his view, the right of the first and second generations express excessive individualism and selfishness even that involves contrasting individual and society. The right of first generation designed to protect the individual against ill-treatment state, and the second law provides him the opportunity to ask the state of implementation of special government programs to provide social support and help. However, it does not take into account that human well-being is impossible without participation in community life for people in need of a decent life not only of liberty, equality, but also fraternity. Rights of third generation seeks to overcome the autonomy of individuals competing with each other, and to ensure social solidarity, which will allow people to reach their full potential through a joint participation in the social life of the various communities to which they belong. [1]

Conclusion. This focus provided by the rights of third generation, let us talk about them only as moral categories (which generally corresponds to the classical natural law tradition), not even the moral "right" (harassment), and the moral responsibilities. Hence, this type of legal non-fixing these rights, but their existence is largely declarative. Moreover, the degree of elaboration of scientific (or rather, non-elaboration) of categories of generations of human rights in general and collective rights, in particular, indicates, in our opinion, the global ideological and political changes, such as the collapse of the socialist system at the turn of 1980-90-xx's.

The above requires further research of collective rights in terms of clarifying their structure (corresponding to the presence of their duties and legal liability) and implementation mechanism in the present conditions of world political and economic processes.

References

1. Варламова Н.В. Третье поколение прав человека? // <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=10&art=2064>.
2. Ахметишин Р.И. К проблеме третьего поколения прав человека (международно-правовые аспекты) : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. – М., 1999. – 167 с.
3. Проблемы общей теории права и государства : Учеб. для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. – М.: НОРМА, 2002. – 832 с.
4. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія / А.Ю. Олійник. – К.: Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с.
5. Козюбра М.І. Природа соціальних прав людини та особливості механізмів їх реалізації // / М. І. Козюбра // Вісник Конституційного Суду України : Загальнодержавне періодичне видання. – 09/2002 . – № 5 . – С. 57-62.
6. Загальна теорія держави і права : [Підручник для студ. юрид. ВНЗ] / М.В. Цвік, О.О. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. – Х. : Право, 2010. – 584 с.
7. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права : Підруч. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.
8. Права человека: Учеб. для вузов / Отв. ред. Е.А. Лукашева. – М.: Изд-во НОРМА, 2002. – 573 с.
9. Кравченко В.В. Конституційне право України : Навчальний посібник. – Вид. 4-е, виправ. та доп. – К. : Атіка, 2007. – 568 с.
10. Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. – К.: Концерн „Видавничий Дім „Ін Юре”, 2004. – 368 с.
11. Козлов В.І. Колективні політичні права і свободи громадян України: конституційно-правовий аналіз : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.02. – Х., 2009. – 20 с.
12. Самотуга А.В. Хартія Європейського Союзу про основні права як спроба міжнародної законодавчої класифікації прав і свобод людини й громадянина // Міжнародні стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства матеріали круглого столу (м. Дніпропетровськ, 10 груд. 2012 р.) ; уклад. канд. юрид. наук Л.А. Філяніна. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 172 с. – С. 69-71.
13. Sullivan D. Common Rights vs. Collective Rights // <http://geolib.com/sullivan.dan/commonrights.html>.

Самотуга А. В. Проблемы понимания содержания коллективных прав. Освещены особенности современных научных взглядов на понятие и содержание коллективных прав, принадлежащих к правам человека третьего поколения. Акцентируется внимание на необходимости их разграничения от коллективного способа реализации некоторых категорий прав человека и гражданина, в частности, политических и социально-экономических.

Ключевые слова: коллективные права, поколения прав человека, классификация прав человека, разграничение.

Samotuga A. V. Some problems of understanding the content of collective rights. The article deals with peculiarities of modern scholars' views at definition and content of collective rights belong to human rights of the third generation. The attention is paid to the need of their separation from collective way of realization of some categories of the right of the man and the citizen especially from political and socio-economic ones.

Keywords: collective rights, generation of human rights, classification of human rights, separation.

Надійшла до редакції 29.05.2014

Сердюк І. А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО»

На основі проведених логіко-семантичного аналізу юридичного терміна «громадянське суспільство» та методологічного аналізу існуючих у сучасній юридичній науці інтерпретацій однойменного поняття, запропоновано власний підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії, що враховує характер взаємозв'язку досліджуваного нами соціально-правового феномена та соціальної, правової держави.

Ключові слова: суспільство, громадянське суспільство, соціальна, правова держава.

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної науки є уточнення її понятійного ряду. Однією зі складових цього ряду є категорія «громадянське суспільство», розкриття змісту якої дозволить отримати найбільш повне уявлення про досліджуване явище державно-правової дійсності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Поняття громадянського суспільства, генеза його ідеї, структура, шляхи формування є традиційними питаннями, що комплексно розглядаються в межах як наукових монографій, так і підручників та навчальних посібників з теорії держави і права. В той же час на особливу увагу заслуговує монографія О. Скрипнюка «Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики» [7], предметом дослідження в якій з-поміж інших стали питання історико-правової генези поняття громадянського суспільства, політико-правові проблеми регулювання відносин у сфері взаємодії громадянського суспільства та соціальної, правової держави, а також шляхи розбудови громадянського суспільства в Україні.

Метою цієї статті є спроба автора на основі логіко-семантичного аналізу юридичного терміна «громадянське суспільство» та методологічного аналізу існуючих у сучасній юридичній науці інтерпретацій однойменного поняття, запропонувати власний підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії, що у вигляді сукупності її суттєвих ознак слугував би адекватним відображенням досліджуваного феномена соціально-правової дійсності, а також відповідав би сучасним потребам суспільної практики в аспекті розбудови соціальної правової держави та формування громадянського суспільства в Україні.

Як методологічною посилкою цього дослідження, що є відображенням діалектичного взаємозв'язку феноменів соціально-правової дійсності, скористаємося тезою про те, що із соціальною правовою державою взаємопов'язане громадянське суспільство, що слугує її соціальною основою та зда-

тне побудувати таку державу.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової і навчальної юридичної літератури, присвяченої проблемі громадянського суспільства, свідчить про певну відмінність у поглядах науковців щодо розуміння однойменного поняття.

Термін «громадянське суспільство» є складним, адже утворився в результаті поєднання двох слів, з'ясування смислового навантаження яких і дозволить нам розкрити зміст однойменного поняття, що складає предмет дослідження.

З цього приводу російський учений М. Матузов слушно зауважив, що словосполучення «громадянське суспільство» умовне, оскільки «негромадянського», а тим більше «антигромадянського» суспільства в наш час не існує. Будь-яке суспільство складається з громадян, пов'язаних з державою політико-юридичними відносинами. Лише додержавне, нецивілізоване (родове) суспільство, а також суспільство в станово-кастову епоху не можна було назвати громадянським через його незрілість, примітивність, а також тому, що там взагалі не існувало таких понять, як «громадянин», «громадянство» [8, с. 200].

Таким чином, учений фактично пов'язує громадянське суспільство з інститутом громадянства, що отримав політико-правове визнання лише в буржуазну епоху, під впливом природних прав людини та необхідності їх юридичного захисту. Сам же термін «громадянське суспільство», як справедливо зазначає М. Матузов, набув у літературі свого особливого змісту і в сучасному розумінні виражає певний тип (стан, характер) суспільства, його соціально-економічну, політичну і правову природу, ступінь розвитку та завершеності [8, с. 201].

Підтвердження наведеної тези М. Матузова знаходимо в навчальній літературі. Так? зокрема, Т. Тарахонич вважає, що громадянське суспільство – це історичний тип у розвитку людського суспільства, його конкретна якісна характеристика; це сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних) [9, с. 119].

У соціальній філософії утвердився гносеологічний підхід, за яким суспільство розглядається не як сукупність індивідів, а як суспільні зв'язки та відносини між людьми, що складаються на основі цих зв'язків [4, с. 63].

Слушною у контексті наведеного умовиводу є думка К. Маркса про те, що суспільство не складається з індивідів, а виражає суму тих зв'язків і відносин, у яких ці індивіди знаходяться один із одним.

Аналогічний підхід до розуміння досліджуваної нами категорії знайшов своє відображення у роботі П. Сорокіна «Человек. Цивилизация. Общество». Індивід, вважає вчений, являє собою лише фізичний, біологічний або психологічний феномен [4, с. 63], а соціальні зв'язки та відносини позначені у нього як «родове соціальне явище», тобто така спільна для всіх соціокультурних явищ властивість, з якої, власне, і потрібно починати вивчення структурного аспекту соціуму.

З урахуванням з'ясованого нами смислового навантаження слів «грома-

дянське» та «суспільство» можна зробити попереднє припущення про те, що у синтезованому вигляді відповідне словосполучення може тлумачитись як сукупність зв'язків та відносин, що існують між громадянами.

Водночас така інтерпретація категорії «громадянське суспільство» є доволі спрощеною, адже не враховує особливостей сучасного суспільно-політичного, економічного та духовного життя народу, а також ролі соціальної, правової держави у його (суспільства) формуванні та функціонуванні.

На підтвердження цієї тези наведемо такі аргументи:

1) по-перше, правовий статус індивідів у сучасному суспільстві з огляду на їх приналежність до громадянства конкретної держави є різним, а тому логічно хибним видається припущення про те, що громадянське суспільство складається лише з громадян, тобто фізичних осіб, що мають політико-правовий зв'язок із конкретною державою. Слушною у зв'язку з вищевикладеним виглядає інтерпретація поняття «громадянське суспільство», запропонована П. Рабіновичем. На думку автора, громадянське суспільство являє собою спільність вільних, рівноправних людей та їхніх об'єднань, яким держава забезпечує юридичні можливості бути власником, а також брати активну участь у політичному житті [6, с. 47]. Аналіз наведеного визначення свідчить про те, що вчений фактично розширив суб'єктний склад громадянського суспільства, адже розглядає його не лише як сукупність людей, але й як сукупність їх об'єднань. Така думка науковця є цілком обґрунтованою, відповідає суспільно-правовій дійсності та знайшла підтримку в науковому загалі.

2) по-друге, вважаємо не зовсім коректною інтерпретацію поняття громадянського суспільства як сукупності сформованих на добровільних засадах громадських об'єднань, які діють на засадах самоврядування і за посередництвом яких індивіди реалізують належні їм невід'ємні права і свободи [3, с. 470–471]. Такий висновок може бути обґрунтований тим, що сучасне державно організоване суспільство складається не лише з колективних, але й з індивідуальних суб'єктів права, чий життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються до того ж найвищою соціальною цінністю. Крім того, вище нами вже наголошувалося, що суспільство виражає не суму індивідуальних або колективних суб'єктів права, а є відображенням сукупності тих зв'язків і відносин, у яких ці суб'єкти знаходяться один із одним. Г. Гегель, якого справедливо вважають фундатором теорії громадянського суспільства, визначив його як зв'язок (спілкування) осіб через систему потреб і розподілу праці, правосуддя (правові установи і правопорядок), зовнішній порядок (поліцію та корпорації) [2, с. 227].

3) по-третє, потребують конкретизації сфери суспільного життя, в яких складаються відповідні зв'язки і відносини, що є або ж вільними від втручання держави (за М. Матузовим), або ж відносно незалежними від держави (за Л. Морозовою). Так, зокрема, М. Матузов загальнотеоретичну категорію «громадянське суспільство» визначає як сукупність позадержавних, позаполітичних відносин (економічних, соціальних, культурних, моральних, духовних, корпоративних, сімейних, релігійних), які утворюють особливу сферу

специфічних інтересів вільних індивідів-власників та їх об'єднань [8, с. 213]. Л. Морозова під громадянським суспільством розуміє сукупність суспільних відносин, головним чином майнових, товарно-ринкових, сімейних, моральних та інших, відносно незалежних від держави. Відносна незалежність обґрунтовується тим, що держава управляє суспільством, є формою його організації. Проте держава не має права втручатися в ці відносини, оскільки вони складають сферу приватного життя людей [5, с. 377].

4) по-четверте, погляди науковців щодо характеру взаємовідносин соціальної, правової держави та громадянського суспільства є доволі різними, а подекуди навіть суперечливими. Так, зокрема, у багатьох працях сучасних науковців, громадянське суспільство визначається як логічна протилежність державі та державній владі. При цьому вони здебільшого акцентують увагу на тому, що вже сам політико-правовий факт появи держави одразу ставить питання про диференціацію всього суспільного життя на, так би мовити, два сектори: громадський та суто державний, кожний з яких намагається поширити свій вплив на інший. Державність, як зауважує Л. Мамут, завжди пов'язана з доцентровими тенденціями, що існують поряд з ієрархізацією, збільшенням кількості інтеграційно-субординаційних зв'язків у суспільстві. Громадянське суспільство, навпаки, є виявом протилежної, відцентрової тенденції і пов'язане з процесами диференціації [7, с. 363].

Характеризуючи взаємовідносини правової держави і громадянського суспільства, можна зробити висновок про те, що вони можуть бути або антагоністичними, або мати характер конструктивної взаємодії.

Антагоністичні відносини передбачають розширення політичного, економічного, правового впливу однієї сторони цих відносин за рахунок зменшення влади іншої. Слушною у зв'язку з цим є думка М. Абдулаєва та С. Комарова, котрі зауважили, що основною перешкодою на шляху розвитку громадянського суспільства є домінування держави над суспільством. Верховенство держави стосовно особи призводить до підпорядкування та руйнування громадянського суспільства [1, с. 169].

Найбільш оптимальним варіантом співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства видається їхня конструктивна взаємодія. Соціальна, правова держава завжди діє не заради самозбереження державної влади, а заради тих людей, чиї права, свободи і гідність вона покликана юридично забезпечувати та економічно підтверджувати [7, с. 364].

Результат взаємодії соціальної правової держави і громадянського суспільства видатний шведський теоретик Г. Мюрдаль визначив як створення системи загального добробуту та соціального захисту, яка конститується з боку соціальної, правової держави та громадянського суспільства. Щодо соціальної правової держави, то її діяльність включає такі моменти:

- 1) забезпечення членам громадянського суспільства високого прожиткового мінімуму та надання матеріальної допомоги тим, кому вона необхідна;
- 2) всебічний правовий захист громадян від злочинних дій, адміністративної сваволі, ідеологічного тиску та будь-якої політичної цензури;

3) забезпечення максимальної стабільності правового, політичного та економічного життя суспільства;

4) захист громадянських, політичних, економічних прав і свобод, які відповідають принципам соціальної правової держави;

5) забезпечення екологічної безпеки членів громадянського суспільства;

6) створення умов, за яких громадяни отримують засоби для свого гідного існування будь-якими шляхами, що не суперечать закону.

Діяльність громадянського суспільства реалізується в таких напрямках:

1) забезпечення функцій контролю установчої влади над правомірністю дій органів державної влади;

2) стимулювання громадської активності;

3) знаходження дійового консенсусу між інститутами державної влади та широкими колами громадськості;

4) створення сприятливої соціально-психологічної атмосфери як у суспільстві в цілому, так і в його окремих структурах;

5) репрезентація інтересів усіх громадян як на місцевому, так і на загальнодержавному рівні;

6) контроль за розподілом привілеїв у суспільстві [7, с. 427–428].

Висновки. З урахуванням вищевикладеного можна запропонувати таку дефініцію поняття «громадянське суспільство»: *це сукупність позадержавних, позаполітичних відносин (економічних, соціальних, культурних, моральних, духовних, корпоративних, сімейних, релігійних), що складаються між вільними та рівноправними людьми й їх об'єднаннями, котрі прямо та опосередковано здійснюють установчу та контрольну функції щодо формування та діяльності органів публічної влади, і яким соціальна, правова держава забезпечує юридичні можливості бути власником, брати активну участь у політичному житті, а також надання матеріальної допомоги тим громадянам, кому вона необхідна.*

Бібліографічні посилання

1. Абдулаев М.И. Проблемы теории государства и права : ученик / Абдулаев М.И., Комаров С.А. – СПб., 2003.
2. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Гегель Г. В. Ф. – М., 1990.
3. Загальна теорія держави і права : підручник / М.В. Цвік, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х., 2009.
4. Крапивенский С.Э. Социальная философия : учебник для студ. вузов / Крапивенский С.Э. – М., 1998.
5. Морозова Л.А. Теория государства и права : ученик / Морозова Л.А. – М., 2002.
6. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. – Вид. 5-те, зі змін. – К., 2001.
7. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України : монографія. – К., 2000.
8. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002.
9. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К., 2006.

Сердюк И. А. Методологический анализ интерпретаций понятия «гражданское общество». На основе проведенных логико-семантического анализа юридического термина «гражданское общество» и методологического анализа интерпретаций одноимённого понятия, которые существуют в современной юридической науке, предложен свой подход к пониманию этой общетеоретической категории, который учитывает характер взаимосвязи исследуемого нами социально-правового феномена и социального, правового государства.

Ключевые слова: *общество, гражданское общество, социальное, правовое государство.*

Serdyuk I. A. Methodological analysis of interpretation of the notion «civil society».

In time of working on the article, the author had for an object to suggest his personal approach concerning conception of general and theoretical category «civil society», which in the form of the body of its crucial features would adequately reflect the studied phenomenon of social and legal reality, and also meet modern needs of social practise from the aspect of social, law based state building and civil society formation in Ukraine.

Taking into account determined by the author sense load of the words «civil» and «society», advance assumption can be made that in a synthesized form the abovementioned word phrase can be interpreted as a totality of connections and relationships existing between citizens.

At the same time, such an interpretation can be considered as a simplified one because it doesn't take into account the features of modern social and political, economical and spiritual life, and also the role of social, law based state in its formation and functioning.

To prove the statement the following reasons are suggested:

1) legal status of people in modern society, taking into consideration their belonging to citizenship of a specific state, differs, and therefore it seems logically fault to assume that civil society only consist of citizens that is physical persons having political and legal connection with a specific state;

2) spheres of social life where appropriate connections and relationships are formed, which are whether free form interference from a state (M Matuzov) or relatively independent from a state (L. Morozova), should be specified;

3) scientists' views concerning the character of mutual relationships between a social, law-based state and civil society differ and sometimes are contradicting.

The author has suggested the following definition of a «civil society» notion: it is a body of outside the state, outside the politics relationships (economical, social, cultural, moral, spiritual, in-company, family and religious) emerging between free and equal in rights people and their assemblies that directly or indirectly exercise basic and controlling functions as to formation and activities of public authorities, and to which social, law-based state guarantee legal opportunities to be an owner, to actively participate in political life and also financially assists those people, who need it.

Keywords: *society, civil society, social and law-based state.*

Надійшла до редакції 17.12.2013

Талдикін О. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Розглянуто питання як в контексті правосуб'єктності співвідносяться поняття «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин» та «учасник правовідносин».

Ключові слова: правоздатність, фізична особа, правосуб'єктність, правові відносини, право, учасники правовідносин, суб'єкт, суб'єкти права, суб'єкти правовідносин, суб'єктивний юридичний обов'язок, суб'єктивне юридичне право.

Постановка проблеми. Однією із ключових проблем сучасної теорії права є проблема формування ефективної моделі правосуб'єктності як найбільш концептуальної властивості суб'єктів права, за допомогою якої забезпечується реалізація норм права.

На наш погляд, актуальним у вирішенні загальної проблеми правосуб'єктності є питання, що полягає в площині чіткого розмежування фізичних осіб – суб'єктів права, фізичних осіб – суб'єктів правовідносин та фізичних осіб – учасників правовідносин, у контексті наявності чи відсутності у них елементів такої юридичної властивості, як *правосуб'єктність*.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В юридичній літературі окремі аспекти правосуб'єктності досліджувалися у працях С.С. Алексеєва, С.В. Бобровник, В.М. Горшеньова, О.В.Зайчука, А.П.Зайця, В.К. Забігайла, В.С. Журавського, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, Ю.В. Леонова, С.Л. Лисенкова, Є.В. Назаренко, О.Ф. Скакун, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, П.М. Рабіновича, І.А. Сердюка, Р.Й. Халфіної.

Питання правосуб'єктності фізичних осіб з позицій правового статусу особи розглядали російські вчені Н.В. Вітрук, С.А. Комаров, Н.С. Малєїн, А.С. Мордовець, М.Ф. Орзіх, В.А. Рібаков.

Теоретичний аналіз категорії правосуб'єктності здійснювали С.Н. Братусь, Я.Р. Вебере, Б.Н. Мезрін, В.Ф. Яковлів.

Правосуб'єктності осіб, що не мають дієздатності, приділяли увагу Е.Н. Андрєєв, Ю.Ф. Беспалов, Т.В. Блінова, Б.А. Булаєвський та інші.

Незважаючи на наявність досліджень з даної проблематики, проблема формування цілісної та ефективної моделі правосуб'єктності залишається відкритою.

Метою даної статті є з'ясування такого актуального питання: як у контексті правосуб'єктності співвідносяться поняття «суб'єкт права», «суб'єкт

правовідносин» та «учасник правовідносин».

Виклад основного матеріалу. Огляд навчальної та наукової літератури з питань правовідносин свідчить про те, що вчені оперують кількома поняттями, які відбивають їхній суб'єктний склад. Серед них вирізняють такі: «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин» та «учасник правовідносин». У зв'язку з цим досить актуальним виглядає питання щодо з'ясування співвідношення зазначених вище загальнотеоретичних категорій, тим більше що воно й дотепер не знайшло свого однозначного вирішення [1, с.103].

Видається цілком слушною теза, що фізична особа як суб'єкт правовідносин наділена такою юридичною властивістю, як правосуб'єктність. Але правосуб'єктність – це складна юридична властивість, а питання її структури й досі не знайшло свого однозначного вирішення в загальнотеоретичній юридичній науці [1; с.104]. Беззаперечно, склад правосуб'єктності містить принаймні два елементи: правоздатність і дієздатність. Стосовно фізичних осіб – суб'єктів правовідносин, на думку Морозової Л.О., доречним буде виокремлення третього елемента правосуб'єктності – *деліктоздатності*, як передбаченої законом здатності особи нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення [2, с. 273]. Отже: *фізична особа – суб'єкт правовідносин* – це суб'єкт права, що наділений правосуб'єктністю та має правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.

З іншого боку, виокремлення іншого поняття, ніж «суб'єкт правовідносин» – поняття «учасник правовідносин», дає можливість характеризувати певну сторону реального буття фізичної особи – юридичний факт її участі у конкретних суспільних відносинах, що врегульовані за допомогою норм права. *Фізична особа – учасник правовідносин*, таким чином, це суб'єкт, який реально бере участь у правовідносинах, у той же час коли суб'єкт правовідносин лише має потенційну можливість такої участі.

Певні особливості виникають у з'ясуванні сутності такої категорії як фізична особа – «суб'єкт права». Безумовно, важко погодитися з ототожненням понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин». Так, на думку Халфіної Р.Й.: суб'єкт права – поняття широкіше, в якійсь мірі відмінне від поняття «суб'єкт правовідносин». На підтвердження цієї думки в літературі наводяться такі аргументи. *По-перше*, конкретний громадянин як постійний суб'єкт права не може бути одночасно учасником усіх правовідносин; *по-друге*, новонароджені, малолітні діти, душевнохворі особи, будучи суб'єктами права, не є суб'єктами більшості правовідносин; *по-третьє*, правовідносини – не єдина форма реалізації права [3, с. 184]. Таким чином, поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» не є тотожними.

Фізичні особи: новонароджені, малолітні діти, душевнохворі особи, що мають загальну правоздатність і є суб'єктами права, не будуть суб'єктами *більшості* правовідносин, тому що вони можуть не усвідомлювати значення своїх дій, не мати можливості керувати ними, та внаслідок чого ще не матимуть або будуть позбавлені дієздатності. Не є суб'єктами більшості – не значить не є взагалі. Отже, учасниками правовідносин є фізичні особи – суб'єкти

права і фізичні особи – суб'єкти правовідносин. У свою чергу, *фізична особа – суб'єкт права* наділена такою невід'ємною юридичною властивістю, як *правоздатність*. Вона виникає в момент її народження і припиняється в момент її смерті.

Правоздатність – це передбачена законом здатність особи мати суб'єктивні права та нести юридичні обов'язки. В навчальній літературі запропоновано розрізняти загальну, галузеву і спеціальну правоздатність.

Загальна правоздатність – принципова можливість особи мати будь-які права і обов'язки, що передбачені чиним законодавством, хоча фактично володіти ними вона може лише за відомих обставин. Таким чином, загальна здатність – це придбання прав взагалі, нею володіють всі фізичні особи.

Галузева правоздатність – можливість набувати права в тих чи інших галузях права. Наприклад, сімейна, виборча, трудова правоздатність.

Спеціальною (фаховою, посадовою) називається така правоздатність, для якої необхідні спеціальні знання чи талант, наприклад, судді, прокурора, слідчого тощо [4, с. 234].

Таким чином, спеціальна правоздатність це здатність до володіння правами певного роду. Незалежно від виду правоздатності, вона традиційно розуміється як здатність особи бути суб'єктом права.

Тлумачення правоздатності через *дуалізм* прав і обов'язків є усталеним і дотепер заперечень не викликало. Не випадково саме в такому вигляді воно закріплене в ст. 25 ЦК України, згідно з якою правоздатність – це належне кожній фізичній особі і невід'ємне від неї право, яке полягає в здатності мати будь-які права та обов'язки, що допускаються законом [5]. Така дуалістична сутність правоздатності потребує відповіді на актуальне питання: які саме обов'язки мають фізичні особи – суб'єкти права? Самостійне існування людини починається з моменту її народження. Прийнято вважати, що з цього ж моменту вона стає правоздатною особою, але які обов'язки має новонароджена дитина? Іншими словами, які обов'язки має та фізична особа – суб'єкт права, що не усвідомлює значення своїх дій, не має можливості керувати ними?

Безумовно, що рівність правоздатності у фізичних осіб – суб'єктів права не означає, що кількість прав і обов'язків, що належать одному суб'єкту, дорівнює правам та обов'язкам, що належать іншому. Прийнято вважати, що *рівність правоздатності* означає рівну можливість у придбанні прав та обов'язків. Але й така теза викликає сумнів, враховуючи, наприклад, стан новонародженої дитини у порівнянні зі станом психічнохворої особи, яка визнана судом недієздатною внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу відповідно до ст. 39 ЦК України [5]. Отже, правоздатність – це лише загальна, *абстрактна* можливість мати права чи обов'язки. Натомість конкретні права й обов'язки виникають з підстав, передбачених законом – юридичних фактів. Тому за рівної правоздатності всіх людей конкретні права фізичної особи різняться залежно від її віку, майнового стану, стану здоров'я тощо.

Виходячи із вищенаведеного, пропонуємо розкрити сутність категорій

«фізична особа – суб'єкт права», «фізична особа – суб'єкт правовідносин» та «фізична особа – учасник правовідносин» у вигляді таблиці:

Суб'єкт права	Суб'єкт правовідносин	Учасник правовідносин
Правоздатність	Правосуб'єктність: - правоздатність; - дієздатність; - деліктоздатність	а) суб'єкт права+ юридичний факт; б) суб'єкт правовідносин+ юридичний факт

Разом з тим потребує уточнення зміст ще однієї складової такої юридичної властивості, як правосуб'єктність – дієздатності. Традиційно вона розуміється, як здатність своїми діями набувати для себе прав і самостійно їх реалізовувати, а також здатність своїми діями створювати для себе обов'язки та самостійно їх виконувати. Дієздатність, на відміну від правоздатності, залежить від віку, фізичного стану особи, а також інших особистих якостей людини, що з'являються у неї в міру розумового, фізичного, соціального розвитку. Дієздатність, як і правоздатність – це також здатність особи, але вже не природна властивість як така, а готовність до здійснення визначених дій і вчинків, передбачених законом, що становлять права і обов'язки фізичної особи. Існування такої здатності вже не має абстрактного характеру і не може бути однаковою для всіх фізичних осіб [6].

Прийнято вважати, що дієздатність фізичної особи безпосередньо пов'язана з можливістю діяти, за умов, що участь у відносинах мають не всі особи, а лише ті, які здатні здійснювати розумні дії і вчинки, усвідомлювати, що і для чого вони роблять.

Разом з тим за характером поведінки зобов'язального суб'єкта можна виділити правовідносини пасивного типу. В них зобов'язальний суб'єкт повинен утриматися від вчинення активних дій. Необхідність учинити певні дії або утриматися від них визначається також як обов'язковий елемент змісту суб'єктивного юридичного обов'язку. Тоді виникає закономірне питання: що саме за дії здійснює фізична особа – суб'єкт правовідносин, яка виконує юридичний обов'язок, утримуючись від вчинення активних дій, та реалізує при цьому вимоги забороняючих норм права? На наш погляд, загальноприйнятий зміст поняття «дієздатність» потребує уточнення, де буде доречним врахування як активної поведінки суб'єкта (дія), так і пасивної (бездіяльність).

Таким чином, поняття дієздатності слід розуміти, як *здатність особи власними діями набувати для себе суб'єктивні права та самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе юридичні обов'язки та самостійно їх виконувати.*

Висновки. На підставі вищенаведеного матеріалу можна зробити такі висновки:

- актуальним у вирішенні загальної проблеми правосуб'єктності є питання, що полягає в площині чіткого розмежування фізичних осіб – суб'єктів права, фізичних осіб – суб'єктів правовідносин та фізичних осіб – учасників правовідносин, у контексті наявності чи відсутності у них елементів такої юридичної властивості, як правосуб'єктність;

- *фізична особа – суб'єкт правовідносин* – це суб'єкт права, що наділений правосуб'єктністю та має правоздатність, дієздатність та деліктоздатність;

- *фізична особа – учасник правовідносин* – це суб'єкт, який реально бере участь у правовідносинах, в той же час коли суб'єкт правовідносин лише має потенційну можливість такої участі;

- поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» не є тотожними;

- фізичні особи: новонароджені, малолітні діти, душевнохворі особи, що мають загальну правоздатність і є суб'єктами права, не будуть суб'єктами *більшості* правовідносин, тому що вони можуть не усвідомлювати значення своїх дій, не мати можливості керувати ними, та внаслідок чого ще не матимуть або будуть позбавлені дієздатності, але не є суб'єктами *більшості* – не значить не є взагалі;

- *учасниками правовідносин* є фізичні особи – суб'єкти права і фізичні особи суб'єкти – правовідносин;

- *фізична особа – суб'єкт права* наділена такою невід'ємною юридичною властивістю, як правоздатність, що виникає в момент її народження і припиняється в момент її смерті;

- *правоздатність* – це лише загальна, *абстрактна* можливість мати права чи обов'язки;

- загальноприйнятий зміст поняття «дієздатність» потребує уточнення, де буде доречним врахування як активної поведінки суб'єкта (дія), так і пасивної (бездіяльність);

- поняття дієздатності слід розуміти, як здатність особи власними *діяннями* набувати для себе суб'єктивні права та самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діяннями створювати для себе юридичні обов'язки та самостійно їх виконувати.

Бібліографічні посилання

1. Сердюк І.А. Основи правоохоронних відносин : монографія / І.А. Сердюк. – Дніпропетровськ, 2010.

2. Морозова Л.А. Теория государства и права : учебник / Морозова Л.А. – М., 2002.

3. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Халфина Р.О. – М., 1974.

4. Теорія держави і права : підручник / кер. авт. кол. Ю.А. Ведерніков. – Дніпропетровськ, 2014.

5. Цивільний кодекс України // ВВР України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.

6. Дзера О.В. Цивільне право України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1593110646999/pravo/pravozdatnist_fizichnoyi_osobi.

Талдыкин А. В. Правосубъектность физических лиц: отдельные аспекты. Рассмотрены вопросы как в контексте правосубъектности соотносятся понятия «субъект

права», «суб'єкт правоотношений» и «участник правоотношений».

Ключевые слова: правоспособность, физическое лицо, правосубъектность, правовые отношения, право, участники правоотношений, субъект, субъекты права, субъекты правоотношений, субъективная юридическая обязанность, субъективное юридическое право.

Taldykin O. V. Some aspects of the theory of legal personality. The article investigates some issues of legal relations. It was found differences of concepts of "subject of law", "subject of legal relations" and "the participant legal relations". In our view, the need to clarify these concepts lies in the plane of the clear separation of persons - "subject of law", persons - "subject of legal relations" and persons - participants of legal relations in the context of the presence or absence of these elements of the legal properties as "legal personality".

The study found that the actual question:

- person - "subject of law" which has the rights;
- person - "subject of legal relations" is "subject to the law", which has the status of a legal entity and has the potential and ability to act;
- person - "participants of legal relations" that actually takes part in the relationship at the same time when the legal entity only has the potential for such participation.

In the article provides clarifying the content of another part of the legal characteristics like personality - legal capacity. Traditionally it is understood as the ability to take their actions for themselves the rights and implement them independently, and the ability to create their actions to their own responsibilities and fulfill them. In our view, the conventional concept of "legal capacity" needs to be clarified, which will be appropriate to take account of active behavior of the subject (action) and passive (or omissions).

The concept of capacity should be understood as the ability of man's own actions or inactions, acquire for himself the subjective rights and make their own, and their ability to create for themselves a legal duties and carry out their own.

Keywords: legal capacity, legal entity, law, participants of legal relations, participation, person, subject of law, subject of the right, subject of legal relations, subjective legal duty, subjective legal right.

Надійшла до редакції 23.06.2014

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО Й ТРУДОВОГО ПРАВА

Булат Є. А.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 307.7

ПРАВОВА ОХОРОНА КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Проаналізовано стан правової охорони комп'ютерної програми як об'єкта права інтелектуальної власності на сучасному етапі. Визначено можливі шляхи щодо подальшої охорони змісту комп'ютерної програми.

Ключові слова: комп'ютерна програма, авторське право, правова охорона, алгоритм, зміст.

Постановка проблеми. Стрімке зростання науково-технологічного прогресу у всіх галузях знань на сучасному етапі вимагає визначення принципово нового підходу до правової охорони деяких об'єктів права інтелектуальної власності, серед яких провідне місце посідають комп'ютерні програми. Існування комп'ютерних програм сьогодні значно полегшило не тільки обмін необхідною інформацією, але також забезпечило можливість доступу до будь-яких знань у будь-якому місці знаходження людини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання визначення сутності комп'ютерної програми як об'єкта інтелектуальної власності досліджувалося такими вченими: А. П. Тітов, Е. П. Гаврилов, Ю. М. Капіца, С. С. Лосєв, А. А. Успенський, Є. А. Боровська, В. І. Кудашов, С. Л. Єрмакович та ін.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 4 Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право 1996 р., комп'ютерні програми охороняються як літературні твори в розумінні статті 2 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів. Така охорона застосовується до комп'ютерних програм незалежно від способу або форми їх вираження [1]. В Україні правове регулювання комп'ютерних програм відбувається згідно з Цивільним кодексом, Законом України «Про авторське право і суміжні права», а також іншими нормативно-правовими актами.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права»,

комп'ютерна програма – це набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи у будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату (це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, виражені у вихідному або об'єктному кодах) [2].

Згідно з чинним законодавством, комп'ютерні програми охороняються як літературні твори. Така охорона поширюється на комп'ютерні програми незалежно від способу чи форми їх вираження.

Але при такому правовому режимі комп'ютерної програми як об'єкта авторського права поза охороною залишається сутність, або алгоритм комп'ютерної програми, її базовий структурний елемент, що визначає ефективність роботи програми. І на сучасному етапі це є найбільш слабким місцем у авторсько-правовій охороні комп'ютерної програми, оскільки авторське право, у даному випадку, охороняє, по суті, оригінальну форму створеної комп'ютерної програми, не надаючи надійної правової охорони її змісту. Надання належної правової охорони змісту комп'ютерної програми як об'єкту права інтелектуальної власності на законодавчому рівні дозволить не тільки забезпечити права розробників комп'ютерних програм, але також захистити контент відповідних програмних продуктів від подальших порушень з боку третіх осіб.

Спроби пошуку оптимального варіанта щодо визначення правової охорони змісту комп'ютерних програм тривають не один десяток років. Так, наприклад, у Сполучених Штатах Америки, зважаючи на високий рівень розробки численних програмних продуктів, поряд з авторсько-правовою охороною комп'ютерних програм, також існує і патентно-правова охорона. За статистичними даними, приблизно 30 тисяч патентів, виданих у різні роки Європейським патентним відомством, належать до комп'ютерних програм [3, с. 75].

Аналогічного підходу дотримується також і Японія. У численних країнах, таких як Бразилія, Угорщина, Ізраїль, Китай та інших, охорона комп'ютерних програм патентним правом стала можливою на базі існуючих судових прецедентів [3, с. 63].

Ч. 3 ст. 6 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» прямо не зазначено про патентоздатність комп'ютерних програм, що дає сподівання на певні можливості щодо часткового врегулювання цього питання нормами патентного права і в Україні [4]. Одночасно доцільно пам'ятати, що за своєю сутністю комп'ютерна програма являє собою достатньо комплексний об'єкт, який складається, принаймні, з декількох творів – аудіовізуального, мультимедійного, музичного, технологічного тощо. І саме наявність таких складових свідчить про особливу комерційну цінність і необхідність правової охорони комп'ютерної програми як об'єкта права інтелектуальної власності.

Висновки. Таким чином, слід зазначити, що питання правової охорони змісту комп'ютерної програми в Україні і досі залишається невирішеним. Досвід деяких зарубіжних країн у цій сфері свідчить про наявність поєднання

авторсько-правової і патентно-правової охорони комп'ютерної програми. І сьогодні існує нагальна необхідність удосконалення чинного законодавства щодо охорони змісту комп'ютерної програми. Це дозволить не тільки запобігти численним порушенням з боку третіх осіб щодо незаконного використання комп'ютерних програм, але також забезпечити законні права і інтереси їх розробників.

Бібліографічні посилання

1. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року та положення Бернської конвенції (1971 р.), на які містяться посилання у Договорі (Договір ВОІВ про авторське право) (1996) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_770.
2. Про авторське право і суміжні права : Закон України № 3793-ХІІ від 23.12.93. – ВВР України. – 1994. – № 13. – Ст. 65. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
3. *Боровская Е. А.* Правовая охрана компьютерных программ и баз данных / Боровская Е. А., Ермакович С. Л., Кудашов В. И. и др. – Минск, 2010.
4. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України № 3769-ХІІ від 23.12.93. – ВВР України. – 1994. – № 7. – Ст. 33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>.

Булат Е. А. Правовая охрана компьютерных программ на современном этапе. Проанализировано состояние правовой охраны компьютерной программы как объекта права интеллектуальной собственности на современном этапе. Определены возможные пути дальнейшей охраны содержания компьютерной программы.

Ключевые слова: компьютерная программа, авторское право, правовая охрана, алгоритм, содержание.

Bulat Ye. A. Legal safeguard of computer programs at the present stage. Increasing of scientifically technological progress in all fields of knowledge at the present stage requires definition of the basic new approach to a right protection of some objects of intellectual property right among which the leading seat is borrowed with computer programs. Existence of computer programs today significantly has facilitated not only an exchange of the necessary information, but also has provided a possibility of access to any knowledge in any location of the person.

Computer program is a set of instructions in the form of words, figures, codes, diagrams, symbols, or in any other type, expressed in the form of, suitable for reading computer which put it in action for achievement of a definite purpose or result (this concept covers both operational system, and the applied program, expressed in initial or objective codes).

According to the current legislation, computer programs are protected as literary works. Such protection extends on computer programs irrespective of a way or forms of their expression. But, at such legal regime of the computer program as object of the copyright, outside of protection there is an essence, or algorithm of the computer program, its base structural element which defines an overall performance of the program. And at the present stage it is most weak point in copyright protection of the computer program as the copyright, in this case, protects, in effect, the original form of the created computer program, not providing a reliable right protection to its content.

Granting of an appropriate right protection to a content of the computer program as to object of intellectual property right at a legislative level will allow not only to provide the rights of developers of computer programs, but also to protect a content of appropriating software

products from the further infringements from the third parties.

As in patent legislation directly it is noted about patentability of computer programs, it gives hope for the certain possibilities concerning partial settlement of this question by norms of a patent law and in Ukraine.

At the present stage there is an indispensability of improvement of the current legislation concerning protection of a content of the computer program. It will allow not only to prevent numerous infringements from the third parties concerning illegal use of computer programs, but also to provide legitimate rights and interests of their developers.

Keywords: *computer program, copyright, legal safeguard, algorithm, content.*

Надійшла до редакції 05.06.2014

Булах С. М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 331.108.47

ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ «ПЕРЕВЕДЕННЯ ПРАЦІВНИКА НА ІНШУ РОБОТУ»

Сформульовано авторське бачення дефініції поняття «переведення працівника». Проаналізовано роботи дослідників, які здійснювали науковий пошук у зазначеній сфері, а також узагальнено наукові здобутки, що склали основу для сучасного розуміння поняття «переведення працівника».

Ключові слова: *переведення, працівник, робоче місце, трудовий договір, істотні умови праці.*

Постановка проблеми. Перехід до ринкової економіки, розширення сфери колективно-договірного регулювання праці, проголошення принципу свободи праці зумовили цілий ряд змін, у тому числі таких, що стосуються правової регламентації трудових правовідносин. Одним із пріоритетних напрямів розвитку трудового потенціалу є раціональне використання робочої сили та здійснення заходів щодо зайнятості населення. Ефективним засобом розв'язання цих проблем є впровадження ефективного механізму переведень і переміщень працівників як найбільш дієвої форми управління трудовими ресурсами в ринкових умовах.

Однак на сьогодні ряд положень чинного законодавства про працю щодо переведень і переміщень працівників, що як спадок перейшли до України від колишнього СРСР без ґрунтовних змін, втратили свою актуальність і потребують вдосконалення. Зокрема, відсутні загальна дефініція «переведення працівників», а також загальне розуміння сутності переведення працівників на іншу роботу, що, у свою чергу, визначає *важливість і актуальність теми дослідження.*

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної про-

блеми. Висвітленню дефініції поняття «переведення працівника на іншу роботу» приділено достатню увагу в науковій літературі. Так, особистий погляд на дану проблему можна знайти у працях багатьох вчених, серед яких А. Бабаскін, Ю. Баранюк, Я. Богданюк, Н. Болотіна, Л. Бугров, П. Бущенко, Н. Гетьманцева, О. Данилюк, С. Дріжчана, П. Жигалкін, В. Киян, В. Кривий, Р. Лівшиць, С. Мавріна, О. Пашков, С. Прилипко, А. Сергєєв, О. Серєда, А. Ставцева, Л. Сироватська, А. Фатуєв, Є. Хохлов, О. Ярошенко та ін.

Незважаючи на те що застосування процедури переведення існує вже тривалий час, до сьогодні в науці трудового права бракує одностайності в поглядах вчених щодо визначення категорії «переведення працівника».

Мета даної статті полягає у формулюванні дефініції поняття «переведення працівника». Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: опрацювати роботи дослідників, які здійснювали науковий пошук у зазначеній сфері; узагальнити наукові здобутки, що склали основу для сучасного бачення поняття «переведення працівника»; у результаті виконання зазначених завдань виокремити обов'язкові складові поняття «переведення працівника» і на їх основі сформулювати авторське трактування поняття «переведення працівника».

Виклад основного матеріалу. Норми, відповідно до яких відбувається правова регламентація процедури переведення, не раз змінювалися у процесі розвитку законодавства про працю, пройшовши шлях від заснованого на примусовій праці переведення за рішенням органу управління без згоди працівника за Кодексом законів про працю 1918 р. до сучасного регулювання, заснованого на неможливості зміни умов трудового договору в односторонньому порядку.

Сьогодні Кодексом законів про працю України [1], зокрема ст. 31, встановлюється заборона для роботодавця вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором, а у ст. 21 зазначено, що виконання роботи певного виду (трудової функції) є однією з обов'язкових ознак договору [2, с. 87].

Трудова функція є однією з найбільш необхідних умов трудового договору [3, с. 20] й не може бути змінена в односторонньому порядку [2, с. 87]. Для зміни умов трудового договору, як це впливає із загальних договірних засад та рівності сторін, необхідна згода обох основних учасників трудових правовідносин [4, с. 213].

На нашу думку, загальним терміном для позначення всіх видів переведень працівників є «переведення на іншу роботу», визначення й подальше законодавче закріплення якого з регламентацією основних моментів процедури здійснення сприятиме уникненню випадків неправильного розуміння норм права, оскільки, як слушно зауважує Я. Богданюк, загальність і неточність сучасного законодавчого визначення дефініції «переведення», що не повною мірою віддзеркалює сутність і зміст явища, призводить до частих випадків порушення трудових прав особи через неоднозначне й неправильне трактування [5, с. 113].

Відомий дослідник трудового права Н.Б. Болотіна зауважує, що модель, установлена у ст. 32 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), досить складна, її було сконструйовано у 1988 р., коли в законодавство впроваджувалися перші ринкові зміни. Метою останніх було намагання розширити права роботодавця, про права ж працівників часто забували. Натомість після прийняття Конституції України й активного впровадження в суспільну свідомість ідеї про необхідність за будь-яких умов додержуватися прав людини ці норми не узгоджуються із сучасними уявленнями про правові відносини між роботодавцем і найманим працівником.

Крім того, у реальних суспільних відносинах зміни трудового договору торкаються не однієї з перелічених вище умов, а, як правило, одразу декількох. Наприклад, може мати місце зміна робочого місця зі зміною не тільки заробітної плати, а й режиму робочого часу, пільг щодо додаткової відпустки, пільгового трудового стажу тощо. Зміни можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер, встановлюватись як на локальному рівні, так і впливати із централізованого правового регулювання. За таких умов важко розібратися в особливостях правового режиму переведення, переміщення, змін в організації виробництва і праці [6, с. 272].

З огляду на вищезазначене вважаємо, що, по-перше, норми стосовно новації трудового договору повинні бути згруповані й розміщені в окремій главі, що констатовано у проекті Трудового кодексу України [7].

По-друге, терміну «переведення працівника» має бути надано загальне визначення, яке на сьогоднішній день відсутнє в чинному законодавстві про працю.

Не зовсім вдалою, на нашу думку, є спроба розкрити зміст категорії «переведення» у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 6 листопада 1992 р. № 9 [27] як «доручення працівникові роботи, яка не відповідає спеціальності, кваліфікації, посаді, що обумовлені трудовим договором» (п. 31). Недосконалість означеної конструкції виявляється насамперед у звуженні змісту поняття порівняно з ознаками переведення, що впливають з аналізу ст. 32 КЗпП України.

Варіанти надання такого визначення вже неодноразово пропонувалися науковцями. Однак єдиної концепції розробити так і не вдалося. Вважаємо за потрібне окреслити загальні підходи до визначення даного поняття.

Перший напрямок полягає у відмові від універсального поняття з наданням переваги декільком визначенням переведення через широкість кола розбіжних за змістом соціальних зв'язків, що повинні охоплюватися даним терміном.

Прибічники другого напрямку вважають за потрібне надавати визначення поняттю «переведення» через розкриття змісту таких категорій, як «місце роботи» і «трудова функція».

Наприклад, О. Пашков, О. Смирнов, Л. Сироватська й А. Фатуєв визначають переведення як зміну характеру чи місця роботи, що встановлені

трудовим договором [9, с. 276; 10, с. 160; 11, с. 151].

Прибічником вузького розуміння даного поняття є Я. Богданюк. Науковець розглядає переведення як зміни необхідних умов трудового договору, а саме місця роботи й роду роботи (трудової функції), що слугують основними критеріями переведення [5, с. 116]. За висловленням В.Я. Киян, переведення на іншу роботу відбувається тоді, коли змінюється трудова функція працівника (його спеціальність, кваліфікація чи посада), а зміна істотних умов праці допускається при збереженні спеціальності, кваліфікації чи посади [12, с. 151].

Дещо іншу концепцію щодо трактування поняття «переведення працівника» в рамках даного напряму пропонує Н. Гетьманцева, яка під переведенням розуміє зміну трудової функції працівника та місця роботи. Тобто зміна таких умов трудового договору, як трудова функція й місце роботи, є визначальною при формулюванні дефініції переведення, причому при зміні трудової функції відбувається переведення на іншу роботу, а при зміні місця роботи – переведення до іншого місця роботи [13, с. 69].

На думку А.В. Сергєєва, переведення працівників слід визначити як зміну трудової функції або ж місця роботи, оскільки цей термін зрозумілий, значення його близьке до загальноприйнятих значень слів у російській мові і, що важливо, до поняття інституту. Для обґрунтування наведеної дефініції автор звертається до терміна «зміст трудового договору», вважаючи, що його зв'язок з поняттям «переведення» очевидний, тобто якщо встановлення умов трудового договору відбувається за згодою сторін, то й зміна також вимагає їхньої згоди [14, с. 56].

Беручи за основу поняття «умови праці», прибічники цього напрямку аналізують його зміст, види умов трудового договору й вирішують питання, які з умов, визначених угодою сторін, є суттєвими, а отже, істотними для працівника, що, на їхню думку, не тільки дозволяє відмежувати поняття «переведення» від поняття «істотних умов праці», а й у подальшому відокремити частини 1 і 2 ст. 32 КЗпП України [13, с. 66].

На законодавчому рівні дефініцію «істотні умови праці» чітко не закріплено. Втім, у ч. 3 ст. 32 КЗпП України до числа істотних умов праці віднесено систему та розмір оплати праці, пільги, режим роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміну розрядів, найменування посад та інші умови, які сторони узгодили під час укладення трудового договору. Але даний перелік є недостатнім не тільки для виділення критерію віднесення умов до істотних, формування їхнього чіткого переліку, а й для формування категорії «переведення».

Авторський колектив підручнику «Трудове право України» за редакцією Н.Б. Болотіної та Г.І. Чанишевої до істотних умов трудового договору відносить трудову функцію працівника та робоче місце [15, с. 212]. Л.О. Сироватська вважає необхідною умовою трудового договору лише умову про місце роботи й про трудову функцію [10, с. 160].

За твердженням О.М. Ярошенко, обов'язковими (необхідними) умова-

ми трудового договору є умови про: а) прийняття на роботу (угода за взаємним волевиявленням сторін трудового договору з приводу працевлаштування працівника на певну роботу на підприємство, установу, організацію); б) місце роботи; в) час початку дії трудового договору та його строк; г) трудову функцію; д) умови оплати праці [16, с. 241].

Як бачимо, однастайності стосовно суттєвих або ж необхідних умов трудового договору серед авторів немає. Дійсно, є науковці, які визначають обов'язковими лише умови про трудову функцію й місце роботи. Саме вони дотримуються позиції щодо необхідності надання загального визначення тільки за допомогою аналізу зміни зазначених умов.

Однак, на нашу думку, зневажливе ставлення до інших умов, без яких трудовий договір не може вважатися укладеним, може призвести до нехтування інтересами однієї зі сторін трудового договору. Навіть врахування їх як другорядних при визначенні поняття «переведення» буде недосконалим.

У той же час ми погоджуємося з іншим твердженням, що трудова функція має чи не найбільше значення в системі трудових правовідносин, оскільки є стрижнем, на який спираються і яким цементуються всі інші елементи трудових зв'язків. Дана функція є центральною умовою трудового договору. Також вбачається нам вірним те, що зміна місця роботи тягне за собою зміну інших істотних умов праці, що мають для формування поняття переведення другорядне значення [13, с. 66-68].

Однак подальші міркування вченої стосовно угоди про заробітну плату, в рамках якої фіксується ціла низка моментів щодо розміру заробітної плати: посадового окладу працівника або тарифної ставки, доплат, надбавок, різного роду заохочувальних виплат, – вбачаються нам не цілком виправданими. Твердження, що умова про заробітну плату не має самостійного впливу на формування поняття «переведення», з цього боку є вірним. Водночас можливість здійснення переміщення працівника зі зміною розміру заробітної плати (у разі визнання того, що сама по собі зміна умови про заробітну плату – тарифних ставок, посадових окладів, надбавок, доплат – у бік зменшення чи збільшення не впливає на зміну трудових правовідносин і, таким чином, не викликає необхідності переведення на іншу роботу [13, с. 69]) навряд чи буде здійснюватися з дотриманням балансу інтересів сторін.

Вважаємо, що у випадку формування категорії «переведення» тільки з урахуванням потенційної можливості зміни місця роботи й трудової функції, що будуть впливати на зміну інших умов праці, відбувається необґрунтоване звуження зазначеної категорії, що, у свою чергу, надає роботодавцеві переваги у вигляді можливості перемістити працівника, змінивши істотні умови праці, окрім трудової функції й місця роботи.

Слід також зазначити, що для різних працівників суттєвими можуть бути різні умови трудового договору. Ще Р.З. Лівшиць наголошував на цьому, доводячи необхідність віднесення до переліку істотних такі умови, як найменування посади, виду руху (для машиністів), тип автомобіля (для шоферів) [17, с. 33].

Деякі науковці до суттєвих умов праці відносять ті, що передбачені трудовим договором і виступають істотними умовами такого трудового договору [5, с. 114].

З урахуванням викладеного вважаємо необґрунтованим надання загального визначення поняттю переведення виключно через такі категорії, як трудова функція та місце роботи, оскільки це дало б можливість роботодавцю здійснювати під виглядом переміщення на інше робоче місце справжні по суті переведення без згоди працівників і в порушення принципу матеріальної зацікавленості працівника в результаті своєї праці.

Таким чином, ми дійшли до третього напрямку формування загального визначення переведення працівника, прибічники якого надають дефініцію переведення через зміну існуючих (визначених сторонами трудового договору) умов праці. Аналіз зазначених істотних умов праці різними авторами й зіставлення цих переліків з наданими науковцями загальними визначеннями переведень працівників дозволяє зробити висновок: перелік категорій, що використовуються авторами для розкриття змісту поняття «переведення працівників», залежить від трактування поняття «істотні умови праці».

Представниками третього напрямку, які переведення працівників визначають як зміну істотних умов праці, визначених трудовим договором та іншими правовими актами, є О.В. Смирнов, Є.Б. Хохлов, О.В. Завгородній, П.І. Жигалкін, П.А. Бущенко та ін. [18, с. 211; 19, с. 307; 20, с. 162-164].

А. Ю. Бабаскін, Ю. В. Баранюк, С. В. Дріжчана вважають, що переведення на іншу роботу – це такий стан у трудовій діяльності працівника, який веде до зміни суттєвих умов, зазначених у трудовому договорі або законодавстві про працю. В основі переведення – зміна не будь-яких умов, а лише істотних, що визначені угодою сторін при укладенні трудового договору або чинним законодавством про працю [21, с. 272].

Ми вважаємо, що при наданні визначення переведенню працівника слід враховувати такі моменти: 1) наявність змін в організації виробництва й праці; 2) потенційну можливість зміни: трудової функції працівника; місця роботи; робочого місця; роботодавця; інші умови, які сторони узгодили під час укладення трудового договору. Однак вважаємо за доцільне застосовувати не такі категорії, як істотні, обов'язкові чи необхідні умови праці, а надавати визначення через умови, визначені сторонами в трудовому договорі. На практиці необхідність або відсутність необхідності отримання згоди працівника не може виступати критерієм відмежування переведення від переміщення та зміни істотних умов праці у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, оскільки їхній зв'язок слід визначити як наслідок і причину. Іншими словами, за наявності ознак переведення згода працівника буде необхідною, в інших випадках – ні. Це правило є вкрай важливим для вирішення трудових спорів і конфліктів, які виникають у зв'язку з питаннями новації трудового договору.

Під змінами в організації виробництва і праці слід розуміти об'єктивні обставини, які не залежать від волі сторін трудового договору, третіх осіб

[22, с. 122] і стосуються не одного працівника, а цілого підприємства або принаймні структурного підрозділу [6, с. 271].

Щодо потенційної можливості зміни трудової функції працівника, місця роботи, інших умов, які сторони узгодили під час укладення трудового договору, то слід визначитися з питанням: зміна яких з наведених характеристик пов'язується з переведенням безпосередньо, а отже, потребує згоди працівника, а яких – за певних умов? Іншими словами, враховуючи, що трудова функція й місце роботи входять до числа умов, які сторони повинні узгоджувати при укладенні трудового договору, виникає питання доцільності окремого виокремлення їх при наданні загального визначення категорії «переведення працівника».

Річ у тому, що зміна трудової функції чи місця роботи безперечно пов'язується з необхідністю застосування процедури переведення. Втім, стосовно інших умов праці (наприклад, підвищення заробітної плати), визначених сторонами при укладенні трудового договору, то вони не викликають необхідності застосування процедури переведення працівника.

Досить влучною є думка Р.З. Лівшиця, що лише коли зміна істотних умов праці виявилася наслідком переміщення на інше робоче місце, тоді сталося переведення. Іншими словами, ні переміщення, ні зміна істотних умов праці, взяті окремо, не становлять переведення; разом же взяті вони його складають [17, с. 129].

На практиці до переведення на іншу роботу прирівнюється таке переміщення працівника у межах його професії й спеціальності, яке потягло за собою істотне зменшення розміру заробітної плати.

Таким чином, на нашу думку, ототожнення термінів «переведення» і «зміна визначених сторонами умов трудового договору», як і відсутність вказівки щодо обов'язковості зміни робочого місця поряд зі зміною визначених за угодою сторін умов праці в трудовому договорі для визнання переміщення переведенням, що спостерігаємо практично в усіх наведених представниками третього означеного вище напрямку трактування поняття «переведення», є неправильним.

Вважаємо, що переведенням слід вважати за відсутності змін в організації виробництва і праці зміну за згодою сторін трудової функції; однієї або декількох визначених сторонами умов трудового договору при зміні робочого місця; зміну місця розташування роботодавця. Щодо зміни роботодавця, то в такому разі ми підтримуємо позицію тих науковців, які даний юридичний факт виносять за межі поняття переведення, про що ми докладно розповімо при дослідженні такого виду переведення, як «переведення на інше підприємство», який охоплюється загальним поняттям «переведення» відповідно до норм чинного Кодексу законів про працю України.

Враховуючи запропоноване визначення терміна «переведення», зазначимо, що процедура його здійснення пов'язується з необхідністю отримання згоди працівника на (а) зміну трудової функції, (б) виконання працівником тимчасової чи постійної роботи на відмінних, ніж визначені сторонами у

трудовому договорі, умовах при зміні робочого місця; (в) зміну місця розташування роботодавця.

Незважаючи на широке чи вузьке тлумачення поняття «трудова функція», характеристика її змісту неодмінно передбачає надання визначення таким категоріям, як «професія», «спеціальність», «кваліфікація» й «посада». Іноді вона трактується як встановлене коло прав і обов'язків сторін.

Необхідно зазначити, що за відсутності офіційного визначення термінів «професія», «кваліфікація» й «спеціальність» можуть виникати деякі складнощі при розмежуванні понять «переведення працівників» й «переміщення працівників».

Що стосується місця роботи, то під місцем роботи (поняття якого в законодавстві не надається), виходячи з положень ст. 32 КЗпП України, розуміють, як правило, певне підприємство (установу чи організацію), розміщене у певній місцевості (населеному пункті) й наділене трудовою правосуб'єктністю. Але існують і інші трактування.

На думку А.І. Ставцевої, при вирішенні спорів щодо місця роботи слід дослідити, чи зміняться виробничий колектив, суб'єкти й зміст трудового договору [23, с. 143]. З цього приводу нам здається вірною думка Л.Ю. Бугрова, що немає підстав для об'єднання в одну групу зміни колективу працівників зі зміною місцевості, що за змістом є різними істотними умовами праці. Місце роботи слід пов'язувати тільки зі зміною місцевості. Переміну ж соціальної частини підприємства необхідно виділити в окрему групу істотних умов праці [24, с. 49-50].

Ми підтримуємо позицію, що трудова правосуб'єктність передбачає 3 основні групи повноважень: право (а) самостійного прийому працівників на роботу; (б) мати фонд оплати праці як частину майна підприємства й самостійно ним розпоряджатися; (в) мати повноваження на застосування санкцій (майнових і дисциплінарних).

Не заперечуючи ролі підприємства, його трудової правосуб'єктності як суб'єкта трудового права, Н. Гетьманцева наголошує на тому, що для переведення має значення визначення саме іншого підприємства щодо того, з яким працівник перебуває у трудових відносинах. Найпоширенішою точкою зору є та, що цим іншим підприємством з позицій закону є підприємство, яке наділене правом прийняття й звільнення з роботи. Наявність такого права веде до того, що подібна зміна місця роботи опосередковується виданням наказів про звільнення працівників і прийняття їх на роботу в порядку переведення [13, с. 68].

Окрім трудової правосуб'єктності певного підприємства визначальним для місця роботи є його місцезнаходження – певна місцевість, у якій розташоване місце роботи.

Слід зазначити, що відповідно до ст. 93 Цивільного кодексу України місцезнаходженням юридичної особи є адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені. Однак у цьому випадку ми погоджуємося з думкою В.І. Кривоного

стосовно складнішого змісту поняття «місцезнаходження» у трудовому праві, ніж у цивільному. Насамперед мається на увазі важливість місцезнаходження виробничих площ, ділянок, цехів, бригад, ланок, загонів та інших підрозділів, на території яких ведеться безпосередня трудова діяльність працівників, а не тільки місцезнаходження адміністрації, яка здійснює керівництво діяльністю підприємства [25, с. 54-55].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що при визначенні терміна «переведення працівника» мають бути враховані такі моменти: 1) наявність змін в організації виробництва й праці; 2) потенційна можливість зміни: трудової функції працівника; місця роботи; робочого місця; інших умов, які сторони узгодили під час укладення трудового договору; роботодавця.

Переведенням працівника слід вважати за відсутності змін в організації виробництва і праці зміну за згодою сторін трудової функції; однієї або декількох визначених сторонами умов трудового договору при зміні робочого місця; зміну місця розташування роботодавця. Втім, необхідність або відсутність необхідності отримання згоди працівника не може виступати критерієм відмежування переведення від переміщення і зміни істотних умов праці у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, оскільки їхній зв'язок слід визначити як наслідок і причину. Іншими словами, за наявності ознак переведення згода працівника буде необхідною, в інших випадках – ні. Це правило є вкрай важливим для вирішення трудових спорів і конфліктів, які виникають у зв'язку з питаннями новації трудового договору.

Бібліографічні посилання

1. Кодекс законів про працю України : затв. Законом УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII / Верховна Рада України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
2. *Серета О. Г.* Правове регулювання переведення: історичний погляд / О. Г. Серета // Сучасні проблеми юридичної науки і правозастосовчої діяльності : тез. наук. доп. конф. молодих учених (20–21 груд. 2001 р.). – К., 2002. – С. 87–90.
3. *Гладков Н. Г.* Трудовая функция рабочих и служащих (правовые вопросы) / Гладков Н. Г. – Ташкент, 1986.
4. Трудове право України: академічний курс : підруч. / [за ред. П. Д. Пилипенка]. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К., 2007.
5. *Богданюк Я.* Концептуальні підходи до визначення поняття «переведення» / Я. Богданюк // Підприємство, господарство і право. – 2009 – № 4. – С. 113–116.
6. *Болотіна Н. Б.* Трудове право України : підруч. / Болотіна Н. Б. – К., 2003.
7. Проект Трудового кодексу України (реєстраційний №2902, текст законопроекту від 22.04.2013) / Верховна Рада України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46746.
8. Про практику розгляду судами трудових спорів : Пленум Верховного Суду України від 06.11.1992 р. № 9 // Дебет-Кредит (Галицькі контракти). – 2008. – № 29. – Ст. 279.
9. *Пашков А. С.* Советское трудовое право / А. С. Пашков, О. В. Смирнов. – М., 1988.
10. *Сыроватская Л. А.* Трудовое право : учеб. / Л. А. Сыроватская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1998.

11. *Фатуев А. А.* Трудовое право в жизни человека / А. А. Фатуев. – М., 1991.
12. *Киян В. Я.* Правові аспекти порядку переведення та переміщення працівників ОВС / В. Я. Киян // Актуал. пробл. науки труд. права в сучасн. умовах ринк. екон. : матер. наук.-практ. конф. (Сімферополь, 19–20 трав. 2003 р.) / за ред. В. С. Венедіктова. – Х., 2003. – С. 150–153.
13. *Гетьманцева Н.* Новація умов трудового договору / Н. Гетьманцева // Юрид. Україна. – 2007. – № 3. – С. 64–70.
14. *Сергеев А. В.* Понятие и значение института перевода на другую работу / А. В. Сергеев // Юрист. – 2001. – № 1. – С. 53–65.
15. Трудове право України : підруч. / [за ред. Н. Б. Болотіної, Г. І. Чанишевої]. – К., 2000. – 564 с.
16. *Прилипко С. М.* Трудове право України : підруч. / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. – Х., 2008.
17. *Лившиц Р. З.* Трудовое законодательство: настоящее и будущее / Р. З. Лившиц ; [отв. ред. В. И. Никитинский]. – М., 1989.
18. Трудовое право : учеб. / [под. ред. О. В. Смирнова]. – М., 1999.
19. Трудовое право России : учеб. / [под. ред. С. П. Маврина, Е. Б. Хохлова]. – М., 2003.
20. *Жигалкин П. И.* Некоторые вопросы совершенствования законодательства о переводах на другую работу / П. И. Жигалкин, П. А. Бущенко // Пробл. соц. закон. на соврем. этапе коммунист. строит-ва : краткие тез. докл. и науч. сообщений респуб. науч. конф. – Х., 1978 – С. 162–164.
21. Трудове право України: академ. курс : підруч. / А. Ю. Бабаскін, Ю. В. Баранюк, С. В. Дріжчана та ін. ; [за заг. ред. Н. М. Хуторян]. – К., 2004.
22. *Данилюк О.* Зміна умов трудового договору: порівняльний аналіз законодавства України та Російської Федерації / О. Данилюк // Право України. – 2004. – № 9. – С. 120–123.
23. *Ставцева А. И.* Правовые вопросы перераспределения трудовых ресурсов / А. И. Ставцева. – М., 1974. – 160 с.
24. *Бугров Л. Ю.* Советское законодательство о переводах на другую работу / Л. Ю. Бугров. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1987. – 156 с.
25. *Кривой В. И.* Место работы по советскому трудовому праву / В. И. Кривой // Сов. гос-во и право. – 1989. – № 11. – С. 53–61.

Булах С. М. Дефиниция понятия «перевод работника на другую работу». Формулируется авторская дефиниция понятия «перевод работника». Анализируются работы исследователей, которые осуществляли научный поиск в указанной сфере, а также обобщаются научные достижения, составившие основу для современного понимания понятия «перевод работника».

Ключевые слова: перевод, работник, рабочее место, трудовой договор, существенные условия труда.

Bulakh S. M. Definition of concept “transfer of an employee to another job”. This paper examines the work of researchers who carried out scientific research in this area and summarizes scientific achievements, which formed the basis for the modern understanding of the concept of transfer of an employee to another job.

The scientific approaches in relation to the definition of the specified concepts summarized in three areas. The first direction consists in the rejection of a universal concept of providing benefits multiple definition transfer through a large number of divergent content of social ties, which should be covered by this concept. Supporters of the second direction prefer to give a definition of "translation" through disclosure of such categories as "place of work" and "work function". Supporters of the third direction define the term "translation" as the modification of

working conditions defined by the contract.

In the study formulated the author's vision definition of the notion of of transfer of an employee to another job.

In particular, notes that the provision defining "transfer of an employee" must be taken into account the following points: 1) changes in the organization of production and labor; 2) the potential change of the labour function of worker, place of work, workplace, other conditions that the parties agreed at the conclusion of the employment contract and the employer.

Transfer of an employee should be considered in the absence of changes in the organization of production and labor change by agreement of the parties to the employment function; one or more specific parties of the contract of employment; change the location of the employer. The necessity or lack of necessity of obtaining the consent of the employee can not be a criterion for distinguishing a translation movement and changes of working conditions due to changes in the organization of production and labor, because their relationship should be defined as the consequence and the cause.

Keywords: *transfer, employee, workplace, employment contract, the material terms of labor.*

Надійшла до редакції 24.06.2014

Легеза Ю. О.

кандидат юридичних наук, доцент

Орешкова А. Ф.

студентка

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 338.439.02 : 339.92(477)

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА»

Здійснено аналіз визначення сутності поняття «продовольча безпека», розглянуто розуміння продовольчої безпеки як принципу правового регулювання аграрних правовідносин, як складової економічної безпеки держави. Наведено авторську дефініцію визначення продовольчої безпеки, проаналізовано особливості відповідальності суб'єктів господарювання за недотримання вимог продовольчої безпеки.

Ключові слова: *продовольча безпека, юридична відповідальність, суб'єкти господарювання.*

Постановка проблеми. Продовольча безпека є необхідним складником економічної безпеки, яка, у свою чергу, забезпечує національну безпеку держави. Незважаючи на значну увагу з боку наукової спільноти до проблеми продовольчої безпеки, на сьогоднішній день вона не тільки не вирішена, але й набула світового масштабу. Так, фундаментальними міжнародними актами, які регулюють питання забезпечення міжнародної продовольчої безпеки, можна визначити Угоду про сільське господарство Уругвайського раунду, що була прийнята у 1994 році в якості додатку до Марракешської угоди про

створення Світової організації торгівлі, та прийняту у 1996 р. Римську декларацію «Про всесвітню продовольчу безпеку». Перехід до ринкової економіки, реформування аграрного сектора відповідно до вимог економічних законів ринку зумовлюють особливу увагу до формування системи продовольчої безпеки в нових умовах. Продовольча безпека є однією з основних умов життєдіяльності населення й найважливішою функцією будь-якої держави. При цьому необхідною основою для розробки державної політики й визначення пріоритетів у системі забезпечення продовольчої безпеки є комплексне вивчення даного питання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню проблем продовольчої безпеки присвячено велику кількість праць науковців, зокрема В. Курило, О. Гойчук, А. Бірюкова, О. Скидана, Р. Гумерова, С. Дем'яненка, Є. Борисенко, Р. Тринько, В. Єрмоленко, О. Варченка та ін. Проте, не зменшуючи значення праць, присвячених проблемі продовольчої безпеки, необхідно зазначити, що у науковій літературі та нормативно-правових актах існують різні підходи до визначення поняття «продовольча безпека», що вимагає уточнення даного поняття.

Метою цієї статті є спроба авторів на основі методологічного аналізу різних інтерпретацій поняття «продовольча безпека» запропонувати власний підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії.

Виклад основного матеріалу. Початком вивчення поняття «продовольча безпека» можна вважати середину 70-х років минулого століття. Зокрема, на Генеральній Асамблеї ООН у 1974 р. було прийнято резолюцію «Міжнародні зобов'язання по забезпеченню продовольчої безпеки в світі», в якій категорія «продовольча безпека» визначалася як забезпечення гарантованого доступу всіх жителів і в будь-який час до продовольчих ресурсів світу в кількості, необхідній для активного здорового життя [1, с. 76].

В Україні перші роботи, присвячені проблемі продовольчої безпеки, з'явилися лише в 90-х роках ХХ ст. після розпаду Радянського Союзу, коли почалася затяжна економічна криза та знизилися обсяги сільськогосподарського виробництва і рівень платоспроможності попиту населення.

Продовольча безпека, як і будь-яка безпека, це, передусім, стан захищеності. Тому для з'ясування змісту продовольчої безпеки необхідно проаналізувати сутність поняття «безпека». У спеціальній політичній, економічній, правовій, науковій літературі термін «безпека» часто використовується і розглядається як багатоаспектний (безпека національна, безпека міжнародна, безпека праці, безпека інформаційна, безпека економічна, безпека дорожнього руху та ін.). У науковій літературі дається досить багато визначень безпеки, серед яких набули поширення такі: безпека – це ситуація, при якій кому-або чому-небудь не існує загрози з боку кого-або чого-небудь, при цьому не виключається наявність одночасно кількох джерел небезпеки [2, с. 12]; стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз [3, с. 207]. В сучасній науковій літературі відсутнє єдине визначення поняття продовольчої безпеки, що зумовлюється, склад-

ністю та багатоаспектністю даного поняття.

Ключові основи законодавчого забезпечення національної продовольчої безпеки встановлено Конституцією України [4]. Так, стаття 1 Основного Закону визначає нашу державу як суверенну, незалежну, демократичну, соціальну і правову. Згідно з ч. 1 ст. 17 Конституції України, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Продовольча безпека є одним із складників економічної безпеки держави. Стаття 48 Основного Закону передбачає, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Ч. 2 ст. 50 Конституції України також передбачено, що кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Іншими основоположними актами у сфері законодавчого забезпечення продовольчої безпеки держави є Закон України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р.; Стратегія національної безпеки України, яка затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007; Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005р.; Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р.; Закон України «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 р.; Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23 грудня 1997 р.; Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р.; Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 р. та ін.

Незважаючи на розгалужене нормативно-правове регулювання, немає єдиного розуміння визначення поняття «продовольча безпека». Так, наприклад, єдине легальне визначення міститься у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р., де під цією категорією розуміють захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [5]. На нашу думку, закріплене у цьому Законі визначення продовольчої безпеки не є повним за своїм змістом. Адже воно не охоплює такого важливого аспекту як державні гарантії щодо забезпечення та якості сільськогосподарської продукції.

Науковці, пропонуючи визначення поняття, акцентують увагу на різних особливостях продовольчої безпеки, що відрізняють його від загального уявлення про нього.

Так, В. Курило та О. Гойчук визначають продовольчу безпеку як гарантовану здатність держави на принципах самозабезпечення основними харчовими продуктами за їх економічної фізичної доступності незалежно від впли-

ву зовнішніх і внутрішніх чинників задовольняти потреби населення в особі кожного громадянина продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті та якості на рівні, що забезпечує його здоров'я та інтелектуальний розвиток [6, с. 3].

Як зазначає І. Миценко, продовольча безпека – це здатність вітчизняних товаровиробників забезпечити населення держави харчуванням в обсязі та калорійності, що відповідають раціональним науково обґрунтованим нормам та гарантують соціально-політичну стабільність, стійкість, економічний розвиток, а також незалежність у разі виникнення військових конфліктів, стихійних явищ, епізоотій [7, с. 22].

Б. Пасхавер виділяє два показники, що розкривають сутність поняття продовольчої безпеки: а) кількість та якість харчування; б) економічна доступність харчування (у частках сімейного бюджету) [8, с. 43].

Як вважає О. Шебаніна, продовольча безпека – це здатність держави та її регіонів забезпечувати достатнє та якісне харчування всім громадянам (незалежно від їх доходів), а також створювати резервні продовольчі фонди за рахунок продукції вітчизняного виробництва [9, с. 7].

У своєму дослідженні В. Микитюк та О. Скидан визначають продовольчу безпеку як такий еколого-економічний стан держави (регіону), при якому всі її громадяни забезпечені продовольством у необхідній кількості, асортименті та відповідної якості, що підтримує найвищий рівень їх фізичного і психічного здоров'я. При цьому існують відповідні ресурси, потенціал та механізми постійного збереження такого стану (переважно власними силами держави чи регіону для всіх верств населення незалежно від зовнішніх і внутрішніх факторів та за умови збереження сприятливого стану навколишнього середовища) [10, с. 18].

На думку З. Ільїної, продовольча безпека має два аспекти: а) соціально-економічний – характеризує здатність держави забезпечити своїм громадянам споживання основних продуктів харчування відповідно до прийнятих стандартів і норм; б) політично-економічний – характеризує здатність держави мобілізувати внутрішні ресурси для організації постачання населення переважно вітчизняним продовольством і тим самим гарантувати економічну самостійність і політичний суверенітет [11, с. 78].

Проблема зі збереження і зміцнення здоров'я людини та визнання її права на здорове харчування є актуальною у всіх країнах світу і в Україні зокрема. Продовольча безпека забезпечується не лише кількістю продовольства й продуктів харчування, а й, безумовно, їх якістю й безпекою, додержання яких є головним обов'язком її виробників, постачальників та продавців. На нашу думку, їх можна включити до складу продовольчої безпеки, так як вони є виразником стану безпеки чи небезпеки. Чинне законодавство дає визначення понять «якість» і «безпека» харчових продуктів. Згідно із Законом України «Про безпечність і якість харчових продуктів» від 23 грудня 1997 р. [12], якість харчового продукту – ступінь досконалості властивостей та характерних рис харчового продукту, які здатні задовольнити потреби (вимоги) та побажання тих,

хто споживає або використовує цей харчовий продукт. Безпечність харчового продукту – стан харчового продукту, що є результатом діяльності з виробництва та обігу, яка здійснюється з дотриманням вимог, встановлених санітарними заходами та/або технічними регламентами, та забезпечує впевненість у тому, що харчовий продукт не завдає шкоди здоров'ю людини (споживача), якщо він спожитий за призначенням. Держава забезпечує закріплені у законодавстві вимоги щодо якості та безпечності продукції.

До системи державних органів, які в межах їх компетенції забезпечують розробку, затвердження та впровадження санітарних заходів, а також державний контроль та нагляд за їх виконанням входять: Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади з питань охорони здоров'я; Державна санітарно-епідеміологічна служба України; Державна служба ветеринарної медицини України; центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики; центральний орган виконавчої влади з питань технічного регулювання та споживчої політики.

Так, на сьогодні в науковій літературі пропонується чимало трактувань поняття «продовольча безпека». Їх аналіз дає підстави стверджувати, що існують два підходи стосовно розуміння цього поняття: перший передбачає, що даний термін означає достатнє забезпечення населення країни необхідними обсягами продуктів харчування; другий підхід виділяє здатність країни самостійно забезпечувати себе необхідним обсягом та асортиментом сільськогосподарською продукцією.

У цілому ж обидва підходи роблять акцент передусім на особистості та її інтересах у сфері забезпечення своїх першочергових потреб у продуктах харчування.

Для України більш слушним є другий підхід, оскільки продовольча безпека є складовою частиною економічної безпеки держави, яка характеризує економічну стійкість існуючої системи господарювання та її здатність забезпечувати потреби своїх громадян у продовольстві без втрати політичної незалежності, що, в свою чергу, вимагає підвищення рівня самозабезпечення. Більш того, природно-кліматичні умови України, на відміну від деяких інших країн, сприяють не тільки максимальному забезпеченню власних потреб у сільськогосподарській продукції, а й відтворенню потужного експортного агропродовольчого потенціалу нашого аграрного сектора.

Забезпечення продовольчої безпеки України неможливе без державного регулювання, адже однією із функцій кожної країни є стабільне виробництво продуктів харчування, доступність їх отримання та споживання за рахунок власного виробництва та імпорту. Ця функція реалізується під контролем державних органів. До таких органів належать, зокрема, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки та оборони України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші органи, діяльність яких пов'язана з формуванням продовольчої безпеки в державі.

За порушення законодавства у сфері продовольчої безпеки передбачені

такі види юридичної відповідальності: кримінально-правова (наприклад, стаття 227 ККУ «Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції», стаття 238 ККУ «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення», стаття 267-1 ККУ «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки», стаття 327 ККУ «Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції»); адміністративно-правова (наприклад, стаття 42-1 КУпАП «Виробництво, заготівля, реалізація сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації»; стаття 42-2КУпАП «Заготівля, переробка або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції»; стаття 42-3КУпАП «Виробництво, зберігання, транспортування або реалізація продуктів харчування чи продовольчої сировини, забруднених мікроорганізмами та іншими біологічними агентами понад гранично допустимі рівні»; стаття 167 КУпАП «Введення в обіг або реалізація продукції, яка не відповідає вимогам стандартів»; стаття 170-1 КУпАП «Введення в обіг продукції, щодо якої немає сертифіката відповідності або свідоцтва про визнання відповідності чи декларації про відповідність, а також неправомірне застосування національного знака відповідності»); цивільно-правова (полягає у відшкодуванні завданої шкоди).

Висновки. Отже, продовольча безпека є комплексним поняттям, яке охоплює не лише економічний, але й політичний, соціальний та екологічний аспект, який необхідно розглядати як рівнозначний в порівнянні з іншими. На основі опрацьованого матеріалу можемо сформулювати визначення поняття продовольчої безпеки, яке, на нашу думку, найточніше розкриває його суть. Продовольча безпека – це такий еколого-економічний стан держави (регіону), при якому на принципах самозабезпечення задовольняються потреби населення в особі кожного громадянина якісними і безпечними продуктами харчування відповідно до прийнятих стандартів і норм на необхідному рівні з метою підтримання їх звичайної життєвої діяльності. Необхідною умовою забезпечення продовольчої безпеки нашої держави є ефективне функціонування аграрного сектора економіки України й розвиток основних галузей аграрного виробництва. Необхідним видається систематизація законодавства у сфері продовольчої безпеки, зокрема, шляхом розробки й прийняття закону «Про продовольчу безпеку», який сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання відносин у сфері забезпечення продовольчої безпеки та забезпеченості населення якісними і безпечними продуктами харчування.

Бібліографічні посилання

1. Міляр Л. Ф. Теоретичні підходи до визначення поняття «продовольча безпека» / Л. Ф. Міляр // Економічний простір. – 2011. – № 56 (1).
2. Даль В. И. Толковий словарь живого великорусского языка. – В 4-х т. / В. И. Даль. – М., 1978.
3. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты. Словарь терминов и определений. – М., 1999.
4. Конституція України (із змінами) від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: www.rada.gov.ua

5. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 року // ВВР України. – 2004. – № 49. – Ст. 527.

6. Гойчук О. І. Продовольча безпека та необхідність її правового забезпечення / О. І. Гойчук, В. І. Курило // Адвокат. – 2006. – № 3. – С. 3–5.

7. Мищенко І. М. Продовольча безпека України: оцінка стану та світовий досвід вирішення проблеми / за ред. В. А. Плаксова. – Кіровоград, 2001.

8. Пасхавер Б. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2006. – № 4. – С. 43–50.

9. Шебаніна О. В. Формування і ефективний розвиток продовольчого підкомплексу АПК : монографія / Шебаніна О. В. – К., 2007.

10. Микитюк В. М. Формування продовольчої безпеки в Україні: Регіональний аспект / В. М. Микитюк, О. В. Скидан. – Житомир, 2005.

11. Ильина З. М. Продовольственная безопасность: теория, методология, практика / З. М. Ильина. – Минск, 2007.

12. Про безпечність і якість харчових продуктів : Закон України від 06.09.2005 року // ВВР України. – 2005. – № 50. – Ст. 533.

Легеца Ю. А., Орешкова А. Ф. Определение понятия «продовольственная безопасность». Дан анализ определения сути понятия «продовольственная безопасность», рассмотрено понимание продовольственной безопасности как принципа правового регулирования аграрных правоотношений, как составляющей экономической безопасности государства. Приведена авторская дефиниция определения продовольственной безопасности, проанализированы особенности ответственности субъектов хозяйствования за несоблюдение требований продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, юридическая ответственность, субъекты хозяйствования.

Legeza Yu. O., Oryeshkova A. F. The definition of "food security". In the article there is the analysis of the definition of the essence of the concept of "food security". The authors have considered understanding of food security as a principle of regulation of agrarian relations as a part of economic security. There is the author's definition of the definition of "food security", they have analyzed the features of liability for failure to comply with food safety entities. It was determined that even branched legal regulation has a common understanding of the definition of "food security".

It has been analyzed, the only legal definition contained in the Law of Ukraine "On State Support of Agriculture of Ukraine" dated 24 June 2004, where under this category understand the vital interests of human security, which is expressed in the guarantee of smooth economic rights of access to food in order to maintain its ordinary life activities.

It has been proved that legally enforceable definition of food security is not complete in its content. It has been determined that in the literature there is no consensus in the interpretation of the concept of "food security". In this case the authors have proved that Ukraine has a reasonable definition of food security as part of the economic security of the state, which characterizes the economic stability of the existing economic system and its ability to meet the needs of its citizens in food without loss of political independence, which in turn requires an increase in the level of self-sufficiency.

Keywords: food security, legal liability, entities.

Надійшла до редакції 21.05.2014

Кахович О. О.

кандидат наук з державного управління
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 346.21

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ЮРИДИЧНОЇ СЛУЖБИ ПІДПРИЄМСТВ

Визначено ознаки та фактори забезпечення ефективності правової роботи підприємств. Розглянуто особливість проблемного напрямку департаментизації робіт юридичного відділу. Досліджено фактори впливу на вибір структури управління юридичної служби.

Ключові слова: правова робота, юридична служба підприємства, поділ праці, департаментизація, структура управління.

Постановка проблеми. Діяльність організацій пов'язана з виконанням правової роботи. Організація правової роботи здійснюється юридичною службою. Для ефективного виконання основних завдань, покладених на юридичну службу, необхідно раціонально організувати її роботу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми функціонування юридичних служб організацій приватного та публічного права у своїх працях досліджують як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, зокрема А.А. Батяєв, Я.В. Бережний, О.Г. Боднарчук, С.Г. Бісік, М.М. Войнаровський, В.І. Горевий, С.Ф. Домбровський, А.М. Куліш, О.В. Слобожан, Л.С. Тараненко та інші.

Дослідженням систем управління та вивченням проблем їх налагодження займаються такі зарубіжні та вітчизняні вчені: І. Ансофф, М.Х. Мескон, М. Портер, А. Дж. Стрикленд, А.А. Томпсон-мол., А. Файоль, А. Чендлер, В.А. Белошапка, О.С. Віханський, В.Г. Герасимчук, І.Н. Герчикова, А.П. Міщенко, С.В. Оборська, З.Є. Шершньова та ін.

Незважаючи на наявні здобутки досліджень діяльності юридичних служб підприємств, питання організації їх роботи залишаються недостатньо вивченими.

Метою статті є дослідження системи організації роботи юридичної служби.

Виклад основного матеріалу. Сучасні організації можна розглядати у статичному і динамічному розрізі. Статичний розріз дозволяє визначити організації як системи різноманітних пов'язаних між собою елементів. У даному випадку організації представляють собою чітко сформовані структури з відповідними «точками дотику» з елементами зовнішнього середовища. Чим більше структура відповідає вимогам зовнішнього середовища, тим більшою є ймовірність ефективної діяльності організації.

Динамічний розріз дає підстави до визначення організацій як до результатів свідомої діяльності людей. Структури організацій у динамічному фор-

маті завжди рухливі, змінні з набором функцій, форм і способів реалізації своїх функцій у характерному тільки на даний період часу вигляді.

Функціонування організацій передбачає необхідність виконання правової роботи, що спрямована на їх правове забезпечення. Правова робота – це сукупність нормотворчої та правореалізуючої діяльності, що пронизує всі сфери правової діяльності і спрямована на забезпечення законності в діяльності суб'єктів господарювання та посилення впливу права на суспільне виробництво [4, с. 3].

Розрізняють такі ознаки правової роботи [2]:

- правова робота неможлива без використання різного роду юридичних засобів;
- виконання правової роботи забезпечує активний вплив на відповідну дію норм права;
- правова робота забезпечує функціонування механізму правового регулювання у сфері відповідних суспільних відносин.

Обов'язок організувати правову роботу в організаціях покладено на їх юридичні служби відповідно до Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затвердженого постановою Кабміну України від 26 листопада 2008 року № 1040 (далі – Загальне положення). Отже, юридичні служби виконують організуючу та координуючу функцію, що пов'язано із застосуванням норм права та правовим забезпеченням діяльності організацій.

Загальним положенням передбачено такі основні завдання юридичної служби організацій публічного та приватного права [5]:

- зміцнення законності в діяльності організацій;
- активне використання правових засобів для покращення економічних показників роботи підприємств, установ, організацій;
- забезпечення правовими засобами збереження власності підприємств, установ, організацій;
- захист прав і законних інтересів підприємств, організацій, установ і громадян;
- пропаганда законодавства.

Для виконання визначених завдань необхідна раціональна організація використання правових засобів. Ефективність правової роботи на підприємстві буде залежати: по-перше, від раціонального поділу праці в юридичному відділі, по-друге, від побудови оптимальної організаційної структури юридичної служби на основі розрахунку необхідної кількості штатних одиниць з урахуванням обсягу роботи і особливостей діяльності організацій для доцільного юридичного обслуговування [3].

Поділ праці в юридичному відділі підприємства проявляється в спеціалізації працівників на конкретних операціях, технологічних процесах організації правової роботи. Поділ праці в юридичній службі може здійснюватися за двома напрямками:

- перший напрям – поділ праці за горизонтальною спеціалізацією, це

буде постадійний поділ робіт між виконавцями одного рівня управління.

- другий напрям – поділ праці за вертикальною спеціалізацією. Даний напрям передбачає поділ правової роботи за рівнями ієрархії, наприклад, поділ праці між начальником юридичного відділу і керівником робочої групи юрисконсультів.

Займаючись організацією поділу праці в юридичному відділі, варто звернути увагу на визначення спрямованості та рівня спеціалізації. Оскільки вона може мати як позитивні, так і негативні наслідки для роботи всього відділу і, як наслідок, негативно вплинути на рівень організації правової роботи.

Серед позитивних наслідків спеціалізації найбільш суттєвими є, по-перше, підвищення продуктивності праці співробітників відділу, по-друге, виявлення критичних напрямів роботи юридичної служби, по-третє, спрощення комунікаційних зв'язків між працівниками організації, по-четверте, полегшення формалізації роботи. Названі позитивні наслідки практично дають можливість утримувати баланс між позитивними і негативними наслідками від спеціалізації, серед яких найбільш вагомим є зниження зацікавленості в роботі юрисконсульта.

Для розширення можливостей координації робіт юридичного відділу необхідно згрупувати окремі ділянки організації правової роботи навколо результату діяльності шляхом департаментизації [1, с. 80].

Департаментизацію зазвичай проводять за такими головними напрямами:

- за галузями права (наприклад, діяльність у галузі господарського, адміністративного права і т. ін.);
- залежно від органів взаємодії (наприклад, співпраця з органами місцевого самоврядування, звернення до господарського суду тощо).

Специфіка покладених на юридичну службу завдань визначає своєрідний напрям департаментизації – проблемний.

Особливість проблемного напрямку департаментизації робіт юридичного відділу полягає в необхідності створення тимчасових робочих груп. При надходженні конкретного завдання (проблеми) для вирішення юридичною службою її керівник повинен визначити перелік робіт, які потребують вирішення. Іншими словами, керівник має розділити отримане завдання на складові, вирішити черговість виконання та виконавців. Залежно від складності проблеми в юридичній службі можуть створюватися робочі групи. Для покращення контролю та узгодження дій робочої групи юрисконсультів керівникові юридичного відділу доцільно призначити «старшого» робочої групи, на якого буде покладено керівництво робочою групою. Також «старший групи» має бути відповідальним за ділянку роботи, делеговану його групі керівником юридичної служби. В даному випадку функціонування робочих груп дозволить «розвантажити» керівника відділу, для якого полегшиться процес контролю за виконанням поставленого завдання. Варто зауважити, що керівник юридичного відділу, при розподілі завдань між підлеглими, повинен враховувати зміст роботи, кваліфікованість співробітників, які її виконувати-

муть. Для розподілу завдань необхідно звертати увагу на три основних показника:

- час, який можливо виділити для виконання;
- зміст;
- обсяг виконуваних робіт.

Структура управління є впорядкованою сукупністю стійко взаємопов'язаних елементів, що забезпечує функціонування і розвиток організації (відділу, підрозділу) як єдиного цілого.

Організаційна структура управління є однією з форм системи управління, яка визначає склад, взаємодію та підпорядкування її елементів. Кожен елемент структури управління має певне місце і зв'язки з іншими елементами.

Існують такі основні типи зв'язків в юридичній службі організації:

- лінійні зв'язки, завдяки яким керівник реалізовує свої владні права і здійснює безпосереднє керівництво підпорядкованим відділом;
- функціональні, які є провідниками зворотного зв'язку в юридичному відділі.

Англійський дослідник А. Чендлер наголошував, що структура управління завжди слідує за визначеною системою завдань організації [6, с.45]. Маючи встановлені завдання юридичної служби, необхідно організувати відповідні форми для їх реалізації. Організаційна структура є особливим способом проектування роботи відділу і організації в цілому. Він дозволяє спрямовувати персонал на ефективне виконання поставлених завдань.

Зарубіжний досвід засвідчує концептуальний розвиток інтелектуальних форм організації правової роботи в організаціях, а саме: сітьові, віртуальні, проектні, адаптивні структури управління. Це пов'язане, передусім, із складністю, невизначеністю та рухливістю зовнішнього середовища сучасних організацій і, відповідно, їх підрозділів. Відомо, що зовнішнє середовище формують дві складові:

- 1) макросередовище, так зване середовище дальнього впливу, яке охоплює політико-правові, економічні, соціально-культурні та технологічні групи факторів;
- 2) мікросередовище – середовище найближчого впливу, яке представлене таким факторами, як клієнти, користувачі, партнери, конкуренти, регулюючі та контролюючі органи, ділові об'єднання, засоби масової інформації тощо.

Крім зовнішнього середовища, на вибір структури управління юридичної служби здійснюють вплив такі основні фактори:

- 1) розмір організації;
- 2) характер та масштаб діяльності організації;
- 3) обсяг правової роботи.

Юридична служба є самостійним структурним підрозділом, при побудові структури управління якого встановлюється порядок її взаємовідносин з іншими структурними підрозділами підприємства.

Розмір організації впливатиме на вибір форми проектування правової роботи. Малі підприємства, яким зрідка необхідно залучити до виконання правової роботи кваліфікованого юриста і яким бракує ресурсів для утримання штатного юрисконсульта та створення йому необхідних умов роботи, зазвичай, укладають договори про надання юридичних послуг із спеціалізованими юридичними фірмами або адвокатськими об'єднаннями. Юридичні особи середнього розміру залучають юриста і вводять посаду у штатний розпис, що, звичайно, раціональніше та ефективніше через наявний значний обсяг правової роботи та збільшену відповідальність працівника, оскільки штатний юрисконсульт, на відміну від тимчасово залученого працівника іншої організації, несе, крім матеріальної, ще й дисциплінарну відповідальність за виконання покладених на нього обов'язків. Крім того, штатний юрисконсульт постійно знаходиться на підприємстві і тому буде більш детально ознайомлений з особливостями роботи організації. Великі фірми, зі значним обсягом правової роботи, який не може виконати одна особа, створюють спеціалізовані підрозділи. Відповідно до Загального положення, юридична служба органу виконавчої влади, підприємства утворюється як самостійний структурний підрозділ у вигляді департаменту, управління, відділу, сектору тощо [5].

У складі юридичної служби закріплюються посади начальника, заступників, старшого юрисконсульта, юрисконсульта, а також окремі підрозділи. Юридична служба підприємства підпорядковується безпосередньо керівникові підприємства.

Чисельність фахівців юридичної служби підприємства визначається Міжгалузевими нормами чисельності працівників юридичної служби, затвердженими наказом Міністерством праці та соціальної політики України від 11 травня 2004 р. № 108, і Методикою розрахунку чисельності окремих категорій працівників на основі норм праці, затвердженою наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 4 вересня 2000 р. № 222.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна зазначити, що юридична служба є відособленим підрозділом у структурі підприємств, який призначений для організації правової роботи. Результативність роботи юридичної служби підприємств залежить від багатьох факторів, зокрема, від раціонального поділу праці та від побудови гнучкої, адекватної вимогам внутрішнього та зовнішнього середовища організації. Питання проектування організаційної структури управління юридичної служби вимагають подальшого дослідження.

Бібліографічні посилання

1. Батяев А.А. Юридический менеджмент: эффективное обеспечение деятельности организации: практическое пособие. / А.А. Батяев – М., 2005.
2. Бойчук Р. П. Організація правової роботи на підприємствах, установах, організаціях. / Р.П. Бойчук, Д.В. Задихайло, В.М. Пашков. – Х., 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo-ukraine.org.ua/resyrsi/biblioteka/yuridicheskaya-tekhnika/opr-naru>

3. Головне управління юстиції у Сумській області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sumyjust.gov.ua/rozjasnennya/2753-schodo-roboti-yuridichnih-sluzhb.html#p6.>

4. Куліш А. Взаємодія юридичної служби суб'єкта господарювання з іншими структурними підрозділами. / Куліш А., Горевий В. // Підприємство, господарство і право – 2010. - № 10. – С. 3-6.

5. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації : постановою Кабінету Міністрів України від 26. 11.2008 року №1040. / Урядовий кур'єр. – 2008. - № 238.

6. Чендлер А. Исследователи об организациях: хрестоматия / Пью Д.С., Хиксон Д.Дж. - М., 1997.

Кахович Е. А. Организация работы юридической службы предприятий. Определены признаки и факторы обеспечения эффективности правовой работы предприятий. Рассмотрена особенность проблемного направления департаментизации работ юридического отдела. Исследованы факторы влияния на выбор структуры управления юридической службы.

Ключевые слова: *правовая работа, юридическая служба предприятий, разделение труда, департаментизация, структура управления.*

Kakhovych O. O. Enterprises legal service's work. Article is devoted to research of problems of the organization of work of legal service. Functioning of the organizations provides need of performance of legal work which is aimed at their legal providing. In article signs and factors of ensuring efficiency of legal work in the enterprises are defined. The rational organization of use of legal means is necessary for performance of certain tasks. Efficiency of legal work at the enterprise will depend: first, from rational division of labor in legal department, secondly, from creation of optimum organizational structure of legal service on the basis of calculation of necessary quantity of established posts taking into account the volume of work and features of activity of the organizations for expedient legal service. The directions of division of labor and departmentization, and also consequence of specialization of works in legal service are defined. Feature of the problem direction of a departmentization of works of legal department is considered. Factors of influence on a choice of structure of management of legal service are investigated. Environment is formed by two components:

1) macroenvironment, the so-called environment of distant influence which covers political and legal, economic, welfare and technological groups of factors.

2) microenvironment - the environment of the next influence which is presented such by factors as: clients, users, partners, the competitors regulating and supervisory authorities, business associations, mass media, and so forth.

Except environment on a choice of structure of management of legal service such major factors carry out influence: 1) organization size; 2) character and scale of activity of the organization; 3) volume of legal work.

Keywords: *legal work, enterprises legal service, division of labor, departmentization, structure of management.*

Надійшла до редакції 30.05.2014

Коваленко А. В.
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МЕДИЧНОГО ПРАЦІВНИКА

Розглянуто дисциплінарну відповідальність медичного працівника як елемент його професійної правосуб'єктності. Деталізовано принципи накладення дисциплінарних стягнень на медичних працівників. Надано критерії розмежування цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності лікарів.

Ключові слова: правовий статус, відповідальність, трудовий договір, догана, звільнення, атестація.

Постановка проблеми. Право людини на охорону здоров'я є одним із визначальних серед природних, невід'ємних, невідчужуваних і непорушних прав людини. Воно гарантує кожній людині як члену громадянського суспільства невтручання держави у сферу її особистого і сімейного життя, захист її життя і здоров'я, особисту недоторканність й безпеку тощо. Право людини на охорону здоров'я забезпечує особисту свободу, незалежність і самостійність особи, гарантує життя і захист від будь яких форм насильства, жорстокого й такого, що принижує людську гідність, ставлення. Це право індивідуалізує людину та сприяє особистій свободі, тобто можливості безперешкодного вибору різних варіантів поведінки у межах соціальних відносин, що є однією з умов активної життєдіяльності [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання трудових відносин медичних працівників досліджувалися у роботах таких вчених як Ф.А. Артем'єв, О.Є. Костюченко, М.А. Роговий, А.П. Громов, О.І. Михайлов, О.С. Щукін та ін.

Мета статті – охарактеризувати дисциплінарну відповідальність медичного працівника як елемент його професійної правосуб'єктності.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність медичного працівника є елементом його правового статусу, поряд із компетенцією, правами та обов'язками. Розглянемо основні дефініції, необхідні для розкриття теми дослідження. Характеризуючи правовий статус лікаря, слід розрізняти:

- правовий статус лікаря як медичного працівника;
- правовий статус лікаря як лікаря-спеціаліста, який є ознакою належності особи до лікарської професії;
- правовий статус лікаря як працівника закладу охорони здоров'я, що обіймає лікарську посаду у цьому закладі;
- правовий статус лікаря, що здійснює медичну практику як суб'єкт підприємницької діяльності;

- правовий статус лікуючого лікаря;
- правовий статус лікаря – керівника закладу охорони здоров'я (генерального директора, директора, головного лікаря), який зумовлюється специфікою виконуваних функцій [2, с. 77].

У перекладі з латинської «статус» – становище, «юридичний статус» – правове становище осіб або організацій, установ тощо. Статус визначається відповідно до ознак, специфічних для даної системи (наприклад, професійних) [3, с. 634].

Першим елементом правового статусу працівника є правосуб'єктність, яка, на думку Р.О. Халфіної, є передумовою участі у правовідносинах [4, с. 117]. Трудова правосуб'єктність, як властивість суб'єкта трудового права, закріплює за ним здатність бути суб'єктом конкретних правовідносин у сфері праці і є елементом правового статусу працівника [5, с. 11-12].

Набуття статусу працівника настає з моменту вступу у трудові правовідносини [6, с. 99; 7, с. 143].

Зокрема, право на зайняття медичною діяльністю надається особам, які мають необхідну спеціальну підготовку і відповідають кваліфікаційним вимогам [8]. При цьому для роботи на посадах лікарів спеціальну підготовку необхідно пройти у вищих медичних навчальних закладах, перелік яких затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України № 195 від 25 грудня 1992 р., з отриманням звання лікар-спеціаліст [9].

Ми поділяємо думку тих дослідників, які стверджують, що юридична відповідальність лікаря за його професійні правопорушення – поняття надзвичайно широке. Сюди входить кримінальна, цивільно-правова, матеріальна та адміністративна відповідальність.

Відповідно до Закону України “Основи законодавства України про охорону здоров'я”, медичний працівник несе відповідальність перед законом за такі дії:

- зайняття медичною та фармацевтичною діяльністю без наявності відповідної ліцензії (ст. 17);
- несвоєчасне та неякісне надання медичної допомоги (відповідають органи влади і лікувально-профілактичні заклади, а не медичні працівники як фізичні особи);
- ненадання медичної допомоги (ст. 39);
- порушення лікарської таємниці (ст. 40);
- порушення умов медичного втручання (ст.42–43)
- схиляння до здачі крові (ст. 46) [8].

Як зазначалося вище, лікар за ті чи інші порушення може нести адміністративну відповідальність – вид юридичної відповідальності за адміністративне правопорушення після розгляду в судовому порядку за адміністративним провадженням. До адміністративних правопорушень у галузі охорони здоров'я населення належать, зокрема, такі:

- порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм (ст. 42 КУпАП);

- незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ст. 44 КУпАП);

- порушення встановленого порядку взяття, переробки, зберігання, реалізації і застосування донорської крові та (або) її компонентів і препаратів (ст. 45-1 КУпАП).

Крім сказаного, медичний працівник може бути притягнутий до цивільно-правової відповідальності – вид юридичної відповідальності, при якій до правопорушника застосовуються заходи, що встановлені законом або договором. Дані заходи полягають у компенсації збитків, сплаті штрафу, пені тощо. Цивільна відповідальність поширюється як на фізичних осіб (громадяни), так і на осіб юридичних (лікувально-профілактичні заклади).

Цивільно-правова відповідальність у сфері медичної діяльності – це вид юридичної відповідальності, який виникає внаслідок порушення майнових або особистих немайнових благ громадян у сфері охорони здоров'я і який полягає переважно в необхідності відшкодування шкоди. До особистих немайнових благ громадян, які безпосередньо пов'язані з медичною діяльністю, належать перш за все життя і здоров'я. З цієї причини можна стверджувати, що цивільно-правова відповідальність – це своєрідний засіб забезпечення захисту особистих немайнових прав (життя і здоров'я) пацієнтів при наданні медичної допомоги [10].

Медичні працівники відповідають за вчинення злочинів на загальних засадах, як і інші суб'єкти злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – ККУ), проте у ньому є ряд складів злочинів, які стосуються саме професійної діяльності лікарів.

Злочини, що вчиняються медичними працівниками у зв'язку зі здійсненням ними професійної діяльності, умовно можна поділити на такі:

- злочини проти життя і здоров'я особи (пацієнта);
- злочини проти прав особи (пацієнта);
- злочини у сфері господарської діяльності з медичної практики;
- злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;
- інші злочини, вчинені медичними працівниками у зв'язку з їхньою професійною діяльністю.

Переважає більшість "медичних" злочинів сконцентровані у розділі II ККУ "Злочини проти життя і здоров'я особи". До них належать, зокрема, такі:

- неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131 ККУ);
- розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 ККУ);
- незаконне проведення абортів (ст. 134 ККУ) у разі, якщо медичний працівник не має спеціальної медичної освіти;

- незаконна лікувальна діяльність (ст. 138 ККУ) – зайняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної медичної освіти;
- ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 ККУ);
- неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 ККУ);
- порушення прав пацієнта (ст. 141 ККУ);
- незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 ККУ) ;
- порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143 ККУ);
- насильницьке донорство (ст. 144 ККУ);
- незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145 ККУ) [11].

Дисциплінарна відповідальність медичного працівника – це окремий варіант юридичної відповідальності, яка настає у випадку порушення трудових обов'язків. Слід особливо підкреслити, що мова йде саме про порушення трудових обов'язків медичного працівника. Причому, якщо розглядати дані порушення, то дисциплінарна відповідальність – найменш суворий варіант у порівнянні з вищезазначеними.

Важливо визначити, що ж саме може складати порушення трудового законодавства. Відповідь на це запитання треба розглядати в контексті прав та обов'язків працівника перед роботодавцем.

Працівник зобов'язаний:

- чесно і сумлінно працювати;
- своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу;
- дотримуватися трудової і технологічної дисципліни;
- дотримуватися вимог нормативних актів про охорону праці;
- дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір (ст. 139 КЗпП).

У зв'язку з цим за недотримання будь-якого з перелічених обов'язків медичний працівник може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності. Протиправною є така поведінка (тобто дії або бездіяльність) працівника, яка не відповідає встановленим правилам. Наприклад, запізнення на роботу, прогул, поява на роботі у стані сп'яніння. Рівно ж протиправною є відмова від виконання законного розпорядження керівника закладу охорони здоров'я (роботодавця), недотримання правил роботи на відповідному устаткуванні, правил зберігання сильнодіючих речовин, а також отруйних, наркотичних речовин і таке ін.

Не може розглядатися як підстава для накладення дисциплінарного стягнення невиконання трудових обов'язків за відсутності належного медичного устаткування, нормальних умов праці, належної кваліфікації медичного персоналу. За умови іншого способу розв'язання цього питання фінансові, організаційні та багато інших проблем вітчизняної охорони здоров'я можуть бути в аспекті відповідальності перекладені на окремих медичних працівників. Як

дисциплінарні стягнення до порушників застосовують догану, штраф, тимчасове відсторонення від зайняття медичною практикою, позбавлення права на здійснення медичної діяльності.

Особливістю правового статусу медиків щодо дисциплінарної відповідальності є їх подвійний статус – як працівників конкретного медичного закладу (типові відносини працівника і роботодавця) і як медиків за кваліфікацією, тобто осіб, зобов'язаних надавати невідкладну медичну допомогу в будь-якому місці. Іншими словами, професійні обов'язки лікарів ширші, ніж їх трудові обов'язки, що виконуються за місцем праці.

Відповідно до ст. 51 КЗпП, п. «з» ст. 77 Основ законодавства України про охорону здоров'я передбачено скорочений робочий день для медичних працівників [8]. Залежно від посади і (чи) спеціальності тривалість робочого часу медичних працівників визначено у наказі МОЗ України від 25.05.2006 р. № 319 «Про затвердження норм робочого часу для працівників закладів та установ охорони здоров'я», де передбачено такі скорочені варіанти тривалості робочого часу залежно від посади і (чи) спеціальності: 38,5 годин на тиждень (для лікарів та фахівців з базовою та неповною вищою медичною освітою (середнього медичного персоналу), медичних реєстраторів, дезінфекторів закладів охорони здоров'я (структурних підрозділів), за винятком тих, хто працює у шкідливих умовах праці); 33 години на тиждень (для лікарів, зайнятих виключно амбулаторним прийомом хворих); 40 годин на тиждень (наприклад, для керівників закладів та установ охорони здоров'я, їх заступників, головних бухгалтерів та їх заступників, керівників відділів, служб та інших підрозділів (за винятком лікарів та фахівців з базовою та неповною вищою медичною освітою – керівників структурних підрозділів та закладів охорони здоров'я, у тому числі амбулаторно-поліклінічних), головних фахівців (головних медичних сестер, головних фельдшерів, головних інженерів, головних енергетиків, головних технологів тощо), фахівців, технічних службовців та робітників (за винятком тих, хто працює у шкідливих умовах праці)); 18 годин на тиждень (для вчителів I–XI класів шкіл, вчителів-дефектологів та логопедів закладів охорони здоров'я (крім будинків дитини)); 20 годин на тиждень (для завідувачів логопедичних пунктів, логопедів будинків дитини); 30 годин на тиждень (для вихователів, старших вихователів закладів охорони здоров'я); 36 годин на тиждень (для вихователів-методистів закладів охорони здоров'я, вихователів будинків дитини).

Трудове законодавство України передбачає два види дисциплінарних стягнень, що застосовуються до медичних працівників: догана та звільнення за відповідними підставами.

Слід привести основні законодавчо визначені принципи накладення дисциплінарного стягнення у сфері медичної діяльності. До них належать:

- 1) до застосування дисциплінарного стягнення роботодавець повинен вимагати від працівника пояснення у письмовій формі;
- 2) відмова працівника дати пояснення не є перепорою для застосування дисциплінарного стягнення;

3) дисциплінарне стягнення застосовується не пізніше одного місяця з дня виявлення порушення, не враховуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці;

4) дисциплінарне стягнення не може бути застосоване пізніше, ніж через шість місяців від дня вчинення порушення;

5) за кожне дисциплінарне порушення може бути застосовано тільки одне дисциплінарне стягнення;

б) при обранні виду стягнення власник або уповноважений ним орган повинен враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника;

7) наказ (розпорядження) роботодавця про застосування дисциплінарного стягнення оголошується працівникові під розпис;

8) дисциплінарне стягнення може бути оскаржене працівником в органах розгляду трудових спорів.

Як сторона трудового договору, лікар несе матеріальну відповідальність перед другою стороною договору – закладом охорони здоров'я – за шкоду, заподіяну винними діями або бездіяльністю, у зв'язку з невиконанням своїх трудових обов'язків. Таким чином, можна зробити однозначний висновок, що лікар, як сторона трудового договору, у складі своїх обов'язків має матеріальну відповідальність, яка регламентується нормами законодавства про працю.

Як було вказано вище, у ст. 147 КЗпП передбачено два види стягнення за порушення трудової дисципліни, а саме догана та звільнення. Правильніше говорити або догана, або звільнення. Тобто до працівника (і медичного в тому числі) може бути застосовано тільки один з таких видів стягнення. Дещо розмито у ч. 2 ст. 147 надано вказівку на певні «інші дисциплінарні стягнення, передбачені законодавством, статутами і положеннями».

Ми вбачаємо невідповідність ч. 2 ст. 147 КЗпП нормам Конституції України, а саме п. 22 ст. 92 Конституції, де вказано, що виключно законами України визначаються діяння, які є дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них. Тому визначення будь-яких додаткових дисциплінарних стягнень у статутах і положеннях є неконституційним.

Пленум Верховного Суду України визначає дисциплінарним стягненням звільнення з підстав, передбачених пунктами 3, 4.7, 8 ст. 40 та п. 1 ст. 41 КЗпП (п. 22 постанови ПВСУ «Про практику розгляду судами трудових спорів») [12, с. 711].

Для роботи на посаді лікаря певної лікарської спеціальності потрібно мати повну вищу медичну освіту за напрямом підготовки «медицина» за спеціальністю «лікувальна справа», спеціалізацією за відповідним фахом, про що видається сертифікат лікаря-спеціаліста з цієї спеціальності (наказ МОЗ України від 25.12.1992 р. № 195 «Про затвердження переліку вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, підготовка і отримання звання в яких дають право займатися медичною і фармацевтичною діяльністю» зі змінами та доповненнями). Термін чинності сертифіката – 5 років, після чого право на

подальшу роботу надає підтвердження звання лікаря-спеціаліста після стажування або атестації на кваліфікаційну категорію. І перше, і друге надає право обіймати посаду впродовж п'яти років з наступною атестацією на підтвердження звання чи присвоєння кваліфікаційної категорії (п. 1.10 Положення наказу МОЗ України від 19.12.1997 р. № 359 «Про подальше удосконалення атестації лікарів» із змінами).

Тобто лікар-практик повинен кожні п'ять років проходити атестацію незалежно від стажу роботи і віку.

Таким чином, лікар за два місяці до закінчення п'ятирічного терміну з попередньої атестації має подати відповідні документи для проходження курсів підвищення кваліфікації та атестації. Оплата чинної кваліфікаційної категорії в такому разі провадиться до винесення рішення атестаційної комісії про її підвищення (підтвердження) або відміну (п.п. 6 п. 2.4. спільного наказу Мінпраці та МОЗ України від 05.10.2005 р. № 308/519 «Про впорядкування умов оплати праці працівників закладів охорони здоров'я та установ соціального захисту населення»). Це стосується й випадків, коли курси згідно із затвердженим навчальним планом відбуваються через кілька місяців після закінчення терміну чинності кваліфікаційної категорії.

Якщо документи своєчасно не подані для проходження курсів підвищення кваліфікації та атестації, оплата за категорію припиняється з наступного дня після закінчення п'ятирічного строку, тобто з дати підписання наказу про її присвоєння.

Порядок направлення лікарів на стажування затверджено наказом МОЗ України від 17.03.1993 р. № 48 «Про порядок направлення лікарів на стажування і їх наступного допуску до лікарської діяльності».

Направлення лікаря на стажування провадиться управлінням охорони здоров'я на термін від одного до шести місяців. Конкретний термін стажування фахівця визначається в кожному окремому випадку органом охорони здоров'я, що направляє його на стажування. Перед направленням, лікар на час стажування зараховується органом охорони здоров'я на посаду лікаря-стажиста в установу охорони здоров'я. Час стажування зараховується у стаж роботи із спеціальності. Після проходження стажування та атестації на визначення знань і практичних навиків з підтвердженням звання «лікар-спеціаліст» він поновлюється на посаді лікаря.

При цьому важливо, що у разі виявлення істотних недоліків у роботі лікаря керівник органу чи закладу охорони здоров'я може направити подання в атестаційну комісію про зняття кваліфікаційної категорії чи про відмову в підтвердженні звання лікаря-спеціаліста, незалежно від строку присвоєння (підтвердження) категорії чи звання.

Висновок. Вважаємо необхідним привести у відповідність до Конституції України положення відомчого наказу МОЗ України від 19.12.1997 № 359 «Про подальше удосконалення атестації лікарів» [13], яким встановлюються додаткові заходи дисциплінарного впливу для лікарів, а саме:

- припинення оплати за категорію;

- переведення на посаду лікаря-стажиста (у разі відмови лікаря подати документи на чергову атестацію та лікарі, яким відмовлено у присвоєнні (підтвердженні) другої кваліфікаційної категорії протягом року після закінчення п'ятирічного строку з моменту попередньої атестації, не мають права займатися медичною діяльністю);

- переведення на посаду середнього медичного працівника.

Важливо підняти статус норми, що встановлює вказані заходи дисциплінарного впливу, до рівня закону для захисту прав та інтересів медичних працівників та дотримання духу трудового закону, який забороняє подвійні дисциплінарні стягнення. Тому що керівники установ охорони здоров'я сьогодні застосовують догану до лікаря та паралельно направляють подання в атестаційну комісію про зняття кваліфікаційної категорії чи про відмову в підтвердженні звання лікаря-спеціаліста.

Бібліографічні посилання

1. *Стеценко С.Г.* Медицинское право : учеб. / Стеценко С.Г. – СПб., 2004.
2. *Гревцова Р.Ю.* Правові питання відносин між лікарем і пацієнтом / Гревцова Р.Ю. // *Терапія. Український медичний вісник.* – 2007. – № 7–8.
3. *Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука.* – К., 1974.
4. *Халфина Р.О.* Общее учение о правоотношении / Халфина Р.О. – М., 1974.
5. *Трудовое право. Альбом схем : учебное пособие / А.А. Савченко, О.В. Кузниченко, Т.И. Чавыкина, Н.А. Чердниченко.* – Х., 2003.
6. *Прокопенко В.І.* Трудове право України : підручник / Прокопенко В.І. – 2-ге вид., стереотип. – Х., 2000.
7. *Пилипенко П.Д.* Проблеми теорії трудового права : монографія / Пилипенко П.Д. – Львів, 1999.
8. *Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р., №2801-ХІІ // ВВР України.* – 1993. – № 4. – Ст. 19.
9. Про затвердження Переліку вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, підготовка і отримання звання в яких дають право займатися медичною та фармацевтичною діяльністю : наказ МОЗ України № 195 від 25.12.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>.
10. Відповідальність медичних працівників : лист Міністерства юстиції України, Департаменту конституційного, адміністративного та соціального законодавства управління соціального, трудового та гуманітарного законодавства від 20.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0040323-11>
11. *Кримінальний кодекс України // Офіц. вісник України.* – 2001. – № 21. – Ст. 920.
12. Про практику розгляду судами трудових спорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.92 № 9 : зб. постанов ПВСУ (1963-1997). – Сімферополь, 1998.
13. Про подальше удосконалення атестації лікарів : наказ МОЗ України від 19.12.1997 № 359 // *Офіційний вісник України.* – 1998. – № 3. – Ст. 127.

Коваленко А.В. Дисциплінарная ответственность медицинского работника.

Рассмотрена дисциплинарная ответственность медицинского работника как элемент его профессиональной правосубъектности, а также общие положения не только ответственности медицинского работника согласно нормам трудового законодательства, но и в соответствии с нормами уголовного, административного, гражданского права. Детализированы принципы наложения дисциплинарных взысканий на медицинских работников. Представлены критерии разграничения гражданско-правовой и дисциплинарной ответст-

венности врачей.

Ключевые слова: правовой статус, ответственность, трудовой договор, выговор, увольнение, аттестация.

Kovalenko A. V. Disciplinary responsibility for medical malpractice. In the article the discipline of health worker as part of their professional personality. In this case, consider the general situation is not only the responsibility of medical workers under labor standards legislation, but according to the rules of criminal, administrative and civil law. Detailed principles of disciplinary penalties for health professionals. Courtesy of demarcation criteria civil and disciplinary liability of doctors. Determined that "interested" person in bringing the doctor to civil, administrative, criminal liability may be uncertain range of subjects (from patients to organs), and the application of disciplinary measures specified person is often a health care facility, as the subjects object labor contract. It is proved that for violation of labor discipline by health care workers to apply it not only recover under Art. 147 of the Labor Code (reprimand, dismissal), but such specific enforcement actions as termination payments for the category; transfer to the post of doctor-intern; transfer to the position of nurses.

We share the opinion of those scholars who argue that the legal responsibility of the physician for his professional offense – the concept is extremely broad. This includes criminal, civil, administrative and financial responsibility.

Can not be considered as grounds for imposing a disciplinary sanction of default job duties in the absence of adequate medical facilities, normal working conditions, adequate training of medical staff. If no other way of solving this issue financial, organizational and other problems many national health can be translated in terms of responsibility for individual health professionals. How to discipline violators apply reprimand, fine, suspension from medical practice sessions, denial of medical practice.

The peculiarity of the legal status of physicians regarding disciplinary responsibility is to their dual status – as employees of a particular medical institution (typical relationship of employee and employer) and how physicians in qualification, that people are required to provide emergency medical assistance anywhere. In other words, the professional responsibilities of physicians wider than their work duties to be performed at the place of work.

In case of significant deficiencies in the doctor's head body or health institution can send a submission to the Certification Commission for removal of qualification category or refusing to confirm the title of doctor, specialist, regardless of the period of assignment (confirmation) or category title.

Keywords: legal status, responsibilities, employment contract, reprimand, dismissal, certification.

Надійшла до редакції 18.06.2014

Круглова О. О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університету внутрішніх справ)

УДК 351.84

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Розглянуто принципи соціальної політики держави та визначено найбільш ефективний напрямок її розвитку – здійснення «активної» соціальної політики та створення людського капіталу.

Ключові слова: державна соціальна політика, «активна» соціальна політика, соціальна держава, людський капітал, соціально-активне суспільство.

Постановка проблеми. Соціальна політика будь-якої держави спрямована на створення належних умов життя для своїх громадян, реальних можливостей для самореалізації та соціальної захищеності на випадок ускладнення життєвих ситуацій (втрати працездатності, безробіття тощо). В Україні здійснення соціальної політики проявлено в розробці та реалізації державних програм, спрямованих на підтримку найбільш незахищених верств населення країни: дітей, пенсіонерів тощо. Однак соціальні, економічні процеси в державі характеризуються постійними змінами, а відсутність належних результатів щодо забезпечення кожного громадянина гідним рівнем життя свідчать про необхідність постійного вдосконалення та моніторингу дієвості заходів, що передбачені соціальною політикою. Саме така робота є дуже актуальною для розбудови ефективної соціальної політики держави. Державна соціальна політика не повинна оминати увагою будь-які категорії населення своєї країни, прагнучи створення для всіх громадян належного рівня життя та соціального миру в суспільстві.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед сучасних науковців, що досліджували феномен соціальної держави, слід назвати таких: С. Алексеєв, В. Бех, Г. Браун, І. Герасимова, Б. Гіллей, К. Горохова, Б. Дікон, С. Завадський, Ч. Лебо, О. Лукашева, І. Осадча, О. Панкевич, Я. Пасько, Н. Пильгун, А. Сіленко, В. Співак, О. Скрипнюк, П. Стецюк, Л. Ярова, І. Яковюк, В. Якубенко, Ю. Шемшученко та ін.

Мета статті – розглянути принципи соціальної політики держави та визначити напрямки її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Зародження і формування соціальної держави відбувається не спонтанно, а як свідчить досвід розвинутих країн, в результаті цілеспрямованої державної політики, запровадження соціальних реформ, розробки спеціальних державних програм, що з рештою призводить до створення ефективних інститутів соціальної держави [6, с. 31].

На формування соціальної держави неабиякий вплив здійснюють національні, етнічні, історичні ознаки суспільства країни, а також особливості культурного, духовного та навіть політичного життя.

Важливим є визначення місця соціальної політики в системі державних пріоритетів України, форми та методи її реалізації. На шляху до розбудови соціальної держави необхідним буде використання відповідного досвіду розвинутих європейських країн, врахування їх проблем та досягнень, а також основоположних ідей, що мають бути обов'язково враховані при подальшому розвитку соціальної політики в нашій країні.

Конституцією України гарантуються кожному громадянину права: на освіту, на працю, на добровільний вибір професії та роду трудової діяльності, на медичну допомогу тощо. Держава в законодавчому порядку встановлює основні соціальні гарантії. Саме вони визначають міру відповідальності держави перед своїми громадянами.

У науковій літературі виділяють такі принципи побудови відносин між громадянами та державою, спрямовані на розвиток належної соціальної політики: принципи справедливості, солідарності та субсидіарності [6, с. 31-32]. Причому принцип справедливості слід розглядати як рівнозначність інтересів державної влади і конкретного громадянина, виробника і споживача, продавця і покупця, роботодавця і працівника тощо. Принцип солідарності означає цілеспрямоване об'єднання різних верств населення навколо основних, визначених державою, цінностей та цілей; допомога сильнішим слабким, взаємна підтримка та взаємні обов'язки держави та громадянина один перед одним. Принцип субсидіарності проявляється в тому, що держава виконує лише ті завдання у сфері соціальної політики, які виявляються не під силу вразливій категорії осіб. Останній принцип сприяє подоланню споживацької психології та стимулює ініціативність та соціальну активність громадян.

Виділяють такі принципи ефективної соціальної політики: профілактика негативних стійких соціальних тенденцій та подій, що вже відбулися; соціальне інвестування, що забезпечує скорочення чисельності нужденних; ініціювання й розвиток механізмів самоорганізації, самозабезпечення громадян (інтерактивність) [2, с. 9].

Завданням соціальної політики є запобігання негативним явищам, недопущення зниження добробуту широких верств населення та забезпечення зростання інтегрального показника людського розвитку, запровадженого ООН у 1990 році. Такий показник розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. Так, за результатами аналізу цього показника у 2013 році, динаміка рейтингу нашої країни погіршилася (78 місце, в той час як у 2010 році наша країна займала 69 позицію). За критеріями досліджуваного індексу в Україні найкращий стан справ з освітою та грамотністю, помітно гірше зі здоров'ям та довголіттям, а найгірший стан з рівнем життям (економічним розвитком). І це зважаючи на те, що на момент набуття Україною незалежності індекс людського розвитку

був вищий, аніж європейський та центральноазіатський [4].

Перед соціальною політикою в сучасних умовах стоїть неабияке стратегічне завдання – «сприяння механізмам висхідної соціальної мобільності й формування соціального ліфту для всіх груп населення. Відповідно, соціальна політика України концентрується на двох полюсах вікової піраміди. Соціальні зобов'язання стосовно літнього населення й стан пенсійної системи були й залишаються у фокусі соціально-політичної політики української держави. Останнім часом значно більше уваги приділяється демографічній групі, що перебуває на протилежному полюсі, проблемам дітей і дитинства. Тема інвестицій у дітей набуває великої політичної ваги, у найбільш уразливому становищі виявляється населення середніх (працевдатних) вікових груп. Саме населення середнього віку залишається на узбіччі соціально-економічної політики» [8, с. 677-678]. Отже, не слід оминати увагою працевдатне населення, яке в останні роки у зв'язку з економічною кризою збідніло, значна його частина втратила роботу, а відтак унеможливується процес забезпечення за їх рахунок дітей та людей похилого віку.

Звернутися до успішних країн Західної Європи для запозичення досвіду у формуванні соціальної політики не просто. Адже єдиної європейської соціальної моделі немає.

Сучасна соціальна політика у промислово розвинутих країнах Європи почала формуватися з початку 60-х років ХХ століття. Це пов'язано з високою динамікою перетворень економічного та громадського устрою, які проходили під впливом науково-технічної революції і змін змісту праці [3, с. 51-54].

За останні роки в ОБСЄ спеціалісти виділяють ряд режимів благополуччя – моделей, які розрізняються за об'ємом тих або інших пільг і обґрунтуванням права на їх отримання, по фінансуванню та організації:

- англосаксонська – ліберальна;
- північна – універсальізуюча, соціалістична;
- континентально-європейська – корпоративна;
- середньоморська – корпоративна, заснована на традиціях (велике значення надається сім'ї).

Важливим механізмом для реалізації соціальної політики держави є соціальне страхування: як обов'язкове, так і добровільне. Воно також підкріплюється цілою низкою соціальних гарантій та послуг. Однак такий механізм в Україні не є достатньо дієвим, оскільки він лише починає формуватися. Враховуючи високий рівень безробіття та обмежені можливості держави щодо захисту сім'ї, молоді тощо, досить проблемним уявляється сучасний соціальний захист громадян.

Найбільшої популярності останнім часом серед напрямків соціальної політики розвинутих держав є орієнтація на створення людського капіталу, а саме – на направлення частини державного капіталу на заохочення народжуваності та охорону здоров'я населення, підготовку кваліфікованих професійних кадрів, виховування людей, особливо молоді, орієнтованих та здатних на самостійне забезпечення належного рівня власного життя та формування від-

повідальності за власний вибір тощо.

Поняття «людський капітал» уперше було сформульовано в «Політичній арифметиці» В. Петі. Пізніше воно знайшло своє відображення у працях «Дослідження про природу й причини багатства народів» А. Сміта, «Принципи політичної економії» А. Маршалла та наукових роботах інших вчених. У 1950-60-х роках, завдяки дослідженням американського економіста Т. Шульца, було сформовано теорію людського капіталу, як один із самостійних розділів економічного аналізу. Базову теоретичну модель було розроблено й викладено Г. Беккером у книзі «Людський капітал», яка була визнана класикою сучасної економічної науки і стала основою подальших наукових розробок у цьому напрямку [8, с. 674-675].

Теорія людського капіталу формується на припущенні існування безпосереднього зв'язку між інвестиціями в людський капітал і продуктивністю праці, а значить і ефективністю виробництва. Збільшення людського капіталу, відповідно, повинне сприяти зростанню економіки. Одночасно з підвищенням продуктивності праці повинне відбуватися збільшення доходів працівника, що, у свою чергу, стимулює його робити нові інвестиції у здоров'я та професійний розвиток з метою поповнення запасу знань, навичок і мотивацій, щоб згодом його знову ефективно застосовувати. За визначенням Г. Беккера, людський капітал як раз і становлять сукупність природжених здатностей і набутих знань, навичок і мотивацій [1, с. 4-12].

Створення концепції людського капіталу відбувалося за рахунок розширення трактування поняття «інвестицій у людину», яке було раніше запропоноване вченими-економістами Т. Шульцем і Г. Беккером. На сьогодні в дане поняття включаються не тільки витрати на підготовку кадрів, а й інші витрати на відтворення робочої сили. Згідно з розрахунками Всесвітнього Банку, до таких витрат відносять значну частину споживчих витрат, тобто витрати на харчування, одяг, житло, охорону здоров'я, культуру. Причому витрати на ці цілі несе в певних випадках і держава. Відповідно до розрахунків, зроблених Всесвітнім Банком з метою оцінки основних складових національного багатства – людського капіталу, природного капіталу й відтвореного капіталу – людський капітал становить у цій структурі від 70 до 76 % у Західній Європі [7, с. 52]. При визначенні орієнтирів для формування соціальної політики України, як держави, що прагне до європейської інтеграції, важливим буде врахування даної концепції.

Прагнучи скоротити соціальні витрати або хоча б не допустити їхнього подальшого зростання, уряди європейських країн вважають пріоритетною метою надання таких соціальних благ, як охорона здоров'я та освіта. Саме тому державні інвестиції на охорону здоров'я та освіту у ВВП в усіх цих країнах набагато перевищують витрати на оборону [5, с. 33].

У наш час прийнято поділяти соціальну політику на такі різновиди: «активну» та «пасивну». Загальний підхід до визначення «активної» соціальної політики полягає у тому, що при її здійсненні держава орієнтована перш за все на спонукання своїх громадян до навчання, працевлаштування, самороз-

витку та виховання самостійних, упевнених у собі, активних осіб. «Пасивна» соціальна політика держави пріоритетним своїм напрямком обирає підтримання за рахунок соціальних пільг, гарантій та допомоги тих громадян, які не здатні забезпечити собі належний рівень життя самостійно. Фактично держава фінансує громадян, які займають пасивну позицію щодо самостійного забезпечення власного життя.

У країнах Європейського Союзу і Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) соціально активне суспільство вважається кращим і практично єдиним засобом боротьби з бідністю. Під впливом рекомендацій ОЕСР 1994 року і Європейської Комісії 1997 року, заклик до зміни – від пасивного підходу до активного щодо зайнятості в межах соціальних систем – став дуже популярним [8, с. 676].

Досвід економічно розвинутих країн свідчить про ефективність обрання активного напрямку соціальної політики. Держава повинна створити умови для розвитку, навчання, охорони здоров'я навіть тих громадян, які мають певні вади, розлади здоров'я, опинилися у складних життєвих ситуаціях тощо. Кращим для таких людей є створення умов, які сприяють виходу із скрутного соціального становища самостійно, в результаті власних зусиль. Врешті-решт це формує високий рівень самоповаги, вдволення таких осіб і позбавляє державу необхідності постійно фінансувати таких громадян. Отримання ж соціальної допомоги і існування за її рахунок представниками таких верств населення, по-перше, сприяє їх бездіяльності та пасивності, а по-друге, знижує самоповагу, впевненість у власних силах та принижує честь таких громадян.

Створення та реалізація спеціальних державних програм, які б формували соціально активне суспільство, – найбільш цивілізований та ефективний шлях до вирішення соціальних проблем суспільства, який набув підтвердження у досвіді розвинутих країн.

Правильний напрямок, обраний при здійсненні соціальної політики України, має на сьогодні актуальне значення, оскільки держава перебуває у складних умовах політичної, економічної кризи тощо.

При формуванні та здійсненні соціальної політики в нашій державі важливим є правильне визначення пріоритетів, орієнтація на досвід розвинутих європейських країн та врахування особливостей національної свідомості.

Висновок. Таким чином, держава має, спрямовуючи свої зусилля на власний розвиток та економічний ріст, створювати умови для підвищення рівня та якості життя свого населення. Формування людського капіталу та здійснення «активної» соціальної політики (створення соціально активного суспільства) – є тими напрямками соціальної політики, що дозволять найбільш ефективно здійснювати позитивні соціальні перетворення в нашому суспільстві.

Бібліографічні посилання

1. *Безтелесна Л.* Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення / Безтелесна Л. // Економіка України. – 2009. – № 7.
2. *Герасимова И. Н.* Тенденции развития социальной сферы и качества жизни населения в современной экономической системе : автореф. дис...канд. экон. наук / Герасимо-

ва И. Н. – Чебоксары, 2008.

3. Данич О. Ф. Сучасні підходи до побудови моделі соціальної держави / Данич О. Ф. // Часопис Київського ун-ту права. – 2011. – № 3.

4. Индекс розвитку людського потенціалу 2013 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-iyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini>.

5. Осадчая И. Постиндустриальная экономика: меняется ли роль государства / Осадчая И. // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 5.

6. Пильгун Н. В. Проблеми формування соціальної держави в Україні / Пильгун Н. В. // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 52. – К., 2011.

7. Социальные источники экономического развития / отв. ред. Ф. Э. Бурджалов. – М., 2005.

8. Ярова Л. В. Створення людського капіталу як пріоритет сучасної соціальної політики // Державо і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 49. – К., 2010.

Круглова О. А. Тенденции развития социальной политики в Украине. Рассмотрены принципы социальной политики государства и определено наиболее эффективное направление ее развития – осуществление «активной» социальной политики и создание человеческого капитала.

Ключевые слова: государственная социальная политика, «активная» социальная политика, социальное государство, людской капитал, социально-активное общество.

Kruglova O. O. Trends in the development of social policy in Ukraine. The article deals with the principles of social policy and identifying the most effective direction of its development - of "active" social policy and human capital.

In Ukraine, the implementation of social policy manifested in the development and implementation of programs aimed at supporting the most vulnerable sections of the population of the country: children, pensioners and others. However, social and economic processes in the country are characterized by constant change and lack of adequate results to provide every citizen a decent standard of living evidence of the need for continuous improvement and monitoring the effectiveness of measures envisaged social policy. Such work is very important for building effective social policy. State social policy must not miss your attention any population of the country, trying to create for all citizens adequate standard of living and social peace in the society.

Greatest popularity in recent years among the areas of social policy developed countries is a focus on building human capital, namely the direction of the state capital to encourage fertility and health of the population, training of skilled professional staff and raise people, especially young people-oriented and capable of self-ensure an adequate level of his own life and the formation of the responsibility for their own choices and more.

The article made conclusions about the need for the state to focus on their own development and economic growth and to create conditions for improving the level and quality of life of its own population. The formation of human capital and "active" social policy (creation of socially active society) - are the areas of social policy that will most effectively make positive social changes in the society.

Keywords: state social policy, "active" social policy, welfare state, human capital, social and active society.

Надійшла до редакції 20.06.2014

Чабаненко М. М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 349.42

НОРМИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ, В СИСТЕМІ АГРАРНОГО ПРАВА

Розглянуто питання галузевого та системного статусу правових норм, які регулюють трудові відносини, в системі галузі аграрного права. Обґрунтовано, що названа сукупність правових норм є окремим комплексним інститутом аграрного права, має при цьому подвійну галузеву належність і так само належить до системи трудового права.

Ключові слова: *правове регулювання трудових відносин в сільському господарстві, галузь права, система галузі права, правовий інститут.*

Постановка проблеми. Місце в системі права України норм, як регулюють трудові відносини в сільському господарстві, є не до кінця визначеним. Вдалою ілюстрацією цього є два дисертаційні дослідження, присвячені питанням правового регулювання трудових відносин в сільському господарстві, за авторством О.А. Мірошніченко (спеціальність 12.00.05, 2007 р.) [1] та О.М. Браніцького (спеціальність 12.00.06, 2006 р.) [2].

Трудові (аграрно-трудова) правовідносини традиційно включаються до предмета аграрного права, визнаються різновидом аграрних (внутрішніх аграрних) відносин. Відповідно, виникають питання і про становище сукупності норм (нормативного масиву), які регулюють ці відносини, у системі аграрного права.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематиці системи аграрного права, інститутів аграрного права, місця правових норм, які регулюють трудові відносини, в системі галузі аграрного права та суміжним питанням присвячено праці таких вчених, як Н.О. Багай, О.Г. Бондар, О.М. Браніцький, О.В. Гафурова, В.М. Єрмоленко, В.В. Книш, М.І. Козир, В.М. Корнієнко, Т.В. Курман, О.А. Мірошніченко, О.О. Погрібний, В.І. Семчик, А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, В.З. Янчук та ін.

Метою цієї статті є визначення галузевого та системного статусу правових норм, які регулюють трудові відносини, в системі галузі аграрного права.

Виклад основного матеріалу. Як переконує О.М. Браніцький, слід вести мову про утворення такої підгалузі аграрного права, як «правове становище селянина як громадянина і як працівника сільського господарства», що наповнюватимуть родинні правові інститути. Центральним інститутом такого об'єднання норм права, на думку дослідника, має стати інститут правового становища спеціалістів сільського господарства. Правові норми, які утворюють інститут правового становища спеціалістів сільського господарства, розміщені в певній логічній послідовності і в підсумку складають мінісистему даного інституту. Зважаючи на те, що статус спеціаліста сільського господарства набувається право- і дієздатними особами, насамперед до інституту вхо-

дять норми, пов'язані з набуттям статусу спеціаліста сільського господарства. Одночасно з набуттям статусу у спеціалістів сільського господарства виникає спеціальна правосуб'єктність. Група правових норм, які визначають зміст спеціальної правосуб'єктності, тобто закріплюють відповідні права й обов'язки спеціалістів, є основною складовою інституту правового становища спеціалістів. Зрозуміло, продовжує науковець, що без відповідних гарантій реалізації своїх прав спеціалісти не можуть ефективно здійснювати свою діяльність, тому наступною групою є норми, які закріплюють гарантії їх ефективної діяльності. Ще однією групою норм, яка є складовою частиною інституту, є норми, які регулюють порядок притягнення спеціалістів сільського господарства до аграрно-правової відповідальності [3, с. 62-63].

Незважаючи на наведені міркування щодо названої підгалузі аграрного права, погодитися з її виділенням у складі аграрного права навряд чи можна. Дійсно, названі підгалузі мають властивий їм предмет правового регулювання, проте не зовсім зрозуміло, які правові інститути вони об'єднують. Доволі складним завданням є виділення у названій підгалузі аграрного права «асоціації загальних норм», специфічних принципів правового регулювання. Бракує названому утворенню й законодавчої відокремленості в межах аграрного законодавства. Звідси скоріше маємо справу з міжгалузевим правовим інститутом правового становища селянина як громадянина і як працівника сільського господарства, до складу якого входять норми як аграрного, так і інших галузей права (цивільного, трудового та ін.).

Інший підхід полягає у виділенні норм, які регулюють трудові відносини в сільському господарстві, в один або декілька інститутів аграрного права. Так, В.З. Янчук серед правових інститутів аграрного права називає інститути: 1) правового регулювання робочого часу і часу відпочинку працівників; 2) правового регулювання оплати праці; 3) дисциплінарної та матеріальної відповідальності працівників [4; 5, с. 32-35].

Аграрно-правовий інститут гарантування прав селянина як громадянина й як працівника сільського господарства виокремлює О.О. Погрібний [6, с. 17]. М.І. Козир виділяє аграрно-правовий інститут правового регулювання трудових відносин в сільському господарстві, а поруч із ним – окремо інститут правового регулювання оплати праці й розподілу доходів у сільськогосподарських комерційних організаціях [7, с. 73].

За С.О. Боголюбовим, до системи аграрного права як галузі права входить інститут особливостей правового регулювання трудових відносин у сільськогосподарських організаціях з такими підінститутами: тарифні системи; системи оплати праці; режим труда й відпочинку; охорона праці [8, с. 10-11].

Далі охарактеризуємо інститут правового регулювання трудових відносин у сільському господарстві. До його складу входять як норми Кодексу законів про працю України від 10 грудня 1971 р. [9], так і приписи спеціальних законів, якими регулюються аграрно-трудова відносини. Так, згідно з ч. 2 ст. 27 Закону «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. [10] трудові відносини членів фермерського господарства регулюються статутом, а осіб, залучених до роботи за трудовим договором (контрактом), – законодавством України про працю; ч. 1 ст. 34 Закону України «Про кооперацію» від 10 лип-

ня 2003 р. [11] встановлено, що трудові відносини в кооперативних організаціях регулюються цим Законом, законодавством про працю, статутами кооперативних організацій та правилами їх внутрішнього розпорядку.

В аграрно-правовій літературі вказується, що правові норми, що покликані регулювати трудові відносини, залежно від особливостей предмета правового регулювання розмежовуються відповідно до правових інститутів. Такими є: правовий інститут дисципліни праці в сільському господарстві, правове регулювання оплати праці в сільському господарстві, інститут правового забезпечення охорони здоров'я працівників сільського господарства та інститут матеріальної відповідальності працівників за заподіяння шкоди підприємству [12, с. 32-33].

На існування окремого інституту правового становища спеціалістів сільського господарства вказує О.М. Браніцький. Правові норми, які утворюють інститут правового становища спеціалістів сільського господарства, розміщені в певній логічній послідовності і в підсумку складають мінісистему даного інституту: це норми, пов'язані з набуттям статусу спеціаліста сільського господарства; ті, що закріплюють спеціальну правосуб'єктність цих осіб, їх права й обов'язки, гарантії реалізації їх прав; норми щодо притягнення спеціалістів сільського господарства до аграрно-правової відповідальності [3, с. 62-63].

Детально характеризує правовий інститут охорони праці в сільському господарстві як комплексний інститут аграрного права Т.С. Новак. Дослідник вказує, що норми трудового права, які регулюють відносини у сфері охорони праці, одночасно кваліфікуються як норми аграрного права, тобто норми з охорони праці в сільському господарстві [13, с. 111-112]. Пояснюється цей висновок такими аргументами. З одного боку, охорона праці є традиційним інститутом трудового права, який поширює свою дію на працівників, що працюють за трудовим договором. З іншого боку, питання охорони праці членів сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств регулюється спеціальними законами, що належать виключно до аграрного законодавства. Трудове право не поширює свою дію на трудові відносини даної категорії працюючих у сільському господарстві. Якщо брати, наприклад, фермерське господарство, в якому працюють як його члени, так і наймані працівники, та розглядати право на охорону праці цих осіб насамперед крізь призму його конституційної природи, враховуючи специфічність трудової діяльності, спрямованої на досягнення результату у вигляді тієї чи іншої сільськогосподарської продукції, отримуємо певний комплекс відносин, для якого є характерним поєднання норм трудового та аграрного права. Таке поєднання і створює комплексний правовий інститут, що являє собою сукупність норм, які входять до складу різних галузей права, але регулюють взаємопов'язані відносини [14, с. 95]. Цю сукупність норм із охорони праці у сільському господарстві автор пропонує розглядати як підінститут правового інституту аграрних трудових відносин [15, с. 3].

Висновки. Таким чином, правове регулювання трудових відносин являє собою інститут аграрного права. Цей правовий інститут повною мірою наслідує комплексний характер галузі аграрного права. При цьому ознака комплексності тут виявляється доволі яскраво: чітко простежується подвійна галузева

належність норм, які регулюють аграрні відносини у сільському господарстві.

Субінститутами інституту правового регулювання трудових відносин у сільському господарстві є інститути дисципліни праці в сільському господарстві, правового регулювання оплати праці в сільському господарстві, правового забезпечення охорони здоров'я працівників сільського господарства, матеріальної відповідальності працівників, правового становища спеціалістів сільського господарства, охорони праці в сільському господарстві.

Бібліографічні посилання

1. Мірошніченко О.А. Правове регулювання трудових відносин у галузі сільського господарства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / О.А. Мірошніченко. – К., 2007.
2. Браницький О.М. Правове становище спеціалістів сільського господарства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / О.М. Браницький. – К., 2006.
3. Браницький О.М. Правове становище спеціалістів сільського господарства – правовий інститут аграрного права // Стан та перспективи розвитку аграрного права : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 26-27 травня 2005 р.) / за ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Курила. – К., 2005. – С. 62–63.
4. Янчук В. Система радянського колгоспного права / В. Янчук // Радянське право. – 1969. – № 4.
5. Аграрне право : підруч. / В.З. Янчук, В.І. Андрейцев, С.Ф. Василюк та ін. ; за ред. В.З. Янчука. – 2-е вид., перероб. та допов. – К., 2000.
6. Аграрне право : підруч. / за ред. О.О. Погрібного. – К., 2007.
7. Козырь М.И. Аграрное право России: состояние, проблемы и тенденции развития / М.И. Козырь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2008.
8. Аграрное право : учебник / С.А. Боголюбов, М.М. Бринчук, Н.О. Ведышева и др. ; отв. ред. М.И. Палладина, Н.Г. Жаворонкова. – М., 2011.
9. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII // ВВР УРСР. – 1971. – Дод. до № 50. – Ст. 375.
10. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV // ВВР. – 2003. – № 45. – Ст. 363.
11. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV // ВВР. – 2004. – № 5. – Ст. 35.
12. Аграрне право : практикум / В.З. Янчук, А.М. Статівка, Н.І. Титова та ін. ; за ред. В.З. Янчука. – К., 2001.
13. Новак Т.С. Охорона праці в сільському господарстві як інститут аграрного права: теоретичні аспекти / Т.С. Новак // Науковий вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія «Право» / ред. кол.: Д.О. Мельничук (гол.) та ін. – К., 2010. – Вип. 156. – С. 106–113.
14. Новак Т.С. Щодо галузевої належності і місця охорони праці у сільському господарстві в системі права України / Т.С. Новак // Сучасні проблеми аграрного і природоресурсного права : міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30-31 жовтня 2009 р.) / за заг. ред. В.М. Єрмоленка та ін. – К., 2009. – С. 93–96.
15. Новак Т.С. Правове регулювання охорони праці в сільському господарстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Т.С. Новак. – К., 2012. – 19 с.

Чабаненко Н. Н. Нормы, регулирующие трудовые отношения, в системе аграрного права. Рассматриваются вопросы отраслевого и системного статуса правовых норм, регулирующих трудовые отношения, в системе отрасли аграрного права. Обосновано, что совокупность правовых норм, регулирующих трудовые отношения в сельском хозяйстве, является отдельным комплексным институтом аграрного права, имеет при этом двойную отраслевую принадлежность и одновременно принадлежит и к системе трудового права.

Ключевые слова: правовое регулирование трудовых отношений в сельском хозяйстве, отрасль права, система отрасли права, правовой институт.

Chabanenko M. M. Rules governing labor relations in the agrarian law. The questions of sectoral and systemic status of legal norms which regulate labor relations in the industry of agricultural law are considered in the article. Various positions of scientists regarding the

location of these norms in the system of agrarian law are analyzed.

The author cites objections to the recognition system of legal norms that establish the legal status of the rural population as a citizen and worker of agriculture of the quality sub-sector agricultural law. According to the author, the body of law regulating labor relations in agriculture is a private comprehensive institution of agricultural law, and thus they are double branch and also belong to the system of labour law.

The main forms of external expression of this institution are discussed here. The internal structure of the agrarian law institute of legal regulation of labor relations and the list of its sub-institutions are detailed.

Keywords: *legal regulation of labor relations in agriculture, industry, law, system of law, a legal institution.*

Надійшла до редакції 26.06.2014

Обушенко Н. М.

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 349.2

ВИДИ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ТРУДОВОГО ПРАВА

Розглянуто видову класифікацію правозастосовної діяльності, оскільки розподіл її на види за тими чи іншими критеріями дозволяє більш конкретно та детально дослідити різні випадки її прояву.

Ключові слова: *класифікація, види правозастосування, суб'єкти трудового права.*

Постановка проблеми. Правозастосування, в тому числі у сфері трудового права, являє собою складний процес, який здійснюється різними суб'єктами та за різних обставин. Відтак, з метою більш глибокого, повного та детального вивчення правозастосовної діяльності слід здійснити її класифікацію, яка надасть змогу сформулювати більш повне уявлення про правозастосування як явище взагалі, а також дослідити його окремі прояви, що мають як спільні риси, так і певні відмінності. Вона полягає у багатоступінчастому поділі логічного обсягу поняття або будь-якої сукупності одиниць на систему супідрядних понять або класів об'єктів (рід – вид – підвид). Класифікація – спосіб організації емпіричного масиву інформації. Її метою є встановлення певної структури порядку, нормативно-мірного впорядкування множини, яке розбивається на гетерономні стосовно один до одного, але гомогенні всередині себе за якоюсь ознакою, відокремлені одна від одної підмножини [1, с. 316].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід констатувати, що у юридичній літературі практично не приділяється уваги питанням видової класифікації правозастосовної діяльності, що, з нашої точки зору, є суттєвим недоліком. Адже її розподіл на види за тими чи іншими критеріями дозволяє більш конкретно та детально дослідити різні

випадки її прояву.

Як правило, в юридичній літературі наводять такі види правозастосування: оперативно-виконавче та правоохоронне, зокрема таку позицію підтримували І. С. Самощенко, О. Ф. Шебанов, К. Г. Волинка та ін. [2, с. 168; 3, с. 28] У даному випадку автори беруть за основу такий критерій як форма реалізації правозастосовної діяльності. Оперативно-виконавче правозастосування – це організація виконання приписів правових норм, позитивне регулювання за допомогою індивідуальних актів правозастосування шляхом сприяння виникненню, зміні чи припиненню конкретних правовідносин на основі норм права (наказ про зарахування на роботу, рішення про призначення пенсії, свідоцтво про шлюб, рішення про будівництво житлового будинку, рішення про усиновлення тощо) [2, с. 168]. Що ж до правоохоронного виду правозастосування, то його дослідник розуміє як діяльність, спрямовану на охорону норм права від порушень, застосування заходів державного примусу та забезпечення виконання примусових заходів (вирок суду, рішення про притягнення до адміністративної, дисциплінарної або цивільної відповідальності) [2, с. 168].

Мета статті – розглянути видову класифікацію правозастосовної діяльності, оскільки розподіл її на види за тими чи іншими критеріями дозволяє більш конкретно та детально дослідити різні випадки її прояву. Зауважимо, що з нашої точки зору визначення однієї із форм правозастосування як забезпечувальної є не зовсім вірним, адже функцію забезпечення прав, свобод та обов'язків виконує і правовиконавча форма.

Виклад основного матеріалу. Оскільки учасники суспільних відносин, як правило, реалізують свою поведінку у правомірній формі, то перш за все слід розглянути правовиконавчий вид правозастосовної діяльності. Адже саме вона пов'язана із вирішенням тих питань у сфері трудових відносин, що виникають з правомірної поведінки їх учасників.

Фактично правовиконавча діяльність, як окремий вид правозастосування, полягає у застосуванні диспозицій норм трудового права. Нагадаймо, що диспозиція – це така частина правової норми, в якій записане саме правило поведінки, виражене в юридичних правах і обов'язках суб'єктів. Вона є центральною, основною частиною юридичної норми, яка вказує на дозволену (необхідну) чи неприпустиму (заборонену) поведінку суб'єкта. Диспозиції можуть бути: визначені, тобто такі, що закріплюють однозначні правила; не повністю визначені – вказують лише на загальні ознаки поведінки; відносно визначені диспозиції – вказують на права й обов'язки суб'єктів, але надають можливість для їхнього уточнення залежно від конкретних обставин [3, с. 126-127].

Правовиконання реалізується через владну діяльність компетентних суб'єктів, під час якої організовується трудовий процес найманих працівників і конкретизуються їх права та обов'язки. Як правило, правовиконання, як різновид правозастосовної діяльності, здійснює роботодавець, тобто власник підприємства, установи, організації чи уповноважений ним орган.

Наступним видом правозастосування у сфері трудового права є правоохоронна (юрисдикційна) діяльність. У словниковій літературі юрисдикція

(лат. *jurisdictio* – судочинство, від *jus* – право і *dico* – говорю) характеризується як встановлена законом сукупність правомочностей відповідних державних органів вирішувати правові спори і справи про правопорушення, оцінювати дії особи або іншого суб'єкта права з точки зору їх правомірності або неправомірності, застосовувати юридичні санкції до правопорушників. Юрисдикція визначається за різними ознаками: вид і характер справ, що вирішуються (злочини, проступки; майнові суперечки і т.д.); територіальна їх приналежність; які особи беруть участь у справі.

У сфері трудового права правоохоронний вид правозастосовної діяльності спрямований на захист прав і свобод учасників трудових та тісно пов'язаних із ними відносин. Тобто, на відміну від попереднього (правовиконачого) різновиду правозастосовної діяльності, правоохоронна пов'язана із розглядом та безпосереднім вирішенням справ, що виникають не з правомірної поведінки учасників трудових відносин, а внаслідок порушення ними норм трудового законодавства, в тому числі положень локальних нормативно-правових актів. У процесі правоохоронного правозастосування повноважні органи підтримують правопорядок у сфері трудових відносин, відновлюють порушені права їх учасників та застосовують відповідні заходи впливу (аж до примусу) до суб'єктів, що вчинили такі порушення.

Основна роль у здійсненні правоохоронної правозастосовної діяльності належить тим юрисдикційним органам, що вирішують трудові спори – це: комісії по трудових спорах, суди, примирна комісія, трудовий арбітраж. Призначення вищезазначених юрисдикційних органів полягає у перевірці, в разі настання необхідності, законності дій (чи бездіяльності) роботодавця та (або) працівників. Компетентні органи здійснюють розгляд конкретної юридичної справи та за його результатами вживають потрібні заходи (міри), спрямовані на відновлення порушеного правопорядку. Слід зазначити, що правоохоронна правозастосовна діяльність виконує не тільки правовідновлюючу та караючу функції, а також і виховну, оскільки застосування до конкретних суб'єктів трудових відносин за результатами вирішення справи тих чи інших примусових заходів, мір, санкцій, є також свого роду попередженням для інших учасників трудових відносин, яке спонукає їх до того, щоб вони будували свою поведінку відповідно до норм і принципів трудового та іншого законодавства.

Окрім вищезазначених юрисдикційних органів, які здійснюють, як правило, функцію вирішення трудових спорів, правоохоронне правозастосування також здійснює Державна інспекція України з питань праці, яка виконує контрольні-наглядові функції у сфері дотримання законодавства про працю.

Правоохоронне правозастосування реалізують також і безпосередньо роботодавці. Дана категорія суб'єктів не лише організовує трудовий процес, а також спостерігає й за законністю його протікання та в разі необхідності можуть притягувати порушників до відповідальності.

Роботодавець може застосовувати до працівників матеріальну та дисциплінарну відповідальність. Так, відповідно до статті 130 Кодексу законів про працю України, працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, за-

подіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків. При покладенні матеріальної відповідальності права і законні інтереси працівників гарантуються шляхом встановлення відповідальності тільки за пряму дійсну шкоду, лише в межах і порядку, передбачених законодавством, і за умови, коли така шкода заподіяна підприємству, установі, організації винними протиправними діями (бездіяльністю) працівника. Ця відповідальність, як правило, обмежується певною частиною заробітку працівника і не повинна перевищувати повного розміру заподіяної шкоди, за винятком випадків, передбачених законодавством [4]. За загальним правилом, покриття шкоди працівником здійснюється в розмірі, що не перевищує середнього місячного заробітку, провадиться за розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, керівниками підприємств, установ, організацій та їх заступниками – за розпорядженням вищестоящого в порядку підлеглості органу шляхом відрахування із заробітної плати працівника [4].

Що ж до дисциплінарної відповідальності, то вона, відповідно до КЗпП, може здійснюватися у формі догани чи звільнення. Також законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення. Дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника. На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатися також органами, вищестоящими щодо органів, вказаних у частині першій цієї статті [4]. У випадку, якщо працівник не згоден із застосованим до нього дисциплінарним стягненням, він може його оскаржити у встановленому законодавством порядку, зокрема звернутися до суду.

І хоча, як ми вже зазначали, в юридичній літературі для розподілу правозастосовної діяльності на види, як правило, застосовують форму її здійснення, проте це не єдиний критерій, за яким можна провести класифікацію зазначеної діяльності. Враховуючи досить велику кількість суб'єктів, які здійснюють правозастосування у сфері трудового права, з нашої точки зору, доречно виокремити види правозастосовної діяльності залежно від виду її суб'єктів та форми їх участі у ній.

Залежно від того, яке має суб'єкт правозастосування відношення до організації, підприємства, установи, правозастосовна діяльність може бути внутрішньоорганізаційною та зовнішньою.

Внутрішньоорганізаційне правозастосування реалізують суб'єкти, які мають безпосереднє відношення до конкретної організації, підприємства, установи, та здійснюють свої правозастосовні функції у їх межах. Такими суб'єктами виступають роботодавець, комісія по трудових спорах, примирна комісія, трудовий арбітраж. Правозастосовна діяльність цих суб'єктів прямо пов'язана з конкретним трудовим процесом та відносинами, що його супроводжують.

Зовнішнє правозастосування здійснюється суб'єктами, які знаходяться поза організацією (підприємством, установою), тобто вони організаційно ніяк

із нею не пов'язані. Це перш за все суди, а також інші державні органи і посадові особи, та органи і посадові особи місцевого самоврядування. Слід зазначити, що суб'єкти зовнішнього правозастосування також можуть здійснювати й внутрішньоорганізаційне правозастосування до суб'єктів, які входять до їх структури та, відповідно, перебувають із ними у трудових відносинах. Так, наприклад, суд, вирішуючи трудовий спір між працівником та роботодавцем, виконує зовнішнє застосування норм трудового права, оскільки суд є окремою організаційною структурою, проте, видаючи наказ про преміювання працівників апарату суду, голова суду здійснює внутрішнє правозастосування.

Залежно від характеру владних повноважень суб'єктів правозастосування можна поділити на таке, що базується на державній владі, та таке, що здійснюється на підставі адміністративно-господарської влади роботодавця.

Ще одним критерієм для класифікації правозастосування може виступати форма участі суб'єктів у його здійсненні. Так, можемо виділити правозастосовну діяльність, що повністю здійснюється одним суб'єктом (індивідуальна), та комплексну, яка відбувається за участю декількох її суб'єктів.

Перший вид правозастосування полягає у тому, що безпосередній суб'єкт правозастосування може самостійно вчиняти правозастосовні дії у повному обсязі, тобто для того щоб здійснити увесь процес правозастосування відповідному суб'єкту не потрібна стороння допомога. Даний вид правозастосування реалізують, наприклад, суди, трудові арбітражі, у ряді випадків – роботодавці.

Комплексне правозастосування здійснюється за участю кількох його суб'єктів. В якості прикладів випадків такого виду правозастосування можна навести статтю 144 Кодексу законів про працю, в якій записано, що заохочення застосовуються власником або уповноваженим ним органом разом або за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства, установи, організації [4].

З приведеного видно, що фактично безпосередній суб'єкт правозастосування один – це роботодавець, однак для того щоб він міг здійснити увесь процес застосування норм трудового права, йому потрібна допомога інших суб'єктів, зокрема профспілкового органу. Зазвичай така допомога виражається у вигляді надання відповідної згоди на вчинення роботодавцем тих чи інших правозастосовних дій до працівників.

Слід зазначити, що комплексне правозастосування характерне, в основному, для галузі трудового права та відносин, які воно регулює. Загалом варто наголосити, що, з нашої точки зору, виокремлення комплексного виду правозастосування має досить умовний характер. Адже подекуди виявлення волі (думки) профспілкового органу з приводу певних правозастосовних дій роботодавця має для нього виключно рекомендаційний характер, тобто він її може і не враховувати під час застосування норм трудового права. У той же час наявність даного виду правозастосовної діяльності має досить суттєве практичне значення, оскільки дозволяє профспілкам спостерігати за законністю дій роботодавця.

Правозастосовну діяльність у сфері трудового права можна поділити на два види залежно від того, здійснюють суб'єкти правозастосування у власних трудових правовідносинах, чи у правовідносинах, в яких вони не є стороною. Тобто правозастосування може здійснюватися як суб'єктами, які є безпосередніми учасниками конкретних трудових правовідносин – це власник підприємства, установи, організації чи уповноважений ним орган, так і суб'єктами, які хоча і не мають прямого відношення до конкретних трудових відносин, проте, здійснюючи правозастосовні дії по відношенню до їх учасників, виконують, так би мовити, допоміжну, обслуговуючу роль. Другий вид правозастосування притаманний комісіям по трудових спорах, трудовому арбітражу, судовим органам. Вони не є безпосереднім учасником тих чи інших трудових правовідносин та не виступають на стороні ані роботодавця, ані працівника. Ці суб'єкти вступають у дію лише тоді, коли ситуація, що склалася між роботодавцем та працівником (працівниками), не може бути вирішена самостійно через її складність та (або) недостатність правозастосовних повноважень у роботодавця. При цьому суб'єкти, що здійснюють правозастосування у чужих трудових відносинах, мають керуватися виключно законом та спиратися на існуючі фактичні обставини справи.

Також правозастосування можна класифікувати на підставі такого критерію як виявлення волі. Правозастосування – це вольова діяльність, яка здійснюється з ініціативи певного суб'єкта. Відтак, можемо виділити правозастосування з ініціативи того, стосовно кого воно здійснюється.

Слід наголосити, що прояв найманним працівником ініціативи у тій чи іншій формі щодо вчинення стосовно нього правозастосування не означає, що роботодавець одразу зобов'язаний їх виконати. Тобто працівник (чи можливий працівник) виявляє своє бажання на реалізацію своїх тих чи інших трудових прав, для цього він звертається до роботодавця, який, у свою чергу, розглядає усі обставини ситуації та приймає рішення щодо необхідності вчинення певних правозастосовних дій.

Окрім працівника, ініціатором правозастосування може виступати роботодавець. У цьому випадку безпосередній суб'єкт застосування норм трудового права може за власним бажанням (з власної ініціативи) вчинити певні правозастосовні дії.

Ініціатором правозастосування у сфері трудового права може бути і сторонній суб'єкт, який не є учасником конкретних трудових відносин. Як правило – це органи та посадові особи, що виконують контрольно-наглядові функції у сфері використання найманої праці та тісно пов'язаних із ними відносин.

Зауважимо, що у деяких випадках правозастосування може ініціюватися однією зі сторін трудових відносин, проте для його повної реалізації потрібна обов'язкова згода іншого суб'єкта, який може бути як стороною зазначених відносин, так і ні. В якості прикладу можна навести норми статті 32 Кодексу законів про працю України, в якій записано, що переведення на іншу роботу на тому ж підприємстві, в установі, організації, а також переведення на роботу на інше підприємство, в установу, організацію або в іншу місцевість, хоча

б разом з підприємством, установою, організацією, допускається тільки за згодою працівника, за винятком випадків, передбачених законодавством [4]. Зокрема, власник або уповноважений ним орган має право перевести працівника строком до одного місяця на іншу роботу, не передбачену трудовим договором, без його згоди, якщо вона не протипоказана працівникові за станом здоров'я, лише для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей, з оплатою праці за виконану роботу, але не нижчою, ніж середній заробіток за попередньою роботою [4].

Яскравою ілюстрацією випадку, коли для здійснення правозастосування необхідна згода особи, що не бере участі у трудових відносинах, є необхідність отримання батьківської згоди (чи особи, що їх замінює) на укладання трудового договору з особою, яка не досягла відповідного віку. За загальним правилом не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років. Проте за згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює [4].

І останній критерій класифікації правозастосовної діяльності у сфері трудового права, який би ми хотіли назвати – це час.

Залежно від часу правозастосування можна поділити на одноразове та триваюче. Зауважимо, що аналізуючи ці види правозастосування, слід виходити із того, що мова йде не стільки про безпосередній процес застосування норм трудового права, скільки про його наслідки.

При триваючому правозастосуванні його наслідки продовжують діяти певний проміжок часу, причому він може бути як чітко визначеним у законодавстві чи правозастосовному акті, так і не мати конкретних вказівок на його терміни, у такому разі вищезазначений строк, як правило, завершується настанням певних подій (наприклад, звільненням працівника). Так, скажімо, найяскравіший випадок застосування норм трудового права – це укладення трудового договору між працівником та роботодавцем, яке оформлюється виданням відповідного наказу останнім. При цьому, відповідно до статті 23 Кодексу законів про працю України, трудовий договір може бути:

- 1) безстроковим, що укладається на невизначений строк;
- 2) на визначений строк, встановлений за погодженням сторін;
- 3) таким, що укладається на час виконання певної роботи.

Строковий трудовий договір укладається у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру наступної роботи, або умов її виконання, або інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавчими актами [4].

Вважаємо за необхідне вказати, що строк може мати значення для правозастосування не лише як проміжок часу, впродовж якого тривають його наслідки, а й як строк, протягом якого можуть бути вчинені ті чи інші дії щодо застосування норм трудового права, або як термін, із закінченням якого настає можливість здійснення правозастосування.

Висновок. Отже, розподіл правозастосування на ті чи інші види має досить умовний характер, адже доволі часто один і той самий випадок застосування норм трудового права може належати до різних видів залежно від того, що узято за критерій класифікації. Проте розподіл правозастосовної діяльності на ті чи інші види має неабияке практичне значення, особливо у сфері наукового дослідження правозастосування як явища. Адже під час класифікації ми беремо за основу лише якісь окремі ознаки (властивості), що нас цікавлять, та відкидаємо як другорядні (несуттєві) усі інші. А це, у свою чергу, дозволяє нам більше сконцентруватися на окремих випадках правозастосовної діяльності, більш глибоко та ретельно вивчити її, проаналізувати роль тих чи інших суб'єктів у процесі її здійснення, дослідити порядок та форми її реалізації, визначити проблемні аспекти, недоліки та колізії, що існують у сфері застосування норм трудового права, тощо.

Бібліографічні посилання

1. Новейший философский словарь / сост. А.А. Грицанов. – Мн., 1998.
2. *Волинка К. Г.* Теорія держави і права : навч. посібник / Волинка К. Г. – К., 2003.
3. *Кравчук М. В.* Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навч. посібник. – 3-тє вид., змін. і доп. – Тернопіль, 2002.
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.71 // ВВР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.

Обушенко Н. Н. *Виды правоприменительной деятельности в области трудового права.* Рассмотрена видовая классификация правоприменительной деятельности, поскольку деление ее на виды по тем или иным критериям позволяет более конкретно и детально исследовать различные случаи ее проявления.

Ключевые слова: *классификация, виды правоприменения, субъекты трудового права.*

Obushenko N. M. *Types of enforcement activity in the field of labour law.* The article is devoted specific classification of enforcement activity, that is why as distributing of it on kinds after those or other criteria allows more concretely and in detail to probe the different cases of its display.

The main types of law-enforcement in labor law are law-execution and law-enforcement (internal organizational and external). Depending on the nature of entities' authority law-enforcement can be divided into the following, based on the power of the state, and such that is based on administrative and economic power of the employer. Depending on the form of participation of the entities in it execution the author has identified law-enforcement activities entirely by one entity (individual) and complex that occurs with several of its actors. For the expression of the will the law-enforcement is divided into the initiative of the enforcement, in respect of whom it is made; depending on the time of enforcement - single and continued.

Division of enforcement into certain types has quite arbitrary, because often one and the same case of application of labor law can be of various kinds depending on what is taken as the criterion of classification. However, the division of law enforcement activities into certain species has considerable practical significance, especially in the field of scientific study of law-enforcement as a phenomenon.

Keywords: *classification, types of enforcement activity, labour legal subjects.*

Надійшла до редакції 17.06.2014

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Кацуба Р. М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.951

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ПІД ЧАС ЧЕМПІОНАТУ ЄВРОПИ З БАСКЕТБОЛУ «ЄВРОБАСКЕТ-2015»

Розглянуто організацію діяльності міліції щодо запобігання порушенням громадського порядку під час баскетбольних матчів. Визначено шляхи удосконалення відповідної діяльності.

Ключові слова: охорона громадського порядку, діяльність, міліція, баскетбольний матч, Євробаскет-2015.

Постановка проблеми. Успішне проведення в Україні фіналу чемпіонату Європи з футболу Євро-2012 дало значний поштовх для удосконалення вітчизняного правового масиву та впровадження передового досвіду організації і проведення спортивних масових заходів. Серед масових заходів спортивного і видовищного характеру особливо вирізняється чемпіонат Європи з баскетболу 2015 року (англ. FIBA EuroBasket 2015) – 39-й чемпіонат Європи з баскетболу серед чоловіків, організований ФІБА Європа.

Зауважимо, що 18 грудня у м. Мюнхені (Федеративна Республіка Німеччина) було оголошено, що турнір відбудеться в Україні. Гасло української заявки: «Ми готові!» (англ. «We are ready!»), вказує на досвід країни, який був отриманий при підготовці до чемпіонату Європи з футболу 2012 року. Як запевняє президент Федерації баскетболу України Олександр Волков, саме цей досвід та готовність української інфраструктури до прийняття чемпіонатів такого рівня стали вирішальним фактором в обранні України [1].

З метою забезпечення належної підготовки та проведення в Україні фінального турніру чемпіонату Європи 2015 року з баскетболу (Євробаскет-2015) 9 лютого 2012 року Президентом України було підписано Указ № 74/2012 «Про заходи щодо підготовки та проведення в Україні фінального турніру чемпіонату Європи 2015 року з баскетболу» [2, с. 12].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження із загальних питань діяльності міліції та забезпечення нею громадського порядку на масових заходах широко представлені у працях вітчизняних фахівців з адміністративного права: С. М. Алфьорова, О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, С. М. Гусарова, І. П. Голосніченка, Ю. В. Дубка, О. В. Негодченка, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, Р. А. Калюжного, А. Т. Комзюка, М. В. Корнієнка, Є. В. Курінного, Т. П. Мінки, В. І. Олефіра, В. П. Петкова, С. В. Петкова, А. М. Подоляки, О. П. Рябченко, Ю. С. Шемшученка, О. Н. Ярмиша, Х. П. Ярмакі та ін.

У той же час актуальним лишається поглиблене дослідження специфіки організації діяльності міліції по охороні громадського порядку на масових спортивних заходах, особливо з тих спортивних дисциплін, що вирізняються з-поміж інших негативною статистикою вчинення правопорушень.

Зважаючи на це, **метою** представленої статті є розгляд організації діяльності міліції по запобіганню порушенням громадського порядку під час чемпіонату Європи з баскетболу (далі – Євробаскет-2015).

Виклад основного матеріалу. За словами колишнього віце-прем'єр-міністра О.Ю Вілкула, Євробаскет-2015 – це реальна можливість створити нові універсальні комплекси, що трансформуються, в яких можуть проходити змагання з більше ста видів спорту, а також масштабні концерти та виставки. Передбачається створення тренувальних майданчиків для 24 національних збірних-учасників Євробаскету-2015. Тренувальні майданчики будуть універсальними – тут можна проводити тренування з баскетболу, волейболу, гандболу, тенісу та міні-футболу. Після закінчення Євробаскету-2015 на базі тренувальних баз будуть створені дитячо-юнацькі спортивні школи [3, с.1].

Проведення чемпіонату передбачає необхідність належного забезпечення громадського порядку, створення дружньої та безпечної атмосфери для всіх учасників і гостей спортивної події. Це насамперед стосується таких напрямів, як профілактика некоректної поведінки фанатів, заходи проти тероризму, попередження зловживань під час продажу квитків на баскетбольні матчі чемпіонату тощо. Для забезпечення громадського порядку під час Євробаскету-2015 вітчизняними органами внутрішніх справ має використовуватись як власний досвід з організації футбольного чемпіонату Євро-2012, так і досвід роботи відповідних органів інших держав з підготовки й проведення міжнародних спортивно-масових заходів.

Зазначимо, що баскетбол є доволі динамічним видом спорту, який, хоча і у менших масштабах ніж футбол, супроводжується організованим фанатським рухом. Дана командна гра допоки ще набуває популярності в Україні, проте світова практика свідчить про порушення громадського порядку, які мають місце при проведенні баскетбольних матчів між активними і пасивними учасниками (глядачами) спортивного заходу.

Наприклад, у вересні 2011 року в м. Вільнюсі (Литва) відбувся спір між баскетбольними фанатами, який переріс у вуличну бійку [4].

Також фінальний матч Кубка Греції з баскетболу між «Олімпіакосом» та

«Панатінаїкосом» був зупинений через безлад на трибунах. Причому бійка розповсюдилася з фанатських місць на VIP-трибуну, а звідти на ігровий майданчик. Супротивників довелося розбороняти поліції [5].

Підкреслимо, що на працівників міліції покладаються важливі завдання щодо організації запобігання порушенням громадського порядку на всіх етапах проведення масового спортивного заходу (баскетбольного матчу), що вимагає чіткої організації у провадженні всіх необхідних дій.

В адміністративній діяльності міліції традиційно виділяють два основні напрямки, для яких застосовуються різні назви. Так, існує думка, що перший напрямок є внутрішньо системною, або організаційною, а другий – позасистемною адміністративною діяльністю (виходить за межі системи і пов'язаний із регулюванням відносин у суспільстві) [6, с. 7]. Проте, вважаємо, що більш вдало і зрозуміло перший напрямок адміністративної діяльності було названо внутрішньою організаційною адміністративною діяльністю, а другий – зовнішньою адміністративною діяльністю [7, с. 80].

На нашу думку, організація діяльності міліції щодо охорони громадського порядку на масовому спортивному заході (баскетбольному матчі) має подвійну природу, тобто включає і внутрішній і зовнішній напрямки.

Так, адміністративна діяльність, що здійснюється всередині підрозділів ОВС, спрямована на організацію і взаємодію конкретних служб міліції і складається з визначення структури апаратів, підбору та розстановки основних і додаткових (приданих) сил, планування, прийняття рішень, контролю та перевірки виконання розпоряджень і вказівок з метою успішного вирішення завдань щодо запобігання порушенням під час масового спортивного заходу (тобто здійснення зовнішньої адміністративної діяльності).

Адміністративна діяльність зовнішнього спрямування проявляється в запобіганні вчиненню порушень громадського порядку, службі нарядів міліції з охорони правопорядку, забезпеченні дотримання норм і правил, що регулюють поведінку учасників масового спортивного заходу. Така діяльність спрямована на забезпечення недоторканності тих суспільних відносин, що стосуються життя і здоров'я громадян, захисту та забезпечення реалізації їх прав, свобод, законних інтересів, створення необхідних умов для нормальної діяльності органів публічної адміністрації тощо.

Звернімо увагу на Закон України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» від 8 липня 2011 року, яким встановлено (ст. 6) особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою до проведення футбольних матчів. Забезпечення громадського порядку та громадської безпеки при підготовці до проведення футбольного матчу здійснюється на підставі стратегії забезпечення громадського порядку та громадської безпеки спортивної споруди, а також плану забезпечення громадського порядку та громадської безпеки футбольного матчу. Стратегія забезпечення громадського порядку та громадської безпеки затверджується у встановленому законодавством порядку щодо кожної спор-

тивної споруди окремо і переглядається не рідше одного разу на три роки. На підставі стратегії забезпечення громадського порядку та громадської безпеки перед кожним футбольним матчем у встановленому законодавством порядку розробляється план забезпечення громадського порядку та громадської безпеки футбольного матчу, в якому передбачаються забезпечення належних технічних норм, медичного обслуговування, евакуації, розподіл обов'язків між операторами спортивної споруди, організаторами матчу і спеціальними суб'єктами забезпечення громадського порядку та громадської безпеки [8].

Ми вважаємо, що положення даного Закону із змінами та доповненнями можуть бути застосовані для забезпечення громадського порядку та громадської безпеки на баскетбольних матчах.

Звернімо увагу, що процес організації і забезпечення громадського порядку умовно поділяється на три етапи: а) підготовчий; б) виконавчий; в) заключний. Розгляд процесу організації діяльності міліції щодо охорони громадського порядку під час баскетбольних матчів Євробаскет-2015 пропонуємо здійснити на підставі вищевказаного розподілу.

Підготовчий етап. На вказаному етапі організовується підготовка особового складу міліції та технічних засобів та устаткування до несення служби, проводиться службовий інструктаж нарядів і посадових осіб, уточнюються їх задачі та обов'язки при проведенні заходу, проводяться тренування та репетиції дій нарядів в екстремальних умовах на закріплених за ними ділянках, організовується надійна взаємодія всіх уповноважених суб'єктів. Для взаємодії сил і засобів, що залучаються до забезпечення громадського порядку та безпеки під час масових спортивних заходів, на цьому етапі утворюється координаційний штаб. Напередодні спортивного заходу його організатори проводять наради з представниками Федерацій, спортивних клубів, власників (орендарів) спортивних споруд, міліції та підрозділів Державної служби з питань надзвичайних ситуацій, інших залучених до забезпечення громадського порядку та безпеки органів та підрозділів, під час яких уточнюються завдання всіх служб, визначається порядок взаємодії у разі виникнення надзвичайної ситуації. Водночас проводяться й відповідні оперативно-профілактичні заходи до, під час та після проведення спортивного змагання. Основними силами, які забезпечують охорону громадського порядку та безпеку громадян під час масових спортивних заходів, є особовий склад органів і підрозділів внутрішніх справ (районні відділи органів внутрішніх справ, патрульна служба міліції, спеціальні батальйони міліції), а додатковими силами – особовий склад Національної гвардії України, вищих навчальних закладів МВС України.

Варіанти охорони громадського порядку та безпеки, чисельність особового складу, що залучається, його оснащеність, форма одягу тощо визначаються відповідними рішеннями керівників ОВС, на території обслуговування яких проводяться масові спортивні заходи.

На сьогодні, відповідно до типових планів проведення зазначених заходів, передбачено три варіанти дій особового складу:

- звичайний варіант несення служби – при незначній чисельності уча-

сників заходу та прогнозованому неускладненні оперативної обстановки;

– посилений варіант несення служби – при значній кількості учасників заходу або наявній інформації про можливі ускладнення оперативної обстановки;

– особливий варіант несення служби – при великій кількості учасників масового заходу, а також за участю вищих посадових осіб України, зарубіжних країн або відомих громадсько-політичних діячів, присутність яких може викликати підвищений суспільний інтерес та призвести до різкого ускладнення обстановки.

Виконавчий етап. Є ключовим етапом, на якому безпосередньо здійснюються функції по охороні громадського порядку. Етапом охоплено діяльність підрозділів і нарядів від початку здійснення заходів охорони до закінчення евакуації і розосередження глядачів і учасників масового заходу.

На зазначеному етапі проводиться своєчасне встановлення контролю за зовнішньою територією спортивної споруди, організується управління нарядами, здійснюється видалення із зони оточення осіб, які не мають відношення до заходу, що проводиться, вводяться передбачені планом обмеження руху транспорту та пішоходів, організується пропускний режим на контрольно-пропускних пунктах та турнікетах, реалізуються заходи адміністративного попередження, припинення і стягнення, що передбачені чинним законодавством, затримуються та видаляються громадяни, що порушили встановлені на заході правила, здійснюється маневр силами і засобами, використовується резерв, штабом постійно контролюється виконання наказів і команд, здійснюється взаємодія всіх зацікавлених представників.

Специфіка охорони громадського порядку при проведенні масових спортивних заходів, включаючи баскетбольні матчі, вимагає введення певного режиму обмежень, оскільки звичайними методами забезпечити належний порядок неможливо. В деяких випадках доводиться проводити оточення зони проведення заходу, видаляти з неї осіб, що не мають відношення до заходу, наприклад, при проведенні баскетбольного матчу на відкритому майданчику. В зону оточення не допускаються особи, що мають великий багаж. Перекривається рух транспорту або змінюється напрямок його маршрутів. У необхідних випадках зупиняється проведення дорожніх та деяких інших видів робіт. При створенні зони оточення вживаються заходи до її звільнення від осіб і транспорту, які не мають відношення до даного заходу.

Забезпечення безпеки і правопорядку після завершення масового заходу являє собою *заключний етап* охорони громадського порядку при його проведенні. Він починається з моменту завершення заходу і закінчується після здійснення евакуації та посадки основної маси людей на громадський транспорт. Під час заключного періоду здійснюється ряд організаційних і практичних заходів. Оперативним штабом організується вихід глядачів з місця проведення масового заходу (спортивної споруди) після його закінчення [9, с. 106].

На цьому етапі знімаються введені режимні обмеження. У повному обсязі відновлюється перервана робота транспорту та окремих підприємств,

згортаються сили і засоби, підводяться підсумки служби та дається загальна її оцінка. У випадку виявлення серйозних обставин, що можуть вплинути на безпеку людей у майбутньому при проведенні подібних заходів, готується і направляється відповідна інформація місцевій владі та організаторам масових спортивних заходів.

Забезпечивши евакуацію та розосередження учасників заходу, наряди міліції збираються в раніше визначених місцях для підведення підсумків роботи і короткої оцінки їх діяльності.

З метою удосконалення організації діяльності міліції щодо охорони громадського порядку під час проведення Євробаскет-2015 нами пропонуємо таке:

- внести відповідні зміни до Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів», розширивши дію його положень на інші масові спортивні заходи, що проводяться в межах спортивних споруд, у тому числі баскетбольних матчів [8];

- розробити і постійно перевидавати методичні рекомендації для працівників міліції стосовно особливостей запобігання порушенням громадського порядку та застосування заходів примусу до порушників;

- забезпечити формування позитивного іміджу працівників міліції, як партнерів уболівальників та шанувальників спорту, а не каральної інституції;

- проводити роз'яснювальні та профілактичні бесіди серед уболівальників з метою недопущення правопорушень з їх боку;

- впровадити спеціальні навчальні курси з освоєння працівниками міліції навичок спілкування з іноземцями, застосування психологічного впливу у натовпі, дій у складній оперативній обстановці.

Отже, для належної організації діяльності міліції по запобіганню порушенням громадського порядку під час Євробаскету-2015 важливим є приведення національних стандартів забезпечення прав і свобод людини під час таких заходів у відповідність із передовими європейськими вимогами і надбаннями демократії. Необхідно використати значний позитивний досвід, отриманий внаслідок організації та проведення Євро-2012, та впевнити світову спільноту у здатності України бути реальним партнером в укріпленні демократичних цінностей та розбудови загальноєвропейського цивілізованого суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Чемпіонат Європи з баскетболу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/>.

2. Про заходи щодо підготовки та проведення в Україні фінального турніру чемпіонату Європи 2015 року з баскетболу : Указ Президента України від 22 вересня 2005 року // Офіційний вісник Президента України. – 2012. – № 6. – Ст. 168.

3. Євробаскет-2015 – Реальна можливість створити нові універсальні комплекси // Сільські новини : Всеукраїнська щотижнева газета. – 2013. – № 7 (235).

4. В Литве во время драки баскетбольных фанатов избит российский журналист від 13.09.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsalt.ru/detail/?ID=1535>.

5. Финал Кубка Греции: камни, драки и спецназ (фото, видео) від 10 лютого 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sport.segodnya.ua/>
6. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підручник / за заг. ред. І. П. Голосніченка, Я. Ю. Кондратьєва. – К., 1995.
7. Административное право и административная деятельность органов внутренних дел : учебник / под ред. Л. Л. Попова. – М., 1990.
8. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів : Закон України від 8 липня 2011 р. // Голос України. – 2011. – № 147.
9. *Логвиненко Б. О.* Питання забезпечення безпеки і правопорядку після завершення масового заходу / Б.О. Логвиненко // Публічне право. – 2011. – № 4. – С. 103–109.

Кацуба Р. Н. Организация деятельности милиции по предупреждению нарушений общественного порядка во время чемпионата Европы по баскетболу «Евробаскет-2015». Рассмотрена организация деятельности милиции по предупреждению нарушений общественного порядка во время баскетбольных матчей. Определены пути усовершенствования соответствующей деятельности.

Ключевые слова: охрана общественного порядка, деятельность, милиция, баскетбольный матч, Евробаскет-2015.

Katsuba R. M. The organization of the militia activities to prevent public disorder at the time of the European Basketball Championship «Eurobasket-2015». The aim of the presented paper is to examine the organization of militia to prevent public disorder during the European Championship Basketball (Eurobasket 2015) to be held in Ukraine.

The championship implies the need for proper maintenance of public order, creating a friendly and safe environment for all participants and guests of the sporting event.

The specificity of public order during mass sporting events, including basketball games, requires you to enter a specific mode limitations as conventional methods can not provide the proper order. In some cases it is necessary to hold the event surrounding area, remove it from the people who are not related to the event, for example, during the basketball game outdoors. In the surrounding area are not allowed those with big luggage.

So, for the proper organization of militia to prevent public disorder during Eurobasket 2015, it is important to bring the national standards for ensuring human rights and freedoms while such measures in accordance with the best European requirements and achievements of democracy.

Keywords: protection of public order, the organization, militia, a basketball match, EuroBasket-2015.

Надійшла до редакції 21.03.2014

Савіщенко В. М.

кандидат педагогічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95 : 378.12

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ТА КОМПЛЕКТУВАННЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

Досліджено особливості підготовки та комплектування науково-педагогічних кадрів. Визначено обсяг понять «підготовка» та «комплектування» науково-педагогічних кадрів; охарактеризовано чинне законодавство України та проаналізовано наукову літературу щодо особливостей підготовки та комплектування науково-педагогічних кадрів; визначено зміст, значення та особливості підготовки та комплектування науково-педагогічних кадрів.

Ключові слова: підготовка, комплектування, науково-педагогічні кадри.

Постановка проблеми. В умовах постіндустріального інформаційного суспільства, розвитку нанотехнологій інтелектуальний капітал стає основним джерелом і засобом досягнення процвітання держави. Головний носій інтелектуального капіталу, людина, буде конкурентоспроможним при постійному самовдосконаленні. Роль, яку відіграють науково-педагогічні кадри в суспільному житті, надзвичайно велика і переоцінити її неможливо. Науково-педагогічні кадри є головним прошарком інтелігенції, який покликаний вдосконалити науку та освіту нашої країни. Питання їх підготовки є дуже важливим, адже від знань та досвіду, котрі вони отримують під час навчання в аспірантурі та докторантурі, залежить і потенціал їх майбутніх висновків у наукових дослідженнях. Необхідно приділяти увагу тому, щоб в аспірантуру та докторантуру потрапляли тільки найбільш здібні й талановиті особи, які призведуть до розквіту інтелекту нації. Стратегічною метою кадрової політики держави є формування кадрового потенціалу академічної, вузівської та галузевої економіки, забезпечення оптимальної структури та обсяг підготовки науковців вищої кваліфікації відповідно до потреб науки, освіти і наукомістких галузей економіки. У зв'язку з цим особливого значення набуває оптимізація форм і методів управління післявузівською освітою, а також підвищення цільової спрямованості та якості підготовки наукових кадрів з пріоритетних напрямів створення та розвитку нових високих технологій [1, с. 57].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемні питання підготовки та комплектування науково-педагогічних кадрів досліджували у своїх працях А. А. Афанасьєв, А. П. Достанко, А. І. Корецька, Ю. С. Красильник, Л. І. Лисенко, В. І. Луговий, В. А. Семиченко, Е. З. Сулейменов та ін. Незважаючи на дослідження, що були зроблені вченими, питання особливостей підготовки та комплектування науково-педагогічних кадрів потребують подальшого наукового аналізу.

Метою статті є дослідження особливостей підготовки та комплектуван-

ня науково-педагогічних кадрів. На виконання поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: визначити обсяг понять «підготовка» та «комплектування» науково-педагогічних кадрів; охарактеризувати чинне законодавство України та проаналізувати наукову літературу щодо особливостей підготовки та комплектування науково-педагогічних кадрів; визначити зміст та значення підготовки та комплектування науково-педагогічних кадрів.

Виклад основного матеріалу. Саме поняття «підготовка» означає запас знань, навичок, досвід, що набуті в процесі навчання або практичної діяльності [2, с. 952]. Питання підготовки науково-педагогічних кадрів в Україні регулюється Положенням про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів [3]. Тим не менш у зазначеному документі немає визначення поняття «підготовка науково-педагогічних кадрів», що є значною прогалиною. У п. 1 зазначеного Положення передбачено, що аспірантура і докторантура є формами підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів вищої кваліфікації. Аспірантура і докторантура відкривається при вищих навчальних закладах третього або четвертого рівнів акредитації і прирівняних до них закладах післядипломної освіти, у наукових установах, які мають висококваліфіковані науково-педагогічні та наукові кадри, сучасну науково-дослідну, експериментальну та матеріальну базу. Згідно з п. 2 даного Положення, Міністерство освіти і науки України здійснює відкриття і закриття аспірантури і докторантури у вищих навчальних закладах, у наукових установах (не враховуючи наукових установ Національної академії наук, а її Президія – в наукових установах Національної академії наук).

Основною формою підготовки наукових кадрів є аспірантура: близько 70 % наукових працівників проходять в ній підготовку. Аспірантура працює при наукових установах і вищих навчальних закладах, які мають кваліфіковані наукові кадри наукових керівників, науково-лабораторну і експериментальну базу для виконання досліджень. Окрім того, при науково-дослідних інститутах і ВНЗ функціонують факультети і відділи підвищення кваліфікації, проводиться стажування співробітників, семінари, конференції [4, с. 14]. З метою підвищення ефективності дослідження актуальних проблем науки, техніки і культури, вдосконалення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищого рівня кваліфікації – докторів наук – створено форму підготовки кадрів – докторантуру [5, с. 30]. До наукових кадрів відносять осіб, які мають вищу освіту і проводять науково-дослідну або науково-педагогічну роботу за затвердженим планом. Науковим працівникам присуджуються ступені та вчені звання [4, с. 13].

Важливо зазначити, що, відповідно до п. 4 Положення про підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів, підготовка в аспірантурі і докторантурі здійснюється: 1) за рахунок коштів Державного бюджету України – за державним замовленням для роботи у державному секторі народного господарства; 2) за рахунок коштів юридичних та фізичних осіб – на умовах контракту – для роботи у державному і недержавному секторах народного господарства. У Додатку № 3 до Закону України «Про Державний бюджет України

на 2013 рік» зазначено, що на навчання, стажування, підвищення кваліфікації аспірантів та науково-педагогічних працівників за кордоном у 2013 році виділено 41120,4 тис. грн. [6]. А щодо підготовки науково-педагогічних кадрів іноземців та осіб без громадянства, то вона здійснюється на підставі: 1) міжнародних договорів України; 2) загальнодержавних програм; 3) договорів, укладених вищими навчальними закладами, науковими установами з юридичними та фізичними особами. Прикладом цьому слугуватиме Угода про співробітництво в галузі підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів і нострифікацію документів про їхню кваліфікацію в рамках Співдружності Незалежних Держав [7].

В Україні з радянських часів склалася досить складна і багаторівнева організаційна структура централізованого державного управління системою підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Вона реалізує політику у сфері підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів як складову частину державної наукової політики згідно з Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [8, с. 31]. Верховна Рада України визначає засади державної політики щодо системи підготовки та атестації наукових кадрів, а також формує законодавче поле. Президент України сприяє розвитку науки з метою забезпечення розвитку країни. Кабінет Міністрів України реалізує державну політику щодо підготовки та атестації наукових кадрів, забезпечує функціонування Вищої атестаційної комісії України. МОН України розробляє стратегії наукового та науково-технічного потенціалу України, формує пріоритетні напрями розвитку наукового та науково-технологічного потенціалу. Президія Національної академії наук України та президії державних галузевих академій беруть участь у формуванні та реалізації державної політики щодо підготовки та атестації наукових кадрів вищої кваліфікації. Інші центральні органи виконавчої влади (міністерства, відомства) визначають напрями розвитку наукового та науково-технічного потенціалу підвідомчих їм закладів [8, с. 32]. Важливо, зокрема, зазначити, що в Законі України «Про освіту», а саме в ч. 2 ст. 3, зазначено, що держава здійснює соціальний захист аспірантів, докторантів та інших осіб незалежно від форм їх навчання і типів навчальних закладів, де вони навчаються, та сприяє здобуттю освіти в домашніх умовах. Особливої значущості набуває системний підхід до «вирощування» наукових кадрів, який полягає в такому:

- створення умов для розкриття талантів та розвитку здібностей дітей і молоді ще в дошкільних, позашкільних та загальноосвітніх навчальних закладах;

- розширення пільг щодо вступу талановитої молоді до вищих навчальних закладів України;

- збільшення соціального захисту, психолого-педагогічної підтримки обдарованих студентів під час навчання;

- забезпечення належних економічних, житлових, трудових та інших умов аспірантів (докторантів).

Підготовка науково-педагогічних кадрів за сучасних умов має свою специфіку, яка, насамперед, полягає у моральних нормах. В. Гьосле акцентував увагу на тому, що єдиною моральною нормою повинна стати комунікативна відкритість [9, с. 11]. Варто буде згадати і Дж. Дьюї, який казав, що метою суспільства є передавання досвіду і постійне спілкування (а для цього потрібен приблизно однаковий емоційний й інтелектуальний заряд). При цьому суспільне життя ми ототожнюємо не лише із самим спілкуванням, але з освітою, вимагаючи навчання і виховання для поглиблення досвіду, стимулювання та збагачення своєї уяви, формування відповідальності за точність, неповторність тверджень і думок [10, с. 10]. Особливу цінність мають погляди А. Корецької, яка звертає увагу на те, що зміст людського буття повинен складатися в моральному вдосконаленні науково-педагогічних кадрів, адже вони є тим потенціалом суспільства, котрий може визначити подальшу його долю [11, с. 25]. Тобто можемо розуміти, що якісна підготовка науково-педагогічних кадрів – це вклад у розвиток нашої нації. Науково-педагогічні працівники – це ті особистості, які освітять темряву у житті громадян, ті, хто виведуть нас на новий, більш досконалий рівень розвитку. Вони є надією на краще майбутнє, від них залежить подальший інтелектуальний та політико-економічний напрям держави. Я. Нейматов вірно наголошує, що націлювання процесу підготовки науково-педагогічних кадрів повинно відбуватися на оволодіння фундаментальністю та широтою професійного мислення, духовною культурою як органічною цілісністю, на формування у аспіранта та докторанта інтелекту в справжньому розумінні цього слова, людини з підвищеним почуттям етичної й соціальної відповідальності за результати професійної діяльності [12, с. 66]. Фактично, підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів характеризується як її результативністю (досягненням кінцевого результату з наукової атестації), так і ефективністю (своєчасністю підготовки), основними критеріями яких, як вважає В. Луговий, є кількість та вчасність захищених дисертацій у період навчання в аспірантурі й перебування в докторантурі (звісно, за належної якості). При цьому одним із чинників впливу на ефективність підготовки науково-педагогічних кадрів залишається принципова та вимоглива атестація аспірантів та докторантів з приводу виконання індивідуальних планів роботи, особливо на першому та другому роках підготовки. На думку В. Лугового, одним із недоліків є те, що під час атестації слід звертати більше уваги на володіння іноземною мовою, інформаційно-телекомунікаційними технологіями, ознайомлення з науковими здобутками зарубіжних фахівців [13, с. 97].

Щодо комплектування науково-педагогічних кадрів, то термін «комплектування» походить від слова «комплектувати», що означає набирати потрібну кількість кого-, чого-небудь [2, с. 561]. Отже, термін «комплектування» передбачає набір необхідної кількості науково-педагогічних кадрів для проходження ними підготовки в аспірантурі або докторантурі. Комплектування у розумінні законодавця – це державне замовлення на підготовку науково-педагогічних кадрів. Відповідно до п. 1 ст. 1 Закону України «Про форму-

вання та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів», державне замовлення на підготовку науково-педагогічних кадрів – це засіб державного регулювання, який спрямований на: 1) задоволення потреб економіки та суспільства у кваліфікованих кадрах; 2) підвищення освітнього та наукового потенціалу нації; 3) забезпечення конституційного права громадян на здобуття освіти відповідно до їх покликання, інтересів та здібностей [14]. При цьому, згідно з п. 2 цієї ж статті, державним замовником може бути міністерство, інший центральний орган виконавчої влади, Національна академія наук України, галузеві національні академії наук, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласна, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, інший визначений Кабінетом Міністрів України державний орган – головний розпорядник бюджетних коштів. Щодо замовника, то в п. 3 ст. 1 даного Закону зазначено, що виконавцем державного замовлення є вищий, професійно-технічний навчальний заклад, заклад післядипломної освіти, наукова установа державної та комунальної форми власності, які пройшли конкурсний відбір та з якими укладено державний контракт на підготовку науково-педагогічних кадрів.

Сама процедура відбору (набору) науково-педагогічних кадрів встановлюється тим же Порядком про підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів [3]. Щодо першої форми – аспірантури, то на основі п. 32 Положення слід зазначити, що, за загальним правилом, до аспірантури на конкурсній основі приймаються особи, які мають вищу освіту і кваліфікацію спеціаліста або магістра. Термін навчання в аспірантурі з відривом від виробництва не перевищує трьох років, а без відриву від виробництва – чотирьох років. Приймальна комісія під головуванням керівника (заступника керівника) вищого навчального закладу, наукової установи створюється спеціально для проведення прийому до аспірантури. Члени приймальної комісії призначаються керівником вищого навчального закладу, наукової установи з числа керівників кафедр, відділів, лабораторій, а також передбачуваних наукових керівників аспірантів. Рішення про допуск до складання вступних іспитів до аспірантури виносяться приймальною комісією за результатами співбесіди, розгляду реферату та поданих наукових праць з урахуванням письмового висновку передбачуваного наукового керівника, про що вступник до аспірантури повідомляється у тижневий термін. Виходячи з п. 36, вступники до аспірантури складають вступні іспити із спеціальності (в обов'язку навчальної програми для спеціаліста або магістра, яка відповідає обраній ними науковій спеціальності, із філософії та однієї із іноземних мов на вибір (англійської, німецької, іспанської, італійської, французької) в обов'язку навчальних програм для вищих навчальних закладів IV рівня акредитації, затверджених Міністерством освіти і науки України. Іспит з іншої іноземної мови складається за рішенням вченої ради вищого навчального закладу, наукової установи у разі, коли знання цієї мови необхідне для роботи над дисертацією. При цьому, на нашу думку, варто зауважити, що незважаючи на те, які потужні знання та

навички мають здобути науково-педагогічні кадри під час навчання в аспірантурі, вимоги до кандидатів на навчання є дуже високими.

Прийом вступних іспитів до аспірантури проводиться предметними комісіями. Здебільшого кількість членів комісії становить від 3 до 5 осіб, які призначаються керівником вищого навчального закладу, наукової установи. До складу комісій включаються доктори та кандидати наук, а до складу предметної комісії із наукової спеціальності також і передбачувані наукові керівники. До складу предметної комісії з іноземної мови можуть включатися доценти та висококваліфіковані викладачі, які не мають наукового ступеня і вченого звання. Далі, як закріплено у п. 39, на підставі результатів вступних іспитів до аспірантури приймальна комісія приймає рішення щодо кожного вступника. Цікавим є положення про те, що порушується, фактично, принцип рівності. Так, у разі одержання однакових оцінок переважне право при зарахуванні до аспірантури мають вступники, рекомендовані до вступу до аспірантури вченою радою вищого навчального закладу (факультету) чи наукової установи, котрі успішно закінчили магістратуру і склали всі або декілька кандидатських іспитів. Зарахування до аспірантури проводиться наказом керівника вищого навчального закладу, наукової установи. Впродовж п'яти днів з дня прийняття приймальною комісією рішення про зарахування особи, останню повинно бути повідомлено. Згідно з п. 40, кожному аспіранту одночасно з його зарахуванням відповідним наказом керівника вищого навчального закладу, наукової установи призначається науковий керівник, як правило, доктор наук або за рішенням вченої ради, як виняток, кандидат наук. Науковий керівник аспіранта здійснює наукове керівництво роботою над дисертацією, контролює виконання затвердженого ним індивідуального плану та несе особисту відповідальність за якісне написання аспірантом дисертації. Кількість аспірантів, прикріплених до наукового керівника – доктора наук, не повинна перевищувати 5 осіб одночасно (разом з докторантами), а для наукового керівника – кандидата наук – 3 осіб, включаючи аспірантів та докторантів, підготовка яких здійснюється поза державним замовленням. На здійснення наукового керівництва відводиться щороку 50 академічних годин на одного аспіранта. Наступним, що необхідно підкреслити, є те, що аспірант, згідно з п. 41 Положення, не менше ніж два рази на рік звітує про виконання індивідуальної програми на засіданні кафедри, відділу, лабораторії і щорічно атестується науковим керівником. За результатами атестації відповідним наказом керівника вищого навчального закладу, наукової установи аспірант переводиться на наступний рік навчання або відраховується з аспірантури. Доцільним при цьому буде згадати, що в проекті Закону України «Про атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації» дається дефініція атестації як визнання науковою громадськістю та державою в особі уповноважених на це органів рівня кваліфікації вченого [15]. Всього, відповідно до Додатка № 3 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2013 рік», на державну атестацію науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації буде виділено 1822,8 тис. грн. [6]. Такий самий підхід до фі-

нансування наукової інфраструктури планується і на 2014 рік. Наведене дозволяє зробити висновок, що п'ять осіб одночасно є завеликою кількістю аспірантів на одного керівника. За таких умов знижується якість консультивання і керівництва, що є недопустимим, адже втрачається сенс підготовки висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів. Вважаємо, що необхідно зменшити кількість аспірантів, прикріплених до наукового керівника – доктора наук, до трьох, а для наукового керівника – кандидата наук – до двох. Зокрема, треба відвести більше академічних годин наукового керівництва на одного аспіранта. Ми переконані, що кількість академічних годин на рік потрібно збільшити до 75.

Підготовка аспірантів ведеться за індивідуальним планом, затвердженим вченою радою ВНЗ або НДІ на весь період навчання. За цей час аспірант зобов'язаний:

- а) скласти кандидатські іспити зі спеціальності, іноземної мови та філософії;
- б) виконати індивідуальний план, за результатами науково-дослідної роботи написати не менше 5 статей і віддрукувати їх у журналах, що входять до переліку видань ВАК України;
- в) оволодіти технікою та методикою проведення наукових досліджень;
- г) підвищувати свій професійний та загальнокультурний рівень [16, с. 57]. Поряд із традиційною формою підготовки наукових та педагогічних кадрів через аспірантуру в останній час застосовується підготовка поза аспірантурою і докторантурою, самостійно як здобувачі.

Щодо другої форми підготовки науково-педагогічних кадрів – докторантури, то, насамперед, треба звернутися до п. 27 Положення, де зазначено, що до докторантури приймаються особи, які: 1) мають науковий ступінь кандидата наук; 2) наукові здобутки; 3) опубліковані праці з обраної наукової спеціальності; 4) можуть на високому науковому рівні проводити фундаментальні, пошукові і прикладні наукові дослідження. Загальний термін перебування в докторантурі на загальних умовах не перевищує трьох років. Відповідно до п. 29 Положення, кафедра, відділ, лабораторія в місячний термін з часу отримання документів заслуховує наукові доповіді вступників до докторантури, розглядає розгорнуті плани роботи над дисертацією і шляхом таємного або відкритого голосування визначає можливість зарахування кожної особи до докторантури. Вчена рада вищого навчального закладу, наукової установи протягом місяця розглядає висновки кафедри, відділу, лабораторії щодо вступника і приймає рішення про його зарахування до докторантури. Саме рішення вченої ради затверджується і оформляється наказом керівника вищого навчального закладу, наукової установи. У п. 31 Положення про підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів також зазначено, що раз на рік докторанти подають до вченої ради вищого навчального закладу, наукової установи після попереднього обговорення на кафедрі, у відділі, лабораторії звіт про виконання індивідуального плану роботи, за результатами якого проводиться їх атестація і приймається рішення про подальше перебування в докторантурі. Результати атестації затверджу-

ються керівником вищого навчального закладу, наукової установи.

Докторанту в написанні дисертації за місцем його підготовки може призначатися науковий консультант, який несе особисту відповідальність за якісне і своєчасне виконання докторантом дисертації. Вони призначаються з числа висококваліфікованих науково-педагогічних і наукових кадрів – докторів наук, а також провідних вчених – докторів наук сторонніх організацій. Кількість докторантів, прикріплених до одного наукового консультанта, визначається за його згодою керівником вищого навчального закладу, наукової установи і не повинна перевищувати 3 осіб одночасно, включаючи докторантів, підготовка яких здійснюється поза державним замовленням. На здійснення наукового консультування відводиться щороку 50 академічних годин на одного докторанта. На нашу думку, до наукового консультанта потрібно прикріплювати тільки одного докторанта і на здійснення консультування має відводитися 80 годин. Це збільшить ефект досліджень докторанта, надасть більше критики з боку наукового консультанта, дозволить зробити більш глибокий аналіз.

Висновки. Отже, виходячи з наведеного, можемо зробити висновок, що підготовка та комплектування науково-педагогічних кадрів є відповідальною процедурою, що відображає необхідність покращення інтелектуального потенціалу нашої нації. Підходи до організації підготовки науково-педагогічних кадрів слід удосконалювати, враховуючи помилки власного та позитивні здобутки міжнародного досвіду.

Бібліографічні посилання

1. Научные кадры в условиях инновационного развития Республики Беларусь / М.И. Артюхин (и др.); под общ. ред. М.И. Артюхина. – Минск, 2009.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2009.
3. Про затвердження Положення про підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.1999 № 309 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 9.
4. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посібник / В.П. Бобілев, І.І. Іванов, Ю.С. Пройдак. – Дніпропетровськ, 2008.
5. *Шейко В.М.* Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. – 5-те вид., стер. / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарченко. – К., 2006.
6. Про Державний бюджет України на 2013 рік : Закон України від 06.12.2012 № 5515-VI // ВВР України. – 2013. – № 5–6. – Ст. 60.
7. Угода про співробітництво в галузі підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів і нострифікацію документів про їхню кваліфікацію в рамках Співдружності Незалежних Держав : Міжнародний документ від 13.03.1992 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua
8. *Лобанова Л.С.* Системы подготовки научных кадров в европейских странах и Украине: сравнительный анализ в контексте формирования Единого европейского образовательного и научного пространства / Лобанова Л.С. – К., 2012.
9. *Гьосле В.* Практична філософія у сучасному світі : пер. з нім. А. Єрмоленка / Гьосле В. – К., 2003.
10. *Дьюї Д.* Демократія і освіта / Дьюї Д. – Львів, 2003.

11. *Корецька А.І.* Підготовка науково-педагогічних кадрів: історичний і сучасний контекст // Проблеми освіти : наук. зб. / А.І. Корецька. – К., 2008. – Вип. 54 (Спецвип. 2). – С. 24–28.

12. *Нейматов Я.М.* Образование в XXI веке: тенденции и прогнозы / Я.М. Нейматов. – М., 2002.

13. Модернізація підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в аспірантурі та докторантурі наукових установ АПН України в контексті Болонського процесу : досвід, проблеми, перспективи / В.І. Луговий, В.А. Семиченко, О.Л. Кононко, І.Ю. Регейло, О.А. Макренко // Педагогіка і психологія : вісник АПН України : науково-теоретичний та інформаційний журнал. – К., 2008. – № 1. – С. 94–102.

14. Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів : Закон України від 20.11.2012 № 5499-VI // Офіційний вісник України. – 2013. – № 1. – Ст. 3.

15. Про атестацію наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації : Проект закону від 22.10.09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua

16. *Крушельницька О.В.* Методологія та організація наукових досліджень : навч. посібник / О.В. Крушельницька. – К., 2006.

Савищенко В. Н. Особенности подготовки и комплектации научно-педагогических кадров. Исследованы особенности подготовки и комплектации научно-педагогических кадров. Определён объём понятий «подготовка» и «комплектация» научно-педагогических кадров; охарактеризовано действующее законодательство Украины и проанализирована научная литература по вопросу особенностей подготовки и комплектации научно-педагогических кадров; определены содержание, значение и особенности подготовки и комплектации научно-педагогических кадров.

Ключевые слова: подготовка, комплектация, научно-педагогические кадры.

Savishchenko V. M. Features of training and acquisition of scientific and pedagogical staff. It was determined that in a post-industrial information society, the development of nanotechnology intellectual capital becomes the primary source and means of achieving prosperity of the state. The issue of scientific and pedagogical staff is very important, because of the knowledge and experience that they receive during their studies at the graduate and doctoral depends on the efficiency of their research. Analysis of the concept of "training" and "acquisition" of the teaching staff. Submitted domestic experience of centralized governance system of scientific and scientific-pedagogical personnel. The characteristic of the current legislation of Ukraine on the features of training and acquisition of the teaching staff. The content, meaning and features training and manning of the teaching staff.

The attention on a systems approach to the "cultivation" of scientific personnel, which is to facilitate the disclosure of talents and abilities of children and youth in pre-school, after-school and secondary education; expanding incentives to join the talented youth to higher education in Ukraine; increasing social protection, psycho-educational support gifted students during the exercise-tion; proper economic, housing, employment and other conditions of postgraduate (doctoral). The analysis procedure for admission to postgraduate courses. Identified deficiencies. Grounded increasing semester hours of supervision (consultation) per graduate student, doctoral candidate. Presents the factors that influenced the effectiveness of training of the teaching staff.

It is concluded that the training and acquisition of the teaching staff is responsible procedure that reflects the need to improve the intellectual capacity of our nation. Approaches to organizing training of the teaching staff should be improved, taking into account their own mistakes and the positive achievements of international experience.

Keywords: training, acquisition, scientific-pedagogical staff.

Надійшла до редакції 09.06.2014

Бондаренко Н. С.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95 (477)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ОБ'ЄКТІВ ТВАРИННОГО СВІТУ

Висвітлено сутність та зміст правової категорії «тваринний світ». Проаналізовано підходи різних вчених щодо визначення категорії «тваринний світ». Акцентовано увагу на розкритті особливостей адміністративно-правової охорони об'єктів тваринного світу.

Ключові слова: жорстоке поводження з тваринами, адміністративна відповідальність, тваринний світ, об'єкт правовідносин.

Постановка проблеми. Суспільна небезпека жорстокого поводження з тваринами передусім полягає не тільки у тому, що жорстокість стосовно тварин завдає їм шкоди, але в тому, що вона часто є джерелом багатьох інших злочинів та правопорушень проти життя та здоров'я людини. Судова практика свідчить, що багато з тих осіб, які вчинили тяжкі злочини проти людини, починали зі знуцання над тваринами. Тому вважаємо за необхідне приділити увагу особливій нормативно-правовій регламентації відносин, спрямованих на захист тварин, що сприятиме і захисту громадської моральності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчення даної проблеми сьогодні є необхідним та актуальним. У межах цієї проблеми громадська мораль, як об'єкт правової охорони, була предметом досліджень І.М. Даньшина, С.В. Баршева, Н.І. Кузнецової, В.О. Морозової, С.Ф. Денисова та інших, окремі аспекти з аналізом проблем адміністративної відповідальності за проступки проти громадської моралі висвітлено в роботах В.І. Лебеденко та В.О. Джужи. Проте комплексного дослідження проблем адміністративної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами до цього часу не проводилося.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом тезу, що увага до захисту тварин є одним з індексів цивілізації суспільства, було визнано у всьому світі. Можна привести безліч прикладів жорстокого ставлення до тварини, яка є прологом до злочину проти особистості. Жорстоке поводження з тваринами у суспільстві, де повинна панувати мораль і гуманність, на жаль, зустрічається не рідко і негативно впливає на свідомість людей, їх моральне обличчя, сприяє поширенню жорстокості та агресивності серед дітей та молоді, які є майбутнім нашої країни та світової спільноти в цілому.

Не можемо залишити поза увагою і той факт, що в Законі про тваринний світ повинні також міститися хоча б загальні норми, які відображають загальні гуманні принципи поводження з тваринами, що захищають їх від людсь-

кої жорстокості. Раніше наше законодавство не містило подібних норм, незважаючи на численні виступи у пресі. Зараз вони з'явилися. Так, у 2006 році набув чинності Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження», спрямований на захист від страждань і загибелі тварин унаслідок жорстокого поводження з ними, захист їх природних прав та укріплення моральності й гуманності суспільства. Цей Закон поширюється на відносини, що виникають у зв'язку з утриманням тварин та поводженням із ними фізичних та юридичних осіб. Зокрема, його дія поширюється на такі види діяльності: 1) скотарство, включаючи племінне скотарство; 2) поводження з тваринами на території державних природних заповідників та на інших особливо охоронюваних природних територіях; 3) мисливство, мисливське господарство, рибальство; 4) утримання домашніх тварин і племінна робота з ними; 5) використання тварин у цирках, зоопарках, на виставках та інших видовищних заходах; 6) використання тварин у спорті, у сфері відпочинку і розваг людей; 7) використання тварин у науково-дослідних і навчальних цілях, у тестуванні; 8) використання тварин у виробництві, у тому числі – у виробництві біологічних препаратів; 9) інші види діяльності, де здійснюється вплив на тварин [1].

Проблеми адміністративної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами комплексно не вивчалися, а лише фрагментарно досліджувалися у працях В. О. Морозової [2], де обґрунтовано обговорюється питання щодо визначення родовим об'єктом правопорушення, передбаченого статтею 89 КУпАП, громадської моральності.

Основи законодавства Союзу РСР про адміністративні правопорушення від 23.10.1980 р. не містили норми, яка б передбачала відповідальність за жорстоке поводження з тваринами [3]. При цьому кодекси про адміністративні правопорушення союзних республік передбачали відповідальність за порушення використання об'єктів тваринного світу. Кодекс про адміністративні правопорушення РСФСР від 20 червня 1984 року містив відповідальність за «порушення права державної власності на тваринний світ» (ст. 48.1), а також окрему главу 7 «Адміністративні правопорушення у галузі охорони навколишнього природного середовища, пам'яток історії та культури», в якій передбачалася відповідальність за «порушення правил охорони життєдіяльності тварин, правил створення зоологічних колекцій та торгівлі ними» (ст. 84.2), «порушення порядку використання об'єктів тваринного світу, а також незаконне ввезення тварин або рослин, занесених до Червоної книги» (ст. 84.3), «знищення рідких та таких, що знаходяться під загрозою вимирання, або інші дії, які можуть призвести до їх загибелі, зменшення чисельності» (ст. 84.4), «порушення правил мисливства та рибальства, а також правил здійснення інших видів використання тваринного світу» (ст. 85) [4].

Окремою нормою передбачалася відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (ст. 102.1) у главі 9 «Административные правонарушения в сельском хозяйстве. Нарушение ветеринарно-санитарных правил в сельском хозяйстве. Нарушения ветеринарно-санитарных правил» [4].

Варто зазначити, що кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами в Україні, за Кримінальним кодексом УРСР у редакції статті 207-1, містила адміністративну преюдицію, зміст якої полягав у такому: «Жорстоке поводження з тваринами, яке призвело до їх загибелі або каліцтва, а також катування тварин, що скоєно особою, до якої протягом року було застосовано адміністративне стягнення за такі дії, передбачає покарання за такий злочин – виправні роботи строком до шести місяців або штраф у розмірі до ста рублів» [5, с. 82].

Так, Кодекс України про адміністративні правопорушення, прийнятий у 1984 році, вже містив статтю 89 «Жорстоке поводження з тваринами» у такій редакції: «Жорстоке поводження з тваринами, їх мордування або вчинення інших дій, що призвели до їх мучення, каліцтва чи загибелі, – тягнуть за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподаткованих мінімумів доходів громадян» (стаття в редакції Закону № 81/96-ВР від 6 березня 1996 р., із змінами, внесеними згідно із Законом № 55/97-ВР від 7 лютого 1997 р.). До зазначеної статті останні зміни вносилося Законом України від 21 січня 2010 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань мисливського господарства, полювання та рибальства, охорони, використання і відтворення тваринного світу», які були спрямовані на збільшення розміру адміністративного стягнення у вигляді штрафу «від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» до «від дев'яти до двадцяти одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян» [6].

Як вже зазначалося, у дослідженнях В.О. Морозової, А.В. Ландіної, С.Ф. Денисова було обґрунтовано позицію щодо визначення жорстокого поводження з тваринами як протиправного діяння, яке посягає на громадську моральність. Про серйозну занепокоєність органів державної влади в Україні станом моральності в суспільстві свідчить ціла низка нормативних актів, прийнятих тільки в останні роки, у тому числі: Закон України від 14 червня 2003 р. «Про основи національної безпеки України», Закон України від 20 листопада 2003 р. «Про захист суспільної моралі», Укази Президента України: від 27 квітня 1999 р. «Основні напрями розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України», від 15 березня 2002 р. «Про невідкладні додаткові заходи щодо здійснення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя», від 4 лютого 2003 р. «Про серйозні недоліки у здійсненні заходів щодо захисту моральності та утвердження здорового способу життя в суспільстві», від 24 листопада 2005 р. «Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства» тощо. Складність цієї ситуації потребує не тільки правового регулювання, а й правового, в тому числі адміністративно-правового, захисту основ суспільної моральності.

Водночас, як слушно зазначає А.В. Ландіна, об'єктом жорстокого поводження з тваринами є порушення встановленого порядку поводження з тваринами, а не в цілому моральності [7, с. 14]. За роки незалежності Української держави було прийнято чимало нормативних актів у сфері охорони тваринно-

го світу. Серед них – Закони України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р., «Про охорону навколишнього природного середовища» від 21 вересня 2004 р., «Про мисливське господарство і полювання» від 22 лютого 2000 р., «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 р., «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 р., «Про племінну справу у тваринництві» від 15 грудня 2003 р., «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 5 квітня 2000 р.

Прогресивним кроком у розвитку законодавства України щодо охорони тваринного світу від жорстокості є прийняття 21 лютого 2006 року Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [1]. Україна однією з останніх в Європі та першою серед країн СНД прийняла цей важливий нормативний акт. Зазначимо, що існування цього Закону в законодавчому полі держави є необхідною передумовою прийняття нашої держави до Європейської спільноти, де подібні закони діють вже багато років (наприклад, у Великобританії – з 1822 р., Німеччині – з 1840 р., США – з 1930 р.).

Світова спільнота підтвердила своє бажання захистити тваринний світ від протиправних посягань. Результатом цього стали такі документи: Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень (1968 р.) [8], Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення (1973 р.) [9], Всесвітня Декларація прав тварин (1978 р.) [10], Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей (1986 р.) [11], Європейська конвенція на захист домашніх тварин (1987 р.) [12]. На реалізацію положень конвенцій у багатьох країнах світу створено інститут захисту прав тварин, удосконалюються механізми їх реалізації шляхом заснування нових відомств, громадських організацій, прийнято нові нормативно-правові акти, що встановлюють обмеження щодо правил поводження з тваринами.

Визначення тваринного світу в нормативно-правових актах мають найбільше розходжень за ступенем формальної визначеності. Так, у визначеннях, що надаються в законодавстві, як ми зазначали вище, нерідко вказується на наявність приналежності тваринного світу до певної території. Зустрічаються також випадки включення тваринного світу до поняття лісовий фонд. Так, згідно з Лісовим кодексом України, ліс – це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище [13].

У Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 р. дано визначення «тварин», «диких тварин», «домашніх тварин», «сільськогосподарських тварин», «безпритульних тварин», «експериментальних» тощо [1]. Наведемо основні із них:

тварини – біологічні об'єкти, що належать до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні,

зоопаркові, циркові;

дикі тварини – тварини, природним середовищем існування яких є дика природа, у тому числі ті, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах;

домашні тварини – собаки, коти та інші тварини, що протягом тривалого історичного періоду традиційно утримуються і розводяться людиною, а також тварини видів чи порід, штучно виведених людиною для задоволення естетичних потреб і потреб у спілкуванні, що, як правило, не мають життєздатних диких популяцій, які складаються з особин з аналогічними морфологічними ознаками та існують тривалий час у їх природному ареалі;

сільськогосподарські тварини – тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження;

безпритульні тварини – домашні тварини, що залишилися без догляду людини або утворили напіввільні угруповання, здатні розмножуватися поза контролем людини.

Український законодавець у частині 1 статті 180 Цивільного кодексу України визначає тварин як особливий об'єкт цивільних прав, на який поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом [14]. Так само і російський законодавець у правовому регулюванні обігу тварин ставиться до них як до речей, що знайшло своє відображення у статті 137 Цивільного кодексу Російської Федерації, при цьому зберігається принцип гуманного ставлення до тварин [15].

Виходячи з ознак визначення «тваринний світ», що міститься в українському фауністичному законодавстві, можна дійти висновку, що об'єкти тваринного світу в першу чергу ототожнюються з поняттям «дика тварина». Аналіз норм Закону України «Про тваринний світ» дає підстави стверджувати, що тваринний світ становить сукупність живих організмів усіх видів диких тварин, що постійно або тимчасово населяють територію України і перебувають у стані природної волі, напіввільних умовах чи неволі [16]. В той же час українське законодавство ще донедавна взагалі не конкретизувало поняття «дика тварина». Проте вже з 2006 року в Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження» дикими тваринами стали визнаватися тварини, природним середовищем існування яких є дика природа, у тому числі й ті, які перебувають у неволі чи напіввільних умовах [1].

Проте у реальному житті, пов'язаному із правозастосовною практикою, виходячи з нормативного визначення тваринного світу, можуть виникнути питання: чи є «дикими тваринами», наприклад, риба, вирощена людиною в ставковому господарстві, яка потім випадково (у результаті прориву ставкової греблі й т.п.) опинилася в стані природної волі? Чи може варто вважати таких тварин бездоглядними тваринами? Відповідей на ці питання в Законі «Про тваринний світ» досі немає [17, с. 91].

Висновки. Констатуємо факт, що тварину, як предмет адміністративного проступку, в адміністративних законодавствах України та окремих країн СНД визначають за певними ознаками, які відображені в законодавстві. Саме встановлені ознаки дозволяють ідентифікувати тварину як самостійний природний

об'єкт, щодо якого законодавством встановлено певний правовий режим.

Прийняття Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» є важливим етапом на шляху послідовного удосконалення всього законодавства про охорону природи і раціонального використання тваринного світу, зокрема, захисту його від жорстокого ставлення. Закон спрямований на захист від страждань і загибелі тварин унаслідок жорстокого поводження з ними, захист їх природних прав та укріплення моральності й гуманності суспільства. Він регулює відносини у сфері охорони біологічних об'єктів, які належать до фауни.

Аналіз положень закону дозволяє зробити висновок про комплексний підхід до проблеми жорстокого поводження з тваринами, системного характеру норм і механізму їх реалізації. Фактично, з прийняттям Закону в Україні сформовано остаточно новий правовий інститут, що регулює поводження з домашніми тваринами. Це один із перших кроків на довгому шляху до європейської інтеграції, основним змістом якого мають бути не тільки правова й інституціональна складова, але й зміни в менталітеті. Прийняття закону відбиває якісне зрушення у громадській свідомості, коли проблема захисту тварин від жорсткого поводження переходить до розряду соціально значимих.

Бібліографічні посилання

1. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21 лютого 2006 року // ВВР України. – 2006. – № 12.
2. *Морозова В.О.* Адміністративна відповідальність за правопорушення проти громадської моралі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Морозова Вікторія Олексіївна. – Ірпінь, 2002.
3. Основы законодательства СССР об административных правонарушениях от 23.10.1980 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1980. – № 44. – Ст. 909.
4. Кодекс об административных правонарушениях РСФСР от 20.06.1984 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1984. – № 48. – Ст. 857.
5. *Ткач А.П.* Історія кодифікації дореволюційного права України / Ткач А.П. – К., 1968.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань мисливського господарства, полювання та рибальства, охорони, використання і відтворення тваринного світу : Закон України від 21 січня 2010 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1827-17>
7. *Ландіна А. В.* Кримінально-правова охорона моральності в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 [Електронний ресурс] / А.В. Ландіна. – К., 2005.
8. Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень від 13.12.1968 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_227
9. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що перебувають під загрозою зникнення від 03.03.1973 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_129
10. Всесвітня Декларація прав тварин від 15.10.1978 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://translate.google.com.ua/translate?hl=uk&langpair=en%7Cuk&u=http://animasentients.com/index.php%3Foption%3Dcom_content%26view%3Darticle%26id%3D57%26Itemid%3D59%2

blang%3Den

11. Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей від 18.03.1986 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_137

12. Європейська конвенція на захист домашніх тварин від 13.11.1987 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a15 Європейська конвенція на захист домашніх тварин від 13.11.1987 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a15

13. Лісовий Кодекс України : Закон України від 21.01.1994 // ВВР України. – 1994. – № 16. – Ст. 91.

14. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // ВВР України. – 2003. – № 40. – Ст. 356 (із змінами та доп.).

15. Гражданский кодекс Российской Федерации. – М., 2000.

16. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 // ВВР України. – 2001. – № 18. – Ст. 191.

17. *Малая Т.Н.* Проблемы законодательства о животном мире // Экологическое право России : сб. материалов научно-практ. конф. 1995–1998 гг. – М., 1999. – С. 91-93.

Бондаренко Н.С. Административно-правовая охрана объектов животного мира.

Раскрыты сущность и содержание правовой категории «животный мир». Проанализированы подходы различных ученых к определению категории «животный мир». Акцентировано внимание на раскрытии особенностей административно-правовой охраны объектов животного мира.

Ключевые слова: жестокое обращение с животными, административная ответственность, животный мир, объект правоотношений.

Bondarenko N. S. Administrative and legal protection of fauna objects. Article is devoted to essence and content of the legal category as "Wildlife". Author analyzes the approaches of various scientists to determine the category "Fauna". The author emphasizes the revealing the features of administrative and legal protection of wildlife.

Public risk of ill-treatment of animals is primarily not only that animal cruelty relatively prejudicial to them, but that it is often the source of many other crimes and offenses against life and health. Judicial practice shows that many of those who have committed serious crimes against the person, starting from the abuse of animals. So of course pay particular the legal regulation of relations aimed at protecting animals that will promote and protect public morality. Those teenagers who mock say dogs naturally in the future will not respect human life. Recently, the idea that attention to the protection of animals – one of the indexing civilization society has been recognized worldwide. You can bring many examples of cruelty towards animals, which is a prelude to a crime against the person. Cruelty to animals in society, which should prevail morality and humanity, unfortunately, does not occur and rarely affects on people's minds, their moral character, promotes violence and aggression among children and young people are the future of our country and the international community in whole. We can not leave out of our attention and the fact that the Law on fauna should also contain at least the general rules that reflect the general principles of humane treatment of animals, protecting them from human cruelty.

Keywords: animal cruelty, administrative responsibility, wildlife, object of the law relationships.

Надійшла до редакції 26.06.2014

Гаврилюк Р. В.

здобувач

(Запорізький національний університет)

УДК 342.95 : 351.811.12

ОСОБЛИВОСТІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА КЕРУВАННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ ЯК ВИД АДМІНІСТРАТИВНОГО СТЯГНЕННЯ

Розглянуто питання, пов'язані з позбавленням права керування транспортними засобами в Україні, як один із різновидів адміністративних стягнень позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання). Визначено особливості спеціального права на керування транспортними засобами. Запропоновано напрями вдосконалення порядку надання спеціального права на керування транспортними засобами та його позбавлення як виду адміністративного стягнення.

***Ключові слова:** адміністративно-деліктне законодавство, адміністративні стягнення, безпека дорожнього руху, спеціальне право на керування транспортними засобами, суб'єктивні права.*

Постановка проблеми. Збільшення кількості транспортних засобів несе з собою загрози для суспільства. Чим більше транспортних засобів, тим більше виникає загроз та небезпек цивілізаційному розвитку. Організація Об'єднаних Націй оголосила 2011–2020 роки Десятиріччям дій з безпеки дорожнього руху. При цьому окремі найбільш розвинуті країни: Швеція, Великобританія, Німеччина, ставлять перед собою високі завдання – знизити кількість жертв на автошляхах до нуля. Для цього втілюються в життя комплексні програми практичних заходів, в основі яких національні стратегії боротьби за безпеку на дорогах, організація міжгалузевих, міжвідомчих державних органів, які координують роботу по БДР за високої підтримки всього суспільства та системи публічного адміністрування.

Забезпечення прав людини, її життя, здоров'я і безпека як найвищі соціальні цінності в нашій державі потребують повної реалізації в сфері безпеки дорожнього руху. Однак, порівняно з країнами Європи, стан безпеки дорожнього руху в Україні можна охарактеризувати як незадовільний через високий рівень смертності та дорожньо-транспортного травматизму. Як справедливо звернув увагу Гуржій Т.О., за останні двадцять років кількість жертв автоаварій в Україні перевищила 120 тис. чоловік (втричі більше, ніж сукупні втрати людства від тероризму, авіаційних, корабельних та інших техногенних катастроф) [1, с. 1].

Соціально-політичні зміни в Україні та нові пріоритети державотворення, в основу яких покладено примат забезпечення прав і свобод людини і суспільства в цілому, стимулюють вітчизняну юридичну науку до пошуку нових форм забезпечення потреб суспільства правовими засобами. Одним із наріжних каменів активізації процесу переходу від застарілих і архаїчних до-

слідницьких моделей до інноваційних є створення нової наукової адміністративно-правової доктрини, яка б враховувала принципові зміни у погляді на суспільне призначення адміністративного права, розуміння його як права забезпечення і захисту прав людини [2, с. 67].

На черговому етапі адміністративної реформи в Україні набувають значення наукові аспекти та організаційно-методичні механізми впливу на безпеку дорожнього руху з метою створення ефективної системи її забезпечення. З одного боку, наразі постає завдання трансформації основних інститутів адміністративного права, один із напрямів якого полягає у реформуванні адміністративно-деліктного законодавства, підготовці нового кодифікованого адміністративно-деліктного акта, яка відбувається в умовах пропонування різних новел щодо ресурсу адміністративних стягнень у цілому та у сфері безпеки дорожнього руху зокрема. Відтак, основним нашим завданням вбачається, з урахуванням нового процесу трансформації адміністративного права, його адміністративно-деліктного сегмента, дослідити право на керування транспортним засобом як суб'єктивне право кожного громадянина, як вид адміністративного стягнення та напрями його трансформації у сучасній адміністративно-деліктній доктрині.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розвиток адміністративно-деліктного законодавства внесли В.Б. Авер'янов, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, А.П. Ключніченко, В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Р.С. Мельник, Р.В. Миронюк, О.І. Миколенко, Д.В. Лук'янець, У.І. Ляхович, Н.В. Хорошак, Д.В. Приймаченко, В.К. Шкарупа та інші. Таким чином, ми маємо численні дослідження щодо використання ресурсу адміністративних стягнень. Втім заходи адміністративної відповідальності, тобто адміністративні стягнення, посідають одне з важливих місць серед різноманітних заходів, спрямованих на забезпечення безпеки дорожнього руху [3]. Зазначеної позиції дотримується абсолютна більшість науковців, які розглядали у своїх роботах проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху (Т.О. Гуржій, А.В. Гуржій, В.В. Гаркуша, С.А. Комісаров, А.О. Собакарь, В.В. Доненко, О.Ю. Салманова, В.В. Новиков та інші).

Мета статті полягає в розгляді стану дослідження позбавлення права на керування транспортними засобами з огляду на проблеми застосування та перспективи трансформації цього різновиду ресурсу адміністративних стягнень.

Виклад основного матеріалу. Позбавлення спеціального права є одним із видів адміністративних стягнень, які накладаються за вчинення адміністративних проступків. У сфері безпеки дорожнього руху позбавлення спеціального права стосується права на керування транспортними засобами. В разі, коли мова йде про спеціальне право в широкому розумінні, то в першу чергу слід мати на увазі, що таке право виникає на підставі індивідуального акта органу публічного адміністрування, яким це право надається. В разі, коли особа використовує надане право супротив норм чинного законодавства, то за відповідним рішенням суду або органу публічного адміністрування позба-

вляється цього права на певний термін. Особливістю цього положення є той факт, що позбавлення спеціального права може бути здійснено на термін від шести місяців до 10 років. Безумовно, абсолютного позбавлення спеціального права чинним законодавством не передбачено. У вузькому розумінні, позбавлення спеціального права може бути розглянуто як право на керування транспортними засобами та правил полювання. При цьому вилучаються документи, які дають підстави реалізувати надане спеціальне право (право на керування, право полювання). В теорії адміністративного права та практиці застосування адміністративно-деліктного законодавства виникають питання стосовно вилучення посвідчення, яке надає таке право. (Свого часу – до скасування цього положення – це стосувалося такого заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні порушення як вилучення номерних знаків). На наш погляд, документ на спеціальне право – посвідчення, довідка тощо є матеріальним підтвердженням того факту, що конкретній особі (індивідуально) це спеціальне право надано. Надано в спеціальному, дозвільному, порядку, який характеризується певними особливостями: 1) особливий порядок його надання полягає у нормативному врегулюванні (Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 року № 487 “Про затвердження Порядку підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів”; постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 2009 року № 670 “Про затвердження Типової програми з навчання населення Правил дорожнього руху”; постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2010 року № 607 “Про затвердження порядку переобладнання транспортних засобів”; постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2010 року № 1166 “Про єдині вимоги до конструкції та технічного стану колісних транспортних засобів, що експлуатуються”, затвердженні типових програм з підготовки, практичних завдань та тестів тощо, створенні спеціальних організаційних структур для набуття цього права (складання певних іспитів) тощо; 2) наявність допуску до керування транспортними засобами відповідно до висновків спеціальної медичної комісії, який у подальшому має періодично підтверджуватися довідками про стан здоров’я; 3) У разі позбавлення спеціального права, по закінченні його термінів, передбачається перевірка знань на отримання цього права (правильніше – поновлення). Зазначене стягнення має ряд якостей, які, з одного боку, об’єднують його з іншими адміністративними стягненнями, передбаченими ст. 24 КУпАП, а з іншого – виокремлюють його з інших видів стягнень.

Перш за все позбавлення спеціального права – це санкція. Покарання – обов’язковий атрибут адміністративного стягнення. В позбавленні спеціального права вона виражена найбільш чітко. Застосування цієї санкції не є покаранням за невиконані раніше взяті зобов’язання, а накладення даного стягнення є карою (позбавленням прав) за вчинене правопорушення. Позбавлення спеціального права – це захід карального, репресивного характеру, який містить елемент зменшення суб’єктивних прав покараного.

У разі застосування цього стягнення йдеться про позбавлення спеціальних прав, що відрізняються від прав конституційних (ст. 21 Конституції Укра-

їни) [4], які громадяни мають від народження або які виникають у результаті придбання дієздатності. Особливість їх полягає в тому, що вони персоніфіковані, тобто видаються в дозвільному порядку. Надається це право з висуненням до особи, якій воно надається, певних установлених законом вимог (наприклад, досягнення певного віку, відповідного стану здоров'я, знання правил дорожнього руху, навичок керування). Крім того, для отримання права на керування транспортними засобами необхідно скласти кваліфікаційний іспит та отримати відповідне свідоцтво.

В цьому розумінні суб'єктивні права особи зменшуються не тільки стосовно осіб, які мають права на керування транспортними засобами, а головне – всіх інших громадян, які потенційно мають можливість отримати посвідчення водія (право на керування транспортним засобом). Таких осіб переважна більшість, і стосовно них особа, яка позбавлена права керування транспортними засобами, має пройти відповідний термін, під час якого вона має утримуватися від керування транспортними засобами. Більш того, цей термін, по-перше, починається з моменту вилучення посвідчення водія, а, по-друге, після проходження перевірки знань Правил дорожнього руху [5].

Разом з тим при визначенні санкції у вигляді позбавлення спеціального права слід враховувати, що суб'єктами адміністративного правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху можуть бути громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які беруть участь у дорожньому русі, здатні за віком та осудністю нести відповідальність за його скоєння. Слід також зазначити, що до осіб, які не мають права на керування транспортними засобами, належать: 1) особи, які не отримали посвідчення водія у порядку, встановленому Інструкцією про порядок приймання екзаменів, оформлення видачі (обміну) посвідчень водія, обліку та зберігання документів, які стосуються екзаменаційної роботи; 2) особи, позбавлені права керування транспортними засобами на підставі постанов про накладення адміністративного стягнення або ухвали суду; 3) особи, які мають посвідчення водія, проте керують транспортними засобами категорії або виду, права на керування якими у водія немає (бракує необхідного запису).

Втім, на нашу думку, слід підтримати позицію Б.О. Курінова стосовно того, що особа визнається такою, яка не має права на керування, також і в тому випадку, якщо особа мала раніше права водія, але потім була позбавлена їх на певний строк, який пройшов, і після цього не звернулася до відповідних органів з метою їх повернення [6, с.135].

Окремої уваги потребує дослідження питань адміністративної відповідальності іноземних громадян, осіб без громадянства у вигляді позбавлення спеціального права і автоматично у вилученні посвідчення водія. Відповідно до Віденської конвенції «Про дорожній рух», іноземні водії можуть бути позбавлені права користування на території держави перебування національним чи міжнародним посвідченням водія в разі порушення на їх території правил, відповідно до яких законодавством передбачено позбавлення права користуватися посвідченням водія (правом керування транспортними засобами). В цьому ви-

падку національні підрозділи, які позбавили водія правом користуватися посвідченням водія, мають право: 1) вилучити посвідчення водія та затримати його до закінчення терміну, на який вилучається посвідчення, або до моменту виїзду водія з даної території, залежно від того, який термін настає скоріше; 2) інформувати орган, який видав, чи від імені якого видано посвідчення водія, про позбавлення права користування цим посвідченням; 3) в разі, коли мова йде про міжнародне водійське посвідчення, зробити запис про те, що зазначене посвідчення водія перестало бути дійсним на даній території [7].

Через зазначений вид покарання найбільш яскраво проявляються суттєві позбавлення та обмеження.

Позбавлення права керування транспортними засобами пов'язане з суттєвими обмеженнями: для водія-професіонала – це заборона займатися протягом певного строку професійною діяльністю, а для водія-любителя – позбавлення можливості керувати власним транспортним засобом. Крім того, особа позбавляється права на керування транспортними засобами всіх категорій. Являючи собою стягнення, воно водночас виконує завдання щодо припинення протиправної діяльності, у ньому вдало поєднуються каральний і припинювальний моменти. Попереджувальне завдання полягає не тільки у виправленні та перевиховуванні правопорушника, а й у позбавленні його можливості знову скоювати аналогічні проступки.

Позбавлення права керування транспортними засобами не може застосовуватися до осіб, які користуються цими засобами у зв'язку з інвалідністю, окрім випадків керування ним у стані сп'яніння, а також випадків невиконання вимоги працівника міліції щодо зупинення транспортного засобу, залишення ними місця дорожньо-транспортної пригоди, учасниками якої вони є, ухилення від проходження огляду на стан сп'яніння [5].

Другою особливістю позбавлення спеціального права є виховний характер цієї санкції, на меті якої максимально ефективно впливати на свідомість, вольові якості правопорушника, спрямовувати його на виправлення. Превентивна роль цієї санкції полягає у попередженні можливих правопорушень з боку порушника, а, головне – з боку інших осіб. У цьому контексті варто згадати положення, висловлені Д.М. Бахрахом стосовно того, що існують заходи, які здійснюють виправно-виховний вплив (штраф, виправні роботи) та поряд з виправно-виховним впливом створюють неможливість скоєння нових правопорушень (конфіскація, позбавлення спеціального права). За допомогою стягнень другої групи здійснюється спеціальна превенція, тобто «створення умов, які унеможливають вчиняти винною особою нових правопорушень» [8, с. 60]. Наступною особливістю цього стягнення є те, що особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, може бути позбавлена тільки тих прав, які їй були надані індивідуальним адміністративним актом.

По-четверте, позбавлення спеціального права – це санкція основна. Як відомо зі статті 25 КУпАП, санкції поділяють на основні та додаткові. Оплатне вилучення та конфіскація предметів можуть застосовуватися і як основні, і як додаткові адміністративні стягнення; інші адміністративні стягнення, за-

значені в частині першій статті 24 КУпАП, можуть застосовуватися тільки як основні. За одне адміністративне правопорушення може бути накладено основне або основне і додаткове стягнення [5].

В цьому слід звернути увагу на пропозицію В.К. Колпакова та В.В. Доненка щодо необхідності закріпити положення про те, що позбавлення спеціального права повинно стати як основною мірою покарання, так і додатковою (наприклад, застосовуватися разом зі штрафом, оплатним вилученням), але для цього слід внести зміни в адміністративне законодавство. Наприклад, якщо позбавлення спеціального права розцінюється як додаткове стягнення, його строки можуть становити від трьох до дванадцяти місяців, а якщо як основний вид стягнення, – то від одного до трьох років. Звідси й виникає необхідність установлення чітких критеріїв диференціації такого виду відповідальності. Нині дещо ускладнилася діяльність щодо виконання постанов про накладення такого адміністративного стягнення, як позбавлення права керування транспортними засобами [6, с. 136].

П'ятою особливістю позбавлення спеціального права (керування транспортним засобом) є та обставина, що позбавлення спеціального права є триваючим стягненням. На відміну від разових, так званих одномоментних стягнень (попередження, штраф, конфіскація), позбавлення спеціального права розтягнуто в часі. Період відбуття триваючого покарання використовується з метою виховного впливу на правопорушника. До того ж позбавлення спеціального права постає як найдовший вид впливу на правопорушника. Так, відповідно до ст. 30 КУпАП, позбавлення наданого громадянину права керування транспортними засобами застосовується на строк до трьох років за грубе або повторне порушення користування цим правом або на строк до 10 років за систематичне порушення порядку користування цим правом.

Наступною особливістю позбавлення спеціального права є його альтернативний характер. Як правило, альтернативою позбавлення спеціального права постає штраф.

Висновок. Таким чином, позбавлення права на керування транспортними засобами потребує суттєвого вдосконалення та впорядкування. По-перше, слід переосмислити само суб'єктивне право на керування транспортними засобами, зловживання яким призводить до порушень правил дорожнього руху, дорожньо-транспортних пригод, до травматизму та людських жертв. По-друге, потенціал цього виду покарання використовується не повністю, особливо в частині його ефективності. По-третє, удосконалення цього виду адміністративного стягнення у сфері безпеки дорожнього руху має значний потенціал, до якого можна віднести встановлення мінімальних термінів його позбавлення, встановлення умовного позбавлення права на керування транспортним засобом, удосконалення чинного положення про можливість скорочення терміну позбавлення спеціального права (зокрема, статті 320 КУпАП “Підстави і порядок скорочення строку позбавлення спеціального права”). По-четверте, зміни мають відбуватися у форматі запропонованих моделей кодифікації адміністративно-деліктного законодавства (Кодексу України про адміністративні проступ-

ки), але не раніше набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків». У цілому слід зазначити, що формування адміністративно-правового статусу громадянина України в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху повинно відбуватися з урахуванням перспектив, які виникають у зв'язку з європейським вектором розвитку держави.

Бібліографічні посилання

1. Гуржій Т.О. Державна політика безпеки дорожнього руху: теоретико-правові та організаційні засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07. «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Т.О. Гуржій. – Дніпропетровськ, 2011. – 40 с.
2. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. В.Б. Авер'янова – К., 2002.
3. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Салманова Олена Юріївна. – Х., 2002.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=80731-10>.
6. Доненко В.В. Керування транспортом у стані сп'яніння: адміністративно-деліктні проблеми : монографія / В. В. Доненко, В. К. Колпаков. – Дніпропетровськ, 2003.
7. Convention on Road Signs and Signals, of 1968 (Vienna Convention). – Vienna : United Nations Economic Commission for Europe, 2008.
8. Бахрах Д.Н. Административная ответственность граждан в СССР / Бахрах Д.Н. – Свердловск, 1989.

Гаврилюк Р.Ю. Особенности лишения права на управление транспортными средствами как вида административного взыскания. Рассмотрены вопросы, связанные с лишением права на управление транспортными средствами в Украине, которые рассмотрены в рамках одного из видов административных санкций: лишение специального права, предоставляемого гражданину (права управления транспортными средствами, права охоты).

Ключевые слова: административно-деликтное законодательство, административные взыскания безопасность дорожного движения, специальное право на управление транспортными средствами.

Gavrylyuk R.Yu. Features of deprivation of the right to drive vehicles as a form of administrative punishment. The article deals with problems related to deprivation of the right to drive vehicles in Ukraine, which are discussed in the framework of one of the types of administrative sanctions, deprivation of a special right granted to the citizen (driving license, hunting rights). Features of the special right to drive vehicles have been determined. The author has analyzed in detail the provisions granting the right to drive vehicles. There is the analyses of conditions for granting the right to drive vehicles. The author has offered directions of improvement of the order of granting special rights to drive motor vehicles.

It has been noted that the formation of the administrative and legal status of citizen of Ukraine in the field of road safety should be done from the perspectives that arise in connection with the socio-political changes in the country and the European development vector.

Keywords: administrative and tort law, administrative penalties, road safety, the special right to drive vehicles.

Надійшла до редакції 24.06.2014

Д'яченко А. В.

(ГУМВС України в Донецькій області)

УДК 342.951 : 351.82

ЩОДО НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ВАЛЮТНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Висвітлено актуальні питання запобігання правопорушенням у сфері обігу валютних цінностей в Україні, проблематику підстав і форм відповідальності за подібні правопорушення в умовах сучасного правового регулювання валютних правовідносин суб'єктів господарювання. Також проаналізовано чинне законодавство України, що регулює режим здійснення валютних операцій.

Ключові слова: валютний контроль, валютні операції, валютні правопорушення, відповідальність.

Постановка проблеми. Досвід історичного розвитку провідних держав світу свідчить, що їх ізольоване існування від інших країн, відсутність вільних ринкових правовідносин із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності є не лише економічно не вигідним, а й таким, що створює перешкоди у розвитку не лише окремих суб'єктів господарювання, а й держави як політико-правового утворення.

З метою недопущення таких негативних наслідків Україна після набуття статусу суверенної держави обрала ринковий напрям розвитку своєї економіки, констатує це в Декларації про державний суверенітет України [1].

Однак слід зауважити, що будь-які наміри, що не мають нормативного підкріплення, не мають подальшого позитивного розвитку та не створюють фактичних передумов для розвитку суспільства та його окремих інституцій.

Як зазначають Д.О. Гетманцев та Н.Г. Шукліна, валютні відносини займають визначальне місце серед фінансових відносин, що існують у будь-якій державі. Тим більше зростає значення валютних відносин у державах з економікою, що розвивається. Адже вплив іноземної валюти може різко негативно вплинути на економічні процеси в державі із слабкою валютою. Саме для мінімізації негативного впливу іноземних валют (читати – економік) на економічну безпеку держави застосовується режим валютного регулювання [2, с. 300].

Слід погодитися, що успішний розвиток внутрішнього валютного ринку здійснюється, як правило, за активної регулюючої участі держави і ефективного контролю за валютними операціями з боку уповноважених органів. На практиці це реалізується через закони, що регламентують найбільш важливі сфери діяльності держави та наділяють її органи відповідними контрольними функціями, відповідно до яких можуть вживатися заходи обмежувального характеру для захисту економіки від кримінальних елементів, а також негативного впливу з боку іноземних держав [3, с. 229].

З огляду на наведене, 19.02.1993 Кабінетом Міністрів України було ух-

валено Декрет „Про систему валютного регулювання і валютного контролю” [4], що започаткував правила здійснення валютних операцій, визначив загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функції банків та інших фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, а також відповідальність за порушення валютного законодавства.

У подальшому норми, передбачені цим Декретом, отримали свій розвиток в інших актах законодавства України, що більш детально врегулювали питання підстав, форм та суб'єктів валютних правопорушень як такі, детальне врегулювання яких створить передумови для економічної безпеки як окремих громадян, так і суспільства й держави в цілому.

Неоднозначність та наукова невизначеність у питанні, що є предметом нашого вивчення, підтверджується навіть відсутністю єдиного підходу до визначення поняття „валютне правопорушення”. Так, Л.М. Кравченко наголошує на необхідності визначення валютного правопорушення як одного із видів адміністративного правопорушення (проступку), оскільки санкції, що застосовуються до суб'єктів валютного правопорушення, мають адміністративно-правову природу. Таким чином, валютне правопорушення (на її думку) – це протиправне, винне діяння (дія чи бездіяльність), яке вчинене учасником валютних правовідносин навмисно або з необережності і за яке валютним законодавством України встановлено адміністративну відповідальність [5, с. 17]. У свою чергу, Е.С. Дмитренко визначає валютне правопорушення як протиправне, винне діяння суб'єкта фінансового права, що призвело до порушення порядку здійснення валютних операцій, встановленого Декретом Кабінету Міністрів України „Про систему валютного регулювання”, і за яке передбачено адміністративну, кримінальну, дисциплінарну, цивільну та фінансово-правову відповідальність [6, с. 345].

Проте, на нашу думку, слід погодитися із думкою А.А. Гогіна, який розуміє валютні правопорушення як різновид фінансових, що визначаються не нормативно-правовим актом, де законодавець сформував склади протиправних діянь, а предметом правового регулювання [7, с. 14].

З огляду на наведене, вивчення теоретичних та практичних аспектів питання запобігання вчиненню валютних правопорушень в Україні, а також аналіз чинного законодавства України з цього питання задля його подальшого вдосконалення є виключно актуальним, таким, що має вирішальний вплив для поступового та цілеспрямованого розвитку держави, що має намір створити передумови для існування вільних ринкових відносин та недопущення порушень прав та законних інтересів резидентів та нерезидентів-учасників зовнішньоекономічних відносин.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питанням вивчення правової природи валютних правопорушень, підстав притягнення до відповідальності за їх вчинення та нормативного регулювання цих правовідносин було приділено увагу такими вченими: Ю.П. Битяк,

А.В. Гарбінська-Руденко, Д.О. Гетманцев, А.А. Гогіна, Е.С. Дмитренко, А.М. Жуков, А.Ю. Іоффе, Л.М. Кравченко, В.Л. Кротюк, М.П. Кучерявенко, В.В. Пасічник, А.О. Селіванов, Н.Г. Шукліна та ін.

Виклад основного матеріалу. Стаття 92 Конституції України [8] передбачає, що виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушення, та відповідальність за них.

З наведеного можна зробити два висновки:

1) існування інших видів відповідальності, що не передбачені Основним Законом – Конституцією, неможливе;

2) відповідальність за дисциплінарні вчинки, адміністративні правопорушення, діяння, що є злочинами, та засади цивільно-правової відповідальності не можуть бути визначені будь-якими, крім законів, актами [9].

Ураховуючи викладене, виникає декілька обґрунтованих запитань щодо змісту нормативно-правових актів, що передбачають підстави, форми та розміри відповідальності за валютні правопорушення.

По-перше, чи може Декрет Кабінету Міністрів України „Про систему валютного регулювання і валютного контролю” розцінюватися як нормативний акт, приписи якого (у частині встановлення відповідальності за валютні правопорушення) є конституційними (відповідають нормам Конституції України)? Дійсно, указаний Декрет містить у собі норми (зокрема, ст. 16), що встановлюють відповідальність за порушення валютного законодавства. Проте чи має такий Декрет силу закону України? Відповідь на вказане запитання досить однозначна та передбачена законами України „Про доповнення Конституції (Основного Закону) України статтею 97-1 та внесення змін і доповнень до статей 106, 114-5 і 120 Конституції України” [10] та „Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети в сфері законодавчого регулювання” [11], на підставі яких Кабінет Міністрів України тимчасово отримав право видавати декрети у сфері законодавчого регулювання з окремих питань. Опосередковано вказану позицію підтверджено й рішенням Європейського суду з прав людини від 14.10.2010 (Справа «Щокін проти України»), за змістом якого суд посилається на декрет Кабінету Міністрів як на акт, що має силу Закону України.

По-друге, чи можуть міститися норми щодо підстав, форм та розмірів відповідальності за валютні правопорушення в різних за сферою дії та юридичною силою нормативно-правових актах? Актуальність цього питання перш за все пов’язана із тим, що більшість таких норм міститься в постановках Правління Національного Банку, таких як „Про затвердження Положення про валютний контроль” № 49 від 08.02.2000 [12] та ін. Звісно, відповідальність у сфері валютних правовідносин передбачена й в інших документах (Закон України „Про зовнішньоекономічну діяльність” (ст. 37) [13], Кодекс про адміністративні правопорушення України (ст. 162) [14] тощо), проте така розкиданість норм по різних галузях законодавства та нормативних актах тягне за собою відсутність єдиного понятійного апарату, що також породжує

складності у правозастосовчій діяльності.

По-третє, чи є доцільним фактична відсутність кримінальної відповідальності за валютні правопорушення? Так, 15.11.2011 було внесено зміни, зокрема, до Кримінального кодексу України [15], а саме: декриміналізовано діяння, що були передбачені статтею 207 („Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті”) та 208 („Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків”) цього Кодексу. Натомість Кодекс про адміністративні правопорушення України було доповнено, зокрема, статтями 162-1 („Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті”) та 162-2 („Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків”).

На нашу думку, такі дії законодавця хоч і пов'язані із гуманізацією відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності та начебто сприяють наповненню державного бюджету, проте не створюють реальних можливостей впливу на тих суб'єктів господарювання, що вчинили відповідні правопорушення та для яких сплата штрафу не має наслідком значне погіршення їх фінансового стану, а отже не має функції індивідуальної превенції.

До відома: за ухилення від повернення в Україну у передбачені законом строки виручки в іноземній валюті від реалізації на експорт товарів (робіт, послуг) або інших матеріальних цінностей, отриманих від цієї виручки, Кримінальним кодексом України була передбачено відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років (найсуворіша санкція). При цьому стаття 162-1 Кодексу про адміністративні правопорушення України встановлює максимальну відповідальність за тотожні діяння у вигляді накладення штрафу від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З огляду на наведене, слід погодитися із думкою А.В. Гарбінської-Руденко, що вдосконалення правового регулювання валютного контролю в Україні вплине на ефективність подолання кризових явищ в українській економіці, реалізацію тактичних і стратегічних інтересів країни, а також забезпечення прав і свобод громадян [16, с. 3]. При цьому важливим є не розробка новітніх теоретичних концепцій у цій галузі, а планомірне, систематичне та цілеспрямоване удосконалення нормативної бази щодо здійснення валютних операцій, порядку здійснення валютного контролю та відповідальності за порушення валютного законодавства.

Викладене дає нам підстави зробити такі **висновки**:

1. Валютний контроль є одним із найдієвіших засобів забезпечення економічної безпеки держави.

2. Функція валютного регулювання перш за все пов'язана із необхідністю створення єдиних „правил гри” на ринку переміщення валютних цінностей, у т.ч. шляхом встановлення підстав та видів відповідальності за валютні правопорушення.

3. Аналіз окремих норм права з питань встановлення підстав та видів відповідальності за валютні правопорушення дозволяє дійти висновків, що їх розкиданість по різних галузях законодавства та нормативних актах тягне за

собою відсутність єдиного понятійного апарату, що також породжує складності у правозастосовчій діяльності.

4. Доцільність та обґрунтованість фактичного скасування кримінальної відповідальності за валютні правопорушення викликає деякі сумніви, оскільки на цей час не існує інших дієвих (таких, що стосуються не лише разових фінансових санкцій, а мають фактор „дії на майбутнє” та загальної превенції у цілому) механізмів як покарання, так і попередження таких правопорушень.

Бібліографічні посилання

1. Декларація про державний суверенітет України // ВВР України. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
2. *Гетманцев Д.О.* Банківське право України / Д.О. Гетманцев, Н.Г. Шукліна. – К., 2007.
3. Банківське право України : навч. посібник / кол. авт.: Жуков А. М., Іоффе А. Ю., Кротюк В. Л. та ін. / за заг. ред. А. О. Селіванова – К., 2000.
4. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93 // ВВР України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
5. *Кравченко Л.М.* Правові засади валютного регулювання і контролю в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – Ірпінь, 2003.
6. *Дмитренко Е.С.* Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України : монографія / Е.С. Дмитренко. – К., 2009.
7. *Гогин А.А.* Характеристика правонарушений в области валютного законодательства Российской Федерации // Финансовое право. – 2005. – № 3. – С. 13-19.
8. Конституція України // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
9. *Гусак М.* Види відповідальності юридичних осіб. Адміністративна відповідальність / М. Гусак, В. Боровик // Вісник вищого арбітражного суду України. – 1999. – № 4. – С.162.
10. Про доповнення Конституції (Основного Закону) України статтею 97-1 та внесення змін і доповнень до статей 106, 114-5 і 120 Конституції України : Закон України від 19.12.1992 № 2885-ХІІ // ВВР України. – 1993. – № 9.
11. Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети в сфері законодавчого регулювання : Закон України від 18.11.1992 № 2796-ХІІ // ВВР України. – 1993. – № 2. – Ст. 6.
12. Про затвердження Положення про валютний контроль : Постанова Правління Національного Банку України від 08.02.2000 № 49 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 14. – Ст. 573.
13. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-ХІІ // ВВР України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х // ВВР УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ // ВВР України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
16. *Гарбінська-Руденко А. В.* Правові засади здійснення валютного контролю в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / А. В. Гарбінська-Руденко. – Ірпінь, 2011.

Дьяченко А.В. О нормативном регулировании вопросов ответственности за совершение валютных правонарушений. Освещены актуальные вопросы предотвращения правонарушений в сфере оборота валютных ценностей в Украине, проблематики оснований и форм ответственности за подобные правонарушения в условиях современного правового регулирования валютных правоотношений субъектов хозяйствования. Также про-

анализировано действующее законодательство Украины, регулирующее режим осуществления валютных операций.

Ключевые слова: валютный контроль, валютные операции, валютные правонарушения, ответственность.

Dyachenko A. V. Regulatory side of responsibility for committing offenses currency.

The article deals with the prevention of offenses in the sphere of circulation of currency values in Ukraine, issues and forms the bases of liability for such offenses in the modern legal regulation of currency relations entities. The article also examines the current legislation of Ukraine regulating the mode of currency transactions.

Based on the experience of the leading countries of the world the author has justified that the currency legal relation take leading place among the financial relations of any developing state. Influence of foreign currency may adversely displayed on successful development of foreign exchange market of the country. To minimize this risk, the government carried out a currency control regime as one of the most effective means of ensuring economic security of the state.

On the basis of the provisions of the Constitution of Ukraine and the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the system of currency regulation and currency control" the author has established that the function of currency regulation, linked to the need to create common "rules of the game" in the market movements of currency values, including by establishing bases and types of responsibility for foreign exchange violations.

Based on the analysis of certain rules of law relating to the issue of establishing the bases and types of responsibility for foreign exchange violations, it is determined that the dispersion of the various branches of the legislation and regulations entails a lack of a common conceptual framework, which also creates difficulty in enforcement.

It has been substantiated that the appropriateness of actual decriminalizing currency offenses raises some doubts, because currently there is no other effective mechanisms as punishment and preduprezhdeniz such offenses.

Keywords: exchange controls, foreign exchange transactions, currency offenses responsibility.

Надійшла до редакції 25.06.2014

Калугін Є. П.

ад'юнкТ

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95 : 351.811.12

**БЕЗПЕКА ДОРОЖНЬОГО РУХУ: ОХОРОНА ЧИ ЗАХИСТ.
ДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ**

Розглянуто питання становлення наукових поглядів щодо співвідношення понять «охорона» та «захист» безпеки дорожнього руху в Україні. Визначено напрями наукового пошуку сучасного розуміння забезпечення безпеки дорожнього руху.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, охорона, захист.

Постановка проблеми. Прискорення комунікаційних процесів у сучасному світі, що зумовлено якісно новим рівнем технократизації сучасної цивілізації, поряд з низкою безперечних здобутків та зручностей, тягнуть за со-

бою й ряд шкідливих для людства загроз – соціальних, фізичних, психологічних. Перебуваючи у діалектичному взаємозв'язку, ці здобутки людського прогресу та відповідні загрози ставлять особу перед вибором – користуватися чи не користуватися тим чи іншим благом. Аналіз сучасності свідчить, що для сьогодення цей вибір не на користь людини, адже збільшення обсягів виробництва, яке викликає поглинання природних джерел енергії, механізація праці та побуту опосередковує підвищення ризику для життя й здоров'я людей, котрі користуються штучними джерелами небезпеки: явищами, процесами, механізмами.

Розвиток сучасного суспільства тісно пов'язаний зі збільшенням обсягу життєво важливих для людства потреб, задоволення яких є неможливим без використання транспорту. Саме його корисні властивості, пов'язані із здатністю прискорити переміщення людей та матеріальних цінностей, вимагає створення безпечних умов для їхнього життя та здоров'я, збереження переміщеного майна, зниження забруднення навколишнього середовища, реалізації суспільних комунікаційних потреб тощо. При цьому дослідники свідчать, що участь у дорожньому русі є діяльністю в умовах постійного ризику, який залежить від ступеня реалізації інтересу до мінімізації часу для пересування¹. Треба погодитися з тим, що присутність людей у сфері дорожнього руху підкреслює важливість створення стану безпеки та є вагомим соціально-економічним фактором встановлення правових заборон у цій сфері².

Зважаючи на це, до першочергових завдань варто віднести і поглиблення знань щодо сутності безпеки дорожнього руху як об'єкта адміністративно-правового захисту та встановлення місця безпеки дорожнього руху в системі відносин громадського порядку та громадської безпеки.

Метою статті є: а) порівняти ознаки громадського порядку, громадської безпеки та безпеки дорожнього руху і встановити співвідношення останньої категорії з двома попередніми; б) проаналізувати сучасні підходи до сутності адміністративно-правового захисту в цілому та адміністративно-правового захисту безпеки дорожнього руху зокрема; в) використовуючи системно-структурний, логіко-семантичний та порівняльні методи виробити власні поняття “безпека дорожнього руху, як складової громадської безпеки та об'єкта адміністративно-правового захисту”, “адміністративно-правовий захист”, “адміністративно-правовий захист у сфері безпеки дорожнього руху”.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчення теоретичного доробку авторів, які досліджували проблеми безпеки дорожнього руху, зокрема, С.В. Бабанін, І.В. Бригадир, В.В. Бондар, Б.Ю. Бурбело, М.Ю. Веселов, А.В. Гаркуша, Г.В. Галімшина, Т.М. Гапотченко, С.В. Гізімчук, Г.К. Голубєва, А.В. Гуржій, Т.О. Гуржій,

¹ *Новіков В.В.* Адміністративно-правові основи профілактики порушень правил дорожнього руху : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Новіков В.В. – К., 1997. – С. 11.

² *Гізімчук С.В.* Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм та стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гізімчук С.В. – Х., 1999. – С. 7.

С.М. Гусаров, В.С. Гуславський, Д.С. Денисюк, Є.В. Довженко, О.В. Домашенко, М.М. Долгополова, В.В. Доненко, В.В. Донський, В.В. Єгупенко, В.В. Ємельяненко, В.А. Звіряка, Ю.Ф. Іванов, М.П. Климчик, С.А. Комісаров, В.М. Лозовий, П.П. Луцюк, П.С. Луцюк, Я.В. Матвійчук, М.А. Микитюк, Р.І. Михайлов, В.А. Мисливий, О.Л. Міленін, О.М. Мойсюк, В.Ф. Муцко, В.В. Новиков, Ю.В. Пирожкова, А.М. Подоляка, В.Й. Развадовський, А.Є. Рубан, О.Ю. Салманова, А.О. Собакаръ, М.М. Стоцька, О.В. Філіпенко, Я.І. Хом'як, Є.В. Циба, І.І. Швидкий, В.М. Шудріков, свідчить про наявність наукової дискусії з приводу її місця у системі відносин громадського порядку і громадської безпеки. На наш погляд, виявлення місця безпеки дорожнього руху серед складових громадської безпеки дозволить вирішити питання про можливість використання одних заходів її забезпечення до інших, виділити організаційні, правові та технічні способи її забезпечення, з'ясувати спільні проблеми у нормативно-правовій регламентації діяльності відповідних структур, які займаються правоохоронною діяльністю у цій сфері, встановити адміністративно-деліктні проблеми, які існують у сфері, що розглядається.

Ми вважаємо, що насамперед необхідно встановити співвідношення більш загальних категорій. Так, при порівнянні змісту понять “громадського порядку” та “громадської безпеки” необхідно враховувати, що ці категорії перебувають у тісному діалектичному зв'язку, а заходи щодо їх охорони і забезпечення досить часто доповнюють один одного. Більше того, деякі автори вважають, що забезпечення особистої і громадської безпеки є метою громадського порядку, справедливо констатуючи при цьому самостійність цих взаємозалежних, взаємопроникних та взаємозумовлених понять. Саме така близькість цих понять потребує формулювання критеріїв їх розмежування. На наш погляд, вони відрізняються за такими характеристиками.

По-перше, за змістом норм, що регулюють вказані відносини. Так, громадський порядок регулюється як нормами права, так і іншими соціальними нормами. Натомість, громадська безпека – нормами права та технічними нормами і правилами.

По-друге, суспільні відносини, що складають зміст громадського порядку, обмежуються відповідним простором та умовами – переважно, громадськими місцями та формами спільного їх використання людьми. У свою чергу, відносини громадської безпеки не залежать від просторових обмежень, оскільки небезпека для фізичних та юридичних осіб може існувати й поза місцями спілкування людей або взагалі без їх участі (наприклад, при стихійному лихові, техногенній аварії тощо).

По-третє, сферою виникнення та розвитку. Громадський порядок має досить широкий спектр суспільних відносин, що потребують врегулювання: фактично це усі відносини між людьми, які виникають з приводу реалізації ними прав та інтересів. Сфера виникнення відносин громадської безпеки опосередковується існуванням штучних або природних джерел підвищеної небезпеки, а у зв'язку з цим і поведінкою людей.

По-четверте, більшість відносин громадської безпеки охороняється су-

ворими правовими санкціями.

По-п'яте, правила, що регламентують відносини громадської безпеки, регулюють у більшості випадків поведінку конкретних осіб, певні операції з визначеними предметами та об'єктами.

Незважаючи на розуміння більшістю авторів різниці між поняттями, що розглядаються, єдиного погляду щодо місця в їх структурі безпеки дорожнього руху поки що не вироблено. В основному, можна виділити такі підходи до вирішення цього питання. Перший, пов'язаний із включенням відносин громадської безпеки до громадського порядку, другий – до громадської безпеки, а третій стосується розширення змісту цієї категорії шляхом поєднання як ознак громадської безпеки, так і окремих складових громадського порядку.

Виклад основного матеріалу. Таким чином, більшість авторів відстоює позицію, згідно з якою безпеку дорожнього руху доцільно вважати складовою громадської безпеки. На наш погляд, на її користь свідчить також і ознаки останньої, які нами були встановлені під час вивчення підходів до розв'язання проблеми співвідношення категорій “громадський порядок”, “громадська безпека”, “безпека дорожнього руху”. Зокрема це:

1) відносини, щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, чітко врегульовані правовими нормам і технічними правилами, які мають високий рівень формалізації;

2) транспорт, який виступає джерелом небезпеки у сфері дорожнього руху, є джерелом підвищеної небезпеки, запобігання шкідливому впливу якого є одним із завдань забезпечення громадської безпеки;

3) забезпечення безпеки дорожнього руху підтримується можливістю застосування суворих кримінальних та адміністративних санкцій;

4) для забезпечення безпеки дорожнього руху спеціально створені державні структури з належними контрольно-наглядовими повноваженнями;

5) для безпеки дорожнього руху є характерною можливістю нейтралізувати негативний вплив системи “людина – техніка” шляхом регламентації дій і контролю за поведінкою конкретних осіб – учасників дорожнього руху, власників транспортних засобів тощо.

Отже, визначені нами ознаки безпеки дорожнього руху свідчать про їх співпадання з ознаками громадської безпеки.

У зв'язку з цим ми вважаємо, що безпека дорожнього руху, як складова громадської безпеки, включає в себе такі відносини, які запобігають або усувають шкідливі для життя та здоров'я людини, власності наслідки, що можуть бути заподіяні використанням транспорту.

Важливість розробки та вжиття комплексних заходів для поліпшення ситуації у сфері безпеки дорожнього руху, в тому числі й їх адміністративно-деліктного компонента, вимагає дослідження механізмів регулювання та захисту вказаної групи суспільних відносин.

Ми погоджуємося з позицією І.К. Шахриманьяна, який зазначає, що основою механізму правового регулювання транспортної системи є відповідні юридичні норми, специфічне завдання яких полягає у такому: 1) визначити

загальне коло осіб, на яких вони розповсюджуються; 2) визначити зміст суспільних відносин (зміст поведінки суб'єктів), а також обставини правовідносин; 3) визначити обставини, за яких ці особи мають керуватися даним правилом поведінки; 4) розкрити саме правило поведінки [1, с. 12]. Дослідник відносин у галузі дорожнього руху В.Й. Развадовський вказує, що основними їх різновидами є “цивільні правовідносини у транспортній сфері” та “адміністративні правовідносини у транспортній сфері” [2, с. 62–63]. Отже, ці відносини є полігалузевими й потребують всебічного правового захисту. Можна підтримати думку В.В. Грошевого та А.З. Дерех про виділення трьох груп норм права, які регулюють управління дорожнім рухом: правові норми організації дорожнього руху, правові норми регламентації поведінки учасників дорожнього руху, правові норми відповідальності за конкретне правопорушення [3, с. 25–26].

Враховуючи наведене міркування, доречно зазначити, що захист вказаних груп суспільних відносин здійснюється за допомогою норм різних галузей права: цивільного, кримінального, адміністративного тощо. В той же час ми вважаємо, що універсальність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у цій сфері дозволяє адміністративному праву забезпечувати захист не лише внутрішньо- та зовнішньоорганізаційних відносин, а й інших, пов'язаних з власністю, попередженням злочинів, а в найближчому майбутньому і найважливіших соціальних цінностей – життя та здоров'я людини.

Розгляд питання про адміністративно-правовий захист безпеки дорожнього руху доцільно розпочати з аналізу підходів до розуміння сутності цього інституту в теорії адміністративного права. На нашу думку, такий аналіз дозволить сформулювати відповідний категоріальний апарат, що стосується цієї проблеми, розкрити зміст такого захисту в сучасних умовах та визначити в його структурі місце адміністративно-деліктних засобів.

Вивчення наукових публікацій, присвячених проблемам адміністративно-правового захисту, свідчить про неоднозначне розуміння змісту цього поняття вченими-адміністративістами. Насамперед це стосується формулювання його дефініції, розмежування з поняттям “охорона”, структурою адміністративно-правового захисту тощо. При цьому з'ясування співвідношення цих категорій у сучасному правознавстві базуються на таких основних підходах: 1) охорона є більш широким поняттям, яка включає правовий захист; 2) охорона та правовий захист означають різні поняття; 3) охорона та правовий захист хоча і є різними категоріями, проте можливість застосування заходів захисту та її реалізація має й превентивну (а отже і охоронну) функцію; 4) заходи правового захисту та відповідальності є структурними елементами охоронної системи [4, с. 24–35].

Треба зазначити, що більш детально дослідження правового захисту і охорони здійснювалося у контексті забезпечення прав і свобод людини в цілому та в окремих сферах суспільного життя. Так, С.С. Алексєєв під захистом розуміє державно-примусову діяльність, спрямовану на здійснення “відновлювальних” завдань – на відновлення порушеного права, забезпечення

виконання юридичного обов'язку. На думку І.Л. Бородіна, адміністративно-правовий захист прав і свобод людини і громадянина є правоохоронною діяльністю щодо їх забезпечення у сфері державного управління, здійснювану державними органами на основі державно-владних повноважень за допомогою методів, встановлених адміністративно-правовими нормами.

О.В. Негодченко вказує, що адміністративно-правовий захист прав людини складається з примусово-правової (в т.ч. матеріально-правової і процесуальної) діяльності органів державної влади, зокрема правоохоронних органів, громадських організацій і посадових осіб, а також громадян і осіб без громадянства, яка здійснюється законними засобами з метою підтвердження або відновлення оскарженого чи порушеного права людини. А під адміністративно-правовою охороною прав і свобод людини цей вчений розуміє "...спосіб регулювання суспільних відносин у сфері державного управління, спрямований на попередження порушень прав і свобод людини та усунення перешкод для їх реалізації" [7].

Свій погляд на адміністративно-правовий захист обґрунтовує і Є.В. Курінний. Він розглядає адміністративно-правовий захист у взаємозв'язку із владно-управлінською діяльністю, розуміючи під ним комплексну форму владної діяльності законодавчо визначеного кола державних або інших владних суб'єктів, спрямовану на реалізацію суспільних потреб та інтересів, закріплених у відповідних адміністративно-правових нормах, у зв'язку зі скоєнням адміністративного делікту чи порушенням нормативно визначеного права [8].

На думку В.К. Колпакова, в адміністративно-деліктній сфері щодо прав громадян доречно розрізняти поняття "охорона" і "захист". При цьому під охороною цей науковець розуміє превентивну діяльність державних і недержавних формувань щодо недопущення проступків проти прав громадян, усунення причин і умов, що сприяють адміністративно-деліктним посяганням. А захист – це примусовий порядок виконання суб'єктом, що посягнув на права громадян, передбачених законодавством заходів щодо встановлення порушених прав і свобод [9]. З останнім твердженням можна погодитися з певним застереженням, оскільки захист повинен стосуватися діяльності не лише порушника прав, а й відповідних органів влади, які забезпечують цей примусовий порядок.

Свою позицію щодо розмежування вказаних правових понять висловлює і цивіліст Г.П. Ареф'єв. На його думку, в процесі охорони та захисту прав виникають різні правовідносини: 1) охоронні правовідносини виникають та здійснюються, в основному, до правопорушення, хоча не виключається їх виникнення й у процесі захисту прав, але ці охоронні відносини не входять складовою частиною у відносини, що виникають з приводу захисту прав, а існують поряд з ними (наприклад, під час захисту прав охороняється законність здійснення правозастосовчого процесу); відносини ж захисту прав виникають лише після правопорушень, вчинення яких є завершенням охорони і підставою реалізації права на захист; 2) охороняються, як правило, досить

невизначені права невизначеного кола суб'єктів права, визначеного межами норми, що закріплює охоронні відносини; захист же завжди індивідуалізований. Крім того, вказує він, охорона та захист відрізняються сутністю, змістом, структурою та формою здійснення [10].

Аналіз вказаних підходів до розуміння сутності адміністративно-правового захисту дозволяє виділити його ознаки:

- 1) це різновид владно-управлінської правоохоронної діяльності спеціально-уповноважених органів;
- 2) ця діяльність є підзаконною і регулюється охоронними нормами адміністративного права;
- 3) метою адміністративно-правового захисту є відновлення порушеного суспільного порядку та притягнення порушників до юридичної відповідальності;
- 4) наявність специфічних засобів забезпечення адміністративно-правової охорони, підставою для застосування яких є вчинення делікту або порушення нормативно закріпленого права певної особи.

Стосовно адміністративно-правового захисту безпеки дорожнього руху, то при формулюванні цієї категорії, на нашу думку, необхідно враховувати такі положення:

- 1) сферу суспільних відносин, що потребують захисту;
- 2) систему суб'єктів, що забезпечують безпеку дорожнього руху;
- 3) особливості нормативно-правового регулювання діяльності у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху;
- 4) наявність специфічних засобів забезпечення безпеки дорожнього руху;
- 5) мету захисту.

Зважаючи на особливу сферу суспільних відносин, що потребують забезпечення – відносини у галузі дорожнього руху – поняття адміністративно-правового захисту можна сформулювати так – як *врегульовану нормами адміністративного права правоохоронну діяльність спеціально-уповноважених суб'єктів, спрямовану на створення умов для реалізації громадських та індивідуальних потреб у безпечному переміщенні за допомогою адміністративно-деліктних засобів.*

У той же час в науковій літературі стосовно забезпечення безпеки дорожнього руху використовується і термін “адміністративно-правова охорона”. Зокрема, О.Ю. Салманова вважає, що сутність і цільова спрямованість адміністративно-правової охорони складається з вирішення двох взаємопов'язаних завдань: упорядкування і розвитку суспільних відносин у відповідних сферах і галузях (до яких входить і транспорт); їх захист від небажаного впливу різноманітних факторів, негативних проявів. Зазначені завдання вирішуються в процесі правоустановчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності [11]. На її думку, адміністративно-правова охорона комплексу тих чи інших відносин охоплює не тільки застосування заходів впливу за вчинення протиправних діянь, але стосується і правомірної поведінки в інтересах її впорядкування, узгодження дій людей, їх колективів між собою і зовнішніми умовами, а також створення відповідних сприятливих умов для

функціонування тих чи інших об'єктів, усунення факторів, що тягнуть за собою негативні наслідки. При цьому заходи адміністративної відповідальності вона також включає до змісту цієї категорії.

В контексті нашого дослідження ситуація, при якій адміністративно-правова охорона ототожнюється з адміністративно-правовим захистом, може призвести до необґрунтованого розширення об'єкта дослідження.

У зв'язку з цим ми вважаємо за доречне провести розмежування цих категорій стосовно забезпечення безпеки дорожнього руху. Так, сучасні тлумачні словники категорію «захист» розуміють у декількох значеннях: “1) це – дія на значення захищати, захистити, захищатися, захиститися; 2) заступництво, охорона, підтримка [12]. У свою чергу, слова “захищати”, “захистити” розуміють у контексті “1) обороняти, охороняти кого-, що-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних і таке інше дій; 2) пильно стежити за недоторканністю чого-небудь і багато робити для цього.” [12]. Натомість, термін “охорона” подається через дієслово “охороняти” – оберігати від небезпеки кого-, що-небудь, забезпечувати безпеку від загрози нападу, замаху і таке інше; оберігати від руйнування, знищення, завдання шкоди і т. ін. [12].

На перший погляд ці два терміни є досить подібними один до одного, або ж навіть описуються однаковими словами “охороняти”, “забезпечувати”. Але при наближеному розгляді ці поняття, на нашу думку, відрізняються як інтенсивністю заходів, які характеризують їх сутність, так і призначенням. Зокрема, ми вважаємо, що охорона є більш пасивним різновидом діяльності, її основне завдання не допустити порушення тієї чи іншої суспільної цінності. При цьому заходи охорони вживаються до вчинення певного правопорушення. Натомість “захист” є більш активною формою правоохоронної діяльності. Він своїм завданням має припинити порушення відповідних правил, відновити порушені права, знизити небезпеку від наслідків порушення правових приписів. Таким чином, охорона безпеки дорожнього руху охоплює заходи профілактики щодо порушення правил у цій сфері, а її захист – правові заходи після вчинення порушення.

У той же час варто вказати, що встановлення можливості застосування заходів захисту, закріплення форм та методів їх реалізації та запровадження відповідного правового механізму певним чином стримує бажаючих порушити приписи норм права у тій чи іншій сфері суспільного життя, а з іншого – застосування заходів захисту до правопорушника виконує поряд з головною функцією захисту і допоміжну – впливає на свідомість порушника та оточуючих, тобто містить елементи превенції, що охоплюються правоохороною в цілому. Найбільш яскраво ця єдність проявляється у попереджувальній та виховній функціях адміністративних стягнень, їх посиленні у випадку повторного порушення правил безпеки дорожнього руху, впливі на посадових осіб, уповноважених створювати умови для безпеки дорожнього руху.

Отже, охорона і захист безпеки дорожнього руху виступають самостійними, але взаємопов'язаними елементами механізму її забезпечення і характеризуються спеціальними цілями та завданнями, які реалізуються за допо-

могою примусових адміністративно-правових заходів – попереджувальних (охорона) та адміністративно-деліктних (захист).

У зв'язку з цим ми не можемо погодитися з позицією авторів одного з проектів Кодексу України про адміністративні проступки, котрі адміністративну відповідальність пропонують розуміти як "...засіб охорони та захисту суспільних відносин, що використовується державою як адміністративний примус і полягає в застосуванні до суб'єкта адміністративного проступку адміністративних стягнень та заходів впливу, встановлених цим Кодексом". На нашу думку, в цьому понятті доречно виключити слова "охорони" та "адміністративний примус", що буде точніше відповідати змісту та характеру адміністративної відповідальності.

Висновки. Підсумовуючи викладене, безпеку дорожнього руху як об'єкт адміністративно-правового захисту пропонуємо розуміти як забезпечений за допомогою адміністративно-деліктних засобів стан суспільних відносин, що характеризується наявністю безпечних умов для реалізації громадських та індивідуальних потреб у переміщенні.

Бібліографічні посилання

1. Шарихманьян И.К. Безопасность дорожного движения / Шарихманьян И.К. – М., 1979.
2. Развадовський В.Й. Адміністративно-правове регулювання правовідносин у транспортній сфері України : монографія / Развадовський В.Й. – Х., 2004.
3. Грошевий В.В. Удосконалення державного управління у сфері дорожнього руху та його безпеки / Грошевий В.В., Дерех А.З. // Науково-технічний вісник "Безпека дорожнього руху України". – 1999. – № 3(4). – С. 25–26.
4. Антонюк О.І. Співвідношення категорій "правовий захист" і "правова охорона" // Вісник Луганської акад. внутр. справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – 2003. – № 2. – С. 24–35.
5. Алексеев С.С. Философия права / Алексеев С.С. – М., 1999.
6. Бородін І.Л. Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина : монографія / Бородін І.Л. – Херсон, 2003.
7. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Негодченко Олександр Володимирович. – Х., 2003. – С.173–180.
8. Курінний Є.В. Предмет і об'єкт адміністративного права України : монографія. – Дніпропетровськ, 2004.
9. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. – К., 2004.
10. Арефьев Г.П. Некоторые вопросы понятия охраны субъективных прав // Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство : межвуз. тематич. сб. – Ярославль, 1981.
11. Салманова О.Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук / Салманова О.Ю. – Х., 2002.
12. Великий тлумачний словник / уклад. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2002.
13. Кодекс України про адміністративні проступки: Проект, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України, реєстраційний № 5558 від 26 травня 2004 р. // www.rada.kiev.ua.–2005.15.08

Калугин Е. П. Безопасность дорожного движения: охрана или защита. Вопросы соотношения. Рассмотрены вопросы развития научных взглядов по проблемам соотношения понятий «охрана» и «защита» в сфере обеспечения безопасности дорожного дви-

ження в Україні. Предложені напрямлення наукового пошуку сучасного розуміння безпеки дорожнього руху.

Ключевые слова: *безпека дорожнього руху, охорона, захист.*

Kalugin Ye. P. Road safety: security or protection. Issues of correlations. The article deals with problems of development of scientific views on the issues of correlation of concepts of "security" and "protection" in the field of road safety in Ukraine.

The author has formulated criteria of their distinction, has given their characteristics, and determined their main features. There is the analysis of current approaches to the nature of the administrative and legal protection in general. With modern approaches to understanding the nature of administrative legal protection he has identified its characteristics. Regarding special sphere of social relations that require insurance - relations in the field of traffic – he has formulated his own concept of administrative legal protection. It has been noted that the securing traffic safety covers measures of prevention of violation of rules in this area, and its protection – legal action after the commitment of the offense. The author has determined directions of scientific research of the modern understanding of road safety.

Keywords: *road safety, security, protection.*

Надійшла до редакції 31.05.2014

Колесников М. О.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 342.95

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ З ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО

Висвітлено досвід надання адміністративних послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно у Болгарії, Білорусії, Росії, Польщі, Чехії, Швейцарії, Італії, Іспанії, Німеччині, Франції, США, Австралії тощо.

Ключові слова: *послуга, адміністративна послуга, нерухоме майно, реєстр, адміністративні послуги з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.*

Постановка проблеми. Якісно новий правовий режим регулювання відносин між владними суб'єктами та громадянами – режим партнерських відносин, є визначальною ознакою демократичної країни, що зумовило потребу у комплексному реформуванні управлінських процесів у державі, інститутів українського адміністративного права. Тому використання зарубіжного досвіду у галузі надання адміністративних послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та впровадження його в законодавство України є, безумовно, актуальним на сьогоднішній час.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Нині, завдяки науковим працям В.Б. Авер'янова, К.К. Афанасьєва,

Ю.П. Битяка, І.В. Дроздової, В.М. Гаращука, І.П. Голосніченка, Є.О. Легези, С.В. Ківалова, І.Б. Коліушка, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, Г.М. Писаренка, Я.О. Пономарьова, В.П. Тимощука та інших науковців, досліджено ряд особливостей діяльності органів публічної влади з надання адміністративних послуг населенню. Зокрема, В. П. Тимощук, у посібнику «Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України» в главі третій детально розглянув адміністративну процедуру у зарубіжних країнах [1]. Але у наукових дослідженнях питання вивчення зарубіжного досвіду щодо надання адміністративних послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно майже не вивчалися.

Метою даної статті є висвітлення зарубіжного досвіду правового регулювання адміністративних послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та його впровадження в Україні.

Для досягнення вищевказаної мети нами поставлені такі **завдання**: проаналізувати світовий досвід забезпечення якості надання адміністративних послуг з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно; визначити шляхи імплементації іноземного досвіду в діяльність України.

Виклад основного матеріалу. Об'єктами дослідження обрано 7 країн світу: Болгарія, Білорусь, Росія, Польща, Чехія, Швейцарія, Італія, Іспанія, Німеччина, Франція, США, Австралія, в яких протягом останнього десятиріччя проводилися демократичні реформи. При цьому одним із основних напрямів свого демократичного розвитку зазначені країни обрали саме підвищення якості надання послуг та зміцнення довіри до влади з боку населення, громадськості та приватного сектора.

У Болгарії реєстрацію актів з речових прав на нерухоме майно здійснює нотаріус. Право власності на майно при цьому виникає з моменту внесення відповідного запису до державного реєстру. Так, нотаріус зобов'язаний здійснити реєстрацію незалежно від наявності заяви від заінтересованої особи. Нотаріус реєструє акти, на підставі яких виникають майнові правовідносини щодо об'єкта нерухомості. Запис про такі акти робиться у реєстрових книгах, які є підшивкою актів, що визначають правовий режим нерухомого майна. Відомості про здійснений запис мають відкритий характер і можуть надаватися заінтересованим особам як усно, так і письмово у формі відповідних довідок [2].

За реєстраційним законодавством Республіки Білорусь, спеціально уповноваженим органом управління в галузі державної реєстрації нерухомого майна, прав на нього і операцій з ним є Комітет із земельних ресурсів, геодезії і картографії при Раді Міністрів Республіки Білорусь, а Науково-виробниче державне республіканське унітарне підприємство «Національне кадастрове агентство» даного Комітету є республіканською організацією з ведення державної реєстрації нерухомого майна, прав на нього та правочинів з ним [3].

У російській системі реєстрації інформація також має відкритий характер, проте вона не може бути надана в усній формі. Федеральний Закон «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с

ним» встановлює тільки письмову форму надання інформації у вигляді виписки з реєстру [4]. Слід було б врахувати досвід надання інформації за зверненням особи, оскільки отримання такої інформації виконувало б функцію превентивного захисту свого майнового права.

Побудовану систему реєстрації прав на нерухоме майно в Російській Федерації необхідно доповнити не тільки реєстрацією виникнення, припинення, обтяження чи обмеження речових прав, але й деяких видів правочинів стосовно об'єктів нерухомості [5, с. 298].

У Республіці Польща реєстраційні провадження у справах реєстрації прав на нерухоме майно віднесено до компетенції місцевих судів. Покладання обов'язку провадити реєстраційні справи судами є запозиченням німецького досвіду. У Польщі також діє принцип: без реєстрації немає права. Більше того, ухилення або невчасне виконання обов'язку правонабувачем звернутися до суду з реєстрацією набутого речового права передбачає, за польським законодавством про проступки (пол. *wykroczenie*), відповідальність у вигляді штрафу [6, с. 104]. Провадження у справах про притягнення осіб до відповідальності за цей вид протиправної поведінки здійснюється судами, вони ж виносять у цих справах рішення, застосовуючи до порушника накладення стягнення. Звертає на себе увагу цікаве правило в польському реєстраційному законодавстві: після укладення нотаріально засвідченого правочину, особливості якого полягають у тому, що нотаріус засвідчує не правочин, а підписи, які ставлять на ньому особи, він зобов'язаний у семиденний строк з дня здійснення акту, що стосується нерухомості, відправити виписку з реєстрової нотаріальної книги до суду за місцем знаходження нерухомого майна для внесення судовим реєстратором запису в поземельну книгу [6, с. 105].

У Чехії реєстрація нерухомості та пов'язаних з нею речових прав здійснюється місцевими органами кадастру, які входять до Чеського управління геодезії та картографії. Загальне правило виникнення речового права на нерухоме майно також присутнє у чеському реєстраційному та цивільному законодавстві. Реєстрація речових прав на нерухомість здійснюється в кількох формах: шляхом внесення запису в реєстрову книгу або відмітки чи примітки, для кожної з яких законом передбачено спеціальний порядок здійснення. При цьому право власності та інші речові права на нерухоме майно реєструються тільки у формі внесення запису, накладення обмеження чи обтяження на речове право, а також їх зняття вноситься до реєстрової книги як примітка.

Згідно з чеським законодавством, рішення реєстраційного органу про відмову здійснити державну реєстрацію речових прав можна оскаржити до вищестоящего органу – Чеського управління ведення кадастру. Таке право передбачене і українським реєстраційним законодавством, на відміну від російського, згідно з яким оскарження реєстраційних дій чи бездіяльності органів юстиції (відповідно до російського законодавства реєстрацію нерухомого майна та правочинів з ним покладено на органи юстиції) здійснюється виключно в судовому порядку.

Звернемо увагу на встановлення у Чехії відповідальності за правопору-

шення в галузі ведення кадастру. Законодавець передбачив відповідальність виключно у вигляді штрафів за порушення строків внесення інформації до кадастрових записів, неповідомлення заявнику інформації на запит щодо реєстрових записів на майно, за надання недостовірної інформації, яка стосується нерухомості.

Головним джерелом інформації про будь-яку нерухомість у Чехії є кадастр (*Katastr nemovitosti*) – комп'ютерна система, де зареєстровані всі земельні ділянки, будинки, квартири, нежилі приміщення (у тому числі й недобудовані), їхні геометричні розміри, площа й місцезнаходження. У кадастрі зазначено права власності й інші майнові права, зафіксовано особисті дані власників і співвласників. В управлінні кадастром будь-яка особа може одержати виписку з інформацією про об'єкт нерухомості, що її цікавить, сплативши при цьому гербовий збір — 100 чеських крон [7].

У Швейцарії записом у реєстрі нерухомості презюмується дійсність правочину та служить (як і в Україні) вагомим доказом правового становища нерухомого об'єкта. Такий запис презюмує наявність у особи прав та добросовісність цієї особи щодо набуття цих прав. Більше того, у випадку включення запису в реєстр може бути захищено права і недобросовісного набувача. У реєстраційному законодавстві Швейцарії закріплено принцип публічної відкритості реєстру нерухомості. Проте на практиці отримати доступ до цієї інформації можна лише обґрунтувавши свій інтерес. Проста цікавість не вважається «виправданою цікавістю».

В Італії поземельну книгу веде спеціально уповноважена особа — хранитель поземельної книги. Хранитель веде декілька книг для реєстрації окремих дій, наприклад книгу запису судових рішень, на підставі яких виникає речове право на нерухоме майно. Обов'язковій реєстрації в поземельній книзі підлягають договори про передачу прав власності на нерухоме майно, договори оренди нерухомого майна на строк більш як десять років та деякі інші договори, які набувають чинності стосовно третіх осіб після здійснення певного запису. Інформація, що міститься в поземельній книзі, є доступною для будь-якої особи. За запитом заявника хранитель поземельної книги зобов'язаний надати йому копію запису в поземельну книгу. Крім цього, сама поземельна книга може бути надана будь-якій заінтересованій особі.

Будь-яка нерухомість в Італії має бути зареєстрована в Консерваторії обліку нерухомості (*Conservatoria dei Registri Immobiliari*). З неї можна отримати інформацію про того, хто є власником нерухомості, яка її кадастрова вартість, точна площа, а також про наявність можливої заборгованості власника. Після підписання завершального акта купівлі-продажу нерухомість реєструється в Консерваторії обліку нерухомості впродовж двох місяців [8].

Для реєстрації будь-яких обмежень на власність, таких як іпотека, арешт чи будь-які інші обмеження, в Італії створено спеціальний реєстр (*Conservatoria dei registri*), в якому зосереджено усю інформацію з приводу накладених уповноваженими органами обмежень права.

В Іспанії реєстраційна система введена в дію Законом про іпотеки 1861

року. Відповідно до його вимог був створений Реєстр прав власності на нерухомість, в якому реєструються права власності на нерухоме майно, інші речові права, їх обмеження і обтяження. Він ведеться за реєстраційними округами, які не стикаються між собою і збігаються з кордонами адміністративних територій Іспанії. Реєстр ведеться у спеціальних книгах, які нумеруються і візуються суддею. Форма і порядок ведення цих книг визначаються Міністерством юстиції Іспанії. Реєстр ведуть особливі державні службовці — реєстратори, які в процесі своєї професійної діяльності підкоряються лише закону і повністю незалежні від держави, у тому числі і в питанні свого фінансування.

Усі записи про права на нерухомість і операції з нею реєструються в Реєстрі прав власності на нерухомість. Права на окремих об'єкт нерухомості реєструються на окремому аркуші запису в хронологічному порядку — таким чином фіксується процес переходу прав на нерухомість. Законним є лише останній правовласник, кожне право на нерухомість належить лише одному законному власникові. Усі незареєстровані права на нерухомість недійсні. На реєстратора покладено відповідальність за законність запису, у тому числі і за можливий збиток, заподіяний неправильним записом. Таким чином, тут також діє принцип: все, що записано в реєстрі, є вірним і законним. Інформація Реєстру прав на нерухомість стосовно прав, а також зареєстрованих обмежень і обтяжень на нерухоме майно відкрита для заінтересованих осіб.

Таким чином, в іспанській реєстраційній системі існує принцип повної гласності, тобто реєстрація права на нерухомість публічна і відкрита для ознайомлення [9, с. 62].

У сучасній об'єднаній Німеччині поземельна книга ведеться земельним судом за місцем знаходження об'єкта нерухомості.

При описі земельних ділянок та інших об'єктів нерухомості, розміщених на них, використовуються дані, надані кадастровою службою: межі ділянки, вид використання (забудована площа, вільна земля), місцезнаходження (адреса), розміри.

Реєстрація в поземельній книзі можлива на підставі заяви однієї із сторін правочину (у цьому випадку другу сторону представляє нотаріус) або спільної заяви. До заяви додається нотаріально посвідчений дозвіл на проведення реєстрації від особи, чії права зачіпає реєстрація, а також додаткова заява від правовідчужувача і правоотримувача про передачу права власності. Окрім названих документів, при передачі земельної ділянки необхідно надати оригінальну довідку фінансової служби, яка підтверджує сплату податку за придбання земельної ділянки і посвідчення територіальної громади про невикористання права переважного придбання.

Перелік документів, необхідних для реєстрації речового права у Німеччині, досить короткий. Навіть договір купівлі-продажу особі, яка здійснює реєстрацію речового права на нерухоме майно, надавати не потрібно, оскільки за німецьким законодавством для передачі прав власності він не є істотним. Це

пояснюється тим, що при здійсненні правочину значну вагу має нотаріус.

Після перевірки документів уповноважена особа земельного суду проводить реєстрацію речових прав у поземельній книзі. Зауважимо, що кандидат на посаду реєстратора речових прав земельного суду у ФРН не обов'язково повинен мати юридичну освіту. Згідно з фактом реєстрації обом сторонам правочину надсилається повідомлення. У випадку, якщо оплата за новопридбаний об'єкт нерухомості покупцем ще не здійснена, то можливий попередній запис про передачу права власності на користь покупця. Це гарантує його права на придбання об'єкта нерухомості [10, с. 107].

Французька система реєстрації речового права не передбачає наявність поземельної книги як такої, тому що основною інформаційною ланкою в цій системі виступає не земельна ділянка, а правонабувач. Реєстрові книги, в яких ведуться реєстраційні записи про права на нерухомість, групуються на аркуші, що є відкритим для правовласника, вони отримали назву «Іпотечні книги». У Франції в кожному судовому окрузі знаходиться особливе бюро, що називається «*Conservation des hypotheques*» — («Сховище іпотек»), де здійснюються та централізуються усі формальності та дії, направлені на реєстрацію речового права [11, с. 104].

Нині в Європі відбуваються реформи національних реєстрових систем з метою приведення кадастрово-реєстраційних систем до єдиних стандартів, якими є, зокрема, такі: ведення системи реєстрації прав на нерухомість на основі записів про земельні ділянки (земельна ділянка та нерухоме майно розглядаються як єдиний об'єкт нерухомості); реєстрація прав на земельні ділянки та нерухоме майно здійснюється в одному реєстрі прав; реєстрація прав та ведення кадастрових карт здійснюється однією установою; реєстрація прав є адміністративною функцією (державна реєстрація прав повинна бути відокремленою від судових та (або) нотаріальних органів); послуги системи орієнтовані, насамперед, на користувача; система реєстрації прав повинна бути самоокупною [12].

Англо-американська система реєстрації правочинів щодо об'єктів нерухомості полягає у внесенні запису в реєстр за вільним вибором учасників правочину. Цю систему доцільніше було б назвати системою обліку документів, оскільки реєстрація є технічною операцією. Власником, за англо-американськими правилами, є останній добросовісний набувач нерухомого майна. Перехід права власності відбувається внаслідок укладання правочину та заволодіння об'єктом правонабувачем. У США покупцю необхідно відновити весь ланцюг попередніх документів на придбання нерухомості. Правочин може бути визнаний недійсним, якщо особи, що входять або не входять у ланцюг правочинів, можуть пред'явити права на об'єкт нерухомості. Недостатність законодавчих засобів компенсують адвокати та страхові компанії, які спеціалізуються на перевірці прав продавця. Наразі у Сполучених Штатах Америки активно розвивається система страхування ризиків втрати власності.

Погоджуємося з Я.О. Пономарьовою, яка у монографічному дослідженні «Адміністративні провадження з державної реєстрації речових прав на неру-

хоме майно» наголосила, що страхування повинно не замінювати реєстрацію прав, а служити інструментом захисту майнових прав. Зауважимо, що, якою б досконалою не була система реєстрації, перехід права власності завжди буде операцією з різним ступенем ризику. Страхування титулу власника розвиватиметься і в Україні, але не замість системи реєстрації, а разом із цією системою реєстрації прав, створюючи додаткові гарантії прав добросовісних набувачів [13, с. 134].

У 1858 р. у Південній Австралії Р. Торренс ввів систему реєстрації прав на нерухоме майно, яка отримала його ім'я. Ця система поширилася по всій Австралії, її версії прийняті в Англії, в окремих штатах США та Канади, Новій Зеландії та в деяких африканських країнах. Ця реєстраційна система відноситься до систем реєстрації прав на земельні ділянки, згідно з якою держава гарантує точність титулу, який знаходиться в реєстрі, страхуючи від помилок, і за якою незареєстровані правочини не породжують правових відносин між суб'єктами, які не є учасниками правочину. Ця система близька до вітчизняної системи реєстрації прав: коли реєстрації підлягають права та обтяження. Перехід права власності при застосуванні системи Торренса здійснюється за заявою відчужувача.

Австралійська кадастрова система хоч і була створена під сильним впливом англійського загального законодавства, але основний акцент був перенесений на врахування потреб величезної країни, в якій почали інтенсивно розвиватися майнові відносини. Наслідком цього стала унікальна реєстраційна система [14].

Основною відмінністю цієї системи від європейських систем є те, що система Торренса базується на кадастрових зйомках окремих земельних ділянок для індивідуальних власників з метою юридичної підтримки трансакцій нерухомого майна.

Висновки. Отже, світовий досвід дає підстави вважати, що для ефективного захисту прав на нерухомість як приватних власників, так і держави необхідно створити єдину формальну реєстраційну систему. Вона гарантуватиме надійність і гласність цивільного обороту нерухомості.

Бібліографічні посилання

1. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упоряд. В. П. Тимошук. – К., 2003.
2. Недвижимость Болгарии: юридические аспекты покупки в собственность [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://www.bcprofi.ru/community/publications/detail.php?ID=3855>.
3. О создании системы государственных организаций по государственной регистрации недвижимого имущества, прав на него и сделок с ним : указ Президента Республики Беларусь от 10 декабря 2002 г. № 603 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.levonevski.net/pravo/razdel1/num4/1d4209.html>.
4. О государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним : Федеральный Закон от 21 июля 1997 г. № 122-ФЗ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL : <http://www.garant.ru/law/11801341-000.htm>.
5. *Литвинов И. В.* Государственная регистрация прав на недвижимое имущество и

сделок с ним. Этапы развития и основные источники правового регулирования : справочник / И. В. Литвинов, В. В. Парфененков, Е. В. Харитонов. — Смоленск, 2004.

6. *Belniak S. Rozwój rynku nieruchomości w Polsce na tle krajów wysoko rozwiniętych / Belniak S.* — Kraków, 2001.

7. *Нерухомість в Чехії [Электронный ресурс].* — Режим доступа: URL: <http://interesting.in.ua/neruhomeist—v—chexi>.

8. *Недвижимость в Италии [Электронный ресурс].* — Режим доступа: URL: <http://www.eip.ru/main/view4246>.

9. *Дмитриев А. В. Сравнительный анализ систем регистрации прав на недвижимость в России, Германии и Испании / А. В. Дмитриев // Законодательство.* — 2000. — № 11.

10. *Кирсанов А. Р. Административно-правовое регулирование регистрационной деятельности в сфере недвижимости: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.14 / А. Р. Кирсанов [Электронный ресурс].* — М., 2003. — Режим доступа: URL: <http://www.lawlibrary.ru/dissert/2014673.html>.

11. *Никонов П. Н. Недвижимость, кадастр и мировые системы регистрации прав на недвижимое имущество. Аналитический обзор / П. Н. Никонов, Н. Н. Журавский.* — СПб., 2006.

12. *Юсип'юк І. Яким бути земельному кадастру України? / І. Юсип'юк // Правовий тиждень.* — 2007. — № 44 (65) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: URL: <http://www.legalweekly.com.ua/article/?uid=114>.

13. *Пономарьова Я.О. Адміністративні провадження з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07 / Пономарьова Яна Олександрівна.* — Х., 2009.

14. *Дзюбенко О. Л. Идея верховенства права в контексті відомчого нормотворення / О. Л. Дзюбенко [Электронный ресурс].* — Режим доступа: URL: www.library.ukma.kiev.ua/e—lib/NZ/NZV64_2007_law/16_dzyubenko_ol.pdf.

Колесников М. А. Зарубежный опыт предоставления административных услуг по государственной регистрации имущественных прав на недвижимое имущество. Освещен опыт предоставления административных услуг по государственной регистрации прав на недвижимое имущество в Болгарии, Белоруссии, России, Польше, Чехии, Швейцарии, Италии, Испании, Германии, Франции, США, Австралии и т.д.

Ключевые слова: услуга, административная услуга, недвижимое имущество, реестр, административные услуги по государственной регистрации прав на недвижимое имущество.

Kolesnikov M. O. Foreign experience of providing administrative services for the state registration of property rights to real estate. The research paper deals with foreign experience providing administrative services for the state registration of rights to immovable property following countries: Bulgaria, Belarus, Russia, Poland, Czech Republic, Switzerland, Italy, Spain, Germany, France, USA, Australia and so on.

Today in Europe there are national register of reform in order to bring the cadastre registration system with uniform standards, which are, inter alia, the following: conducting system of registration of title to real estate based on records of land (land and immovable property are treated as a single object real estate); registration of rights to land and immovable property is one of the registry; registration of cadastral maps and the same institution; Registration of Rights is an administrative function (state registration of rights to be separated from the court and (or) notaries); service system oriented primarily to the user; The registration system should be self-supporting

Anglo-American system of registration of contracts on real estate is making an entry in the register for a free choice by the transaction. This system is appropriate to be called a system of accounting documents, as registration is a technical operation. Owner at Anglo-American rules is

the last bona fide purchaser of real property. Transfer of ownership is due to sign contracts and subject to seizure legal successor. In the U.S., the buyer need to restore the entire chain of documents prior to purchase real estate. The competence may be revoked if the person included or not included in the chain of transactions may claim rights to the property. The lack of legal means to compensate attorneys and insurance companies that specialize in checking of the seller. Currently in the United States is actively developing system security risks losing the property.

Keywords: *services, administrative services, real estate, registry, administrative services for state registration of rights to immovable property.*

Надійшла до редакції 28.05.2014

Лушер В. В.

здобувач

*(Інститут права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом)*

УДК 342.951

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЇ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Сформульовано поняття інформації в органах прокуратури. На підставі аналізу законодавства та наукових точок зору розкриваються питання її видів, структури та особливостей. Обґрунтовані вимоги, яким повинна відповідати інформація в органах прокуратури.

Ключові слова: *інформація, інформаційне забезпечення, органи прокуратури.*

Постановка проблеми. Глобалізаційні тенденції сучасної цивілізації, передусім, проявляються в інформаційній сфері, забезпечуючи діалог культур і цивілізацій у всіх напрямках життєдіяльності людства. Наша держава також включена в процеси загальної інформатизації суспільства і формування єдиного світового інформаційного простору. Інформаційний фактор сьогодні є надзвичайно важливим чинником в усіх сферах суспільного життя, інформаційного забезпечення потребують усі сфери суспільної діяльності, і при цьому сама інформаційна діяльність, і її об'єкт – інформація, потребує правової регламентації, охорони та захисту.

Правильність прийнятих управлінських рішень, ефективність їхньої реалізації перебувають у прямій залежності від якості інформації, яку використовують відповідні посадові особи органів прокуратури України, її вірогідності, повноти, оперативності і форми подання. Тобто від комплексного інформаційного забезпечення органів прокуратури України, яке ґрунтується на застосуванні перспективних інформаційних технологій, засобів зв'язку і телекомунікації. Не тільки стратегічні питання реформування діяльності органів прокуратури України, а й сучасні проблеми, які стоять перед відповідними її структурними підрозділами, неможливо успішно розв'язати без чіткого інформаційного забезпечення та його якісного адміністративно-

правового регулювання.

Вивченню питань регулювання правовідносин, предметом яких є інформація, приділялась увага у працях фахівців з різних наукових напрямів: І.В. Арістова, В.М. Брижко, М.В. Гуцалюк, М.С. Демкова, М.І. Зубок, Р.А. Калюжний, Т.О. Коломоєць, Б.А. Кормич, О.В. Кохановська, Л.В. Кузенко, В.О. Кузнецов, М.Б. Левицька, В.А. Ліпкан, О.В. Логінов, Є.В. Петров, В.О. Серьогін, В.Г. Хахановський, Г.О. Шлома, В.С. Цимбалюк, О.К. Юдін та інші. Однак дослідженню інформації, що використовується в органах прокуратури України в цих працях не приділялося належної уваги.

Тому **метою** написання статті є дослідження змісту інформації в органах прокуратури України, **завданням** – з'ясування поняття та розкриття змісту інформаційного забезпечення органів прокуратури та формулювання шляхів його покращення.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні немає усталеного і вичерпного тлумачення терміну «інформація». Науковці різних галузей права та наук поняття «інформація» тлумачать по-різному: 1) відомості про навколишній світ і процеси, що в ньому відбуваються; 2) повідомлення про стан справ, про стан чого-небудь [1, с. 22]; 3) повідомлення про події, що відбуваються як у зовнішньому щодо системи середовищі, так і в самій системі [2, с. 69]; 4) будь-яке повідомлення або передачу відомостей про будь-що, яке заздалегідь не було відоме [3].

Законодавець також по-різному тлумачить поняття «інформація». Так, у ст. 200 ЦК України надано таке визначення інформації як документованих або публічно оголошених відомостей про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі [4]. Відповідно до ст. 1 закону України «Про інформацію»: «інформація – будь які відомості та/або данні, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді». Більш широке тлумачення терміну «інформація» надано в Законі України «Про захист економічної конкуренції»: «інформація - відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості» [5]. Закон України «Про захист інформації в автоматизованих системах» визначає інформацію в АС як сукупність усіх даних і програм, які використовуються в АС незалежно від засобу їх фізичного та логічного представлення [6].

На нашу думку, можна сформулювати висновок про те, що інформація в органах прокуратури – це будь які відомості та/або данні, необхідні для здійснення наглядових та ненаглядових функцій органами прокуратури; відомості та/або данні, які характеризують організацію роботи в органах прокуратури.

За структурою інформація, що циркулює в органах прокуратури України, є складною, має різну підпорядкованість та спрямованість. Саме інфор-

мація, та її структура, змушує створювати відповідні системи інформаційного забезпечення управління діяльністю органів прокуратур на місцевому, регіональному та державному рівні.

За своєю сутністю інформація як об'єкт правового регулювання має специфічні особливості і юридичні властивості, які багато в чому визначають відносини, що виникають між фізичними, юридичними особами та органами прокуратури України в процесі виконання останніми завдань прокурорського нагляду за додержанням законів.

Особливості завдань, які випливають з наглядових повноважень органів прокуратури та функцій, визначених у ст. 5 Закону України «Про прокуратуру», впливають і на ознаки інформації, яку вони використовують для їх досягнення. Так, можна виділити такі ознаки інформації, що використовується органами прокуратури: 1) це сукупність відомостей; 2) нематеріальна сутність; 3) великі обсяги інформації; 3) різносторонність джерел надходження; 4) багатоваріантність форм поширення інформації; 5) різноманітність інформації за режимом доступу; 6) інформація може бути скопійована і відтворена необмежену кількість разів; 7) створення, копіювання, публічне оголошення, поширення, накопичення, доступність використання інформації часто не потребує матеріальних витрат

Однією із особливостей інформації в органах прокуратури є складна система її спрямування. Так, особливу групу інформації в органах прокуратури складають відомості про організацію та функціонування системи управління, про стан дисципліни та законності, підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців органів прокуратури, про виконання управлінських рішень, про функціонування та використання інформаційних систем, мереж та ресурсів в органах прокуратури. Іншу групу інформації, яка циркулює в органах прокуратури становлять відомості необхідні для підтримання державного обвинувачення у суді або представництва інтересів особи чи держави; відомості, необхідні для виконання наглядових функцій стосовно стану додержання законів органами, які проводять оперативну-розшукову діяльність, досудове слідство; відомості про стан виконання судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Правильна організація роботи прокурора та висока результативність багато в чому визначаються та досягаються на практиці своєчасним надходженням та наявністю в прокуратурі інформації що містить певні (оперативні, звітні тощо) відомості про порушення законодавства в тій чи іншій сфері. У зв'язку з цим, кожному прокуророві необхідно пам'ятати, що правильне планування роботи не можливо без достатнього інформаційного забезпечення та аналітичної обробки одержаних матеріалів [7, с.277].

Законодавство України передбачає два види класифікації інформації:

1) за змістом інформація поділяється на: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу)

гу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація (Розділ 2 Закону України «Про інформацію» [8]) та публічна інформація (ст. 1 Закону України «Про доступ до публічної інформації»);

2) за режимом доступу інформація поділяється на відкриту та інформацію з обмеженим доступом (ст. 18 Закону України «Про інформацію»). Інформація з обмеженим доступом класифікується на конфіденційну, таємну та службову (ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [9]).

З наведеного вище ми можемо зробити висновки, що інформація в органах прокуратури функціонує у інформаційних ресурсів, під якими ми розуміємо інформаційну структуру та циркулюючу в ній продукцію інформаційної діяльності, яка дає змогу виконувати завдання та реалізовувати функції, передбачені у законі України «Про прокуратуру»

У загальному вигляді вся інформація, що функціонує в органах прокуратури, складає зміст інформаційних ресурсів:

1) інформації, інформаційних ресурсів - масивів документів, баз даних та відомостей, архіви, бібліотеки, музейні фонди, що містять відомості та знання, зафіксовані на носіях інформації;

2) інформаційна інфраструктура, яка містить у собі структури забезпечення функціонування і розвитку інформаційної сфери, збирання, опрацювання, зберігання, розповсюдження інформації; мережі та системи спеціального призначення і використання для передавання даних; засоби масової інформації.

Найважливішим при цьому є усвідомлення того, що дві складові інформаційних ресурсів доповнюють одна одну і не можуть бути використані окремо [10].

У повсякденній роботі органів прокуратури використовуються всі види вказаної вище інформації. Однак, незважаючи на різноманіття видів інформації, яка надходить, використовується, обробляється, зберігається тощо в органах прокуратури, інформація в органах прокуратури має відповідати ряду вимог, а саме: по-перше, необхідною; по-друге, достатньою; по-третє, мінімальною; по-четверте, вірогідною; по-п'яте, надійною; по-шосте, сучасною; по-сьоме, оперативною, по-восьме, систематичною, по-дев'яте такою, яка може використовуватися для машинної обробки, тобто мінімально формалізованою і з максимальною уніфікацією носіїв інформації. На жаль, на практиці ці вимоги виконуються далеко не завжди. Так, загалом, відомо, що без необхідної вірогідності інформації про об'єкт управління не можна достатньо професійно, грамотно і ефективно організувати його роботу, навіть використовуючи і найсучасніші та найбільш досконалі методи управління. Підвищення вірогідності інформації при цьому можна здійснити, наприклад, за рахунок скорочення ланок опрацювання, підвищення відповідальності за вірогідність даних, більш широкого впровадження сучасних технологічних засобів тощо [11, с.172].

Відмітимо, що чим складніше та масштабніше завдання постає перед ор-

ганами прокуратури, тим відповідно і вищі критерії оцінки до інформації яка стосується їх діяльності, її охорони та захисту. Захист інформації в органах прокуратури повинен бути спрямований на запобігання витоку інформації з обмеженим доступом, а також по запобіганню різноманітного роду несанкціонованих і небажаних умисних впливів на інформацію та її носії.

Висновки. З наведеного вище ми можемо сформулювати узагальнені висновки. По-перше, аналіз змісту інформації в органах прокуратури свідчить про те, що її обіг, використання, охорона та захист є принципово важливими складовими нормального функціонування системи органів прокуратури України та ефективного виконання завдань, які сформульовані у Законі України «Про прокуратуру».

По-друге, інформація в органах прокуратури – це будь які відомості та/або данні, необхідні для здійснення наглядових та ненаглядових функцій органами прокуратури; відомості та/або данні, які характеризують організацію роботи в органах прокуратури.

По-третє, незважаючи на різноманітність інформації в органах прокуратури, на її особливості, на нашу думку, головним завданням у сфері інформаційного забезпечення органів прокуратури має бути створення високоефективного автоматизованого інформаційного середовища, здатного найбільш повно та оперативно задовольняти інформаційні потреби органів прокуратури всіх рівнів управління при здійсненні ними своїх наглядових та ненаглядових повноважень.

Бібліографічні посилання

1. *Копылов В.А.* Информационное право: Учеб. пособие. – М.: Юристъ, 1997. – 472 с.
2. *Ровенский З., Уемов А., Уемова Е.* Машина и мысль. (Философский очерк о кибернетике). – М.: Госполитиздат, 1960. – 142 с.
3. *Арістова І.В.* Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: Монограф. / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Бандурки. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
5. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
6. Про захист інформації в автоматизованих системах: Закон України від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 31. – Ст. 286.
7. *Загородній В.Є.* Інформаційна діяльність прокуратури: принципи та джерела / В.Є. Загородній // Митна справа. – 2011. - №1(73). – Ч.2. – С.274-278.
8. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992 р. – № 48. – Ст. 650 (в редакції Закону № 2938-VI від 13.01.2011 // ВВР. – 2011. – № 32. – Ст. 313).
9. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.02.2011 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011 р. – № 32. – Ст. 314.
10. *Голубев В.О.* Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Голубев В.О., Гавловський В.Д., Цимбалюк В.С.; за заг.ред. Р.А. Калюжного, М.Я. Швеця]. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – 252с.
11. *Фролова О.Г.* Про сучасне інформаційно-методичне забезпечення управління в ОВС // Держава і право. – К., 2001. – Вип. 13. – С. 171-176.

Лушер В. В. Понятие и содержание информации в органах прокуратуры Украины. Сформулировано понятие информации в органах прокуратуры. На основании анализа законодательства и научных точек зрения раскрываются вопросы ее видов, структуры и особенностей. Обоснованы требования, которым должна отвечать информация в органах прокуратуры.

Ключевые слова: информация, информационное обеспечение, органы прокуратуры.

Lusher V. V. The concept and content of information in bodies of the office of public prosecutor of Ukraine. A rightness of the accepted administrative decisions, efficiency of their realization, are in direct dependence on quality of information, that is used by the corresponding public servants of organs of office of public prosecutor of Ukraine, her authenticity, plenitude, operationability and form of presentation. Id est from the complex dataware of organs of office of public prosecutor of Ukraine, that is base on application of perspective information technologies, communication and telecommunication means. Not only strategic questions reformation to activity organs offices of public prosecutor Ukraine but also modern problems that stand before corresponding her by structural subdivisions it is impossible successfully to work out without a clear dataware and him quality administrative adjusting.

Information in the organs of office of public prosecutor - it be what information, necessary for realization of observant and unobservant functions the organs of office of public prosecutor; list, that characterize organization of work in the organs of office of public prosecutor.

After a structure information that circulates in the organs of office of public prosecutor of Ukraine is difficult, has different subordination and orientation. Exactly information, and her structure, needs to create the corresponding systems of dataware of management activity of organs of offices of public prosecutor at local, regional and state level.

The analysis of content of information in bodies of the office of public prosecutor testifies that her turnover, use, guard and defence, are fundamentally the important constituents of the normal functioning of the system of organs of office of public prosecutor of Ukraine and effective implementation of tasks that is set forth in Law of Ukraine "On the office" of public prosecutor.

In the article the concept of information is set forth in the organs of office of public prosecutor. The questions of her kinds, structure and features open up on the basis of analysis of legislation and scientific points of view. Reasonable requirements that information must answer in the organs of office of public prosecutor.

Keywords: information, informational support, bodies of the office of public prosecutor.

Надійшла до редакції 25.06.2014

Молчанов Р. Ю.

ад'юнкТ

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.951

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА УЧАСТЮ СПЕЦІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПО БОРОТЬБІ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ МВС УКРАЇНИ

Розглянуто окремі особливості провадження у справах про адміністративні корупційні правопорушення спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю. Визначено проблеми здійснення адміністративно-юрисдикційних повноважень на стадії порушення адміністративного розслідування.

***Ключові слова:** провадження у справах про адміністративні правопорушення, адміністративно-юрисдикційна діяльність, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, адміністративно-деліктне законодавство.*

Постановка проблеми. З моменту набуття Україною незалежності відбулися вагомі політичні, економічні та соціальні перетворення, значна демократизація суспільних відносин, пов'язана з прийняттям Конституції України (1996 р.). Другою важливою віхою у розбудові незалежної держави стало підписання 27 червня 2014 р. Угоди між Україною та Європейським союзом про асоційоване членство. Цій події передувала довга боротьба прогресивних сил українського народу, що вилилася у Революцію гідності, яка для всього світу стала символом прагнення народу України до сталих демократичних цінностей, гарантій прав та свобод громадян. Боротьба ще не закінчилася, тому що на сході нашої країни триває антитерористична операція проти супротивників демократичного суверенного розвитку України. Необхідною умовою входження нашої країни до співдружності європейських держав має бути подолання корупції в Україні, створення правових, організаційних, соціальних, політичних важелів протидії корупції.

З 1 липня 2011 р. набули чинності нові антикорупційні Закони України «Про засади запобігання і протидії корупції» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», прийняті Верховною Радою України 7 квітня 2011 р. Указаними законами визначено нові засади запобігання і протидії корупції, а також забезпечено приведення законодавства про кримінальну та адміністративну відповідальність за корупційні правопорушення у відповідність до міжнародно-правових актів. Зазначимо, що органами внутрішніх справ у 2012 р. було складено протоколи про адміністративні корупційні правопорушення щодо 605 осіб, органами Служби безпеки України – щодо 769 осіб, органами Дер-

жавної податкової служби України – щодо 92 осіб, органами Військової служби правопорядку у Збройних Силах України – щодо 50 осіб. Крім того, у 2012 р. до суду було направлено кримінальні справи про 2740 корупційних злочинів. Загальна сума збитків, завданих корупційними адміністративними правопорушеннями, у 2012 р. становила 1 191 730 грн. Загальна сума збитків, завданих кримінальними корупційними правопорушеннями, становила 577,8 млн грн.

Організація Transparency International, яка стежить за рівнем корумпованості у світі, у 2013 р. оприлюднила свій щорічний рейтинг – Індекс сприйняття корупції, у якому Україна посіла 144-е місце (поряд з Нігерією, Папуа – Новою Гвінеєю, Іраном, Камеруном і Центральноафриканською Республікою), набравши на три бали менше, ніж минулого року.

Сучасний вимір України вимагає спрямування основного вектору розвитку на створення демократичного суспільства, здатного забезпечити кожному громадянину реалізацію його здібностей і задоволення його життєвих потреб, але ці процеси супроводжуються рядом негативних тенденцій, що загрожують функціонуванню державного механізму [1, с. 4]. Після Революції гідності зростає необхідність якісно нового рівня протидії ганебному явищу корупції. Одним із засобів такої протидії виступає адміністративно-правовий механізм протидії адміністративно караним корупційним проступкам. Враховуючи той факт, що адміністративні проступки – один з найпоширеніших видів правопорушень [2, с. 8], на фоні тенденції зростання адміністративної деліктності з'явилися нові проблеми, з якими повсякденно стикаються держава, органи адміністративної юрисдикції та громадяни [3, с. 45]. Корупційні адміністративні правопорушення являють собою значну деструктивну силу для суспільства, тому не випадково Кодекс України про адміністративні правопорушення було доповнено главою 13-А згідно із Законом № 3207-VI від 07.04.2011. З огляду на ці обставини виникає потреба в дослідженні особливостей провадження у справах про адміністративні корупційні правопорушення за участю спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС України.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу юридичної літератури, чинного законодавства, розвитку норм Конституції України з'ясувати окремі особливості провадження у справах про корупційні адміністративні правопорушення за участю спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, визначити їх сутність та шляхи розвитку з урахуванням європейського розвитку держави й реформи правоохоронної системи взагалі та МВС України зокрема.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У сучасній українській науці проблемам адміністративної юрисдикції, зокрема провадженням у справах про адміністративні правопорушення, присвятили свої праці В.Б. Авер'янов, Є.В. Герасименко, С.М. Гусаров, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, Д.П. Калаянов, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюк, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінний, Д.М. Лук'янець,

О.І. Миколенко, Р.В. Миронюк, О.І. Остапенко, Д.В. Приймаченко, В.К. Шкарупа, Х.П. Ярмакі та ін.

Проте деякі сторони досліджуваного предмета потребують окремого розгляду, наприклад, питання удосконалення адміністративно-юрисдикційної діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю в частині провадження у справах про адміністративні корупційні правопорушення, яке має відбуватися у процесі реформування всієї системи правоохоронних органів, зокрема МВС України; проблеми виявлення, фіксації та належного оформлення справи про адміністративне правопорушення корупційного діяння.

Виклад основного матеріалу. Основні завдання протидії корупції покладаються на спеціально уповноважених суб'єктів, які безпосередньо здійснюють у межах своєї компетенції заходи щодо виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень. Спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції є органи прокуратури, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України, по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України, якщо інше не передбачено законом [4].

Розглянемо особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України. Важливим елементом адміністративно-юрисдикційної діяльності є провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері протидії корупції. Провадження у справах про адміністративні правопорушення – це регламентована адміністративно-процесуальними нормами діяльність державних та громадських органів, спрямована на розгляд справ про адміністративні правопорушення, застосування у необхідних випадках адміністративних стягнень [5, с. 5-6].

Досягнення мети в організації провадження у справах про адміністративні корупційні порушення зумовлюється первинними процесуальними діями працівників спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю. Ці дії в адміністративній науці отримали назву “адміністративне розслідування”, у законодавстві та на практиці – “порушення справи про адміністративні порушення”. Весь процес складається з кількох фаз розвитку, що змінюють одна одну; їх прийнято називати стадіями. “Під стадією слід розуміти таку відносно самостійну частину провадження, яка поряд з його загальними завданнями має властиві тільки їй завдання та особливості. Стадії відрізняються одна від одної колом учасників провадження, характером проваджуваних дій та їх юридичною роллю” [6, с. 346].

Кожна стадія складається з окремих етапів – груп взаємопов'язаних дій. Слід мати на увазі, що в чинному адміністративному законодавстві України стадії провадження спеціально не виділяють. У науці за наявності однозначності визначення поняття “стадія” відсутня єдина думка щодо їх кількості та назв. Так, більшість адміністративістів (Л.В. Коваль, В.К. Колпаков, С.Т. Гончарук, Д.П. Калаянов, Г.П. Бондаренко, Ф.Д. Фіночко, А.Є. Луцьков) вважають,

що система стадій та етапів провадження може бути побудована таким чином:

1. Адміністративне розслідування: а) порушення справи; б) встановлення фактичних обставин; в) процесуальне оформлення результатів розслідування; г) направлення матеріалів на розгляд за підвідомчістю.

2. Розгляд справи: а) підготовка справи до розгляду і заслуховування справи; б) прийняття постанови; в) доведення постанови до відома.

3. Перегляд постанови: а) оскарження, опротестування постанови; б) перевірка законності постанови; в) винесення рішення; г) реалізація рішення.

4. Виконання постанови: а) звернення постанови на виконання; б) безпосереднє виконання [7, с. 61; 8].

Деякі науковці (Ю.С. Шемшученко, В.Ф. Погорілко, І.П. Голосніченко та ін.) розглядають адміністративне розслідування “як самостійну стадію провадження” [9, с. 3], у той же час А.Т. Комзюк, Ю.П. Битяк, В.В. Зуй, Л.В. Коваль (у ранніх працях) адміністративне розслідування не виділяють навіть як складову частину першої стадії провадження. Так, Л.В. Коваль у роботі “Административно-деликтное отношение” зауважує, що для подібного виділення немає підстав, та наводить такі аргументи: по-перше, “... відсутнє достатньо послідовне та чітке нормативне оформлення різних засобів пошуку та фіксації різних даних, що мають доказове значення (відсутня певна форма фіксації опитування свідків, проведення огляду тощо, ці дії та їх результати можуть фіксуватися як у протоколах, так і у службових документах, що містять короткий опис і результати процесуальних дій)” [10, с. 185-186]. Цю думку поділяє Є.В. Додін [11, с. 68]. По-друге, адміністративне розслідування не завжди повинно передувати стадії порушення адміністративної справи (бути її частиною), “...а може мати місце й після неї, під час розгляду справи, коли, наприклад, відсутня впевненість, що особа правопорушника встановлена достовірно” [12, с. 186.]. На наш погляд, адміністративне розслідування слід розглядати у двох вимірах: перший – це попереднє розслідування, другий – адміністративне розслідування, яке виникає після порушення справи про адміністративне правопорушення, котре здебільшого асоціюють зі складанням протоколу про адміністративне правопорушення. Втім, на нашу думку, можуть виникати ситуації, коли для виявлення того чи іншого адміністративного правопорушення необхідно провадити дії, які передують власне порушенню справи про адміністративне правопорушення, і головне, не обов’язково будуть мати наслідки у вигляді складення протоколу про адміністративне правопорушення, не говорячи вже про притягнення до адміністративної відповідальності. Якщо керуватися теоретичними здобутками науки кримінального права та кримінології, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, то ми маємо справу із правопорушеннями, які вчиняються в умовах неочевидності. І адміністративні корупційні правопорушення постають в якості такого прикладу.

А відтак визнання очевидного факту потребує зовсім іншого тлумачення діяльності на стадії попередження, припинення адміністративного правопо-

рушення. Це само по собі не є новелою кримінологічної науки, разом з тим набуває значення в умовах дискусії щодо виокремлення адміністративно-деліктного права та її наслідками у вигляді відсутності потреби у формуванні адміністративно-деліктної політики в цілому, визнанні адміністративної деліктології як фактичного явища, що існує переважно в межах кримінологічної науки, але потребує визначення власного предмета впливу. В цьому аспекті слід назвати праці І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, М.М. Дорогих, Л.В. Ковалю, В.К. Колпакова, Т.О. Коломієць, О.І. Остапенко, якими створено теоретичне підґрунтя для об'єктивування предмета нової науки – адміністративної деліктології, перед котрою постають фундаментальні завдання щодо протистояння адміністративним деліктам, що не спричиняють великої суспільної небезпеки, але мають суттєвий вплив на суспільні відносини, стан правопорядку. За певних обставин окремі адміністративні правопорушення можуть переростати у кримінально карані діяння. Розвиток наукової дискусії з адміністративної деліктології привів до необхідності розмежування адміністративних правопорушень, злочинів та кримінально караних діянь.

Саме тому провадження у справах про корупційні адміністративні правопорушення також є достатньо специфічним і вимагає поглибленого аналізу. Як зазначає С.С. Гнатюк, стадія порушення та адміністративне розслідування справи про адміністративний проступок – це система процесуальних дій, які проводять органи адміністративної юрисдикції для кваліфікації та фіксації протиправного діяння. Ця стадія наповнена такими етапами: попереднє адміністративне розслідування (дідання): виявлення та припинення правопорушення, збір та фіксація доказів, опитування очевидців, встановлення свідків, доставляння підозрюваного; розслідування: складання протоколу, відбирання пояснень, вилучення речей та документів, особистий огляд, медичне освідчення, проведення експертизи, фіксація результатів розслідування у процесуальних документах; передача справи за підвідомчістю для розгляду: формування матеріалів справи та виконання вимог діловодства щодо документообігу в органах публічної влади [13, с. 15-16].

Порушення справи є початковою стадією провадження у справах про адміністративне корупційне порушення, основне призначення якої полягає у фіксації факту порушення, оформленні протоколу фіксації та попередній оцінці наявних доказів у справі, здійсненні заходів забезпечення провадження у справі, вилученні у передбачених законом випадках речей та документів, адміністративному затриманні.

Від повноти та різноманітності зазначених дій прямо залежать правильність юридичної кваліфікації правопорушення, законність та обґрунтованість рішення у справі, а в кінцевому підсумку й ефективність адміністративної юрисдикції у сфері протидії корупції. Тому діяльність спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю стосовно порушення справ про корупційні адміністративні порушення як однієї з умов ефективності адміністративної юрисдикції в цілому належить до сфери нашого розгляду. Виявлення корупційного адміністративного делікту та особи, яка його скоїла, тягне за собою,

відповідно до чинного законодавства, обов'язковість його фіксації у протоколі про адміністративне правопорушення. На думку А.Т. Комзюка, “протокол є єдиним процесуальним документом, який слугує підставою для подальшого провадження у справі про адміністративне правопорушення” [14, с. 209].

Протокол про адміністративне правопорушення є актом порушення процесу у справі і вважається основним документом на всіх стадіях провадження у справі; він не тільки закріплює факт адміністративного корупційного правопорушення та є підставою для його розгляду компетентним органом, але й містить у собі попередню негативну оцінку діяння. Тому, на наш погляд, Д.М. Бахрах певною мірою справедливо називає протокол про адміністративне правопорушення обвинувальним документом: він містить у собі результати проведеного розслідування, а саме особисті дані про сутність правопорушення та порушника [15, с. 153]. Іншими словами, зміст протоколу повинен давати чітке уявлення про характер адміністративного проступку та можливості правильної оцінки його з позиції закону. На превеликий жаль, до складання протоколу на практиці нерідко ставляться без належної уваги, формально, непрофесійно, що, безумовно, негативно впливає на ефективність адміністративної практики. Отже, неправильно складений протокол може суттєво вплинути на правильну оцінку дій порушника, а також оцінку його протиправної поведінки в цілому.

Протокол – це документ, у якому в концентрованому, стислому вигляді викладено відомості про особу правопорушника, місце, час та суть адміністративного правопорушення. Іншими словами, протокол являє собою документ, що містить необхідну для розгляду справи інформацію, але не безпосередню, а опрацьовану особою, що його склала. Практика адміністративно-юрисдикційної діяльності свідчить, що помилки трапляються головним чином через низьку якість попередньої підготовки справи. Привертає до себе увагу той факт, що органи адміністративно-юрисдикційної діяльності не завжди дотримуються визначених законодавством вимог щодо підготовки справи до розгляду. Особливо це стає очевидним в тих випадках, коли протоколи передаються на розгляд до суду. Враховуючи значущість інформації, яка міститься у протоколі, законодавець дозволяє його складати лише певному колу осіб. У ст. 255 КУпАП України передбачено осіб, які мають право складати протокол про адміністративне правопорушення. Причому в статті не деталізуються конкретні підрозділи правоохоронних структур (наприклад, УБОЗУ), а лише зазначається, що протоколи про адміністративні правопорушення за корупційні діяння мають право складати посадові особи: органів внутрішніх справ, органів служби безпеки, органів державної податкової служби (Державної фіскальної служби – Р.М.), органи управління Військової служби правопорядку у Збройних силах України (за правопорушення, вчинені військовослужбовцями та військовозобов'язаними під час виконання ними службових обов'язків), прокурор або уповноважена ним особа із працівників прокуратури.

Можна, звичайно, говорити, що реальність багатогранна й така кількість “протокольних органів” не повинна нікого бентежити. У разі якщо будуть ви-

явлені суттєві недоліки при підготовці до розгляду, протокол має бути повернений особі, яка склала протокол, а недоліки повинні бути усунені в термін не більш ніж три доби з моменту повернення. У проекті Кодексу України про адміністративні проступки слід чітко визначити коло осіб, уповноважених складати протоколи про адміністративні правопорушення, порядок та строки направлення протоколів, надолуживши прогалини чинного законодавства.

Згідно зі встановленою практикою протоколи складаються на бланках, розроблених за типізованою формою, що відповідає вимогам ст. 256 КУпАП. Типізовані форми бланків протоколів розробляються міністерствами, державними комітетами та відомствами (у тому числі МВС України). Звертає на себе увагу той факт, що ці проформи не завжди ідентичні за структурою, в них іноді відновлюються прогалини, яких припущено в нормативних приписах стосовно форми та змісту протоколу [2, с. 145-148]. У зв'язку з цим питання уніфікації форми протоколу знаходить підтримку деяких сучасних дослідників [2, с. 141]. Втім, ідея ця не нова, раніше її висловлювали у своїх працях Л.В. Коваль, М.Я. Масленніков та інші адміністративісти [12, с. 151-152; 15, с. 65-66].

Не відхиляючись від цієї ідеї, висловлюємо свою точку зору про необхідність існування окремого протоколу про корупційне адміністративне порушення. Наприклад, при складанні протоколу про вчинення адміністративного корупційного правопорушення особа, що його складає, одночасно з надісланням протоколу до суду надсилає прокурору, органу державної влади, органу місцевого самоврядування, керівникові підприємства, установи чи організації, де працює особа, яка притягається до відповідальності, повідомлення про складення протоколу із зазначенням характеру вчиненого правопорушення та норми закону, яку було порушено. На нашу думку, факт надіслання такого повідомлення має зазначатися у протоколі про адміністративне корупційне правопорушення.

Під час оформлення протоколу про адміністративне правопорушення працівником УБОЗ чи іншою уповноваженою на те посадовою особою попередньо оцінюються встановлені та зафіксовані докази у справі.

Має свої особливості й оцінка доказів при вчиненні корупційних адміністративних правопорушень. Оцінюючи загальний порядок доказування у справах про адміністративні правопорушення, Є.В. Додін зазначав: "Оцінка доказів включає з'ясування таких питань: а) чи допустимим є використання отриманої інформації як доказу у справі в тих випадках, коли законом коло допустимих доказів визначене з вичерпною повнотою; б) чи належить досліджуваний доказ до справи; в) в якому зв'язку перебуває даний доказ для встановлення фактичного стану справи" [17, с. 60]. Доказування в юридичному процесі, у тому числі в адміністративному провадженні, – це різновид пізнавальної діяльності [18, с. 24], що здійснюється в межах загальних закономірностей пізнання (йому властиві положення про істину як відображення об'єктивної реальності у свідомості людей, про ступені пізнання тощо), і у той же час має прикладний характер та ряд специфічних рис, зумовлених

специфікою предмета, засобів та прийомів пізнання, які юрисдикційний орган ставить перед собою. Проте доказування в останньому виді провадження також має певний правовий характер і відіграє суттєву роль у встановленні об'єктивної істини у розгляді справи та при застосуванні адміністративного стягнення. Доказування органів адміністративної юрисдикції органічно пов'язане з глибоким та всебічним вивченням конкретної ситуації, під час якої органи (посадові особи) використовують весь арсенал існуючих прийомів та методів. На підтримку цього положення висловлюється І.П. Голосніченко: «Ще у 1973 році Є.В. Додін зайняв правильну позицію у погляді на адміністративний процес, визнавши необхідність ретельного вивчення обставин справи. Ця пізнавальна діяльність, спрямована на з'ясування фактичних обставин справи, є спеціальним видом пізнання. Доказування ... є так само необхідною умовою у справі встановлення істини, як і для судових і слідчих органів. У ст. 252 КУпАП закріплено обов'язки органу або посадової особи оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному дослідженні всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом і правосвідомістю» [19, с. 73-77]. Ми безумовно підтримуємо зазначені твердження. Але висловлені думки залишаються в цілому актуальними для загальних засад провадження у справах про адміністративні правопорушення. У радянські часи взагалі будь-яка згадка про корупцію як явище відверталася. Розвиток сучасної теорії та практики провадження у справах про корупційні адміністративні правопорушення має спиратися на сучасні законодавчі реалії.

Так, уся діяльність спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, які відповідно до ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби зі злочинністю» є суб'єктами системи органів, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, – здійснювати весь комплекс оперативно-розшукових заходів з метою попередження, припинення та притягнення до відповідальності осіб, які вчинили правопорушення.

Разом з тим відповідно до ст. 5 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції є органи прокуратури, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України, по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України, які безпосередньо здійснюють у межах своєї компетенції заходи щодо виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень.

Таким чином, фактично існує нормативно врегульоване положення, відповідно до якого виявлення, збір доказів, їх фіксація може відбуватися фактично до стадії порушення справи про корупційне адміністративне правопорушення та її початкових елементів, таких як попереднє адміністративне розслідування, адміністративне розслідування. Можливо, на цьому прикладі можна зробити припущення, що теоретичну конструкцію стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення, яка традиційно унормовується тільки підзаконними актами (наказами – *Р.М.*), слід деталізувати в май-

бутньому Кодексі про адміністративні проступки чи Кодексі про адміністративні проступки та кримінально карані діяння.

Висновки. Подальший рух України до європейського простору актуалізує питання реформування всієї правоохоронної системи держави, що має відбуватися в руслі формування засад нової доктрини адміністративного права, за якою головним завданням даної галузі права є забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина. Зазначені нами окремі особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення за участю спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю мають досліджуватися у подальшому з огляду на оновлене кримінально-процесуальне законодавство та новели адміністративно-деліктного законодавства.

Бібліографічні посилання

1. *Заброда Д.Г.* Адміністративно-правові проблеми взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією : монографія / Д.Г. Заброра, В.К. Колпаков. – Дніпропетровськ, 2007.
2. *Коломоєць Т.О.* Штраф за законодавством про адміністративні правопорушення України : монографія / Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя, 2000.
3. *Саенко С.* Тенденції формування та реалізації державної правової політики протидії адміністративної деліктності / С. Саенко // *Юридична Україна*. – 2008. – № 4. – С. 45–50.
4. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України // *ВВР*. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
5. *Бахрах Д.Н.* Административная ответственность граждан в СССР / Д.Н. Бахрах. – Свердловск, 1989.
6. *Колпаков В.К.* Адміністративне право України : підруч. / В.К. Колпаков. – К., 1999.
7. *Гончарук С.Т.* Адміністративна відповідальність за законодавством України: адміністративно-юрисдикційні повноваження органів внутрішніх справ : навч. посіб. / С.Т. Гончарук. – К., 1995.
8. *Коваль Л.В.* Відповідальність за адміністративні правопорушення / Л.В. Коваль. – К., 1975.
9. *Шемшученко Ю.С.* Юридична енциклопедія / Ю.С. Шемшученко. – К., 1999. – Т. 1. – С. 47.
10. *Коваль Л.В.* Адміністративне право : курс лекцій для студ. юрид. вузів та ф-тів / Л.В. Коваль. – К., 1998.
11. *Додин Е.В.* Доказывание в административно-юрисдикционной деятельности органов внутренних дел : учеб. пособие / Е.В. Додин. – К., 1985.
12. *Коваль Л.В.* Административно-деликтное отношение / Л.В. Коваль. – К., 1979.
13. *Гнатюк С.С.* Стадії провадження у справах про адміністративні проступки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / С.С. Гнатюк. – Львів, 2010.
14. *Комзюк А.Т.* Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції (поняття, види та організаційно-правові питання реалізації) : монографія / А.Т. Комзюк. – Х., 2002.
15. *Бахрах Д.Н.* Производство по делам об административных правонарушениях / Д.Н. Бахрах, Э.Н. Ренов. – М., 1989.
16. *Масленников М.Я.* Административно-юрисдикционный процесс: сущность и актуальные вопросы правоприменения по делам об административных правонарушениях / М.Я. Масленников. – Воронеж, 1990.
17. *Додин Е.В.* Доказательства в административном процессе / Е.В. Додин. – М.,

1973.

18. Шкарупа В.К. Доказування та докази в адміністративно-примусовій діяльності органів внутрішніх справ (міліції) / В.К. Шкарупа. – К., 1995.

19. Голосніченко І.П. Адміністративне право України (основні категорії та поняття) : посіб. / І.П. Голосніченко. – Ірпінь, 1998.

Молчанов Р.Ю. Некоторые особенности производства по делам об административных коррупционных правонарушениях при участии специальных подразделений по борьбе с организованной преступностью МВД Украины. Рассматриваются особенности производства по делам об административных коррупционных правонарушениях при участии специальных подразделений по борьбе с организованной преступностью. Поднимаются вопросы реформирования правоохранительных органов.

Ключевые слова: производство по делам об административных коррупционных правонарушениях, административно-юрисдикционная деятельность, специальные подразделения по борьбе с организованной преступностью, административно-деликтное законодательство.

Molchanov R. Yu. Some features of administrative-jurisdictional activities of special units to combat organized crime in terms of law-enforcement reform. The article deals with questions of administrative-jurisdictional activities of special units to combat organized crime. The author raises questions of reforming law enforcement agencies. Resulting of implementation of the provisions of the Constitution of Ukraine, the Concept of administrative reform, the need to amend the Constitution of Ukraine, indicates the need for a fundamentally new status of the executive authorities, local self-government, forms and methods of their work, active participation of citizens in their formation and control over the activities. The author studied the works on issues of administrative jurisdiction conducted by Ukrainian leading scholars. In this study the problems of terminology are in the consideration of this category. He emphasizes the importance of developing administrative-jurisdictional relations, their study closely all the saints with the reform of the Ministry of Internal affairs of Ukraine. Paying attention to suggestions for improvement of administrative-jurisdictional activities of special units to combat organized crime, it is noted that this improvement occurred mainly from the perspective of operational-search activities as the main scope of their functions. However, an indictment of the existing order some of the actions of administrative-jurisdictional associated with the adoption of the new Criminal Procedural Code. The author states that the formation of a new doctrine of administrative law, whose main task is the implementation and protection of human rights and freedoms, should affect the reform of law-enforcement agencies. And the specificity of fulfilling their tasks requires a clear separation of jurisdictional, operational-search and criminal procedural activities.

Keywords: administrative- jurisdictional activity, special units to combat organized crime.

Надійшла до редакції 24.06.2014

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Chaplynskyi K. O.

doctor of legal sciences, professor
*(the Dnipropetrovs'k State
University of Internal Affairs)*

УДК 343.98

ACTUAL PROBLEMS OF CONDUCTING EXAMINATION

Чаплинський К.О. Актуальні проблеми проведення освідування. Наукова стаття присвячена висвітленню актуальних проблем проведення освідування. Автором проаналізовані наявні у юридичній літературі точки зору щодо застосування примусових заходів під час освідування підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих.

Ключові слова: *освідування, тактичне забезпечення, тактика, тактичні прийоми, примус.*

Statement of the problem. A special place among all investigative actions, which are aimed at gathering information from the traces of the representations, takes the examination. Examination is a common investigative action, which allows the investigator to directly perceive objects in order to detect traces of a criminal offence and investigate relevant to the criminal proceedings, to have an idea about the mechanism of the crime and the offender, to nominate investigative versions and to identify areas for investigation. The timeliness of assessment in many cases, success in the investigation of criminal offences. Questioning employees of the investigative units shows that 32 % - indicate the need for improvement tactics survey, 87 % of clarification and formalization of some of its provisions.

Analysis of publications which discuss the solution to this problem. The significant contribution to the development of scientific basis of the assessment made known scientists, criminologists and scientists, in particular, V. Bahin, R. Belkin, I. Bykhovskiy, G. Gramovich, S. Efymechev, V. Kolmakov, V. Konovalova, V. Kuzmichev, N. Kulagin, E. Lukjanchikov, V. Popov, M. Saltewski, S. Stakhivskiy, V. Tertyshnyk, Y. Torbin, Y. Fedorov, V. Shepitko, I. Yakimov, V. Shepitko, I. Yablokov and others. The importance of research and doubtless very great, because this investigative action are widely used in law enforcement practice and is a common way of gathering evidence. However, a

more detailed lighting require issues of duress during the survey, with regard to the modern conditions of the present.

So, the **purpose** of this article is to highlight the problematic issues of duress during the survey, taking into account the modern needs of law enforcement practices.

Basic content. Examination is a special kind of investigative inspection. During the research can be found various traces of the criminal offence, which can be crucial in the case. In article 241 of the code of criminal procedure States: when necessary to identify or confirm the presence of the suspect, victim or witness traces of a criminal offence or take special investigator carries out the examination, if it is not necessary to conduct a forensic medical examination.

The actual basis for assessment is the availability of sufficient data to believe that the human body is a special signs or traces of a criminal offence, the identification of which has implications for the establishment of truth in criminal proceedings. Legal - the decision of the Prosecutor.

Therefore, in our opinion, under oswan should be understood independent investigative activity conducted on the basis of the resolution of the Prosecutor and is examining the body of a living person in order to identify and commit the presence or absence of specific signs and traces of the criminal offence and other characteristics and properties of importance for criminal proceedings. Unlike other types of investigative inspection, examination violates the right to privacy and personal freedom of citizens associated with disclosure of intimate circumstances of their lives. Despite this, the legislature has allocated examination in independent investigative action and identified the special rules for its conduct.

In General, the examination of objects include: - a suspect in the body which can be special signs (e.g., tattoos, moles, birthmarks, scars, signs of a struggle, left the victim, injuries and other signs; - the victim, the body of which may be different injury, bodily injury and evidence - blood, semen and other secretions of the person; witness, on the body which can be traces that are related to the criminal event.

Currently one of the most acute problems related to those person is the issue of admissibility of duress, and primarily in the form of physical action, its limits and grounds for participants who refuse it. Despite the urgency of this problem, its elaboration level cannot be regarded as sufficient. Some authors allow such a possibility [1, p. 32; 2, p. 25], the latter exclude her [3, p. 184], while others recognize it as a discussion [4, p. 160].

In our opinion, is not solved is the question of the possibility of using measures of physical exposure to ensure examination in these participants, especially victims and witnesses. Despite this, the question of the admissibility of physical or mental pressure to overcome the resistance of the witness and victim to the implementation of any lawful direction, expressed in the decision to conduct appropriate investigations, requires theoretical and legislative solutions.

So, V. Marinov indicates the possibility of forced examination of suspects, if their body can detect the traces of the crime or special signs. The author notes that

the collected evidence, the accused or the suspect to a certain extent exposed to the crime and shows clear interest in concealing the traces of crimes that are on the body. In addition, to deprive the investigator the opportunity to show these traces, protecting the sense of shame the accused is to make impossible the truth on many criminal cases[5,p.72].

Boridko O., Parasochkina C. and G. Ponomarenko indicate that for the establishment of special signs or evidence of a crime it is necessary to examine parts of the body that are covered, the investigator offers to undress completely or remove certain items of clothing. In case of refusal person to perform these actions, the investigator with the assistance of the investigating authority conducting the examination forcibly[6,p.50].

M. Mikheenko, V. Nor and V. Chibiko note that the examination of suspects can be held both in the voluntary and the involuntary. Examination of the victim and the witness will be made with their consent. But then the authors deny himself, pointing out that as an exception, the victim can force, but only when the suspect says the petition, defending himself against charges of violent crimes, nominated by the victim. The witness may be subjected to the examination and to ensure that he witnessed the crime [7, p.254].

In procedural literature contains proposals on the strengthening of guarantees of the validity of forced examination of victims and witnesses. To this end, the researchers propose to include in the law enforcement examination with the approval of the Prosecutor [8, p. 63-64].

S. Stashivskiy agrees with scholars who believe that the examination by the decision of the investigative body may be held involuntarily. This applies to all persons (including the victim). The investigator about the examination made in accordance with the requirements of the criminal procedure law, is binding on all persons, including witnesses and victims. Moreover, the task of the investigator is to establish the truth, and the witnesses or victims are not always interested in this, so their refusal to be examined can be understood as a latent opposition to [9, p. 32].

M. Strogovich notes that victims and witnesses may not be subjected to examination against their will, stressing that the establishment of the truth in the matter must not violate the legitimate rights and interests of citizens [10, p. 126].

I. Antonov adds that certification, which combined with forced exposure of body parts victim and witnesses (especially in cases of sexual offences) is not valid in all cases [4, p.167].

Noteworthy is the suggestion of some authors regarding the mandatory presence of a physician during the compulsory examination. Its tasks should include oversight to ensure that the survey was not applied measures of the physical effects that are hazardous to health [11, p. 86]. The presence of witnesses in this case should be mandatory, and not at the discretion of the investigator if necessary. All this should be reflected in the minutes of the examination [9, p. 32].

Conducted a survey of members of the investigative divisions allows us to come to the conclusion that of the 237 respondents investigators only 12 were invited witnesses, others use provided by law and are not invited witnesses.

S. Safronov indicates that when the decision on the examination in the presence of witnesses, consider the possible shyness persons, owing to what may occur a conflict situation [12, p. 14].

Based on the research, I. Antonov came to the conclusion that the refusal of forced examination shall not be significant harm to the principle of publicity of criminal proceedings and that, to some extent, corresponds to the moral and legal criteria of criminal procedure activity [4, p. 165].

Questioning employees of the investigative units in the conditions, allows us to come to the conclusion that over time the number of people who deliberately evade assessment increase significantly, in particular: 87 % - suspects, and 21 % of the victims, 9 % - witnesses. Despite this, we support the view of scientists who point to the possibility and expediency examination of suspects, victims and witnesses. This will allow us to detect traces of a criminal offence, to prevent the destruction of evidence, to bind individuals to the criminal event.

In addition, in the scientific literature there is a view that for disobedience of a witness (the victim) the decision of the investigator on examination it is necessary to establish administrative responsibility. With this decision the question of compulsion is not brought up to the degree of physical violence against a person. However, the administrative penalty is violence, because it is executed forcibly. However, it does not involve actions that seem to be the victim or witness is offensive and to avoid which he agrees to be punished. This opinion is supported by other scientists, noting that such an event is a type of mental influence on the personality, a sort of mental compulsion. In addition, as the investigator, after the imposition of an administrative penalty, the witness, the victim will again refuse to conduct this investigation? The threat of an administrative penalty causes fear humiliate a person makes to act against their will is considered as violence. In response it can cause or passive behavior of a person, whose will is suppressed, or active resistance [5, p. 74].

References

1. *Торбин Ю.Г.* Тактика проведения освидетельствования: Методические рекомендации. / Торбин Ю.Г. – М., 2001. – 28 с.
2. *Виницкий Л.В.* Теория и практика освидетельствования на предварительном следствии: Учебное пособие / Л.В. Виницкий. – Караганда, 1982. – 34 с.
3. *Труханова А.А.* Проблемы допустимости доказательств в деятельности защитника / А.А. Труханова // Следователь. – 1997. – № 1. – С. 73.
4. *Антонов И.А.* Нравственно-правовые критерии уголовно-процессуальной деятельности следователей / И.А. Антонов – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 236 с.
5. *Маринів В.* Правові засади освідування особи / Маринів В. // Вісник Прокуратури. – 2003. – № 12 (30). – 71-76.
6. *Борідько О.А., Парасочкіна К.В., Пономаренко Г.О.* Тактика слідчих оглядів: Навчальний посібник. / Борідько О.А., Парасочкіна К.В., Пономаренко Г.О. – Херсон: Видавця Чуєв С.М., 2006. – 72 с.
7. *Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П.* Кримінальний процес України / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – К., 1999. – 536 с.
8. *Пичкалева Г.* Нравственный аспект принудительного освидетельствования потер-

певших / Пичкалева Г. // Соц. Законность. – 1976. – № 3. – С. 63-66.

9. *Стахівський С.М.* Слідчі дії як основні засоби збирання доказів: [Науково-практичний посібник] / Стахівський С.М.. – К.: Атіка, 2009. – 64 с.

10. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса / Строгович М.С. – М., 1968. – Т. 2.

11. *Винницький Л.В.* О процессуальной сущности освидетельствования / Винницький Л.В. // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. – Ташкент, 1982. – С. 77-86.

12. *Сафронов С.О.* Методика розслідування умисного заподіяння тяжкого і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С.О. Сафронов. – К., 1999. – 19 с.

Чаплинский К.А. *Актуальные проблемы применения принуждения при проведении освидетельствования.* Научная статья посвящена рассмотрению актуальных проблем проведения освидетельствования. Автором проанализировано имеющиеся в юридической литературе мнения, касающиеся применения принудительных мер при освидетельствовании подозреваемых, обвиняемых, свидетелей и потерпевших.

Ключевые слова: *освидетельствование, тактическое обеспечение, тактика, тактические приемы, принуждение.*

Chaplynskyi K. O. *Actual problems of conducting examination.* This scientific article deals with consideration of actual problems of carrying out of an examination. The author have analysed the opinions available in the legal literature about application of the compalsory methods at examination carrying out of suspects, witnesses and victims.

Keywords: *examination, tactical support, tactis, tactical methods, compulsion.*

Надійшла до редакції 16.06.2014

Бабанін С. В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.222

ЗМІШАНА ФОРМА ВИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Визначено сучасний стан наукової розробки такого інституту кримінального права як змішана форма вини. Надано короткий аналіз досліджень з цієї проблематики як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Наведено авторську позицію щодо змісту змішаної форми вини у кримінальному праві України.

Ключові слова: *суб'єктивна сторона злочину, змішана форма вини, умисел, необережність.*

Постановка проблеми. Кримінальне законодавство України визначає вину як психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необереж-

ності (ст. 23 КК). При цьому вина є обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину. Статті 24 та 25 КК визначають залежно від співвідношення інтелектуальної та вольової ознак форми вини: умисел та необережність, а також їхні види – прямий і непрямий умисел, злочинну самовпевненість та злочинну недбалість. Отже, законодавець виділяє лише дві можливі форми вини при вчиненні злочину. Разом з тим у теорії кримінального права існує таке поняття як змішана (подвійна, складна) форма вини, яку у загальному вигляді визначають як «різне психічне ставлення особи у формі умислу і необережності до різних об'єктивних ознак одного й того самого злочину» [1, с. 179]. Проте серед науковців немає єдиної точки зору з приводу доцільності виділення такої форми вини, а серед тих, хто її визнає, існують суттєві розбіжності щодо визначення її змісту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання змішаної (подвійної, складної) вини у кримінальному праві порушувались у роботах В.І. Борисова, П.С. Дагеля, М.Й. Коржанського, Г.А. Кригера, Н.Ф. Кузнецової, П.С. Матишевського, В.А. Нерсеяна, А.О. Пінаєва, О.І. Рарога, М.І. Хавронюка та багатьох інших вчених.

Метою статті є визначення сучасного стану наукової розробки такого інституту кримінального права як змішана форма вини, обґрунтування авторської позиції щодо її змісту.

Виклад основного матеріалу. Доводи противників існування змішаної форми вини в узагальненому вигляді можна звести до таких: визнання такої форми вини означає розрив єдиного психологічного процесу, що становить зміст тієї чи іншої форми вини; форма вини стосовно необережних злочинів визначається законодавцем тільки психічним ставленням винного до суспільно небезпечних наслідків, а тому змішаної форми вини просто не може бути; неправильним є трактування умислу стосовно дії і окремо необережності стосовно наслідків, оскільки умисел і необережність, будучи кримінально-правовими категоріями, характеризують весь злочин у цілому; при характеристиці суб'єктивної сторони необережних злочинів можна вести мову лише про усвідомлене, але не умисне порушення певних правил обережності [2, с. 49–50]. Так, В.В. Лук'янов зазначає: «З точки зору здорового глузду комбінована з умислу та необережності, тобто умисно-невмисна, вина уявляється зовсім безглуздою, аналогічною теплому холоду чи м'якій тверді. Розумній людині важко собі уявити, яким чином умисні дії можуть дати наслідки з необережності» [3, с. 54].

Серед прихильників змішаної (подвійної) вини немає єдиної точки зору з приводу сутності цього феномена. Одні з них виділяють дві групи злочинів з цією формою. Так, В.І. Борисов відносить до них: 1) злочини, в яких діяння, що являє собою порушення яких-небудь правил безпеки, само по собі, у відриві від наслідків, є адміністративним чи дисциплінарним правопорушенням, і тільки настання суспільно небезпечних наслідків, причинно пов'язаних із діянням, робить все вчинене злочином; 2) злочини, в яких умисне діяння спричиняє два різних наслідки: перший (найближчий) є обов'язковою озна-

кою об'єктивної сторони, другий (віддалений) – кваліфікуючою ознакою [1, с. 180]. Цієї ж точки зору дотримуються й інші вчені [4, с. 165–166; 5, с. 118].

До складної форми вини М.І. Хавронюк відносить чотири випадки: 1) психічне ставлення до діяння характеризується прямим умислом, а до наслідків – необережністю; 2) психічне ставлення до діяння характеризується прямим умислом, а до наслідків – умислом або необережністю; 3) психічне ставлення до діяння характеризується умислом або необережністю, а до наслідків – необережністю; 4) психічне ставлення до діяння характеризується прямим умислом, а до наслідків – прямим або непрямим умислом [6, с. 12–17].

Пінаєв А.О. окремо виділяє подвійну та змішану форми вини: подвійна має місце в тих випадках, коли в рамках одного складу злочину одночасно містяться як всі ознаки, притаманні умисній формі вини, так і всі ознаки, притаманні необережності (умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, умисне знищення або пошкодження чужого майна, що спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки тощо); змішана – у нормах, в яких зміст суб'єктивної сторони не відповідає ані законодавчому визначенню умислу чи необережності, ані розглянутому вище поняттю подвійної форми вини (склади із врахованою законодавцем сукупністю іншого (некримінально-правового) правопорушення, яке само по собі в конкретних ситуаціях може бути як умисним, так і необережним, та злочину, який в усіх випадках передбачає тільки необережну вину) [7, с. 134–136].

Разом з тим М.Й. Коржанський зазначає, що подвійна (змішана) форма вини є лише там, де є два види якісно відмінних за характером і ступенем суспільної небезпечності злочинних наслідків одних і тих же дій винної особи та її різне психічне ставлення до кожного з цих наслідків [8, с. 91].

Для відповіді на питання: чи слід визнавати злочини, пов'язані з порушенням тих чи інших правил безпеки, що призводять до суспільно небезпечних наслідків (наприклад, злочини, передбачені ст.ст. 276, 286, 291 КК України), вчиненими із змішаною (подвійною) формою вини, необхідно, на наш погляд, провести порівняльний аналіз таких норм із загальними нормами, що передбачають відповідальність за необережне спричинення суспільно небезпечних наслідків.

Наприклад, ст. 128 КК, яка є відносно вказаних статей КК загальною нормою, містить у своїй диспозиції посилання на суспільно небезпечний наслідок – тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, та форму вини – необережність.

Саме діяння винесено законодавцем за межі диспозиції цієї норми. Під ним розуміється будь-яка дія чи бездіяльність (наприклад, порушення загального, нормативно не закріпленого правила обережності), яка призвела до зазначеного наслідку. Психічне ж ставлення особи до цієї дії чи бездіяльності, якщо користуватися теорією змішаної форми вини, може бути як умисним, так і необережним.

Таким чином, немає принципової різниці у психічному ставленні особи до діяння і спричинених ним наслідків у наведеному складі злочину і в зло-

чинах, пов'язаних з порушенням тих чи інших правил безпеки, що призводять до суспільно небезпечних наслідків. Є різниця лише у конструкції диспозицій зазначених норм: діяння або описується законодавцем безпосередньо у диспозиції статті (наприклад, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту – ст. 286 КК), або виноситься за її межі і встановлюється у кожному випадку окремо – ст. 128 КК. Зазначені склади злочинів повністю відповідають законодавчому визначенню необережної форми вини, яка виражається психічним ставленням винного до суспільно небезпечних наслідків, а не до діяння. Саме ж по собі діяння може бути усвідомленим або неусвідомленим. Встановлення цього факту на кваліфікацію необережного злочину не впливає, а є необхідним для індивідуалізації покарання при постановці вироку судом.

Виходячи з викладеного, злочини, пов'язані з порушенням тих чи інших правил безпеки, що призводять до суспільно небезпечних наслідків, не можна віднести до складів зі змішаною (подвійною) формою вини, оскільки для визначення форми вини особи при його вчиненні слід з'ясувати її психічне ставлення лише до однієї з ознак об'єктивної сторони – суспільно небезпечних наслідків.

Наведене положення не є новим у науці кримінального права, а отже, як зазначає М.Й. Коржанський, встановлюючи вид і форму вини, завжди потрібно брати за головне психічне ставлення особи саме до наслідків – заподіяння шкоди тим суспільним відносинам, що є безпосереднім об'єктом вчиненого злочину... Адже якщо встановлювати вину при вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 276 КК, без урахування психічного ставлення особи до настання можливих наслідків, то саме діяння (порушення правил безпеки руху чи експлуатації транспорту) може бути усвідомленим і бажаним, тобто умисним. Стає очевидним неможливість правильного встановлення вини без урахування психічного ставлення особи до настання наслідків її діяння [9, с. 107, 114–115]. Не відносять до злочинів з подвійною формою вини порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту, що спричинили суспільно небезпечні наслідки, й деякі інші вчені [10, с. 7; 11, с. 22].

Слід зазначити, що подібний спосіб встановлення вини у злочинах, пов'язаних з порушенням правил на транспорті, піддавався критиці. Так, у 50-ті роки минулого століття визначати ступінь винності рекомендувалося за ставленням підсудного до наслідків пригоди, що давало можливість уникнути відповідальності за умисні тяжкі злочини з використанням транспортних засобів [12, с. 113].

Так, В.В. Лук'янов, обґрунтовуючи неможливість існування змішаної форми вини у злочинах, пов'язаних з використанням джерел підвищеної небезпеки, констатує, що з незрозумілих причин дослідниками не вивчалися специфічні особливості механізму реальних подій, які полягають у порушенні процесів, пов'язаних з функціонуванням технічних пристроїв і які супроводжуються вивільненням з-під влади людини сил, що здатні заподіяти шкоду життю та здоров'ю людей, власності. При цьому виникає загроза

суспільству, іншими словами, складається суспільно небезпечна обстановка, яка визначається як аварійна, якщо пов'язана із втратою контролю за функціонуванням техніки. Саме ця обстановка завершує діяння, є єдиним його результатом, залежним від волі особи, яка вчиняє злочин.

Суспільно небезпечна (аварійна) обстановка реально існує, займає визначене місце в часі та просторі і має властиву їй якість – присутність неконтрольованих сил, здатних спричинити шкоду, а тому повинна визнаватися як ознака об'єктивної сторони злочинів, пов'язаних з функціонуванням технічних пристроїв. При цьому шкода сама по собі не є, як зазвичай вважають, наслідком у цілому, а є лише частиною, елементом наслідку, що створюється ланцюгом пов'язаних явищ, першою ланкою якого є суспільно небезпечна (аварійна) обстановка. Форма вини при вчиненні злочину, об'єктивна сторона якого за своїм характером є складною, визначається ставленням винного до створення зазначеної обстановки, інакше кажучи – до порушення правил та інших норм, що створюють таку обстановку [3, с. 56–59]. На необхідність встановлення психічного ставлення особи при порушенні правил на транспорті саме до створення аварійної обстановки вказують й інші автори [13, с. 5].

Слід погодитися з реальністю існування аварійної обстановки, яка займає визначене місце в механізмі цих злочинів, але піддамо критиці положення, згідно з яким форма вини у розглядуваних злочинах визначається ставленням винного до створення такої обстановки. На наш погляд, форма вини особи при порушенні правил безпеки, що призводить до спричинення шкоди, повинна визначатися її психічним ставленням до таких конкретних суспільно небезпечних наслідків, як шкода життю і здоров'ю людини та інших суспільних відносин, що охороняються відповідною нормою. По-перше, такий підхід визначено законодавцем. По-друге, усвідомлення особою можливості створення аварійної обстановки означає й усвідомлення особою створення реальної можливості заподіяння шкоди життю, здоров'ю людей, майну як складовим частинам цієї обстановки.

Надання порушником поштовху виникненню неконтрольованих сил, здатних спричинити шкоду, на прояв яких він надалі впливати не може, характерне для всіх необережних злочинів. Контролювання особою сил провадиться, насамперед, свідомістю. Тому повне контролювання особою навколишніх сил, тобто усвідомлення їх наявності та керування ними, виключає можливість вчинення злочину з необережності. Адже необережний злочин характеризується об'єктивною наявністю суспільно небезпечної обстановки з неконтрольованими силами, яку створює винна особа. Наявність цієї обстановки, на нашу думку, є однією з відмінностей необережного злочину у порівнянні з умисним, в якому завжди до останнього моменту присутні підконтрольні особі сили.

Вищенаведене підтверджує, що форма вини при порушенні правил безпеки, що призводить до спричинення шкоди, повинна визначатися ставленням особи до заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини, власності, тобто до суспільно небезпечних наслідків.

Разом з тим ми є прихильниками існування змішаної (подвійної, складної) форми вини. До злочинів з цією виною, на наш погляд, слід віднести лише такі матеріальні склади: 1) в яких діяння саме по собі без спричинених наслідків є закінченим злочином. У цьому випадку психічне ставлення особи до різних об'єктивних ознак може мати кілька форм: а) до діяння – прямий умисел, до наслідків – необережність (наприклад, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, якщо ці дії спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки – ч. 3 ст. 278 КК); б) до діяння – прямий умисел, до наслідків – умисел або необережність (наприклад, протидія законній господарській діяльності, що заподіяла велику шкоду чи спричинила інші тяжкі наслідки – ч. 3 ст. 206 КК); в) до діяння – прямий умисел, до наслідків – прямий або непрямий умисел (наприклад, шахрайство з фінансовими ресурсами, що завдало великої матеріальної шкоди – ч. 2 ст. 222 КК); 2) склади, які мають два види якісно відмінних за характером і ступенем суспільної небезпечності злочинних наслідків одних і тих же дій винної особи та її різне психічне ставлення до кожного з цих наслідків (наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого – ч. 2 ст. 121 КК). У цих злочинах психічне ставлення до діяння та першого наслідку виражається у формі умислу, до інших наслідків – у формі необережності.

Злочини, пов'язані з порушенням тих чи інших правил безпеки, що призводять до суспільно небезпечних наслідків, не належать до жодного з наведених видів злочинів, оскільки саме по собі порушення правил не є злочином, а психічне ставлення особи до будь-якого з наслідків цього діяння характеризується однією формою вини.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє запропонувати таке визначення змішаної (подвійної, складної) форми вини: різне психічне ставлення особи у формі умислу і необережності до різних об'єктивних ознак у злочинах з матеріальним складом, в яких діяння саме по собі без спричинених наслідків є закінченим злочином або у складах, які мають два види якісно відмінних за характером і ступенем суспільної небезпечності злочинних наслідків одних і тих же дій винної особи.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і доп. – К., 2005.
2. Тяжкова И.М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности / И.М. Тяжкова. – СПб., 2002.
3. Лукьянов В.В. «Двойная» вина – свидетельство отставания юридической науки от требований технического прогресса / В.В. Лукьянов // Государство и право. – 1994. – № 12. – С. 53–64.
4. Дагель П.С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П.С. Дагель, Д.П. Котов. – Воронеж, 1974.
5. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике / С.А. Тарарухин. – К., 1995.
6. Хавронюк М.І. Злочини зі складною виною у Кримінальному кодексі України / М.І.

Хавронюк // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 3. – С. 9–17.

7. Пинаев А.А. Курс лекций по общей части уголовного права : в 2 кн. / А.А. Пинаев. – Х., 2001. – Кн. 1: О преступлениях. – 287 с.

8. Коржанський М.Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини / М.Й. Коржанський. – К., 2004.

9. Коржанський М.Й. Проблеми кримінального права : монографія / М.Й. Коржанський. – Дніпропетровськ, 2003.

10. Фролов Е. Двойная форма вины / Е. Фролов, А. Свинкин // Советская юстиция. – 1969. – № 7. – С. 7–8.

11. Сухарев Е. О двойной форме вины / Е. Сухарев, А. Куликов // Советская юстиция. – 1990. – № 18. – С. 21–22.

12. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : монографія / В.А. Мисливий. – Дніпропетровськ, 2004.

13. Ломтев С.П. Законодательство и судебная практика по делам, связанным с использованием транспортных средств : учебно-практическое пособие / С.П. Ломтев. – М., 1992.

Бабанин С. В. Смешанная форма вины в уголовном праве Украины. Определено современное состояние научной разработанности такого института уголовного права как смешанная форма вины. Дан краткий анализ исследований указанной проблематики как отечественных, так и зарубежных авторов. Приведена авторская позиция относительно содержания смешанной формы вины в уголовном праве Украины.

Ключевые слова: субъективная сторона преступления, смешанная форма вины, умысел, неосторожность.

Babanin S. V. Mixed form of guilt in the criminal law of Ukraine. This article defined the current state of scientific development of the Institute of criminal law as a mixed form of guilt. Some authors do not recognize the existence of such a form of guilt. Their summarized arguments boil down to the following: recognition of this form of guilt means breaking a psychological process that represents the content of a form of guilt; form of guilt on unwary crimes defined by the legislator only the mental attitude of the perpetrator to socially dangerous consequences, but because of the mixed form of guilt simply can not be; incorrect interpretation of the intent of the Act and the separate negligence on the implications, because the intent and negligence as criminal law categories describe all crime in General; in characterizing the mental elements of crimes could be careless talk only on conscious, but not an intentional violation of certain rules of prudence.

We are the supporters of the mixed (double complex) form of guilt. Crimes with this fault should include only such material formulations: 1) of the Act in itself without consequences is a completed offence; 2) compounds that contain two kinds of qualitatively different in nature and gravity of the criminal consequences of one and the same Act of the perpetrator and his different mental attitude to each of those effects.

Form of guilt in violation of safety rules, which leads to the injury, should be determined by the relationship of the person to cause harm to human life and health, property, the socially dangerous consequences and is only deliberate or careless.

Definition of a hybrid (double complex) form of guilt: a different mental attitude in face of willful intent and recklessness to different objective characteristics of crimes with the material composition, in which the Act itself without consequences is a completed crime or in convoys that have two kinds of qualitatively different in nature and gravity of the criminal consequences of one and the same Act of the perpetrator.

Keywords: mental element of crime, mixed form of guilt, intent, negligence.

Надійшла до редакції 06.06.2014

Богатирьова О. І.
кандидат юридичних наук
(Національна академія прокуратури)

УДК 343.16

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОКРЕМИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ НА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Розглянуто особливості прокурорського нагляду за додержанням законності щодо участі засуджених до позбавлення волі у самодіяльних організаціях та проведенні богослужінь і релігійних обрядів.

Ключові слова: прокурорський нагляд, додержання законності, захід виховного впливу, засуджений, позбавлення волі.

Постановка проблеми. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях є однією з основних функцій у наглядовій діяльності органів прокуратури, оскільки саме він виступає гарантією забезпечення прав та свобод засуджених. Предметом цього нагляду є, зокрема, додержання законів в установах виконання покарань, у тому числі і при здійсненні виховного впливу на засуджених до позбавлення волі.

При реалізації вказаної функції пріоритетним напрямом, відповідно до наказу Генерального Прокурора України від 12 квітня 2013 р. № 7гн «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян», вважається, серед інших, нагляд за додержанням конституційних прав і свобод людини, громадянина, іноземців та осіб без громадянства в установах виконання покарань та режимних вимог, порядку й умов відбування ними покарань, до якого безпосередньо належить і прокурорський нагляд за додержанням законів при здійсненні виховного впливу на засуджених до позбавлення волі, що свідчить про актуальність обраної теми [7]. Крім того, потребу в розгляді вказаного виду нагляду актуалізує й пильна увага до проблем засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі. Також на своєчасність дослідження зазначеного питання вказує План методичної роботи Генеральної прокуратури України та Національної академії прокуратури України на 2014 р., яким передбачено розробку Методичних рекомендацій з питань нагляду за додержанням законності при здійсненні виховного впливу на засуджених до позбавлення волі [8].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання прокурорського нагляду за додержанням законів при здійсненні

виховного впливу на засуджених до позбавлення волі не піддавалися комплексним науковим розробкам. Водночас у сучасній юридичній науці існують роботи, які частково висвітлювали досліджуване питання, наприклад, монографія Р.В. Лемака «Прокурорський нагляд за додержанням законів в установах виконання покарань» (2013 р.) [6], в якій розглянуто проблематику прокурорського нагляду за додержанням законодавства про соціально-виховну роботу із засудженими, їх загальноосвітнє і професійне навчання та залучення до суспільно корисної праці. Однак поза увагою вченого залишилися інші заходи виховного впливу на засуджених до позбавлення волі, щодо яких прокурор теж має здійснювати нагляд, а саме: участь засуджених у самодіяльних організаціях; проведення богослужінь та релігійних обрядів у колоніях; вільний час засуджених; застосування заходів заохочення та заходів стягнення до осіб, позбавлених волі; стягнення матеріальних збитків, заподіяних засудженими до позбавлення волі.

Кандидатська дисертація М.П. Курило на тему «Прокурорський нагляд за додержанням прав та законних інтересів засуджених до позбавлення волі» (1998 р.) [5] присвячена дослідженню сутності повноважень прокурора, що забезпечують додержання прав та законних інтересів засуджених до позбавлення волі; розгляду функцій та правового становища прокурора, правових засобів прокурорського нагляду за додержанням прав та законних інтересів засуджених до позбавлення волі; правовідносин, що виникають у процесі його здійснення; шляхів оптимізації такого нагляду. Незважаючи на те, що в зазначеній роботі достатньо уваги приділено правовому становищу осіб, засуджених до позбавлення волі, однак питання виховного впливу на таких осіб і здійснення прокурорського нагляду в цьому напрямі не висвітлено.

Серед науковців, які під час дослідження проблем прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях не оминули й окремі питання прокурорського нагляду за додержанням законів при здійсненні виховного впливу на засуджених до позбавлення волі, варто назвати Ю.М. Дьоміна, П.М. Каркач, М.Й. Курочку та ін. [1; 2].

Із останніх публікацій слід зазначити підручник «Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» (2013 р.) [13], виданий у співавторстві науковців та практичних працівників органів прокуратури України, серед яких, зокрема, Є.М. Блажівський, М.К. Якимчук, І.М. Козьяков, М.С. Туркот та ін. Це перша досить повна і системна праця, в якій докладно, з позицій практичної реалізації конституційних засад відображено правові основи функціонування зазначеного нагляду як самостійного виду прокурорської діяльності, окреслено наукові підходи до визначення його сутності і специфічних ознак, визначено загальні та спеціальні наглядові повноваження прокурора, правові засоби прокурорського нагляду, а також тактику та методику його здійснення залежно від видів примусових заходів та

покарань. Незважаючи на значну цінність вказаної роботи, у ній, однак, не міститься комплексного дослідження питань прокурорського нагляду за додержанням законів при здійсненні виховного впливу на засуджених до позбавлення волі.

Мета. Отже, все вищевикладене дає підстави стверджувати, що зазначена проблема є недостатньо вивченою, у тому числі невіршеними залишаються питання прокурорського нагляду за додержанням законів щодо участі засуджених до позбавлення волі у самодіяльних організаціях, проведенні богослужінь і релігійних обрядів, вільного часу засуджених, застосування заходів заохочення і стягнення та матеріальної відповідальності засуджених, окремим із яких і присвячено нашу статтю.

Виклад основного матеріалу. Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі – це процес організації сумісної активності адміністрації колонії й засуджених для здійснення цілеспрямованих дій, які мають на меті зміну психологічних характеристик засуджених (їхньої мотивації, потреб і установок, цінностей та рис характеру), а також перебудову поведінки останніх з огляду на характерні для певного суспільства уявлення про соціально зрілу, пристосовану до реальних суспільних умов особистість.

Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі передбачає вжиття щодо них певних заходів виховного впливу, перелік яких чітко визначений Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК України). КВК України є основним нормативно-правовим актом, який встановлює порядок здійснення таких заходів впливу [4]. До підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують їх здійснення, належать: Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджені наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – ДПтС України) від 25.12.2003 р. № 275 [12]; Порядок організації навчання у загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства юстиції України від 10.06.2014 № 691/897/5 [11]; Положення про навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства юстиції України від 10.06.2014 р. № 691/897/5 [10]; Положення про відділення соціально-психологічної служби та Положення про самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі, затверджене наказом Міністерства юстиції України «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» від 04.11.2013 р. № 2300/5 [9], та ін.

Відповідно до глави 19 КВК України (ст.ст. 123–137) виховний вплив на засуджених до позбавлення волі здійснюється завдяки таким заходам: соціально-виховна робота; загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, самодіяльні організації, богослужіння і релігійні обряди, вільний час засуджених, заходи заохочення і стягнення та матеріальна відповідальність засуджених [4].

Отже, серед зазначених заходів законодавець відокремлює самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі, які створюються з метою розвитку в засуджених корисної ініціативи, соціальної активності та здорових особистих взаємин.

Особливість здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів щодо даного заходу впливу полягає в тому, що окрім зазначеної вище мети членство у таких самодіяльних організаціях засуджених передбачає ще й їхню участь у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених, розвитку корисних соціальних зв'язків. Тобто більшість зазначених питань стосується конституційних прав людини і громадянина – права на освіту, відпочинок, працю, – тому прокурору стосовно вказаного виду нагляду необхідно звернути увагу на те, що:

- 1) участь засуджених у самодіяльних організаціях є добровільною;
- 2) участь засуджених у самодіяльних організаціях має заохочуватися;
- 3) участь засуджених у самодіяльних організаціях повинна враховуватися адміністрацією колонії при визначенні ступеня виправлення засудженого;
- 4) засуджені, які входять до складу самодіяльних організацій, не користуються додатковими пільгами;
- 5) засуджені, які визнані злісними порушниками установленого порядку відбування покарання, якщо вони є членами самодіяльних організацій, рішенням відповідної ради колективу мають виключатися з їх складу;
- 6) засуджені, які входять до складу самодіяльних організацій, не звільняються від основної роботи;
- 7) засуджені, які входять до складу самодіяльних організацій, не можуть мати жодних повноважень адміністрації колонії;
- 8) вибори органів управління самодіяльних організацій засуджених проводяться один раз на рік. Їх організаційною формою роботи є засідання, які відбуваються у разі необхідності, але не менше одного разу на місяць;
- 9) строк зберігання документації самодіяльних організацій засуджених – два роки.

Отже, для перевірки додержання законодавства щодо участі засуджених до позбавлення волі у самодіяльних організаціях прокурор повинен:

- 1) з'ясувати, які самодіяльні організації створені, хто саме їх очолює, яку роботу вони проводять;
- 2) вивчити особові справи засуджених, які є членами самодіяльних організацій, щодо наявності у них заяви про прийняття засудженого до самодіяльної організації та відповідного запису про це у розділі VIII Щоденника індивідуальної роботи із засудженим;
- 3) вивчити плани роботи рад колективу засуджених колонії (відділення) і секцій самодіяльних організацій засуджених та результати їх виконання, ознайомитися із протоколами зборів та засідань рад колективу засуджених та секцій самодіяльних організацій;
- 4) перевірити ведення радами колективу засуджених колонії (відділення) і секцій самодіяльних організацій засуджених журналів планування та облі-

ку, в яких мають бути відображені склади рад і секцій самодіяльних організацій, обов'язки і права їх членів, плани роботи і результати їх виконання, протоколи зборів та засідань;

5) перевірити, чи інформує рада колективу засуджених колонії (відділення) щокварталу засуджених колонії (відділення) через місцеву радіомережу або друковані засоби інформації про проведену роботу;

б) за особовими справами засуджених перевірити, чи є серед членів самодіяльних організацій засуджені з числа злісних порушників установленого порядку відбування покарання.

Прокурору при перевірці додержання законодавства щодо здійснення цього заходу виховного впливу необхідно пам'ятати, що права й обов'язки керівних органів (рада колективу колонії, ради колективів відділень соціально-психологічної служби, самодіяльні секції, редакції стінних газет, теле- та радіостудій) і членів самодіяльних організацій засуджених та напрям їх діяльності визначаються з урахуванням виду установи виконання покарань і конкретних умов її функціонування.

При перевірці даного напрямку прокурору також слід враховувати, що самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі здійснюють свою діяльність під контролем адміністрації установи і безпосередній контроль за формуванням самодіяльних організацій засуджених до позбавлення волі, дотриманням кримінально-виконавчого законодавства у процесі їхньої діяльності покладається на начальника установи, а також на уповноважених ним посадових осіб з числа адміністрації установи (п. 3 Розділу 1) [9].

До участі у роботі самодіяльних організацій засуджених можуть також залучатися представники громадських та релігійних організацій, що діють при колоніях, які беруть активну участь у роботі із засудженими (п. 2 Розділу 3) [9], тому прокурор має звернути на це увагу й переконатися, що такі організації зареєстровані відповідно до законодавства України.

Наступним заходом виховного впливу на засуджених до позбавлення волі є проведення богослужінь і релігійних обрядів за проханням засуджених або за зверненням релігійної організації. Методику прокурорського нагляду за додержанням законодавства щодо проведення богослужінь і релігійних обрядів складає перевірка таких питань:

1) виконання адміністрацією колонії вимог Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» та сприяння забезпеченню релігійних потреб засуджених і запрошенню священнослужителів;

2) дотримання вимоги щодо проведення богослужінь і релігійних обрядів лише в неробочий час шляхом ознайомлення з графіком їх проведення;

3) у разі відсутності окремих приміщень для віруючих декількох релігійних конфесій – можливості тимчасового розміщення у такому приміщенні предметів культу на період обряду (п. 79);

4) прав засуджених на придбання і користування релігійною літературою, іншими предметами і матеріалами релігійного призначення, використання яких не суперечить інтересам забезпечення ізоляції засуджених, а та-

кож іншим умовам виконання покарання;

5) пропаганди будь-яких релігійних учень серед засуджених, яка має здійснюватися тільки за їх бажанням та згодою, а щодо неповнолітніх – за згодою їх батьків або осіб, які їх замінюють;

б) проведення богослужінь і релігійних обрядів у колоніях, що має відбуватися з відповідними обмеженнями, передбаченими для різних категорій засуджених;

7) дозволу для відвідування колоній представниками релігійних організацій для відправлення релігійних обрядів (дозволу керівництва територіального органу управління ДПтС України) та їх офіційної реєстрації, а щодо релігійних проповідників, які є іноземними громадянами, – перевірка дозволу ДПтС України та їх повноважень на проведення релігійної діяльності, які мають бути підтвержені Державною реєстраційною службою України.

При перевірці цього аспекту прокурору також слід враховувати, що відправлення релігійних обрядів не повинно порушувати розпорядок дня в колоніях, а також утискати права інших осіб, які відбувають покарання; адміністрація колонії не має виявляти свого ставлення до певної релігії чи конфесії, однак зобов'язана брати участь у визначенні місця, часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії. І, що важливо, прокурор, здійснюючи перевірку в цій сфері, повинен пам'ятати, що засуджені не мають права, посилаючись на свої релігійні переконання, ухилятися від виконання своїх обов'язків, а також установлених вимог режиму відбування покарання.

Висновки. Ефективне та законне застосування заходів виховного впливу щодо засуджених до позбавлення волі спроможне вплинути та попередити рецидив вчинення ними нових правопорушень, тому прокурорський нагляд у цій сфері має особливе значення. Прокурор, проводячи перевірку, повинен звертати пильну увагу на всі особливості, які виникають при здійсненні такого нагляду, оскільки від якості останнього залежить захищеність прав і свобод людини, яка з певних причин опинилася в місцях позбавлення волі. Враховуючи те, що ефективність прокурорського нагляду значною мірою визначається досконалістю методики його здійснення, для практичних працівників органів прокуратури в обов'язковому порядку мають бути розроблені не лише методичні рекомендації по нагляду за додержанням законності при здійсненні виховного впливу на засуджених до позбавлення волі, а й відповідний посібник з методикою нагляду щодо конкретного зазначеного напрямку.

Бібліографічні посилання

1. Дьомін Ю. М. Прокурорський нагляд в Україні на сучасному етапі : монографія / Ю. М. Дьомін. – К., 2013.

2. Каркач П. М. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні кримінальних покарань : навч. посібник / П. М. Каркач, М. Й. Курочка ; за ред. Е. О. Дідоренка. – Луганськ, 2005.

3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

4. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3. – Ст. 21.

5. *Курило М. П.* Прокурорський нагляд за додержанням прав та законних інтересів засуджених до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / М. П. Курило. – Х., 1998.

6. *Лемак Р. В.* Прокурорський нагляд за додержанням законів в установах виконання покарань : монографія / Р. В. Лемак. – Х., 2013.

7. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях : наказ Генерального Прокурора України від 12.04.2013 р. № 7гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gp.gov.ua.

8. План методичної роботи Генеральної прокуратури України та Національної академії прокуратури України на 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gp.gov.ua.

9. Положення про відділення соціально-психологічної служби та Положення про самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі затверджено наказом Міністерства юстиції України від 04.11.2013 р. № 2300/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

10. Положення про навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу : затв. наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства юстиції України від 10.06.2014 р. № 691/897/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

11. Порядок організації навчання у загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України : затв. наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства юстиції України від 10.06.2014 № 691/897/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

12. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затв. наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25.12.2003 р. № 275 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

13. Прокурорський нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян : підручник / В. П. Пшонка, Є. М. Блажівський, М. К. Якимчук та ін. ; за заг. ред. В. П. Пшонки. – К., 2013.

Богатырёва О. И. Особенности прокурорского надзора за соблюдением законов при осуществлении отдельных мер воспитательного воздействия на осуждённых к лишению свободы. Рассматриваются особенности прокурорского надзора за соблюдением законов об участии осужденных в самодеятельных организациях и проведении богослужений и религиозных обрядов.

Ключевые слова: прокурорский надзор, соблюдение законов, мера воспитательного воздействия, осуждённый, лишения свободы.

Bogatyryova O. I. Features of prosecutorial supervision over observance of laws by the implementation of individual measures of an educational sentenced to imprisonment. In the article the peculiarities of prosecutorial supervision over observance of laws in relation to the implementation of individual measures of educational influence sentenced to imprisonment. Among which the participation of prisoners in Amateur organizations and worship and religious rites. Identify priority issues that need to find out the Prosecutor at checking compliance with legislation regarding participation sentenced to imprisonment in Amateur organizations and religious services and religious rites. Among them, in particular: the varieties of Amateur organizations established in the colony, who their heads what they spend; be familiar with the personal case of prisoners who are members of the Amateur organizations for record and the appropriate statement of acceptance of a convict Amateur organization and the absence of his

name among the worst violators of the established order punishment; study documentation Amateur organizations (work plans, magazines, planning and accounting, minutes of meetings) and the like; a study schedule for worship services and religious rites; checking the permissions for the visit of representatives of the colonies religious organizations and religious preachers who are foreign citizens, etc. While checking this direction Prosecutor should also remember that religious worship should not infringe the rights of other persons serving the penalty, the prison administration may not exercise its relation to particular religion or denomination, but is obliged to participate in the determination of the location, time and other conditions of service, rite, or ceremony, prison.

Keywords: *public prosecutor's supervision, the rule of law, the measure educational impact, convicted, imprisonment.*

Надійшла до редакції 23.06.2014

Дрозд В. Г.

кандидат юридичних наук
(Державний НДІ МВС України)

УДК 343.126.7

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ ЯК ВИДУ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

Проаналізовано чинне кримінальне процесуальне законодавство у контексті застосування домашнього арешту як виду запобіжного заходу під час досудового розслідування. Визначено позитивні та негативні моменти щодо застосування домашнього арешту як виду запобіжного заходу, а також надано пропозиції з удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства для врахування особливостей певних категорій осіб (вік, стан здоров'я, сімейний стан тощо) при обранні даного запобіжного заходу.

Ключові слова: *домашній арешт, досудове розслідування, запобіжний захід.*

Постановка проблеми. З початком розбудови незалежної Української держави захист прав і свобод людини став одним з основних її пріоритетів. Саме ставлення держави до прав і свобод людини є показником ступеня набуття нею демократичності. Після ратифікації Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 17 липня 1997 р. та основних протоколів до неї, яка стала невід'ємною частиною вітчизняної правової системи, українське законодавство у кримінальній сфері поступово переймало європейські стандарти захисту прав і свобод людини. Однак найбільш проблемним у кримінальному судочинстві України є приведення у відповідність до Конвенції чинного законодавства і практики його застосування щодо обрання запобіжних заходів.

Особливість застосування домашнього арешту як виду запобіжного заходу полягає в тому, що його реалізація у кримінальному провадженні відбувається до набрання обвинувальним вирок законної сили, тобто стосовно особи, яка відповідно до вимог принципу презумпції невинуватості вважа-

ється невинуватою у вчиненні злочину. А тому законність його обрання та вимоги щодо належного забезпечення прав і свобод людини при його реалізації вимагають від правоохоронних органів та суду надзвичайної зваженості й обґрунтованості при прийнятті рішення про його застосування, оскільки завжди існує імовірність притягнення невинного до кримінальної відповідальності. У цьому зв'язку особливої актуальності набувають наукові дослідження з проблемних питань захисту прав і свобод людини при застосуванні домашнього арешту як виду запобіжного заходу під час досудового розслідування, які недостатньо теоретично опрацьовані й потребують подальшого розроблення та практичного застосування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Проблеми функціонування інституту запобіжних заходів, а водночас і питання захисту прав та свобод учасників кримінального судочинства, до яких застосовуються запобіжні заходи, розглядалися у наукових працях таких відомих вчених: Ю. П. Аленіна, О. І. Білоусова, Ю. М. Грошевого, В. С. Зеленецького, Є. Г. Коваленка, В. Т. Малярєнка, В. Т. Нора, П. П. Пилипчука, М. А. Погорецького, В. М. Тertiшника, О. І. Тищенко, Л. Д. Удаलोвої, В. П. Шибіка, О. Г. Шила та ін. Водночас ці дослідження стосувалися окремих аспектів застосування запобіжних заходів, а дослідження процесуальних особливостей застосування домашнього арешту як виду запобіжного заходу під час досудового розслідування не проводилося.

Виклад основного матеріалу. Домашній арешт (ст. 181 КПК) полягає в обмеженні свободи пересування підозрюваного/обвинуваченого шляхом заборони йому залишати житло цілодобово або у певний період доби (наприклад з 20 до 8 години). Вибір режиму обмеження визначається з врахуванням ризиків, визначених у ст. 177 КПК, та обставин, зазначених у ст. 178 КПК [1].

Під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту суд має з'ясувати місце проживання підозрюваного/обвинуваченого.

Правильною слід вважати практику тих слідчих суддів, які застосовують цей запобіжний захід у згаданих випадках, з'ясувавши при цьому думку власника житла (якщо він відомий) та оцінивши усі обставини в сукупності, у тому числі: міцність соціальних зв'язків підозрюваного/обвинуваченого в місці його постійного проживання; наявність у нього родини й утриманців (місце їх фактичного проживання); достатність застосування такого запобіжного заходу для запобігання ризикам, визначеним у ст. 177 КПК, зокрема спробам підозрюваного/обвинуваченого переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду тощо.

Суду слід мати на увазі, що при виконанні такої ухвали у судовому провадженні орган внутрішніх справ зобов'язаний негайно повідомити суд про взяття на облік особи, до якої застосовано домашній арешт.

У сучасних умовах слід поставити наголос саме на домашньому арешті як альтернативі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Якщо аналізувати досвід Російської Федерації, то там домашній арешт

було запроваджено із прийняттям нового КПК РФ ще у 2002 р. (ст. 107 КПК РФ). Домашній арешт як запобіжний захід застосовується за судовим рішенням до підозрюваного чи обвинуваченого, якщо до нього неможливо застосувати інший, м'якший захід, і передбачає перебування особи в повній або частковій ізоляції від суспільства в житловому приміщенні, у якому вона проживає в якості власника, наймача або на інших законних підставах, із покладенням на неї обмежень та заборон і здійснення нагляду за нею. Цікаво, що кримінальний процес РФ передбачає можливість відбувати домашній арешт у відповідному медичному закладі. Так, домашній арешт як запобіжний захід у РФ та Україні мають відмінності як у видах обмежень, так і у правових наслідках. Зокрема, відповідно до ч. 10 ст. 109 КПК РФ, строк домашнього арешту зараховується в строк тримання під вартою [2]. В КПК України цього не передбачено.

У кримінально-процесуальному законодавстві Республік Казахстан і Молдова законодавець *виділяє категорію осіб*, до яких в силу певних умов: досягнення відповідного віку, стану здоров'я, сімейного стану, повна ізоляція є недоцільною й доречно обрати запобіжний захід у вигляді домашнього арешту [3; 4].

Отже, особливості певних категорій осіб (вік, стан здоров'я, сімейний стан тощо) повинні враховуватися при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту і в КПК України.

Домашній арешт має застосовуватися в тих випадках, коли застава є занадто м'яким запобіжним заходом, а тримання під вартою – занадто суворим. Під час досудового розслідування кримінальних проступків запобіжний захід у вигляді домашнього арешту не застосовується (ст. 299 КПК України).

Строк домашнього арешту не може перевищувати 2-х місяців. Даний строк може бути продовжений за клопотанням прокурора у разі необхідності та в межах строку досудового розслідування. При цьому сукупний строк тримання особи під домашнім арештом під час досудового розслідування не може перевищувати 6 місяців. По закінченні цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим.

Окрім того, при застосуванні домашнього арешту як запобіжного заходу на підозрюваного, обвинуваченого може бути покладено один або кілька обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК. Так, застосування електронного засобу контролю полягає у закріпленні на тілі підозрюваного чи обвинуваченого пристрою, який дає змогу відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження. Такий пристрій має бути захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та сигналізувати про спроби особи здійснити такі дії (ч. 1 ст. 195 КПК). Порядок застосування електронних засобів контролю регламентовано наказом Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 р. № 696 “Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю” [5] та наказом МВС України від 31 серпня 2013 р. № 845 “Про

затвердження Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту” [6].

Так, у 2013 р. ЕЗК було застосовано: слідчими – до 107 осіб; працівниками органів внутрішніх справ – до 182 осіб. Крім того, за допомогою ЕЗК було виявлено 235 порушень покладених на підозрюваних чи обвинувачених обов’язків, у тому числі: 24 випадки ухилення від контролю шляхом умисного зняття електронного браслета; 10 випадків ухилення від контролю шляхом пошкодження ЕЗК; 7 випадків ухилення від контролю шляхом іншого втручання в роботу ЕЗК [7].

На відміну від КПК України, в абз. 2, 3 ст. 149 КПК Республіки Казахстан чітко визначено, що при здійсненні нагляду за дотриманням арештованим встановлених обмежень виходу із житла, орган, який провадить кримінальний процес, має право в будь-який період доби перевіряти його перебування за місцем проживання. Відповідно, перевірка проводиться не більше двох разів у денний час і не більше одного разу в нічний час, й перебування посадових осіб в житлі арештованого допускається за згодою цієї особи і осіб, які проживають разом із ним, й не повинно перевищувати тридцяти хвилин [3].

Слід зауважити, що електронна система спостереження – не єдина складова домашнього арешту. Його можна забезпечити і без застосування електронних пристроїв, базуючись переважно на традиційних заходах, а саме: на раптових візитах правоохоронців до місця перебування арештованого, перевірках у телефонному режимі тощо.

Відмова від носіння засобу електронного контролю, умисне зняття, пошкодження або інше втручання у його роботу з метою ухилення від контролю, а також намагання вчинити зазначені дії є невиконанням обов’язків, покладених судом на підозрюваного чи обвинуваченого при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту (ч. 6 ст. 195 КПК), що є підставою для застосування більш жорсткого запобіжного заходу чи накладення грошового стягнення (ч. 2 ст. 179 КПК).

Як і всі інші запобіжні заходи, домашній арешт застосовується на підставі ухвали слідчого судді, суду. Проте, в ухвалі слідчого судді, суду про застосування домашнього арешту, окрім загальних вимог, визначених у ст. 196 КПК, має бути зазначена точна адреса житла, яке підозрюваному чи обвинуваченому забороняється залишати.

Контроль за дотриманням підозрюваним чи обвинуваченим умов домашнього арешту покладено на працівників ОВС. У ч. 5 ст. 181 КПК України зазначено, що з метою контролю за поведінкою підозрюваного чи обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, працівники органів внутрішніх справ наділені відповідними правами, зокрема з’являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов’язаних із виконанням покладених на неї зобов’язань, використовувати електронні засо-

би контролю. Періодичність відвідування визначається начальником органу внутрішніх справ. При цьому, якщо згідно з умовами застосованого запобіжного заходу підозрюваному чи обвинуваченому заборонено залишати житло цілодобово, відвідування його місця проживання повинно здійснюватися не рідше одного разу на сім днів.

Під час відбування домашнього арешту особа має можливість перебувати на волі або за місцем проживання не перериваючи сімейних та суспільних зв'язків, а не в ізольованій від суспільства установі. Особливо це стосується групи осіб із особливими потребами, перебування яких під вартою є небажаним, зокрема це: 1) особи, які страждають на певні хронічні хвороби, хвороби, що не підлягають лікуванню; 2) неповнолітні, що обвинувачуються у вчиненні злочинів. Адже їхнє перебування в ізоляторі тимчасового тримання чи в слідчому ізоляторі негативно впливає на ще несформовану дитячу психіку; 3) особи похилого віку; 4) особи, які мають на утриманні неповнолітніх дітей та ін.

Про ефективність застосування ЕЗК в Україні ще рано говорити. Якщо взяти до уваги досвід застосування ЕЗК, який існує на сьогодні в Україні, то можна зазначити відсутність чіткої регламентації щодо дій співробітників територіального уповноваженого підрозділу, які мають здійснювати цілодобовий контроль за використанням особою ЕЗК. Тобто відсутність налагодженої взаємодії служб та підрозділів органів внутрішніх справ з даного питання сприяє несвоєчасному реагуванню на сигнал тривоги, що надходить на пульт моніторингу. І, як наслідок, застосування ЕЗК до підозрюваних (обвинувачених) не може гарантувати виконання ними зобов'язань, передбачених обраним стосовно них запобіжним заходом.

Запобіжний захід може бути змінено, якщо: 1) його обрано необґрунтовано чи незаконно, але є підстави для обрання іншого заходу; 2) суттєво змінилися обставини, що їх було взято до уваги при обранні запобіжного заходу (наприклад, змінилася кваліфікація кримінального правопорушення, стан здоров'я обвинуваченого).

Запобіжний захід негайно припиняє свою дію (ст. 203 КПК) після: 1) закінчення строку дії ухвали про обрання запобіжного заходу; 2) ухвалення виправдувального вироку; 3) закриття кримінального провадження.

Висновки. Позитивними моментами використання домашнього арешту є такі: 1) застосування домашнього арешту є ефективною, гуманною альтернативою тримання під вартою. Його запровадження є прогресивним для України, зважаючи на підвищену увагу європейської спільноти до цього питання; 2) зменшення кількості заарештованих та відправлених до СІЗО осіб, що дасть змогу державі заощаджувати на утриманні осіб під вартою, доставлянні їх до суду, а в подальшому, якщо такі засоби контролю будуть використовуватися в Україні, й до засуджених, значно зменшить наповненість місць позбавлення волі та затрати на їх утримання; 3) домашній арешт допоможе особам, які вчинили у своєму житті злочин, мати шанс на виправлення, не зазнаючи пагубного впливу кримінального середовища в закладах позбавлення волі; 4) забезпечення прав та свобод осіб з особливими потребами

(психічно хворі, неповнолітні, особи похилого віку, вагітні і т. д.).

Недоліки запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту: 1) не визначено категорію (перелік) осіб, до яких може застосовуватися запобіжний захід у вигляді домашнього арешту; 2) не визначено категорію злочинів, за вчинення яких до осіб може обиратися даний вид запобіжного заходу; 3) відсутність відпрацьованого алгоритму взаємодії працівників територіальних підрозділів ОВС під час реагування на сигнали про порушення запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту; 4) необхідність підготовки спеціальної категорії працівників, відповідальних за дію ЕЗК та компетентних у їх використанні, недостатність якої призводить до можливостей підозрюваних (обвинувачених) зникнути з місць їх проживання і покинути межі України; 5) відсутність належної інформаційно-технічної бази, яка б допомогла забезпечити функціонування механізму електронного контролю через систему глобальних навігаційних супутникових систем GPS / ГЛОНАСС.

Вважаємо, що усунення законодавцем існуючих на сьогоднішній день недоліків та прогалин які виникають у процесі застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та ЕЗК, а також врахування зарубіжного досвіду з цього питання дозволить практичним працівникам уникнути зайвих як процесуальних, так і організаційних проблем під час застосування даного запобіжного заходу та ЕЗК, а як результат – досягнення мети застосування цього нового електронного засобу контролю за поведінкою підозрюваного чи обвинуваченого шляхом фіксації місця його перебування.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // ВВР України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 88.
2. Уголовно-процессуальный кодекс РФ от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ // Российская газета. – 2001. – № 249.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. – Алматы, 2005.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Молдовы / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cis-legal-reform.org/document.asp?id=7192>.
5. Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 р. № 696 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 76. – Ст. 3093.
6. Про затвердження Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 31 серпня 2013 р. № 845 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 89. – Ст. 3287.
7. Показники статистичної звітності щодо кримінальних проваджень за 2013 р/ (у таблицях) // Інформаційний центр МВС України. – К., 2013.

Дрозд В. Г. Проблемные вопросы применения домашнего ареста как вида меры пресечения. Проанализировано действующее уголовное процессуальное законодательство в контексте применения домашнего ареста как вида меры пресечения в ходе досудебного расследования. Определены положительные и отрицательные моменты по применению домашнего ареста как вида меры пресечения, а также представлены предложения по

совершенствованию действующего уголовного процессуального законодательства для учета особенностей определенных категорий лиц (возраст, состояние здоровья, семейное положение и т.п.) при избрании данной меры пресечения.

Ключевые слова: *домашний арест, предварительное расследование, мера пресечения.*

Drozd V. G. Problem issues of use of home arrest as a kind of restriction measure.

There is the analysis of the current criminal procedural law in the context of the application form of house arrest as a preventive measure during the preliminary investigation. Positive and negative aspects on the use of house arrest as a form of preventive measures, and provided suggestions for improvement of the current criminal procedural law to account for the characteristics of certain categories of persons (age, medical condition, marital status etc.) at the selection of the restriction measure.

The author has shown the positive experience of the use of home arrest: 1) the use of home arrest is effective, humane alternative to custody. Its implementation is progressive for Ukraine, given the increased attention of the European community on this issue; 2) reduce the number of arrested and sent to jail people who will help the state save on hold prisoners, bringing them to court, and further, if controls are used in Ukraine and prisoners significantly reduce filling prisons and the cost of their maintenance; 3) home arrest will help individuals who have committed a crime in their lives, have a chance to correct without experiencing harmful effects of the criminal environment in penitentiary; 4) the rights and freedoms of persons with disabilities (the mentally ill, minors, the elderly, pregnant women, and so on).

The author has also analyzed the positive experience of the Russian Federation use home arrest as a preventive measure, which is used for judgment on the suspect or the accused, if it is not possible to apply other less restrictive measure, and provides temporary residence in partial or full isolation from society in the living room where she lives as owner, tenant or other legal grounds, with the laying on her limitations and restrictions and oversee it. It has been determined that the Criminal Procedural Code provides the opportunity to serve house arrest in the relevant medical facility.

Keywords: *home arrest, pre-trial investigation, restriction measure.*

Надійшла до редакції 20.06.2014

Кириченко О. В.

кандидат юридичних наук, доцент
*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.985 : 343.34

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ
ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ
(за результатами соціологічного опитування працівників
органів внутрішніх справ)**

Охарактеризовано результати анкетування працівників карного розшуку та спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ з актуальних проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки.

Ключові слова: *злочини проти громадської безпеки, оперативно-розшукова протидія, метод, соціологічне опитування, анкетування, органи внутрішніх справ.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 1 Кримінального кодексу України [1] одним із його завдань є правове забезпечення охорони громадської безпеки від злочинних посягань та запобігання їм. Злочини проти громадської безпеки належать до числа найбільш небезпечних та розповсюджених в Україні. Вони створюють загрозу життю і здоров'ю людей, власності, довкіллю, нормальній діяльності підприємств, установ та організацій.

Дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки є однією з умов напрацювання ефективних форм та методів протидії цим злочинам. Для досягнення об'єктивності результатів дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки необхідним є використання соціологічного методу. Соціологічні методи (опитування, вивчення документів) застосовуються під час збору емпіричних даних із зазначеної проблематики.

Найбільш доцільною формою опитування є анкетування працівників оперативних підрозділів правоохоронних органів, і це насамперед стосується думки працівників органів внутрішніх справ (далі – ОВС) щодо оцінки діяльності роботи підрозділів карного розшуку та спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю (далі – спецпідрозділи БОЗ) як основних суб'єктів оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки.

Мета цієї статті – визначити сучасні проблеми оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки за результатами соціологічного опитування працівників карного розшуку та спецпідрозділів БОЗ ОВС.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремим аспектам протидії злочинам проти громадської безпеки приділяли увагу Г.А. Аванесов, А.І. Алексєєв, Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, В.О. Глушков, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, Е.А. Дидоренко, А.І. Долгова, В.П. Ємельянов, А.Е. Жалінський, А.П. Закалюк, О.Г. Кальман, І.І. Карпець, І.П. Козаченко, В.С. Комісаров, Н.Ф. Кузнецова, В.М. Куц, В.А. Ліпкан, А.Г. Лекарь, О.М. Литвак, П.С. Матишевський, П.П. Михайленко, Є.Д. Скулиш, В.П. Тихий, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський та інші криміналісти.

Разом з тим на сьогодні відсутні дослідження щодо думки практичних працівників ОВС з актуальних проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні брали участь 349 працівників підрозділів карного розшуку та спецпідрозділів БОЗ органів внутрішніх справ, зокрема, 64 працівника ГУМВС України в Дніпропетровській області, 30 працівників ГУМВС України в Донецькій області, 19 працівників УМВС України в Житомирській області, 47 працівників ГУМВС України в Запорізькій області, 40 працівників УМВС України в Івано-Франківській області, 30 працівників ГУМВС України в Київській області, 14

працівників УМВС України в Кіровоградській області, 23 працівника ГУМВС України в Луганській області, 39 працівників УМВС України в Рівненській області, 29 працівників ГУМВС України в Харківській області, 14 працівників УМВС України в Херсонській області. З них 44 працівника (13 %) мають стаж роботи в ОВС до 3 років, до 5 років – 53 (15 %), до 10 років – 84 (24 %), до 15 років – 108 (31 %), до 20 років – 49 (14 %), більше 20 років – 11 (3 %).

У дослідженні взяв участь 211 працівник карного розшуку. З них стаж роботи в ОВС до 3 років мають 33 працівника (16 %), до 5 років – 39 (19 %), до 10 років – 51 (24 %), до 15 років – 59 (28 %), до 20 років – 26 (12 %), більше 20 років – 3 (1 %).

58 працівників карного розшуку (27 %) мають стаж роботи в оперативних підрозділах ОВС до 3 років, до 5 років – 49 (23 %), до 10 років – 60 (28 %), до 15 років – 37 (18 %), до 20 років – 6 (1 %), більше 20 років – 1 (1 %).

Також у дослідженні брали участь 138 працівників спецпідрозділів БОЗ ОВС. З них 11 працівників (8 %) мають стаж роботи в ОВС до 3 років, до 5 років – 14 (10 %), до 10 років – 33 (24 %), до 15 років – 49 (35 %), до 20 років – 23 (17 %), більше 20 років – 8 (6 %).

Стаж роботи в оперативних підрозділах ОВС до 3 років має 21 працівник спецпідрозділів БОЗ ОВС (15 %), до 5 років – 17 (12 %), до 10 років – 58 (42 %), до 15 років – 27 (20 %), до 20 років – 12 (9 %), більше 20 років – 3 (2 %).

Нами було поставлено 16 питань, присвячених аналізу різних аспектів оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки, та запропоновано варіанти відповідей. У деяких питаннях респондентам пропонувалося надати власні варіанти відповідей.

У питаннях №№ 7, 9, 10 було передбачено декілька варіантів відповідей, тому загальна сума відповідей не дорівнює 100 %. Ми намагалися з'ясувати ступінь значимості запропонованої відповіді.

Результати анкетування працівників карного розшуку та спецпідрозділів БОЗ ОВС виявилися такими:

1. Відповідно до чинних нормативно-правових актів України суб'єктами протидії злочинам загальнокримінальної спрямованості, що вчинюються організованими групами та злочинними організаціями, в системі ОВС є спецпідрозділи БОЗ, підрозділи карного розшуку, підрозділи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків (далі – БНОН). На запитання: «Як Ви вважаєте, чи потрібно вилучити з функцій підрозділів карного розшуку та БНОН протидію організованій злочинності у зв'язку з дублюванням функцій зазначених підрозділів з функціями спецпідрозділів БОЗ?» – «так» відповіли 40 % працівників карного розшуку та 39 % працівників спецпідрозділів БОЗ, «ні» – 53 % та 60 %, «важко відповісти» – 7 % та 1 %.

2. На запитання: «Як Ви оцінюєте ефективність оперативно-розшукової протидії створенню банд, злочинних організацій та незаконних воєнізованих

або збройних формувань?» – 17 % працівників карного розшуку та 25 % працівників спецпідрозділів БОЗ відповіли «достатньо», 83 % та 75 % відповідно назвали ефективність недостатньою.

3. На прохання оцінити ефективність оперативно-розшукової протидії незаконному обігу вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин 35 % працівників карного розшуку та 26 % працівників спецпідрозділів БОЗ відповіли «достатньо», «недостатньо» – 65 % та 74 % відповідно.

4. Оцінка роботи позаштатних негласних працівників під час оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки виглядає таким чином: 25 % працівників карного розшуку та 27 % працівників спецпідрозділів БОЗ відповіли «достатньо», «недостатньо» – 74 % та 71 %, власний варіант відповіді обрали 1 % та 2 % відповідно.

Серед власних варіантів відповіді запропоновано такі: робота позаштатних негласних працівників щодо оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки є неефективною; відсутня така робота у зв'язку з нефінансуванням агентурної роботи.

5. Ефективність проведення оперативно-розшукового запобігання злочинам проти громадської безпеки як достатню визначили 30 % працівників карного розшуку та 24 % працівників спецпідрозділів БОЗ, назвали недостатньою 64 % та 70 %, 6 % та 6 % відповідно зазначили, що таке «взагалі не проводиться».

6. Ефективність виявлення латентних злочинів проти громадської безпеки та встановлення осіб, що їх вчинили, назвали достатньою 31 % працівників карного розшуку та 22 % працівників спецпідрозділів БОЗ, недостатньою – 68 % та 78 %.

1 % працівників карного розшуку на зазначене питання відповіли, що латентні злочини проти громадської безпеки взагалі не виявляються.

7. На прохання назвати основні джерела отримання оперативної інформації про факти вчинення злочинів проти громадської безпеки (передбачалося декілька варіантів відповідей) працівники карного розшуку відповіли таким чином: від штатних негласних працівників (23 %), від позаштатних негласних працівників (48 %), від громадськості (47 %), моніторингу засобів масової інформації (25 %), шляхом проведення оперативно-розшукових заходів безпосередньо працівниками карного розшуку (68 %), шляхом проведення оперативно-технічних заходів (55 %), проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами оперативної служби (21 %), власний варіант відповіді (1 %).

1 % респондентів до основних джерел отримання оперативної інформації про факти вчинення злочинів проти громадської безпеки віднесли оперативний (ініціативний) пошук. Зазначений оперативно-розшуковий захід належить до оперативно-розшукових заходів, що безпосередньо здійснюються працівниками карного розшуку.

У свою чергу, працівники спецпідрозділів БОЗ ОВС на зазначене запитання відповіли так: від штатних негласних працівників (32 %), від позашта-

тних негласних працівників (78 %), від громадськості (32 %), моніторингу засобів масової інформації (23 %), проведення оперативно-розшукових заходів безпосередньо працівниками карного розшуку (44 %), проведення оперативно-технічних заходів (74 %), проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами оперативної служби (29 %).

8. На запитання, яким чином здійснюється документування фактів злочинної діяльності осіб після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України [2] щодо злочинів проти громадської безпеки, відповіді розподілилися так: 21 % працівників карного розшуку зазначили, що за матеріалами оперативно-розшукового провадження, та 79 % – за матеріалами кримінального провадження; 16 % працівників спецпідрозділів БОЗ – за матеріалами оперативно-розшукового провадження, 84 % – за матеріалами кримінального провадження.

9. До основних загальних проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки працівники ОВС віднесли: недосконалість нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової протидії злочинам (58 % працівників карного розшуку та 80 % працівників спецпідрозділів БОЗ); неефективна організація запобіжної діяльності оперативних підрозділів, а також відсутність систематичної профілактичної роботи ОВС з особами, які схильні до вчинення злочинів (22 % та 16 %); недостатній рівень організації інформаційного та аналітичного забезпечення оперативно-розшукової протидії злочинам оперативними підрозділами ОВС, відсутність єдиної системи обміну інформацією як між службами ОВС, так і між іншими правоохоронними органами, недосконалість нормативно-правової бази в частині використання сучасних інформаційних технологій у цій сфері, а також недосконалість функціонування в ОВС оперативних та інших обліків щодо осіб, які схильні до вчинення злочинів (40 % та 66 %); відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності діяльності оперативних підрозділів ОВС щодо оперативно-розшукової протидії злочинам (40 % та 48 %); власний варіант відповіді (6 % та 5 %).

У графі «власний варіант» запропоновано такі відповіді: відсутність державної концепції протидії злочинам проти громадської безпеки; недосконалість чинного КПК України; наявність обов'язкових показників в оперативних підрозділах; недостатнє матеріальне забезпечення ОВС та недостатнє фінансове забезпечення негласного апарату ОВС; скорочення штату працівників спецпідрозділів БОЗ та інших підрозділів ОВС; недосконалість взаємодії підрозділів ОВС та Державної пенітенціарної служби України щодо обміну інформації по злочинам проти громадської безпеки.

10. Основними спеціальними проблемами оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки респонденти вважають: недосконалість нормативно-правових актів, які спрямовані на протидію злочинам проти громадської безпеки (67 % працівників карного розшуку та 79 % працівників спецпідрозділів БОЗ); відсутність (або недосконалість) методичних рекомендацій щодо організації та тактики виявлення та запобігання злочинам

проти громадської безпеки оперативними підрозділами ОВС (19 % та 14 %); неефективність організації в ОВС роботи щодо виявлення фактів вчинення злочинів проти громадської безпеки та осіб, які їх вчинили (13 % та 12 %); недостатній рівень протидії ОВС злочинам проти громадської безпеки, що, у свою чергу, сприяє повторному вчиненню з боку цих осіб нових суспільно небезпечних діянь (злочинів) (24 % та 48 %); неефективність використання тактичних прийомів щодо запобігання та встановлення осіб за окремими видами злочинів проти громадської безпеки (14 % та 15 %); низькій рівень роботи негласного апарату ОВС, який використовується під час протидії злочинам проти громадської безпеки (28 % та 22 %); відсутність чітких критеріїв оцінки діяльності оперативних підрозділів ОВС щодо оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки (25 % та 35 %); власний варіант відповіді (3 % та 4 %).

У графі «власний варіант» запропоновано такі відповіді: наявність корумпованих зв'язків; наявність деморалізуючих факторів у діяльності ОВС; неефективна робота оперативних підрозділів ОВС та обмеження їх повноважень за новим КПК України; «омолодження» особового складу оперативних підрозділів ОВС; відсутність взаємодії між правоохоронними органами з обміну інформації.

11. Рівень забезпечення підрозділів карного розшуку (спецпідрозділів БОЗ) спеціальними технічними засобами для документування фактів злочинної діяльності осіб, що вчинюють злочини проти громадської безпеки, оцінили як достатній 5 % працівників карного розшуку та 10 % працівників спецпідрозділів БОЗ, як недостатній – 95 % та 90 % відповідно.

12. На прохання оцінити ефективність взаємодії підрозділів карного розшуку (спецпідрозділів БОЗ) з іншими службами та підрозділами ОВС (іншими підрозділами кримінальної міліції, слідчими підрозділами тощо) під час протидії злочинам проти громадської безпеки «достатньо» відповіло 27 % працівників карного розшуку та 29 % працівників спецпідрозділів БОЗ, «недостатньо» – 62 % та 44 %, «відсутня взаємодія» – 11 % та 26 %.

1 % працівників спецпідрозділів БОЗ надали власний варіант відповіді, вказавши, зокрема, що на ефективність взаємодії спецпідрозділів БОЗ з іншими службами та підрозділами ОВС під час протидії злочинам проти громадської безпеки впливають невиправдана конкуренція між підрозділами ОВС щодо протидії цим злочинам, відсутність розмежування обов'язків між оперативними підрозділами, дублювання їх функцій.

13. Оцінюючи ефективність взаємодії підрозділів карного розшуку (спецпідрозділів БОЗ) з іншими правоохоронними органами та судом під час протидії злочинам проти громадської безпеки, 19 % працівників карного розшуку та 17 % працівників спецпідрозділів БОЗ відповіли «достатньо», «недостатньо» – 65 % та 41 %, «відсутня взаємодія» – 16 % та 42 %.

14. На запитання, яких тенденцій розповсюдження злочинів терористичної спрямованості слід очікувати у майбутньому, працівники карного розшуку відповіли таким чином: спостерігатиметься зростання кількості злочинів

цього виду (66 %); кількість випадків вчинення цих злочинів буде скорочуватись (10 %); ситуація буде стабільною, без різких коливань у той чи інший бік (24 %).

На зазначене запитання працівники спецпідрозділів БОЗ відповіли так: спостерігатиметься зростання кількості злочинів цього виду (82 %); кількість випадків вчинення цих злочинів буде скорочуватись (11 %); ситуація буде стабільною, без різких коливань у той чи інший бік (7 %).

15. На запитання, яких тенденцій розповсюдження злочинів, що пов'язані зі створенням банд, злочинних організацій та незаконних воєнізованих або збройних формувань, слід очікувати у майбутньому, працівники карного розшуку відповіли: спостерігатиметься зростання кількості злочинів цього виду (73 %); кількість випадків вчинення цих злочинів буде скорочуватись (10 %); ситуація буде стабільною, без різких коливань у той чи інший бік (17 %).

У свою чергу, працівники спецпідрозділів БОЗ відповіли так: спостерігатиметься зростання кількості злочинів цього виду (81 %); кількість випадків вчинення цих злочинів буде скорочуватись (13 %); ситуація буде стабільною, без різких коливань у той чи інший бік (6 %).

16. Запитання, яких тенденцій розповсюдження незаконного обігу вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин слід очікувати у майбутньому, одержало такі відповіді працівників карного розшуку: спостерігатиметься зростання кількості злочинів цього виду (79 %); кількість випадків вчинення цих злочинів буде скорочуватись (12 %); ситуація буде стабільною, без різких коливань у той чи інший бік (9 %).

84 % працівників спецпідрозділів БОЗ відповіли, що спостерігатиметься зростання кількості злочинів цього виду; 10 % – кількість випадків вчинення цих злочинів буде скорочуватись; 6 % – ситуація буде стабільною, без різких коливань у той чи інший бік.

Висновки. Аналіз результатів анкетування працівників карного розшуку та спецпідрозділів БОЗ ОВС дає підстави зробити певні загальні висновки:

1. Більшість респондентів вважають, що не потрібно вилучати з функцій підрозділів карного розшуку та БНОН протидію організованій злочинності у зв'язку з дублюванням функцій зазначених підрозділів з функціями спецпідрозділів БОЗ.

2. Ефективність оперативно-розшукової протидії створенню банд, злочинних організацій та незаконних воєнізованих або збройних формувань, а також незаконному обігу вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин респонденти вважають недостатньою.

3. Роботу позаштатних негласних працівників щодо протидії злочинам проти громадської безпеки також вважають недостатньою.

4. Недостатньою вважають як ефективність проведення оперативно-розшукового запобігання злочинам проти громадської безпеки, так і виявлення латентних злочинів проти громадської безпеки та встановлення осіб, що їх вчинили.

5. Основними джерелами отримання оперативної інформації про факти вчинення злочинів проти громадської безпеки є позаштатні негласні працівники і громадськість, дані отримують за допомогою оперативно-розшукових заходів безпосередньо працівники оперативних підрозділів і оперативно-технічних заходів.

6. Після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України по злочинам проти громадської безпеки викриття злочинної діяльності осіб здійснюється переважно за матеріалами кримінального провадження.

7. Основними загальними проблемами оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки є: недосконалість нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової протидії злочинам; недостатній рівень організації інформаційного та аналітичного забезпечення оперативно-розшукової протидії злочинам оперативними підрозділами ОВС; відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності діяльності оперативних підрозділів ОВС щодо оперативно-розшукової протидії злочинам.

До основних спеціальних проблем оперативно-розшукової протидії цим злочинам належать: недосконалість нормативно-правових актів, які спрямовані на протидію злочинам проти громадської безпеки; недостатній рівень протидії ОВС злочинам проти громадської безпеки; низькій рівень роботи негласного апарату ОВС, який використовується під час протидії злочинам проти громадської безпеки; відсутність чітких критеріїв оцінки діяльності оперативних підрозділів ОВС щодо оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки.

8. Недостатньо забезпечені оперативні підрозділи спеціальними технічними засобами для документування фактів злочинної діяльності осіб, що вчинюють злочини проти громадської безпеки.

9. Ефективність взаємодії підрозділів карного розшуку (спеціалізованих підрозділів БОЗ) з іншими службами та підрозділами ОВС, з іншими правоохоронними органами та судом під час протидії злочинам проти громадської безпеки оцінюється як недостатня.

10. На думку більшості респондентів, у майбутньому слід очікувати зростання кількості всіх видів умисних злочинів проти громадської безпеки.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний кодекс України // ВВР. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

Кириченко О. В. Актуальные проблемы оперативно-розыскного противодействия преступлениям против общественной безопасности (по результатам социологического опроса сотрудников органов внутренних дел). Охарактеризованы результаты анкетирования сотрудников уголовного розыска и специальных подразделений по борьбе с организованной преступностью органов внутренних дел для выяснения актуальных проблем оперативно-розыскного противодействия преступлениям против общественной безопасности.

Ключевые слова: преступления против общественной безопасности, оперативно-

розыскное противодействие, метод, социологический опрос, анкетирование, органы внутренних дел.

Kyrychenko O. V. Actual problems of operational-search combating crimes against public safety (after the survey of internal affairs officers). The results of the survey of employees of criminal investigation Department and special units for combating organized crime of the bodies of internal Affairs on actual problems of the detective combat crimes against public security are described in the article. In the base on the analysis of the results of the survey author indicates: 1) combating organized crime is no need to withdraw from the functions of departments of criminal investigation and combating illicit drug trafficking; 2) the effectiveness of investigative opposing the formation of gangs, criminal organizations and illegal paramilitary or armed groups, as well as illicit trafficking in firearms, ammunition, explosives defined as insufficient; 3) work of emergency tacit workers during combat crimes against public safety, implementation of operative-investigative prevention of these crimes, detection of latent crimes and establishing the persons who committed them, is not effective enough; 4) the main sources of intelligence information are freelance tacit workers and the public by holding directly operational employee investigative activities by conducting operational and technical measures; 5) exposing the criminal activities of persons is carried out mainly according to the materials of the criminal proceedings; 6) the operational units are not sufficiently protected with special technical means for documenting the facts of criminal activity of persons committing crimes against public security; 7) insufficiently evaluated the effectiveness of the interaction between departments of criminal investigation special forces of combating organized crime) with other services and divisions of the police Department, other law enforcement agencies and the courts during combat crimes against public safety; 8) in the future we should expect an increase in the number of all types of intentional crime against public security.

Keywords: *crimes against public safety, investigative response, method, survey, questionnaires, internal affairs bodies.*

Надійшла до редакції 09.06.2014

Кисельов І. О.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.611

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ УМИСНОГО ВБИВСТВА АБО ЗАМАХУ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Досліджено обстановку вчинення умисного вбивства або замаху на нього в кримінологічному аспекті. Здійснено аналіз окремих елементів та особливостей обстановки (ситуації) вчинення умисного вбивства. Визначено роль та місце злочинця та жертви умисного вбивства в конкретній обстановці, ступінь впливу обстановки на дії злочинця та жертви. Подано класифікацію ситуацій, які передують умисному вбивству або замаху, з урахуванням проведеного дослідження вироків суду та кримінальних справ минулих років.

Ключові слова: *особа злочинця, умисне вбивство, злочинна поведінка, криміногенна ситуація, обстановка вчинення злочину.*

Постановка проблеми. Будь-яке злочинне діяння вчиняється у певний

час, в певній обстановці та в певному місці. Для окремих видів посягань чинний Кримінальний кодекс України встановлює обов'язковість названих вище ознак. Але навіть якщо вони не є обов'язковими для кримінально-правової кваліфікації діяння, з точки зору кримінологічної цінності, такі відомості становлять окремий інтерес.

На жаль, не всі проведені останнім часом дослідження містять окремі відомості щодо обстановки вчинення тих чи інших посягань. На нашу думку, такий підхід навряд чи можна вважати правильним, адже досліджуючи обстановку вчинення злочину, можна отримати корисну інформацію, яка має важливе значення для запобігання злочинам певного типу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Сутність та проблематика криміногенної ситуації (обстановки, в якій вчиняється конкретний одиничний злочин) неодноразово досліджувалася науковцями і розглядалася у працях А.І. Аванесова, Ю.М. Антоняна, В.В. Василевича, М.Г. Вербенського, Б.М. Головкина, І.М. Даньшина, О.М. Джузи, А.І. Долгової, В.Ф. Захарова, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.В. Копана, О.М. Костенка, С.А. Шалгунової та ін.

Найчастіше обстановка вчинення злочину розглядається у навчальній літературі у структурі причинно-наслідкового комплексу одиничного (окремого) злочину і, на жаль, майже не береться до уваги при комплексному дослідженні запобігання окремим видам злочинної поведінки. На нашу думку, дослідження сукупності типових криміногенних ситуацій (обстановки вчинення конкретного злочину) дозволяє виокремити закономірності, які мають суттєве значення в подальшому для здійснення заходів запобігання як на загальному, так і на індивідуальному рівні.

Метою статті є аналіз особливостей обстановки вчинення умисного вбивства або замаху, її зв'язку із особою злочинця і жертви, а також ступеня її детермінуючого впливу на умисне вбивство або замах.

Виклад основного матеріалу. Як свого часу зазначав В.В. Голіна, «оскільки переважна частина тяжких насильницьких злочинів учиняється на ґрунті сімейно-побутових, ситуаційно-дозвільних та деяких інших стосунків, то тут вирішальну роль відіграє конкретна життєва ситуація». Життєва ситуація - це одна з ланок причинного ланцюга, котра передує злочину і котра виникає як нова якість внаслідок сполучення різних за природою і за силою діяння об'єктивних і суб'єктивних криміногенних явищ та процесів, які, впливаючи на свідомість, волю, почуття людини, формують або зміцнюють у неї рішучість скоїти злочин чи штовхають її діяти за першим спонуканням [5, с. 6-7].

Водночас, погоджуючись у цілому з наведеною вище позицією автора, слід наголосити, що конкретній життєвій ситуації відводиться вагома, значна, але не провідна роль. Обстановка вчинення злочину, на нашу думку, тісно пов'язана із такими елементами як особа злочинця та жертва злочину. Саме в конкретній обстановці (в певному місці, в певний час, при певних обставинах) врешті-решт і розподіляються «ролі» злочинця та жертви, розкриваються конкретні моделі поведінки. У науковій літературі найчастіше використо-

вується термін «криміногенна (або несприятлива) ситуація».

Під криміногенною ситуацією розуміють ту конкретну життєву ситуацію, яка склалася в момент вчинення злочину або незадовго до цього, і у взаємодії з його причинами та умовами викликає остаточну рішучість особи вчинити даний злочин. Якщо особа, у свідомості якої вже сформувалися стійкі та глибокі погляди і звички, опиняється в такого роду ситуації, у неї є великі шанси вчинити злочинне посягання [6, с. 48].

Очевидно, не викликає сумніву твердження про те, що за однакових обставин одна особа вчинить злочин, а інша – утримається. Проте, це аргумент не на користь дослідження особи злочинця, замість обстановки вчинення злочину, а на її аналіз з точки зору наявності зв'язку останньої з жертвою та злочинцем.

Перш за все необхідно звернути увагу на те, що найбільша кількість умисних вбивств та замахів на них вчиняється з 18 до 24 години. З вивчених нами випадків, у 49% посягання було здійснене саме в цей час. З 13 до 18 год. вчиняється значно менше вбивств – не більше 23%. Як не дивно, ще менш імовірним часом для посягання є проміжок з 24 до 6 год., а з 06 до 12 год. вчиняється найменша кількість умисних вбивств та замахів на них – не більше 8%.

Аналізуючи дані про місце вчинення злочину, можна дійти висновку, що переважну більшість вбивств та замахів на них було вчинено у квартирах чи домоволодіннях. Вони складають майже 64% з усіх вивчених випадків. Деяко меншу кількість випадків становлять вбивства та замаху, що вчинювалися на вулиці – 28%, причому з них переважну більшість становлять випадки, коли посягання було вчинене не у людних та громадських місцях, а там, де не було сторонніх осіб взагалі.

Приблизно 9% було вчинено у різного роду приміщеннях, які не є за своєю сутністю житловими, а використовуються як допоміжні, це зокрема, сараї, літні кухні, технічні прибудови до будинків. Найменшу кількість посягань здійснюють у громадських місцях, наприклад біля будівель магазинів, підприємств та установ в їх робочий час тощо. Кількість таких випадків не перевищує 7%.

Не можна оминати увагою і спосіб вчинення посягання. На жаль, існує велика кількість способів позбавити людину життя. Серед найбільш популярних слід визнати нанесення ушкоджень у важливі органи ножем або сокирою. На сьогодні це найбільш поширені знаряддя, які використовуються для позбавлення людини життя. У 57% випадків несумісні із життям ушкодження наносяться саме цими предметами. Це, у свою чергу, створює окремі ускладнення у запобіганні протиправним посяганням на життя, адже, наприклад, якщо б найбільш поширеним знаряддям вбивств була вогнепальна зброя, то логічно було б вжити заходів щодо обмеження її в обігу та вжиття заходів, які спрямовані на вилучення тієї, яка в такому обігу перебуває незаконно. Кухонний ніж та господарську сокиру неможливо вилучити з обігу, вони є у переважній більшості будинків, квартир (сокира, зрозуміло, більш поширена

у приватному секторі, селі тощо), а тому, при умислі на позбавлення життя іншої людини, який виник раптово, вони часто стають знаряддями та без зволікань «йдуть у хід».

Що стосується інших знарядь, то можна сказати, що приблизно у 21% випадків, в обстановці що склалася, смерть жертві була заподіяна шляхом нанесення побоїв частинами тіла людини – руками, ногами іноді й іншими, наприклад – головою. Такі злочини найчастіше характеризуються тим, що жертвою злочину є або особа похилого віку (пенсіонери), або тим, що між злочинцем та жертвою була серйозна бійка.

Характерність прикладу наведених вище ситуацій ілюструє вирок по справі № 1-177/11 Білгород-Дністровського міськрайонного суду від 20.01.2011, яким засуджено В. за умисне вбивство власної бабусі. Зокрема, «...В., находясь в состоянии алкогольного опьянения в помещении дома, по месту жительства своей бабушки Т., на почве внезапно возникших неприязненных отношений с Т. вступил в конфликт с последней, после чего умышленно, имея умысел на лишение жизни Т., нанес ей два удара кулаком правой руки в область нижней челюсти и левой части лица, отчего последняя потеряла сознание и упала на кровать. Далее В., продолжая свои преступные действия, направленные на лишение жизни Т., которая находилась в бессознательном состоянии, нанес ей умышленно еще два удара кулаком правой руки в левую часть лица, в результате чего Т., согласно заключению судебно-медицинской экспертизы, были причинены телесные повреждения в виде: закрытой внутричерепной травмы в форме кровоизлияний в мягкие покровы головы, раны лица, кровоподтеки лица, левой ушной раковины, закрытый перелом костей носа, закрытый перелом костей нижней челюсти, от которых последняя скончалась на месте...» [1].

Приблизно у 20% випадків смерть була заподіяна певними предметами, наприклад палками, склом, металевими трубами тощо. Менш поширеними є випадки, коли злочинець вдався до удушення жертви, це приблизно 9% випадків. Заподіяння смерті через застосування до жертви вогнепальної зброї обирають лише 6% злочинців, значна частина з яких – особи, які вчиняють посягання на замовлення. Така цифра, на нашу думку, може частково свідчити про некоректність твердження, яке останніми роками активно розповсюджується у ЗМІ, стосовно того, що спрощення порядку придбання вогнепальної зброї призведе до різкого збільшення умисних вбивств. Необхідно зауважити, що кількість вбивств, яка вчиняється за допомогою вогнепальної зброї – мізерна (хоча останнім часом і простежується тенденція щодо збільшення умисних вбивств із використанням вогнепальної зброї), у порівнянні з іншими способами позбавлення людини життя, а тому слід визнати, що сьогодні державний контроль за обігом зброї знаходиться на достатньо належному рівні.

Ті ж особи, які обирають зброю для позбавлення життя інших осіб, як правило, мають її незаконно, а тому часткове спрощення порядку придбання вогнепальної зброї навряд чи зможе суттєво ускладнити ситуацію. Підтвер-

дженням цього сумного факту є останні події в Україні, які призвели до катастрофічних масштабів поширення кількості вогнепальної зброї, в тому числі й автоматичної, у певних верств населення, які утримують її без законних підстав. Говорити в таких умовах про некоректність спрощення порядку придбання вогнепальної зброї, яке начебто може призвести до збільшення кількості вбивств, на жаль, не доводиться. Разом із тим для справедливості необхідно зазначити, що більшість жертв умисних вбивств або замахів, судячи з матеріалів, проаналізованих у ході дослідження, навряд чи змогли б ефективно захиститися від особи, яка посягала, за допомогою зброї, навіть якщо б вона в них була. Більш того, судова практика свідчить, що дуже часто засоби захисту від посягання як раз і «перетворюються» на засоби позбавлення життя.

Важливе місце в обстановці вчинення злочину мають обставини, які передують самому посяганням. Дослідження саме цих даних може прояснити окремі моменти, які могли залишитися поза увагою та свідомістю як потерпілого (у разі невдалого посягання), так і злочинця, тому до їх аналізу необхідно підходити комплексно.

Так, наприклад, серед усіх вивчених нами випадків, у 56% з них умисному вбивству або замаху на нього передувало вживання спиртних напоїв, найчастіше у великій кількості. Така характеристика обстановки, що передують злочинів, є, з одного боку, цінною, адже в ній закладається значний потенціал для запобігання, а з другого – звичайною, адже переважна більшість осіб (на жаль, навіть неповнолітніх) у нашій країні вживають спиртні напої, однак це не означає, що всі вони з однаковою імовірністю можуть стати жертвою умисного вбивства або злочинцем. Тобто таку ознаку слід обов'язково розглядати (як, до речі, й всі інші) лише у взаємозв'язку з іншими. Проте, навіть з огляду на зроблене застереження, слід сказати, що вживання спиртних напоїв значною мірою підвищує імовірність посягання при наявності додаткових факторів. Про це свідчить хоча б той факт, що приблизно 77% умисних вбивств останнім часом вчиняються саме у стані алкогольного сп'яніння.

Поширеною ознакою, яка є характерною для більшості випадків, що передують посяганням, є сварка жертви та злочинця. У 78% випадків посяганням передувала сварка між учасниками конфлікту, до речі, найчастіше саме на фоні вживання алкогольних напоїв. Причому таке вживання не обов'язково повинно бути як з боку жертви, так і з боку злочинця, адже найчастіше наявності стану сп'яніння «вистачає» лише злочинцю. Тим не менш слід врахувати, що 77% посягань у стані сп'яніння співвідноситься із 62% жертв, які також були у стані сп'яніння. Отже найчастіше у побуті у стані сп'яніння знаходиться як майбутній злочинець, так і майбутня жертва. Не дивно, що у цьому випадку кожен четвертий з п'яти випадків посягання пов'язаний із попередньою сваркою на фоні вживання спиртних напоїв.

Цікавим, на нашу думку, є і той факт, що у 27% випадків вчиненню посягання на життя особи передували явно протиправні, але найчастіше незлочинні (не кримінально карані) дії майбутньої жертви, в тому числі і напад на злочинця. Тим не менш даний відсоток розраховано нами з категоричним ви-

ключенням випадків необхідної оборони або перевищення її меж. Мова йде виключно про випадки, коли посягання на злочинця було позбавлене ознак небезпеки, наприклад – звичайна бійка чи штовханина. Водночас не можна цей факт не враховувати, адже такі дії є явно провокативними, а їх відсутність могла врешті-решт і виключити саме посягання з високим рівнем імовірності. Справедливо в таких випадках вести мову про те, що до останнього моменту невідомо, хто саме жертва, а хто злочинець.

Характерно, що 17% посягань вчиняється на фоні відносин неприязні, які можна визначити як тривалі. Тобто такі неприязнені відносини існували тривалий час, а перед самим посяганням набули загострення. Проведене дослідження показує, що майже у 27% випадків близькі жертви та злочинця (найчастіше це відомі одне одному люди) точно знали про таку неприязнь, однак злочин все одно був вчинений.

У 6% випадків з боку злочинця в бік майбутньої жертви явно виказувалися погрози вбивством, однак остання так і не прийняла їх за правду. Найбільш поширені такі випадки у компаніях, коли декілька осіб вживають спільно спиртні напої, між окремими з них виникає сварка, один з них виказує при всіх погрозу щодо позбавлення життя іншого, присутні особи не надають цьому факту значення, після спливу певного часу залишають учасників сварки, а в результаті – відбувається посягання через нетривалий проміжок часу після того, як вони залишають приміщення. Причому в таких випадках злочинець явно не чекає, коли знайомі залишать жертву, часто «мириться» з нею або не звертає уваги, а після того як залишається із жертвою наодинці, між ними так би мовити «вдруге» виникає конфлікт, який характеризується більшою жорсткістю та, відповідно, і діями – посяганням на життя.

На практиці дуже часто зустрічаються випадки, коли більшість з розглянутих передконфліктних ситуацій існують одночасно, чим і забезпечується ескалація конфлікту та посягання на життя іншої особи.

Як приклад можна навести витяг з вироку Зачепилівського місцевого суду Харківської області: «О. протягом останніх трьох років мешкав спільно зі своєю матір'ю С., її співмешканцем М. в с. Червоний Жовтень Зачепилівського району Харківської області, в житловому будинку, який належав М. на правах приватної власності.

О. і М. вели антигромадський спосіб життя, зловживали спиртними напоями, існували за рахунок пенсії, яку отримувала С., а також за рахунок тимчасових заробітків, працюючи по найму у місцевих жителів. Між О. і М. нерідко виникали сварки на ґрунті неприязних відносин в ході вживання спиртних напоїв, які часто закінчувалися бійками.

06.09.2010 року у період з 19.00 до 21.00 години, знаходячись за місцем мешкання, О. спільно з М., а також матір'ю С. і сестрою, розпивали спиртні напої, в ході чого О., будучи напідпитку, за нікчемним мотивом почав лягати з М., матір'ю та сестрою, висловлюватися на їх адресу нецензурною лайкою, сестра з матір'ю покинули вказане вище приміщення, а О. та М. залишилися в домоволодінні вдвох.

Приблизно о 22 год. 50 хв., знову на ґрунті неприязних відносин, внаслідок вживання спиртних напоїв, між О. і М. виникла сварка, яка переросла в бійку. О., будучи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись у дворі домоволодіння М., в ході сварки вирішив скоїти вбивство М.

Реалізуючи свій злочинний намір, О. з метою протиправного спричинення смерті штовхнув М., збив його з ніг на землю, після чого, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи реальну можливість настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді смерті потерпілого в результаті нанесення численних ударів, і свідомо допускаючи їх настання, умисно наніс удари кулаками і ногами з великою силою по різних частинах тіла, в тому числі в життєво важливі: голову, грудну клітку, живіт. Удари О. наносив близько десяти хвилин, до тих пір, поки останній не перестав подавати ознаки життя» [2].

У даному випадку можна спостерігати наявність відразу кількох обставин, які часто передують скоєнням умисних вбивств або замахів на них, зокрема: розпиття спиртних напоїв, наявність тривалих відносин міжособистісної неприязні, антисуспільний, паразитичний спосіб життя, систематичне зловживання спиртними напоями, постійні сварки та образи, обізнаність родичів про наявність неприязні тощо. Наведений приклад – не унікальний виняток! На жаль, це суворе реальність сьогодення.

Слід також акцентувати увагу і на окремих факторах, які або взагалі створюють можливість, або суттєво спрощують саме посягання на життя. Мова йде про наявність у винної особи предметів, якими у майбутньому спричиняється смерть жертви. Як нами вже зазначалося, посягання з вогнепальною зброєю складають доволі незначний відсоток серед усього загалу, однак більш ніж у половині випадків для посягання знаряддям є побутовий ніж. Така інформація дозволяє припустити декілька варіантів наявності ножа у злочинця в момент посягання, зокрема, він міг бути на місці посягання – це типова ситуація для великої кількості побутових вбивств, які вчиняються у приміщеннях, квартирах тощо, однак він міг бути і принесений на місце вчинення злочину умисно. На жаль, такі ситуації не поодинокі.

Доволі велика частка вбивств, які вчиняються не в житлових приміщеннях, скоюється саме за допомогою знарядь, які злочинцем, а іноді навіть жертвою злочину, були принесені на місце події. Наприклад, вироком № 1-75/11 Суворовського районного суду м. Одеси засуджено Н. Так, «...19.11.2008 г. ооколо 24.00 час. Н. возле магазина «Пицца», расположенного по ул. Лиманной, 17 в г.Одессе поознакомился с Т., с которым там же на улице возле магазина распивал спиртные напитки. 20.11.2008 года ооколо 02.00 час. Н. и Т. проследовали по ул. Лиманной к дому № 5. По пути следования между ними возник конфликт, переросший в драку. В процессе драки Н. и Т. переместились к дому № 10 по ул. Лиманной, где у Н. возник умысел лишить жизни Т.

Реализуя свой преступный умысел, Н. имеющимся при себе ножом нанес несколько ударов по туловищу Т., причинив ему проникающее колото-резаное повреждение передней поверхности грудной клетки слева по ооколог-

рудинной линии с повреждением хрящевой части 4-го левого ребра и передней поверхности правого желудочка сердца, в результате чего наступила смерть Т....» [3].

З огляду на зазначене, можна сказати, що це не одиничний випадок, а аналіз матеріалів кримінальних справ попередніх років показує, що часто потенційні злочинці носять при собі ножі та інші предмети, які можуть і не належати до холодної зброї, однак вони суттєво полегшують вчинення посягання на життя. Це, на нашу думку, є аргументом на користь посилення охорони громадського порядку, зокрема, догляду осіб, які перебувають у стані сп'яніння чи ведуть себе агресивно стосовно оточуючих.

Слід зазначити, що у науковій літературі існують різні класифікації типових кримінологічних ситуацій та моделей поведінки «злочинець-жертва». Наприклад, на думку І.М. Даньшина, серед криміногенних ситуацій можна виділити такі: а) ситуація, яка виникла внаслідок дій самого винного (довів себе до стану сильного сп'яніння, затіяв сварку і т. ін.); б) ситуації, що склалися внаслідок неправомірних дій інших осіб (обман з їхнього боку, загрози, знущання і т. ін.); в) інтенсивні сімейні скандали і конфлікти; г) фізіологічні і емоційні багатоденні біоцикли, внаслідок яких настають неухважність, депресія та ін.); д) екстремальні стани особи через хворобу, втому; е) ситуації, викликані стихійними лихами (повені, пожежі); є) проблемні, конфліктні ситуації тощо [6, с.48].

Аналіз матеріалів емпіричного характеру, а також особливостей, які мали місце перед початком посягання, дає нам підстави виділити деякі типові ситуації, які передують посяганням на життя, зокрема, це ситуації:

а) зіткнення інтересів (обидві сторони конфлікту рівнозначні, опиняються у компанії або у ситуації, де ніхто не хоче показати «слабину» чи залишити поза увагою факт приниження честі та гідності). У таких випадках, вчиненню умисного вбивства чи замаху передують зустрічі таких осіб. Тобто саме таких осіб, а не будь-яких інших, а саме відсутність їх зустрічі чи зустріч менш тривала за часом виключає вчинення умисного вбивства. Ситуацій такого типу – до 30% від загальної кількості;

б) уникнення відповідальності (сама ситуація полягає у вчиненні вбивства, що вчинене з метою уникнення відповідальності). У таких ситуаціях вчиненню вбивства передують вчинення іншого злочину, найчастіше майнового характеру, коли саме насильство є способом заволодіння майном.

Так, вироком Хмельницького міськрайонного суду Вінницької області від 10.03.2011 року № 1-51/11 засуджено С. та П. за ч. 2 ст.187 та п.п. 4, 9, 12 ч. 2 ст.115 КК України. Злочини було вчинено при таких обставинах: «...2 вересня 2010 року близько 3 години ночі підсудні С. та П., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, за попередньою змовою між собою, в м. Хмельнику по вул. Леніна біля супермаркету «Сільпо» з метою заволодіння майном потерпілого Т., який також перебував в стані алкогольного сп'яніння, розбудили його, завели в лісосмугу поряд з міським пляжем і з використанням насильства, небезпечного для його здоров'я, заволоділи його майном: мобі-

льним телефоном «Nokia-5800 black» вартістю 500 гривень, матерчатим чохлом до даного телефону вартістю 5 гривень, мобільним телефоном «LG-K342» вартістю 150 гривень, стартовим пакетом «Київстар» вартістю 5 гривень із залишком на рахунку 20 гривень, стартовим пакетом «Лайф» вартістю 5 гривень, 2 пачками сигарет «Winston» по 8 гривень за пачку на суму 16 гривень, коробку сірників вартістю 20 копійок та грошима в сумі 4 гривні, а всього майна на суму 705 гривень 20 копійок.

Після цього обидва нанесли ногами по 5 ударів по тулубу та життєво-важливому органу - голові. П. порвав на ньому одяг, викинув у кущі і обидва залишили місце події.

Хвилини через 20 після того за попереднім зговором між собою С. та П. за пропозицією С., з метою приховання розбійного нападу та позбавлення життя потерпілого Т. повернулися до місця злочину. С. кинув на голову Т. дерев'яну колоду, П. наніс удар по голові Т. скляною пляшкою, від чого вона розбилася. На продовження свого умислу С. та П. з особливою жорстокістю ногами наносили удари по різних частинах тіла Т., скручували шию, по черзі намагалися пошкодити хрящі в ділянці шиї, обмотували курткою голову потерпілого, надавлюючи масою своїх тіл, ставали по черзі на грудну клітку, шию, намагаючись задушити його, а П. шматками скла намагався перерізати йому шию, тобто спричинили потерпілому Т. множинні тяжкі тілесні ушкодження, небезпечні для життя, під час заповідання яких наступила його смерть...» [4].

У ситуаціях такого типу відсутність попереднього посягання призводить і до виключення посягання на життя – умисного вбивства. Ситуацій такого типу з проаналізованих нами – не більше 3%.

в) ескалація конфлікту (особливість полягає у наявності тривалих неприязнених відносин). У ситуаціях такого типу наявність тривалих відносин неприязні прямо детермінує посягання на життя, тобто вчиненню вбивства передують такі відносини. Відсутність таких відносин чи примирення сторін, які конфліктують, прямо виключає і можливість посягання. Серед проаналізованих ситуацій – до 17% таких випадків.

г) вживання алкоголю (сама ситуація полягає у наявності спільного вживання алкоголю або у вживанні алкоголю конкретною криміногенною особою). Відсутність стану сп'яніння у конкретних осіб виключає посягання через низку закономірних причин – відсутність сварок, здатність до стримування, координація рухів, сприйняття інформації тощо. Серед проаналізованих випадків – 56% таких ситуацій.

д) протиправна поведінка жертви (ситуація характеризується протиправністю та неприйнятністю поведінки майбутньої жертви по відношенню до злочинця). Відсутність протиправності чи стримування власних емоцій, дії в межах прийнятих норм права та моралі особи, яка в майбутньому стає жертвою, є фактором, який виключає і посягання на життя.

е) ексцес дій злочинця (ситуація характеризується наявністю іншого протиправного діяння однієї зі сторін, необов'язково кримінально караного).

У ситуаціях такого типу посягання передують захисні чи образливі дії однієї зі сторін у відповідь на дії іншої, які через такі образи призводять до ексцесу. Наприклад, під час бійки, яка б закінчилась легкими тілесними ушкодженнями, одна з конфлікуючих сторін виказує тяжку образу у бік іншої, і у відповідь у стані, наближеному до афекту, вчиняється вже вбивство.

Ситуації ексцесу дій злочинця та протиправної поведінки жертви наявні у 27% з усіх проаналізованих нами випадків. Дослідження процесуальних документів, кримінальних справ минулих років та судової практики дозволяють зробити висновок, що часто, на практиці названі ситуації наявні «в чистому» вигляді, однак поширені і випадки, коли вони тісно пов'язані чи переплітаються між собою, утворюють більш складні ситуації, ніж наведено вище, що значною мірою утворює складність у їх запобіганні.

Висновки. Таким чином, проведене нами дослідження дозволяє констатувати, що конкретна криміногенна ситуація має значний вплив на детермінацію умисного вбивства або замаху. Навіть з урахуванням всіх наявних особливостей злочинця та жертви, їх ролі та механізми поведінки розкриваються саме в конкретно визначеній обстановці, яка може значною мірою підвищити імовірність вчинення самого злочину або тяжкості його наслідків. З огляду на це, на нашу думку, запобіганню умисних вбивств та замахів на них може значною мірою сприяти детальний аналіз типових криміногенних ситуацій у цій сфері, з урахуванням яких, компетентні органи можуть передбачати, планувати та вживати запобіжні заходи на індивідуальному рівні.

Бібліографічні посилання

1. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду від 20.01.2011 № 1-177/11.
2. Вирок Зачепилівського місцевого суду Харківської області від 24.01.2011 року № 1-10.
3. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 23.01.2011 року № 1-75/11.
4. Вирок Хмільницького міськрайонного суду Вінницької області від 10.03.2011 року № 1-51/11.
5. *Голіна В.В.* Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи : навч. посібник. - Х., 1997.
6. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуцька та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Х., 2009.

Киселев И. А. Обстановка совершения умышленного убийства або покушения: криминологический анализ. Рассмотрена обстановка совершения умышленного убийства или покушения на него в криминологическом аспекте. Осуществлен анализ отдельных элементов и особенностей обстановки (ситуации) совершения умышленного убийства. Определены роль и место преступника и жертвы умышленного убийства в конкретной обстановке, степень влияния обстановки на действия преступника и жертвы. Подана авторская классификация ситуаций, предшествующих умышленному убийству или покушению, на основе проведенного исследования приговоров суда и материалов криминальных дел прошедших лет.

Ключевые слова: личность преступника, умышленное убийство, преступное поведение, криминогенная ситуация, обстановка совершения преступления.

Kiselyov I. O. Situation of committing intentional murder or attempt murder:

criminological analysis. The article examines the situation of committing murder or attempt murder in criminological aspects. The author has analyzed individual elements and features of the situation (situation) of committing murder. The role and place of the offender and the victim's murder in a particular situation, the degree of impact on the environment of the offender and the victim. Served classification of situations that precede Murder or attempted on the basis of the study sentence and criminal past.

This study allows to conclude that a particular criminal situation has a significant impact on the determination of murder or assassination. The article substantiates that with all the available features of the offender and the victim, their role and mechanisms of behavior are revealed precisely defined specific conditions that can greatly increase the likelihood of the commission of the offense or the severity of its effects.

It is concluded that the prevention of murders and attacks on them can greatly facilitate detailed analysis of the typical criminogenic situation in this area, given that the competent authorities may provide, plan and take preventive measures at the individual level.

Keywords: *criminal identity, murder, criminal behavior, criminal situation, situation of crime.*

Надійшла до редакції 22.05.2014

Ковбаса В. М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

Статтю присвячено дослідженню актуальних проблемних питань використання спеціальних знань у процесі досудового розслідування. Розглянуто поняття, види та форми використання спеціальних знань як засобу тактичного забезпечення досудового розслідування.

Ключові слова: *спеціальні знання, тактичне забезпечення, тактика, досудове розслідування.*

Постановка проблеми. Одним із основних завдань кримінального судочинства є повне і швидке розкриття та розслідування злочинів, для вирішення якого слідчий повинен вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину. Вирішення цих завдань неможливо без застосування слідчими певних знань, умінь та навичок, що одержані під час професійної підготовки та практичної діяльності. Втім, для вирішення вказаних завдань недостатньо наявності лише юридичних знань, оскільки на сьогодні неможливо уявити сучасне досудове розслідування без використання останніх досягнень науково-технічного прогресу та розроблених на їх основі науково-технічних засобів. Звідси слідчий за своєю базовою підготовкою повинен володіти спеціальними знаннями в різних галузях права, а також криміналістики, судової медицини і психіатрії. Але

розслідування у будь-якій кримінальній справі вимагає від нього також глибоких знань і в інших галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла. Зважаючи на це, особливе значення у тактичному забезпеченні досудового розслідування має використання «спеціальних знань».

Під час проведення окремих слідчих дій слідчий може самостійно застосувати будь-які спеціальні знання та науково-технічні засоби, якщо він вважає, що достатньо ними володіє для вирішення конкретних питань. У разі якщо цих знань недостатньо або участь експерта чи спеціаліста на досудовому слідстві відповідно до процесуального закону є обов'язковою, слідчий їх залучає.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розвиток спеціальних знань зробили відомі вчені – криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.Д. Берназ, В.І. Гончаренко, Г.І. Грамович, А.І. Дворкін, Г.Б. Дергай, Л.М. Ісаєва, А.В. Іщенко, І.П. Красюк, М.В. Костицький, О.А. Кравченко, Є.Д. Лук'янчиков, В.К. Лисиченко, В.М. Махов, І.В. Пиріг, Р.Д. Рахунов, Б.В. Романюк, Н.А. Селіванов, З.М. Соколовський, В.М. Тertiшник, В.В. Циркаль, В.І. Шиканов, М.Г. Щербаковський та багато інших.

Однак узагальнення слідчої практики дозволяє дійти висновків, що далеко не всі слідчі застосовують спеціальні знання під час розслідування злочинів. Під час опитування 14 % слідчих вказали, що застосовують власні спеціальні знання при проведенні окремих слідчих дій, 17 % використовують допомогу фахівців і спеціалістів. У 32 % випадків залучення спеціаліста було необхідним, але слідчими їх знання не використовувалися.

Отже, **метою** цієї статті є висвітлення тактики використання спеціальних знань як засобу тактичного забезпечення досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального процесу та криміналістики науковцями неодноразово застосовувались спроби конкретизувати категорію «спеціальні знання». Чинне кримінально-процесуальне законодавство України не наводить визначення поняття «спеціальні знання».

В юридичній літературі науковцями одночасно вживаються терміни «спеціальні знання» і «спеціальні пізнання». На думку В.С. Кузьмічова і І.В. Пирого, вживаючи ці терміни, вчені вкладають в них однаковий зміст, іноді не пояснюючи цього [1, с. 39].

З філософської та філологічної точки зору дані терміни не є синонімічними, хоча їх зміст частково співпадає. У науковій літературі під знанням розуміють сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження; пізнання походить від слова «пізнавати» – осягати розумом явища об'єктивної дійсності, одержувати істинне уявлення про кого-, що-небудь [2, с. 787]. На думку В.Б. Романюка, пізнання – це здобуття істинних знань та уяви про будь-що, але пізнання, у тому числі події злочину, вимагає також наявності у суб'єкта пізнання певних знань, навичок та досвіду [3, с. 21]. Іншими словами, пізнання та знання відрізняються одне від одного як процес і результат.

Можна погодитися з думкою В.М. Махова, який вважає використання

терміна «спеціальні знання» більш точним, ніж терміна «спеціальні пізнання» [4, с. 39].

У криміналістичній літературі серед криміналістів і процесуалістів немає одностайної думки з приводу визначення поняття спеціальних знань.

Так, Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов і Є.Р. Россинська спеціальні знання визначають як пізнання, придбані суб'єктом у процесі практичної діяльності шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду, засновані на системі теоретичних знань у відповідній галузі [5, с. 398].

На думку Б.В. Романюка, спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей спеціального виду, якими володіють особи – спеціалісти у рамках будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла і відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства [3, с. 57].

В.Д. Юрчишин під спеціальними знаннями розуміє сукупність науково обґрунтованих знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла певної особи (спеціаліста) в межах будь-якої професії, які відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства є необхідними для повного, всебічного, об'єктивного встановлення обставин, що входять у предмет доказування та вирішення інших завдань кримінального процесу [6, с. 44].

В.К. Лисиченко і В.В. Циркаль спеціальні знання визначають як незагальновідомі у судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання чи роботи за окремою спеціальністю особою, залученою в якості спеціаліста чи експерта з метою сприяння слідству або суду в з'ясуванні обставин справи чи даванні висновку з питань, для вирішення яких потрібне їх застосування [7, с. 22].

Таку позицію займає і А.А. Ейсман, зазначаючи, що спеціальні знання не є загальновідомими, не є загальнодоступними, а це знання, якими володіє обмежене коло спеціалістів, однак якими не володіє адресат доказування (слідчий, суд, учасники процесу) [8, с. 91].

Узагальнюючи думки вчених, можна підсумувати, що при визначенні спеціальних знань автори здебільшого враховують вид професійної діяльності та певну спеціальність.

На думку М.Г. Щербаковського, спеціальні знання – це професійні знання, навички, здобуті обізнаною особою у процесі практичної діяльності в різних галузях науки і техніки, що використовуються разом з науково-технічними засобами при проведенні експертизи [9, с. 3]. У цьому визначенні автор обмежує використання спеціальних знань тільки проведенням експертизи.

Вказуючи на спосіб отримання спеціальних знань та наголошуючи на відповідність їх сучасному науковому та практичному рівню, надає своє визначення В.Ю. Шепітько. До спеціальних знань він відносить будь-які знання та вміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науковому та практичному рівню [10, с. 119].

На думку В.С. Кузьмічова і І.В. Пирога, спеціальні знання – це сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів [1, с. 15].

Є.Р. Россинська вказує, що під спеціальними знаннями слід розуміти систему теоретичних знань та практичних навичок у галузі конкретної науки, техніки, мистецтва та ремесла, набутих шляхом проходження підготовки або придбання професійних навиків та вирішення завдань, що виникають при здійсненні судочинства [11, с. 32]. При чому до спеціальних не відносять загальновідомі, а також юридичні знання, за винятком знань у галузі криміналістики, які можуть використовуватись при проведенні криміналістичної експертизи [12, с. 76].

Такі визначення поняття спеціальних знань, на нашу думку, найбільш повно відображають їх природу, походження та напрямки використання.

Загалом, більшість вчених поділяють усіх науковців, які розробляли проблему визначення спеціальних знань, на п'ять груп: перша група вважає спеціальні знання незагальнодоступними; друга – що спеціальні знання тільки наукові; третя група розглядає спеціальні знання як такі, що відповідають сучасному рівню розвитку науки і можуть використовуватись у сфері кримінально-процесуальної діяльності; четверта група визначає спеціальні знання, базуючись на роді професійної діяльності за певною спеціальністю; п'ята група стверджує, що спеціальні знання відсутні в суб'єкта доказування.

Справедливо вказує І.В. Пиріг [13, с. 12], що не можна погодитись тільки з вченими, які висловлюють думку про відсутність спеціальних знань у суб'єктів доказування, тобто органу дізнання, слідчого, прокурора, судді.

Узагальнення поглядів вчених дозволяє визначити основні критерії, що використовуються при визначенні поняття «спеціальних знань»:

- загальна мета використання спеціальних знань спрямована на сприяння вирішенню завдань кримінального судочинства, зокрема, на повне і швидке розкриття та розслідування злочинів;

- спеціальні знання ґрунтуються на сучасних досягненнях науки і техніки;

- спеціальні знання являють собою сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок;

- за способом отримання спеціальні знання набуваються шляхом спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи.

Спеціальні знання під час проведення досудового розслідування завжди використовуються цілеспрямовано. Розкриття поняття цільового призначення спеціальних знань у кримінальному судочинстві має не тільки теоретичне, але і практичне значення.

Спеціальні знання, що використовуються в межах кримінально-процесуального законодавства, складають наукові основи слідчої і судової діяльності. Чітке визначення мети їх застосування на кожній стадії кримінального процесу важливе для правильного розуміння функцій і повноважень

осіб, які використовують ті чи інші види знань у передбачених законом процесуальних формах [13, с. 17].

Базуючись на дослідженнях вчених, можна визначити основні цілі використання спеціальних знань:

- сприяння повному і швидкому розкриттю та розслідуванню злочинів;
- встановлення істини у кримінальній справі;
- дослідження певних об'єктів та явищ;
- отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для правильних обґрунтованих рішень у справі;
- сприяння виявленню, фіксації і вилученню доказів та з'ясуванню спеціальних питань, що виникають при проведенні слідчих дій;
- розробка тактичних і технічних засобів та методів збирання доказів тощо.

Тактика використання спеціальних знань посідає важливе місце в системі тактичного забезпечення досудового розслідування. На важливість використання спеціальних знань у розкритті і розслідуванні злочинів вказують як учені, так і працівники правоохоронних органів. Так, керівництво МВС України проаналізувало якість підготовки фахівців та визначило основні недоліки у підготовці слідчих, такі як:

- невміння кваліфіковано визначатись із наявністю або відсутністю складу злочину при вивченні матеріалів дослідної перевірки;
- невміння застосовувати на практиці здобуті теоретичні знання, що відображається при складанні процесуальних документів та проведенні слідчих дій;
- невміння встановлювати психологічний контакт із допитуваним.

Взагалі всім випускникам спеціалізованих навчальних закладів притаманний недостатній рівень знань тактики проведення слідчих дій та тактики розслідування окремих видів злочинів, як наслідок – невміння надати належну правову оцінку наявним доказам, спланувати подальше розслідування та прийняти законне рішення у справі. Найчастіше молоді слідчі не розуміють кінцевої мети розслідування злочинів, який обсяг доказів необхідний для притягнення злочинця до кримінальної відповідальності або закінчення розслідування у справі [14].

Окрім того, за нашими дослідженнями, значна кількість слідчих (16 %) закінчила цивільні вузи. Ця категорія слідчих (14 %) вказує, що отримали недостатній обсяг знань для якісного розкриття і розслідування злочинів.

Висновок. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що невикористання спеціальних знань або неправильне їх застосування під час проведення слідчих дій є суттєвим фактором, що знижує якість та ефективність досудового слідства, а інколи веде до тактичних помилок і прорахунків та прийняття необґрунтованих рішень.

Бібліографічні посилання

1. Кузьмічов В.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань ва-

нтажів на залізничному транспорті : монографія / Кузьмічов В.С., Пиріг І.В. – Дніпропетровськ, 2007.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2003.

3. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Романюк Б.В. – К., 2002.

4. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / Махов В.Н. – М., 2000.

5. Аверьянова Т.В. Криминалистика : учебник для вузов / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С. и др. ; под. ред. Р.С. Белкина. – М., 2000.

6. Юрчишин В.Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.Д. Юрчишин. – Івано-Франківськ, 2007.

7. Лисиченко В.К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособие / Лисиченко В.К., Циркаль В.В. – К., 1987.

8. Эйсман А.А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование) / Эйсман А.А. – М., 1967.

9. Щербаковський М.Г. Тактика проведення судових експертиз : лекція для усіх форм навчання / Щербаковський М.Г. – Х., 2004.

10. Шепітько В.Ю. Довідник слідчого / Шепітько В.Ю. – К., 2001.

11. Россинская Е.Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве / Россинская Е.Р. // Журнал российского права. – 2001. – № 5. – С. 32–43.

12. Надгорний Г. Закон України «Про судову експертизу» / Надгорний Г., Сегай М., Ісакович Б. // Право України. – 1999. – № 2. – С.75–78.

13. Пиріг І.В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / І.В. Пиріг. – К., 2006.

14. Лист заступника начальника ГУМВС України в Дніпропетровській області начальника слідчого управління Гризи О.В. від 06.09.2010 р. № 8/7034.

Ковбаса В.М. Криминалистическая характеристика специальных знаний. Стаття посвящена дослідженню актуальних проблем використання спеціальних знань в процесі досудебного розслідування. Розглядаються поняття, види і форми використання спеціальних знань як средства тактичного забезпечення досудебного розслідування.

Ключевые слова: специальные знания, тактическое обеспечение, тактика, досудебное расследование.

Kovbasa V. The criminalistic characteristic of special knowledge. This article is devoted to consideration of actual problem questions of using of special knowledge as method of tactical supply of pretrial investigation. The author has concentrated the attention on the meaning of special knowledge in a process of investigation the crime.

One of basic tasks of criminal trial is the complete and rapid opening and investigation of criminal offences. For the decision of this task an investigator must accept all measures which the criminal procedure law foreseen for establishment of event of crime and guilty persons.

The decision of these tasks is impossible without application of workers consequence subdivisions of the special knowledge, skills and abilities which are got during professional preparation and practical activity. Consequently the workers of consequence subdivisions must own the special knowledge in the different fields of law, and also criminalistics, judicial medicine and psychiatry. But investigation in any criminal production requires from them also thorough knowledge and in other branches of science, technique, art and handicraft. For this reason considerable value in the tactical providing of pre-trial investigation has the use of the «special knowledge».

Keywords: *special knowledge, tactical supply, tactics, pretrial investigation.*

Надійшла до редакції 12.06.2014

Ковтун І. В.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.232

ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

Розглянуто основні шляхи впровадження в законодавство України інституту кримінальних проступків, положення норм матеріального та процесуального права про проступок. Особливу увагу приділено аналізу основних положень законопроектів з цього питання.

Ключові слова: *проступок, кримінальний проступок, кримінальне правопорушення, відповідальність за проступок, законодавство, проект закону.*

Постановка проблеми. В умовах сучасного реформування соціально-політичної системи України питання юридичної відповідальності за діяння, що не становлять значної суспільної небезпечності, з позицій подальшої демократизації українського суспільства, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, гуманізації кримінально-правової політики, реформування органів кримінальної юстиції набуло потреб нового вирішення.

На цей час легальна дефініція кримінального правопорушення відсутня як у новому Кримінальному процесуальному кодексі, так і в Кримінальному кодексі України. Лише шляхом тлумачення ст. 215 КПК можна логічно припустити, що поняття «кримінальне правопорушення» включає в себе злочин та кримінальний проступок. Разом з тим, оскільки інститут кримінальних проступків у кримінальному праві України ще не запроваджений, сам термін «кримінальний проступок» поки що не має офіційно визначеного змісту. При цьому в КПК процедура провадження щодо кримінальних проступків визначена. Отже, виникла нелогічна ситуація, при якій процесуальна форма реалізації норм кримінального права виникає раніше, ніж їх зміст, а тому невиправдано стає первинною щодо нього.

Аналіз публікацій, в яких започатковано роз'язання даної проблеми. Реформування законодавства про кримінальну відповідальність є необхідною умовою процесу інтеграції України у міжнародну правову спільноту. Вказане не могло не привернути увагу вчених до обговорення можливості запровадження нового для України, але не для багатьох інших держав, виду кримінальних правопорушень – кримінальних проступків.

Деякі аспекти кримінального проступку досліджували такі вчені, як В. Курляндський, Н. Кузнєцова, В. Кудрявцев та інші, в сучасному кримінальному праві ця проблематика є предметом наукових робіт В.Б. Авер'янова,

О.А. Банчука, В.І. Борисова, І.П. Голосніченка, Ю.М. Грошевого, М.М. Дмитрука, К.П. Задой, В.М. Куца, Стрельцова, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, В.Я Тація, В.І. Тютюгіна, Ю.В. Городецького та багатьох інших. Проте результати наукової дискусії свідчать про фрагментарне розуміння правової природи кримінального проступку і, як наслідок, відсутність розуміння доцільності трансформації окремої категорії злочинів і неуправлінських проступків у кримінальні проступки, а також активної роботи із розробки відповідних проектів законодавчих актів.

Метою статті є аналіз основних підходів вирішення питання про доцільність встановлення відповідальності за проступки в чинному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Проблема реформування законодавства про кримінальну відповідальність стосовно введення в кримінальне законодавство України інституту кримінального проступку не нова. Вона виникла ще у минулому столітті та існує у цей час.

Якщо звернутися до історії становлення інституту кримінального проступку, то необхідно зазначити, що поділ кримінально караних діянь на злочини й проступки був відомий законодавству Російської імперії ще з часу прийняття у 1845 році Уложення про покарання кримінальні та виправні, відповідно до якого усі покарання поділялися на кримінальні та виправні. За проступки призначалося лише виправне покарання [4, с. 5]. Виділення кримінальних проступків в окремий вид кримінально караних діянь було збережене також у Кримінальному уложенні 1903 р. За цим нормативно-правовим актом вони каралися арештом або грошовим штрафом.

Що стосується законодавства за часів радянської доби, то ані Кримінальний кодекс України, ані інших радянських республік не пішли шляхом виділення кримінальних проступків як самостійного інституту кримінального права. Разом з тим у науці кримінального права у 60-ті роки минулого століття висловлювалися непоодинокі судження з приводу доцільності виділення злочинів незначної тяжкості у категорію антигромадських проступків [12, с. 24].

Введення кримінального проступку як одного з рівнів, категорій класифікації злочинів розглядалося в минулому столітті радянськими вченими в дискусіях про кількість членів класифікації. Так, у свій час автори теоретичної моделі Кримінального кодексу пропонували відобразити в законі загальну норму про класифікацію, а потім окремо виділяти поняття та ознаки всіх категорій, причому останню з категорій (найменш тяжкі діяння) пропонувалося називати саме кримінальними проступками [23, с. 51].

Аналіз матеріального права зарубіжних країн Європи свідчить, що кримінальні правопорушення поділяються на категорії – на злочини і проступки. Для цієї класифікації застосовується критерій характеру і ступеня суспільної небезпечності (шкідливості) діяння (у кримінальних кодексах України, Росії, Білорусі, Литви та Молдови) або критерій тяжкості покарання.

На теперішній час вказане питання стало особливо актуальним, оскільки новий Кримінальний процесуальний кодекс України, що набув чинності 19

листопада 2012 року, нормативно закріпив положення про кримінальний проступок, тому в центрі правотворчої роботи перебуває саме «кримінальний проступок», відповідні законопроекти з цього приводу є предметом широкого обговорення юридичної громадськості, практичних працівників та відповідних профільних комітетів Верховної Ради України. І з цього часу на порядку денному гостро стоїть таке завдання – змістовне (матеріально-правове) наповнення інституту кримінальних проступків, тобто визначення переліку діянь, що будуть до них належати.

Передусім, у КПК на законодавчому рівні вирішена давня наукова дискусія про можливість і доцільність виділення кримінального проступку. Відомо, що більшість українських учених достатньо критично ставилася до запровадження їх у кримінальному законодавстві. Однак, незважаючи на це, у п. 7 ч. 1 ст. 3 КПК передбачено, що до законів про кримінальну відповідальність належать два закони: Кримінальний кодекс України і Закон України про кримінальні проступки. У процесуальному законі вирішено одне з найбільш суттєвих питань матеріального права - питання про підставу кримінальної відповідальності. Дотепер у кримінальному законодавстві України єдиною підставою кримінальної відповідальності було вчинення особою такого суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого кримінальним законом (ч. 1 ст. 2, ч. ст. 11 КК). На сьогодні коло підстав кримінальної відповідальності розширюється: до них належить і вчинення особою діяння, іменованого «кримінальним проступком». При цьому невирішеним залишаються питання про властивості цього діяння, а саме: чи є воно суспільно небезпечним; чи містить воно «склад проступку» і чим його елементи й ознаки відрізняються від елементів і ознак складу злочину [13, с. 130] .

Також необхідно зауважити, що запровадження кримінального проступку суперечить цілому ряду положень Конституції України (наприклад, статтям 29, 30, 31, 34, 39, 60, 62, 92 тощо). Зокрема, в ч. 22 ст. 92 Основного Закону вказується перелік видів юридичної відповідальності «виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них»[8] .

На цей час єдиним правовим актом, що закріплює механізм реалізації інституту кримінальних проступків, є Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року №311/2008 (далі – Концепція) [9]. В цьому документі як ознака недосконалості чинного КК та недолік існуючої законодавчої класифікації злочинів (а одночасно й передумова реформування кримінального закону), називається однаковий юридичний наслідок: судимість для всіх осіб, які визнаються винними у вчиненні злочину, незалежно від ступеня його тяжкості та класифікаційної категорії.

Згідно з положеннями Концепції до категорії кримінальних проступків мають бути віднесені: а) окремі діяння, що за чинним КК України належать до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кри-

мінального законодавства будуть визнані законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; б) передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю.

На думку розробників Концепції, вказаний підхід до розмежування злочинів і кримінальних проступків має забезпечити подальшу гуманізацію кримінального законодавства. Разом з тим цей документ має, насамперед, програмний характер і не є прямим керівництвом до дій. Тим не менше інших правових орієнтирів з цього питання в даний час просто не має.

Задля об'єднання зусиль керівників органів публічної влади, практикуючих юристів та науковців у формуванні обґрунтованого механізму запровадження інституту кримінальних проступків Президентом України 30 травня 2012 року створено відповідну робочу групу [21]. Однак на цей час жодного офіційного рішення з указаних питань ні на законодавчому, ні на підзаконному рівнях не прийнято.

З приводу введення та тлумачення даного поняття точиться чимало дискусій. В юридичній літературі висловлюється і підтримка поділу злочинів на власне злочини і проступки [11, с.8], причому відповідальність за кримінальні проступки пропонується врегульовувати Кодексом України про кримінальні проступки, і заперечення доцільності поділу усіх кримінальних правопорушень за новим узагальнюючим визначенням на злочини та кримінальні проступки [6, с. 10]. На думку Ю.Грошевого, питання про відповідальність за кримінальні проступки повинно вирішуватися за межами як Кримінального, так і Кримінального процесуального кодексів. На відміну від інших вчинків, злочин за своєю соціальною сутністю є суспільно небезпечним посяганням на ті відносини, що склалися в суспільстві, відображають його найважливіші інтереси, внаслідок чого охороняються законом про кримінальну відповідальність. Поняття «злочин» є універсальною і фундаментальною категорією, яка сприяє відмежуванню злочину від інших правопорушень. Законодавче закріплення в зазначених кодексах, крім злочинів, кримінальних проступків, призведе до плутанини, колізій та конкуренції норм права.

На думку вчених, питання відповідальності за правопорушення невеликої тяжкості краще вирішувати в окремому комплексному законодавчому акті, який би включав не лише норми матеріального права, а й процедуру встановлення правопорушень, їх розгляд та притягнення особи до юридичної відповідальності, визначав засади судового розгляду цієї категорії кримінальних справ [7, с.75]. Тим паче, що правова природа кримінальних проступків суттєво відрізняється від злочинів, порядок провадження за якими і має бути предметом регламентації кримінально-процесуального закону. Тому здійснення дізнання та досудового слідства має стосуватися виключно провадження за злочинами [6, с. 11].

На нашу думку, це поняття є складовим елементом саме норм криміна-

льного матеріального права. Однак до прийняття нового КПК України таке поняття не використовувалося законодавцем. Ототожнення суспільно небезпечного діяння відбувалося виключно зі злочином, яке (діяння) передбачене нормами Кримінального кодексу України. Змінивши у КК поняття «злочин» на «кримінальне правопорушення», законодавець одночасно змушений буде встановити нову підставу притягнення до кримінальної відповідальності, а саме: вчинення особою діяння, яке містить склад «кримінального проступку».

Інший шлях у вирішенні концептуального питання правової природи кримінального проступку пропонує І.П. Голосніченко, вважаючи що суспільство і більшість юристів сьогодні ще не готові сприйняти концепцію кримінального проступку, тому на час формування суспільної правосвідомості щодо доцільності регулювання кримінальним правом відповідальності за кримінальний проступок науковець пропонує такі проступки назвати в залежності від органу, який розглядає справи щодо них, «підсудними проступками» і передбачити їх поряд із адміністративними проступками у зміненому КУпАП, який буде називатися Кодекс України про підсудні та адміністративні проступки [5, с. 179]

Не можемо погодитися з даною пропозицією, адже без розуміння мети, принципів та доцільності впровадження кримінального проступку ця категорія може залишитися нерозкритою, лише концептуально названою в КПК України.

У свою чергу, окремі народні депутати України, як суб'єкти законодавчої ініціативи, своє бачення інституту кримінальних проступків реалізують у відповідних законопроектах. Нами проаналізовані проекти Стретовича В. М. та групи народних депутатів №10126 від 28 лютого 2012 року (проект відкликано), проекти Швеця В. Д. №10146 від 3 березня 2012 року (проект відкликано), №1202 від 8 січня 2013 року (очікує розгляду), проект Малишева В.С. №3438 від 17 жовтня 2013 року (проект відкликано) [16, 17, 18, 19].

За наслідками експертизи в Головному науково-експертному управлінні Верховної Ради України зазначені законопроекти отримали негативні висновки і в подальшому, за результатами розгляду на пленарних засіданнях у першому читанні, були відкликані (окрім №1202).

Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків (ініціатор – народний депутат Швець В.Д. (реєстр. №1202) повернуто суб'єкту права законодавчої ініціативи на доопрацювання ще в квітні минулого року. Наразі його було включено до порядку денного Верховної Ради 02.09.2014 року ті він очікує розгляду.

В цьому законопроекті пропонувалося викласти у новій редакції Кримінальний кодекс України. Основні новели проекту, окрім перейменування на "Карний кодекс України", це запровадження поняття "кримінальні правопорушення", яке охоплює усі кримінально карані діяння; ці діяння поділяються на злочини та кримінальні проступки, кожна з цих категорій діянь описується в окремих "книзі" Особливої частини проекту КК. При цьому низка діянь, які

наразі визнаються адміністративними правопорушеннями та містяться у Кодексі України про адміністративні правопорушення, "переносяться" до проекту КК та отримують "статус" кримінальних проступків.

У Пояснювальній записці до Проекту критеріями відмежування кримінального проступку від суміжних категорій (злочин, адміністративний чи дисциплінарний проступок) названі такі як: відсутність судимості, однак особа вважається такою, що притягувалася до кримінальної відповідальності; відсутність великої суспільної небезпеки: правопорушення з високим рівнем небезпеки – це злочин, значний – кримінальний проступок, невисокий, або якщо більш влучно, соціально шкідливий – адміністративний проступок; ступінь завданої ними шкоди суспільним відносинам (тяжкість наслідків); вид об'єкта правопорушення: частина проступків, яка визначена як адміністративні за своєю суттю, не є адміністративними через те, що відносини, які охороняються, не належать до сфери державного управління; суб'єкт юрисдикції: суб'єктами адміністративної юрисдикції є органи виконавчої влади, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, а кримінальні проступки розглядатимуть суди; тяжкість та вид стягнень, що передбачаються за їх вчинення: виправні роботи, конфіскація, арешт – ті заходи впливу, які застосовуються до кримінальних проступків [14].

Разом із тим чіткого розмежування кримінальних проступків та злочинів невеликої тяжкості у Загальній частині проекту КК не проведено, на що доречно вказується у висновку Головного науково-експертного управління ВР. У свою чергу, єдиним критерієм віднесення того чи іншого діяння до категорії кримінальних проступків, відповідно до приписів ч. 4 ст. 11 проекту КК, є лише його «поміщення» у Книзі 2 («Про кримінальні проступки») Особливої частини Кодексу [2].

Деякі положення законопроекту суперечать усталеним положенням національної кримінально-правової доктрини. Передусім, це стосується такого специфічного правового наслідку, як судимість. Саме за цією ознакою кримінальна відповідальність відрізняється від інших видів юридичної відповідальності (адміністративної, дисциплінарної тощо). Проте зі змісту статей 88-91 проекту КК випливає, що набрання законної сили обвинувальним вироком у справі про кримінальний проступок не тягне за собою визнання засудженої особи такою, що має судимість. Є незрозумілості в питаннях створення множинності вчинення злочину і проступку і позначення цього на кваліфікації вчинених діянь і розмірі остаточного покарання.

Проект закону містить й інші недоліки, що вносять додаткові суперечності у кримінальне законодавство України та можуть ускладнити його практичну реалізацію. Після реалізації законопроекту він перетвориться на занадто великий нормативний акт.

Проект Закону України № 4712 від 16 квітня 2014 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» (далі – законопроект) є наступною спробою розв'язати проблему встановлення відповідальності за проступок [20].

Ознайомлення з цим документом дає підстави висловити наші зауваження щодо його змісту. Зокрема, пропозиції цього законопроекту торкаються фундаментальних засад кримінального права. Так, статті КК 21-28, в яких закріплені принципи кримінального права, пропонується виключити, замінити поняття «злочинність» на «кримінальна протиправність»; запровадити категорію «кримінальне правопорушення», яка включала би до себе два різновиди такого правопорушення як злочин і проступок. Також пропонується виключити положення ст. 3 стосовно характеристики КК України як єдиного джерела кримінального права та про заборону застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією. Передбачається нова редакція ст. 1 «Завдання Кримінального кодексу України».

Законопроект заявлено як такий, що повинен «легалізувати, ввести» положення нового КПК України до кримінального законодавства, в якому з'явилися нові поняття, які відсутні у КК України. Адже норми процесуального права не можуть обґрунтовувати необхідність прийняття норм матеріального права, бо вони є лише формою їх реалізації в об'єктивній дійсності й з цієї точки зору не можуть мати пріоритетного значення. Первинними у цьому плані повинні бути все-таки норми кримінального (матеріального) законодавства.

Погоджуючись з позицією Головного науково-експертного управління стосовно того, що запровадження поняття «кримінальне правопорушення» і пов'язаний з цим поділ суспільно небезпечних діянь на категорії злочинів та кримінальних проступків, є досить трудомістким процесом, для якого зовсім недостатньо формального перейменування поняття «злочин» на «кримінальне правопорушення», перенесення менш тяжких злочинів до окремої Книги 2 Особливої частини КК України («Кримінальні проступки») зі встановленням за них відповідних видів покарань [3]. Фактично це рішення призводить до того, що такі проступки, виходячи з виду та розміру санкцій за їх вчинення, є нічим іншим, як ще одним з різновидів злочинів.

Згідно з узагальнюючим висновком Головного науково-експертного управління - за результатами розгляду в першому читанні цей законопроект доцільно повернути суб'єкту права законодавчої ініціативи на доопрацювання з урахуванням висловлених зауважень та пропозицій.

Наша держава зараз переживає найскладніші часи за весь період її незалежності. Порушена стабільність у політичній, економічній та соціальній сферах. Ситуація військового протистояння на сході держави призвела до численних людських жертв і поки конструктивно не вирішена. За таких умов запровадження передчасних, принципових, концептуальних змін до КК України може призвести до втрати стабільності й у сфері кримінально-правового регулювання.

Категорія «кримінальний проступок», як і виділення категорії «кримінальне правопорушення», потребує ретельної розробки спочатку на концептуально-теоретичному рівні й тому не може полягати у механічному доповненні чинного КК України положеннями, які закріплені у новому КПК України. Це обумовлено в першу чергу тим, що норми процесуального права не розкри-

вають, та й не можуть розкривати, правової природи таких нових понять, як «кримінальне правопорушення і «кримінальний проступок».

Провідні вітчизняні вчені погоджуються з такою оцінкою [15]. Також висловлено думку, що при розробці вказаних законопроектів було порушено принцип науковості в законотворчій діяльності, дотримання якого передбачає забезпечення вивчення соціальної обумовленості та об'єктивних потреб підготовки та прийняття нормативних актів, залучення до їх розробки фахівців у відповідній галузі науки та практики, врахування результатів наукових досліджень, правил законодавчої техніки, використання вітчизняного та зарубіжного досвіду правотворчості [1].

Таким чином, зроблений нами аналіз законопроектів (з висновками Головного науково-експертного управління та пояснювальними записками до них), думки вчених та практичних працівників дозволяють зробити висновки щодо можливості впровадження в законодавство України кримінального проступку одним із трьох шляхів:

- перший - з урахуванням наявності інституту кримінального проступку у чинному КПК України, існує можливість вирішення питання щодо проступку в межах КК України шляхом запровадження поняття кримінального проступку як самостійної категорії злочинних діянь.

Однак такий підхід неминуче призведе до фактичного розширення меж криміналізації, оскільки діяння, які на теперішній час визнаються адміністративними правопорушеннями, відповідно до запропонованого підходу будуть розглядатися як злочинні, а отже, тягнути за собою кримінальну відповідальність і засудження особи обвинувальним вироком суду, навіть за відсутності судимості. Викладене свідчить, що вирішення поставленої проблеми у такий спосіб навряд чи є доцільним й вдалим, бо матимете своїм наслідком істотне збільшення кількості осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, причому, за незначні за ступенем своєї небезпеки діяння, що може призвести до зайвого напруження у суспільстві, не виправданого обмеження прав і свобод особистості;

- інший підхід полягає у вирішенні вказаних завдань у рамках Кодексу України про адміністративні правопорушення. Утім він також не у повній мірі вирішує проблему, бо за умови розміщення інституту проступку в межах КУпАП особа, притягнута до відповідальності, фактично буде позбавлена тих процесуальних правових гарантій, які є необхідними для всебічного захисту прав і свобод особистості.

На нашу думку, найбільш доцільним уявляється вирішення проблеми відповідальності за проступок у межах окремого нормативного акта – Закону (Кодексу) України про проступки. Розробка і реалізація вказаного нормативного акта створить підстави для формування самостійного виду юридичної відповідальності, який є відмінним як від адміністративної, так й від кримінальної відповідальності. Крім того, прийняття такого окремого (самостійного) нормативного акта призведе до гармонізації законодавства України з законодавством країн Європи, наближення до європейських правових

стандартів й більш чіткого розмежування між сферами адміністративної та кримінальної відповідальності. Саме таким шляхом вирішено цю проблему в цілій низці зарубіжних країн. Це, наприклад, Закони: Республіки Сербія «Про проступки» (2007 р.), Республіки Словенія «Про проступки» (2002 р.), Хорватської Республіки «Про проступки проти публічного порядку та спокою» (1990 р.), Чеської Республіки «Про проступки» (1990 р.) та ін.

Більшість фахівців у галузі кримінального права схиляються до розробки й прийняття Кодексу України про кримінальні проступки як окремого законодавчого акта [25, с. 312-330]. При цьому вони вважають, що норми пропонуваного Кодексу повинні розв'язувати як питання організаційно-правового характеру, так і матеріального й процесуального права, та застерігають, що цей процес потребує глибокого теоретичного обґрунтування та міжнародної експертизи.

Висновок. Підсумовуючи проведене дослідження, можна зробити висновок, що запровадження інституту кримінального проступку хоча і здатне зблизити національне законодавство про кримінальну відповідальність із законодавством країн Європейського Союзу, проте потребує свого подальшого доопрацювання на концептуальному рівні з урахуванням сучасних досягнень науки кримінального, кримінального процесуального та адміністративного права, а також тенденцій гуманізації законодавства України про кримінальну відповідальність.

Бібліографічні посилання

1. Бахуринська О. О. Про дотримання принципу науковості при впровадженні інституту кримінальних проступків [Електронний ресурс] / О. О. Бахуринська // Стратегія і тактика правових реформ: виклики сучасності: матеріали наук.-практ. інтернет-конф., 5 березня 2013 року. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=454%3A040313-14&catid=64%3A5-0313&Itemid=79&lang=ru.
2. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» № 1202 від 08.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45306.
3. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України». № 4712 від 16 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50664.
4. Все в одном: Таганцев Н. С./1902 «Уголовное право (Общая часть) Часть 1: Уложение о наказанных 1845 г. и Устав о наказанных 1864 г.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://in1.com.ua/book/13156/10527>.
5. *Голосніченко І. П.* Запровадження кримінального проступку в законодавстві України: найближчі перспективи / І. П. Голосніченко // Вісник ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка. – Спец. вип. № 6-2010 у 3 ч. – Ч. 2. – С. 177-181.
6. *Грошевий Ю.* Проблеми реформування кримінального судочинства / Ю. Грошевий // Право України. – 2009. – № 2. – С. 10.
7. *Ковальчук В. П.* Деякі питання відповідності норм Кримінального процесуального та Кримінального кодексів України [Електронний ресурс] / В. П. Ковальчук // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспек-

ти: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної наук.-практ. конф., 19-20 вересня 2013 року. Львів. – Режим доступу: http://dduvs.in.ua/assets/files/News_2013/088/tez.pdf.

8. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – Х., 2006. – 48 с.

9. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 838.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Верховна Рада України: [офіц. веб-сайт]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.

11. *Маляренко В. Т.* Окремі проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні / В. Т. Маляренко // Вісник Нац. академії прокуратури України. – 2008. – № 3. – С. 8.

12. *Пионтковский А. А.* Усиление роли общественности в борьбе с преступностью и некоторые вопросы теории советского уголовного права // Сов. государство и право. – 1961. – № 4. – С. 60-70.

13. *Пономаренко Ю. А.* Основні кримінально-правові новели, привнесені новим КПК України [Електронний ресурс] / Ю. А. Пономаренко // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної наук.-практ. конф., 19-20 вересня 2013 року. Львів. – Режим доступу: http://dduvs.in.ua/assets/files/News_2013/088/tez.pdf.

14. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» № 1202 від 08.01.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc43511=45306>.

15. Проблеми впровадження інституту кримінального проступку: матеріали Всеукр. інтернет-конф., 15-20 червня 2012 р. [Електронний ресурс] / Всеукраїнська громадська організація «Асоціація кримінального права»; Інститут вивчення проблем злочинності НАПрНУ. – Режим доступу: <http://ivpz.org/golovna-konferents>.

16. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків від 28 лютого 2012 р. № 10126-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42706.

17. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків від 3 березня 2013 р. № 10146-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42733.

18. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків від 8 січня 2013 р. № 1202-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45306.

19. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків від 17 жовтня 2013 р. № 3438-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48706.

20. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» № 4712 від 16 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50664.

21. Про робочу групу з питань реформування законодавства про адміністративні правопорушення та запровадження інституту кримінальних проступків: розпорядження Президента України від 30 травня 2012 року № 98/2012-рп // Офіційний вісник Президента України. – 2012. – № 19. – Ст. 449.

22. *Соболь О. І.* Законодавча класифікація злочинів та категорія кримінального про-

ступку [Електронний ресурс] / О. І. Соболев // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної наук.-практ. конф., 19-20 вересня 2013 року. Львів. – Режим доступу: http://dduvs.in.ua/assets/files/News_2013/088/tez.pdf.

23. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования / под ред. В. Н. Кудрявцева, С. Г. Келиной. – М., 1987. – 235 с.

24. *Шаргородский М. Д.* Вопросы общего учения о наказании в период развернутого строительства коммунистического общества // Советское государство и право в период развернутого строительства коммунизма: тезисы докладов на научн. конф. – Л.: Изд. ЛГУ, 1961. – С. 77-78.

25. Ще одна спроба «гуманізації» кримінального законодавства України / Тацій В. Я., Тютюгін В. І., Городецький Ю. В., Байда А. О. // Вісник Асоціації кримінального права України. - 2014 – № 1(2). – С. 312-330.

Ковтун І. В. Проблеми введення в законодавство України інститута кримінального проступка. Рассмотрены основные пути введения в законодательство Украины института криминальных проступков, положения норм материального и процессуального права о проступке. Особенное внимание уделено анализу основных положений законопроектов по этому вопросу.

Ключевые слова: *проступок, кримінальний проступок, кримінальне правонарушення, відповідальність за проступок, законодавство, проект закону.*

Kovtun I. V. Problems of implementing in legislation of Ukraine of the institute of criminal misdemeanor. The author has examined basic ways of implementing in legislation of Ukraine the institute of criminal offenses, provisions of substantive and procedural law on misdemeanor. Particular attention is paid to the analysis of the main provisions of laws on this subject.

At the present time this issue was particularly relevant as the new Criminal Procedurfl Code of Ukraine, which entered into force on November 19, 2012, consolidated the regulatory provisions of the criminal misdemeanor as in the center of legislative work is a "criminal misdemeanor", the relevant laws in this regard is the subject of a broad discussion among legal communities, practitioners and relevant committees of the Verkhovna Rada of Ukraine.

The category "criminal misdemeanor" as well as the highlighting the category "criminal offense" requires careful elaboration first on conceptual and theoretical levels and therefore can not be mechanically supplemented of the existing Criminal Code of Ukraine with provisions enshrined in the new Criminal Procedural Code of Ukraine. This is primarily due to the fact that the rules of procedural law do not disclosure, and may not disclose the legal nature of such new concepts as "criminal offence" and "criminal misdemeanor".

In the author's opinion it seems the most appropriate solution to the problem of responsibility for a misdemeanor under a specific regulation – the Law (Code) of Ukraine on misconduct. Elaboration and implementation of this regulation will create a basis for an independent type of legal liability which is different both from administrative and so from criminal charges. In addition, the adoption of such separate (independent) regulation will lead to harmonization of Ukrainian legislation to the European legislation, to the approach to European legal standards and a clear separation between spheres of administrative and criminal liability.

Keywords: *misdemeanor, criminal misdemeanor, criminal offence, responsibility for misconduct, legislation, bill.*

Надійшла до редакції 02.06.2014

Обушенко О. М.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.412.2

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ АБО ІНШУ НЕЗАКОННУ УГОДУ ЩОДО ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Досліджено історико-правовий аспект розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини в Україні та проаналізовано його стан на сьогоднішній день.

Ключові слова: людина, торгівля людьми, законодавство, Кримінальний кодекс, рабство.

Постановка проблеми. Торгівля людьми існує з давніх часів і має глибоке історичне коріння, яке тісно пов'язане з рабством та работоргівлею. Як різновид бізнесу цей вид злочинної діяльності виник з моменту встановлення товарно-грошових відносин і зберігся до наших днів, змінюючи та вдосконалюючи свої форми [1, с. 12]. Протидія торгівлі людьми кримінально-правовими засобами в нашій країні має довгу і непросту історію. Варто зазначити, що ступінь урегульованості вказаної проблеми на законодавчому рівні завжди залежав від соціально-правового статусу людини і громадянина, а також від культурного, політичного, економічного та правового стану розвитку держави.

У наш час торгівля людьми, на жаль, є досить поширеним явищем. Для боротьби з нею варто зрозуміти, які недоліки існують на законодавчому рівні, що регулює дані суспільні відносини. Щоб зрозуміти витoki будь-якої проблеми, варто заглибитися в її історію.

Саме тому **метою** цієї статті є дослідження та аналіз історико-правового аспекту розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини в Україні.

Слід зазначити, що досягнення проголошеної мети ґрунтується на працях С.М. Алфьорова, М.І. Бажанова, О.А. Борідько, Д.Г. Казначєєва, М.І. Мельника, В.І. Осадчого, М.І. Хавронюка та ін.

Виклад основного матеріалу. Насильницьке підпорядкування однієї людини іншою або однієї групи людей іншою групою людей називається рабством. Слово походить від старослов'янського слова «раб» або «роб», яким у слов'ян називали людину-робітника, яка виконує ту чи іншу господарську роботу. Пізніше, з появою у світі рабовласництва, це слово стало вживатися у такому значенні: людина, яка виконує свої обов'язки примусово та знаходиться у *власності* інших людей або організацій і яку можна розглядати

як таку ж складову господарства, як і худобу чи знаряддя праці, можна продати, обміняти, убити без її згоди [2].

Рабство в нашій країні було розповсюджено ще з часів Київської Русі. Однак рабовласницькі відносини на зазначеній території існували в дещо іншій формі, аніж в античних державах. Воно мало патріархальний характер (раби входили у склад родини, яка ними володіла). Внаслідок такого взаємозв'язку інституту рабства із сімейним правом сам його характер був зумовлений характером останнього. Не варто недооцінювати і того факту, що з X століття на Русі було розповсюджено християнство, котре стало причиною послаблення рабства. Відмінною рисою проблеми рабства на Русі є і той факт, що рабський труд у слов'ян не став основною формою експлуатації. Не сприяли цьому економічні, кліматичні, географічні та інші умови. Раби виконували лише допоміжні господарські функції, а головною робочою силою були селяни громад [3].

Ми вважаємо, що розвиток кримінального законодавства, пов'язаного з торгівлею людьми, а також з протидією їй доцільно розглядати у чотирьох часових періодах: період існування Київської Русі (кінець IX – середина XIII ст.), існування України у складі Російської імперії (XVIII – початок XX ст.), період існування України у складі СРСР (XX ст.), роки незалежності (24 серпня 1991 року – наш час). Це зумовлено тим, що саме в зазначені роки видавалися найбільш визначні кримінально-правові норми, що стосуються теми нашого дослідження.

Якщо розглядати перший період, то варто зазначити, що в часи існування Київської Русі, як було вказано вище, торгівля людьми і рабство існувало, проте в досить специфічній, не притаманній країнам Західної Європи, формі. Ми не будемо заглиблюватися в дану тему, а розглянемо лише законодавство про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини того часу.

Аналізуючи законодавство того часу, можна дійти висновку, що рабство, як явище соціальне, в цілому заборонено не було, навіть поняття «торгівля людьми» як таке було відсутнє. Проте, все таки деякі межі цього процесу існували.

Так, згідно зі ст. 61 «Руської правди» (Просторової редакції): «Якщо пан продасть закупа в повні холопи, то боржнику під відсотки свобода у всіх (взятих у борг) грошах, а пану за образу платити 12 гривень штрафу князю».

Закуп – це людина, яка потрапляла в боргову кабалу і зобов'язана своєю працею у господарстві хазяїна повернути одержану у нього «купу». Закуп повинен був виконувати сільські роботи. Він мав доглядати хазяйську худобу. Феодал наділяв закупа земельною ділянкою, а також сільськогосподарським знаряддям і робочою худобою [4].

Холопи – назва невільних людей у давній Київській Русі, вживана поряд з назвою «челядь».

Холопами ставали внаслідок: полону; злочину, вчиненого закупом; неспроможності заплатити борг; шлюбу з невільним; продажу при свідках; на-

родження від невільних батьків [5].

Отже, згідно з цією статтею, пану заборонялося продавати закупа в якості холопа. В разі порушення даної норми він мав нести покарання у вигляді штрафу та втрати влади над заупом. Проте з цієї статті можна також зробити висновок, що не заборонявся продаж холопів.

Згідно зі статтею 64 вищезазначеного нормативно-правового акта, в разі, якщо зауп скоював крадіжку, то ставав холопом у пана, тобто фактично ставав рабом [6].

Слід також підкреслити, що всі рядовичі і заупи одночасно з економічною залежністю потрапляли і в юридичну залежність до землевласника. Якщо боржник ухилявся від сплати боргу, то він міг стати рабом.

Отже, рабство могло слугувати санкцією за невиконання певної угоди або скоєння певного злочину.

Так, згідно зі ст. 121 «Руської правди» (Просторової редакції), якщо холоп скоював крадіжку у будь-кого з вільного населення, то він потрапляв у рабство до того, в кого вкрав, а його пан мав право викупити його назад до себе [6].

Проаналізувавши законодавство Київської Русі, зокрема «Руську правду» (Просторову редакцію), можна дійти висновку, що торгівля людьми не була заборонена в цілому. Заборонялися тільки її певні різновиди. Більше того, рабство слугувало як одна із санкцій, що могла застосовуватися за певні правопорушення.

Ми вважаємо, що, безумовно, законодавство Київської Русі суттєво порушувало права, свободи і законні інтереси громадян, не забороняло, а навіть дозволяло і надавало безліч можливостей для торгівлі людьми. Проте, варто зазначити, що причина цього криється у стані соціально-політичного і культурного розвитку тогочасного суспільства. Це була лише одна з перших сходинок розвитку нашої держави, початок, який далі буде суттєво змінюватися та вдосконалюватися.

Істотною особливістю ранніх правових пам'яток часів феодалізму є статті, які передбачали саме продаж людини. В Статутах Великого князівства Литовського 1529, 1556, 1558 рр. залишалось положення щодо повного поневолення селян (продаж, передання за борги, передання під заставу, дарування, експлуатація їхньої праці тимчасово), які майже повністю відтворювали положення «Руської правди». «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року забороняли викрадення вільної людини, проте не забороняли існування підневільного стану у залежного прошарку населення.

Значний крок у забезпеченні права на свободу було зроблено під час Селянської реформи 1861 року, коли було скасовано кріпосне право. Відтоді селяни не могли бути предметом незаконних угод купівлі-продажу. Людина перестала бути об'єктом права власності.

Наступною сходинкою у боротьбі з торгівлею людьми стало «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1885 р. У ст. 1410 передбачалася відповідальність за торгівлю людьми з метою обернення в рабство, продаж

жінок з метою подальшої їх сексуальної експлуатації [7, с. 62–63].

Взагалі в Російській імперії «Кримінальні уложення» видавалися неодноразово, однак першим найбільш інноваційним та вдалим, що чітко регулювало кримінальну відповідальність за незаконне обмеження волі людини та захищало особисту свободу громадян, було «Кримінальне уложення 1903 р.».

Даний нормативно-правовий акт був, насамперед, визначний тим, що в ньому окрему групу склали злочинні діяння проти особистої свободи, котрі містилися в главі XXVI та охоплювалися статтями 498–512.

Так, згідно зі ст. 498 Кримінального уложення 1903 р., винний у позбавленні волі іншої особи шляхом затримання або ув'язнення карався тюремним ув'язненням, а якщо такі протиправні діяння тривали більше одного тижня – ув'язненням до виправного будинку. До того ж, згідно з роз'ясненнями до зазначеної статті, кримінально караним протиправне діяння було не тільки, коли воно виконувалося із застосуванням фізичного насилля, а і у випадку погрози його застосування. Проте, в такому випадку зазначена погроза буде кримінально каратися лише тоді, якщо вона була спрямована безпосередньо в адресу потерпілого.

Окрім цього, Кримінальне уложення 1903 р. передбачало кримінальну відповідальність за торгівлю людьми. Так, згідно зі ст. 501, винний у продажі або передачі в рабство чи в неволю, або у торгівлі особами-представниками африканської раси, а також особи, які безпосередньо чи опосередковано брали участь у подібній торгівлі, каралися каторгою на строк не більше восьми років або ув'язненням до виправного будинку (залежно від складу злочину) [8]. Варто зазначити також, що у вищезазваному нормативному акті законодавець виділив в окремі статті незаконне утримання дітей, їх викрадення та підміну, а також незаконне викрадення незаміжніх жінок.

Проаналізувавши Кримінальне уложення 1903 р. можна дійти висновку, що це був один з найвдаліших нормативних актів тогочасного законодавства, що захищав особисті права та свободи громадян. Вперше було сформовано цілий розділ, котрий регулював питання заборони торгівлі людьми, рабства. Проте слід також наголосити на тому, що в зазначеному документі не було сформовано поняття «торгівля людьми», а також містилося безліч прогалин. Хоча не варто забувати, що складений він був лише на початку XX ст., в епоху існування колоніального строю у світі, а також розповсюдження торгівлі людьми.

Наступний етап існування нашої держави – радянський, ознаменувався прийняттям цілої низки кримінально-правових актів.

Так, у 1922 р. на території України було введено в дію Кримінальний кодекс (далі – КК) УСРР. Згідно зі ст. 159 КК 1922 р., насильницьке незаконне позбавлення волі будь-кого, здійснене шляхом затримання чи поміщення його в будь-яке місце, каралося позбавленням волі на строк до одного року. А якщо дане діяння було вчинено небезпечним для життя та здоров'я потерпілого шляхом, або мало для останнього характер мучення, то, згідно зі ст. 160, воно каралося позбавленням волі на строк до 3-х років з суворою ізоляцією.

Також на особливу увагу заслуговує ст. 162 КК УСРР 1922 р., в якій було зазначено, що викрадення, переховування чи підміна чужої дитини з корисливою метою, з помсти чи іншої особистої причини карається на строк до чотирьох років зі строгою ізоляцією [9].

У цілому, на нашу думку, КК УСРР мав безліч недоліків. По-перше, статей, які б прямо встановлювали кримінальну відповідальність за торгівлю людьми, він не містив. По-друге, навіть ті статті, які опосередковано торкалися заборони рабства (чи торгівлі людьми, як однієї з його форм) були досить розпливчасто сформовані, а санкції за дані злочини були, на нашу думку, занадто м'якими.

Тобто у КК УСРР 1922 р. не повною мірою приділено увагу питанню встановлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини.

Боротьбу за обмеження й подолання работоргівлі в цей час було висвітлено і на міжнародному рівні. Зокрема в Конвенції про рабство 1926 р. було вперше надано визначення рабства та работоргівлі, а також вказано на неприпустимість примусової й підневільної праці, яка може призвести до становища, подібного до рабства [7, с. 63].

З 1 липня 1927 р. на території України було введено в дію КК УСРР в редакції 1927 р. У главі VI, що мала назву «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і достоїнства особистості» в ст.ст. 155–157 містилися норми, які забороняли в тій чи іншій мірі незаконно позбавляти людей волі, проте, дані норми практично дублювали положення КК 1922 р. в цій сфері суспільних відносин і не мали істотних відмінностей [10].

У 1960 р. в Україні було прийнято наступний КК УРСР [11]. Даний Кримінальний кодекс до 1998 року не містив, порівняно з попередніми кодексами УРСР, якихось істотних змін щодо регулювання кримінальної відповідальності за торгівлю людьми.

Як ми бачимо, за часів СРСР кримінальне законодавство фактично не передбачало кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, але це можна пояснити тим, що в СРСР у чистому вигляді торгівлі людьми не існувало. Однією з причин, що утримували її розповсюдження, було існування «залізної завіси». Жорстке обмеження виїзду за кордон унеможливило і незаконний виїзд наших громадян [7, с. 63].

Після розпаду СРСР у 1991 р. в Україні до 2001 р. продовжував бути чинним КК УРСР 1960 р.

Економічна криза, що вибухнула в нашій державі після розпаду СРСР, зумовила активізацію работоргівлі, а це означало, що зазначене явище необхідно було якомога швидше врегулювати на законодавчому рівні з метою недопущення його подальшого існування.

У 1998 р. в національному законодавстві вперше з'явилося поняття торгівлі людьми, коли Законом України від 24 березня 1998 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України в зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Ук-

раїни», КК України було доповнено статтею 124¹ «Торгівля людьми».

Згідно з цією статтею, торгівлею людьми визнавалося відкрите чи таємне заволодіння людиною, пов'язане із законним чи незаконним переміщенням за згодою чи без згоди особи через державний кордон України або без такого для подальшого продажу або іншої оплатної передачі з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці.

У чинному КК України диспозицію цього злочину було принципово змінено. Відповідно до ст. 149 КК України (в редакції 2001 р.): «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини», торгівлею людьми визнавалися продаж, інша оплатна передача людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з метою сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатації її праці».

Частиною другою ст. 149 КК України (в редакції 2001 р.) передбачалася відповідальність за дії, перелічені в ч. 1 ст. 149 КК України, вчинені щодо неповнолітнього, кількох осіб, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності.

У ч. 3 ст. 149 КК України (в редакції 2001 р.) встановлювалася відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон чи поверненням їх в Україну, або з метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Отже, якщо порівняти законодавство про кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини періоду незалежності станом на 2001 р. з іншими (зазначеними вище) періодами, можна дійти висновку, що у ст. 149 КК України (в редакції 2001 р.) було вперше в національному законодавстві вжито термін «торгівля людьми». Також варто зазначити, що дана стаття охоплювала доволі широкий спектр діянь, за які наступала кримінальна відповідальність. Деякі з них було криміналізовано вперше, а деякі являють собою раніше самостійні склади злочинів, які містилися в різних статтях Кримінальних кодексів УРСР. На нашу думку, такий підхід показав, що наша незалежна держава вийшла на новий, більш якісний, правовий рівень. Однак зазначеній події сприяв і соціально-політичний фактор у вигляді руйнування «залізної завіси», несприятливого соціально-економічного стану життя після розпаду СРСР та перерозподілу влади, масового відтоку молоді з країни. Всі ці події створили ідеальні умови для існування работоргівлі, а тому не дивно, що законодавець більше почав приділя-

ти уваги даній проблемі [12, с. 442–444].

На сьогоднішній день, стаття 149 КК України 2001 р. зазнала певних змін. Так, тепер вона має назву «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» [13, с. 54–55]. Порівняно з попередньою редакцією, відтепер криміналізована не тільки передача людини з метою її експлуатації, але і одержання, що, на нашу думку, є дуже правильним кроком, який дозволяє більш ефективно боротися з работорівлею.

Варто зазначити, що незважаючи на те, що сучасна редакція ст. 149 КК 2001 р. є однією з найвдаліших кримінально-правових норм в історії українського законодавства щодо регулювання питання кримінальної відповідальності за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини, вона все ж містить і ряд недоліків.

Так, О.М. Гумін виділяє такі: загальна складність тексту для розуміння; некоректне формування ознак складу злочину, що розглядається (незрозуміло, чому не криміналізовано купівлю людини, що призводить до певних труднощів у правозастосовній діяльності під час кваліфікації дій злочинців); надмірна кількість цілей, що значно ускладнює можливість довести вину торгівця; відсутність у нормі кваліфікуючих ознак (зокрема обману), що підвищує суспільну небезпеку злочину; непродуманість міри покарання за діяння, описані у диспозиції ст. 149 КК України; відсутність заохочувальних норм [14, с. 21].

Ми також вважаємо, що для ефективної боротьби з торгівлею людьми є доцільним внести ряд змін до вищезазначеної статті.

Висновки. Отже, перші норми, що в тій чи іншій мірі регулювали кримінальну відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо людини, з'явилися на наших землях ще за часів Київської Русі. В ті часи рабство в цілому було дозволено, заборонялися лише його певні види. З часом українське кримінальне законодавство, що регулювало дані відносини, поступово еволюціонувало до моменту заснування СРСР та виникнення «залізної завіси» із Західним світом. У цей час явище торгівлі людьми було не досить розповсюджене через складний порядок пересування через кордони, а тому зазначеній проблемі не приділялося особливої уваги.

Після розпаду СРСР соціально-економічні та політичні чинники зумовили невпинне зростання зазначеної проблеми, а тому законодавець змушений був відреагувати шляхом прийняття нових норм на внутрішньодержавному рівні та ратифікації міжнародних норм, участі у рамках міжнародного співробітництва. Втім, слід зазначити, що незважаючи на намагання держави подолати дане явище шляхом прийняття нормативно-правових актів, наше законодавство все ще потребує певних змін.

Бібліографічні посилання

1. Казначеев Д. Г. Историчні аспекти торгівлі людьми / Д. Г. Казначеев // Право і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 12–16.
2. Рабство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uk.wikipedia.org/wiki/Рабство.
3. Рабство на Русі [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.rosdiplom.ru/library/prosmotr.aspx?id=498296>.

4. Господарство Київської держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Господарство_Київської_держави.

5. Холопи / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Холопи>.

6. Русская правда (пространная редакция) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-179700.html>.

7. Попович М. І. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти запобігання торгівлі людьми / М. І. Попович // Актуальні проблеми боротьби з торгівлею жінками : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 12 квітня 2012 р. – Донецьк, 2012. – С. 62–66.

8. Волковъ Н.Т. Новое Уголовное уложение. Склад изданий П.Т. Волкова в Москве. – М., 1906.

9. Уголовный кодекс УССР с изм. и доп. по 1 ноября 1924 г. и алфав. указателем. – Х., 1924.

10. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 г. (с изм. по 1 июня 1928 г.). – 4-е офиц. изд. – Х., 1928.

11. Кримінальний кодекс Української РСР 1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Кримінальний_кодекс_Української_РСР_1960_року.

12. Казначеев Д. Г. Законодавство України як основа боротьби з торгівлею людьми / Д. Г. Казначеев // Науковий вісник ДДУВС : зб. наук. праць. – 2012. – № 1 (58). – С. 442–449.

13. Кримінальний кодекс України. – С., 2013.

14. Шляхи вдосконалення законодавства України щодо протидії торгівлі жінками / М. Г. Вербенський // Актуальні проблеми боротьби з торгівлею жінками : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 12 квітня 2012 р.). – Донецьк, 2012. – С. 21–24.

Обушенко А. Н. История развития законодательства об уголовной ответственности за торговлю людьми или другой незаконный договор в отношении человека в Украине. Исследован историко-правовой аспект развития законодательства об уголовной ответственности за торговлю людьми или другой незаконный договор в отношении человека в Украине и проанализировано его состояние на сегодняшний день.

Ключевые слова: человек, торговля людьми, законодательство, Уголовный кодекс, рабство.

Obushenko O. M. History of the development of legislation on criminal liability for trafficking or other illegal contract in respect of human rights in Ukraine. The article explored the historical and legal aspects of development of legislation on criminal liability for trafficking or other illegal contract in respect human rights in Ukraine and analyzes its condition today.

As part of the consideration of the historical and legal aspects of the legislation on criminal liability for trafficking or other illegal agreement for rights in Ukraine, the author has classified four time periods: the period of Kievan Rus (end of IX - the middle of XIII c.), the existence of Ukraine in the Russian Empire (XVIII - beginning of XX century.), the period of Ukraine in the USSR (XX c.), the years of independence (24 August 1991 - nowadays). This is due to the fact that in those years were given the most prominent criminal law relating to the subject of this study.

It is proved that the first rules that are more or less regulated criminal liability for trafficking or other illegal agreement to man appeared in Ukraine in the days of Kievan Rus. At that time slavery was generally allowed only banned it certain. Over time, the Ukrainian criminal legislation governing these relations, gradually evolved to the founding of the Soviet Union and the emergence of the "iron curtain" between the Western world. At this time the phenomenon of trafficking was not enough spread through the complex procedure of movement across borders, and so the problem has not been given much attention.

After the collapse of the Soviet Union socio-economic and political factors led to the steady growth of the problem, but because the legislator had to respond by adopting new standards domestically and ratification of international standards, participation in international cooperation. Despite the attempts of the state to overcome this phenomenon through the adoption of legal acts, legislation Ukraine still needs some changes.

Keywords: *human, trafficking in human beings, legislation, the Criminal Code, slavery.*

Надійшла до редакції 30.06.2014

Строгий В. І.

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
заслужений юрист України

Рижов І. М.

доктор юридичних наук, доцент

(Національна академія Служби безпеки України)

УДК 343.341(048)

КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Проаналізовано функції та перспективи реалізації дієвих механізмів контролінгу в державній системі боротьби з тероризмом в Україні.

Ключові слова: *тероризм, терористична діяльність, державна система боротьби з тероризмом.*

Постановка проблеми. У будь-якій країні, дуже важливо забезпечити ефективний цивільний і демократичний контроль над діяльністю органів національної безпеки. Метою реформи будь-якого сектора безпеки повинна бути трансформація його в демократично контрольований і підзвітний механізм, при умові наявності досконалої системи управління та контролю в межах виконавчої влади й державного управління. Здійснення контролю не обмежується лише нормативно-правовою базою, що регламентує діяльність системи, так само як і не тільки цивільним контролем, який повинен здійснюватися над збройними силами, воєнізованими формуваннями й розвідслужбами та їх загальними діями підчас організації та проведення сумісних операцій на кшталт антитерористичної. Цивільний і демократичний контроль стосується певних принципів і цінностей, тому він повинен передбачати зміни в порядку роботи, зокрема, впровадження кодексу етики державного службовця для персоналу, що працює у сфері безпеки, забезпечення наявності професійних кадрів цивільних і політичних керівників для здійснення цивільного й демократичного контролю, посилення ролі громадянського суспіль-

ства в забезпеченні ефективного нагляду за діяльністю такого специфічного сектора безпеки як система боротьби з тероризмом.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід вказати на суттєвий внесок українських дослідників тероризму у розвиток сучасної контртерористичної парадигми: В.Ф. Антипенка, В.П. Богданова, Т.С. Бояр-Созонович, В.О. Глушкова, В.С. Горбатюка, М.Г. Гуцало, В.П. Ємельянова, В.В. Крутова, В.А. Ліпкана, О.М. Морозова, А.С. Шаповалова та інших. Більшість з них присвячено кримінологічному аспекту тероризму та розробці оперативного-тактичних прийомів боротьби з терористичною діяльністю на рівні організації та планування антитерористичних операцій. Науково-теоретичній та методологічній розробці проблем визначення та функціонального опису елементів системи протидії тероризму присвячена певна кількість праць науковців різних спеціальностей. При написанні даної статті було досліджено наукові положення, викладені у працях В.Б. Авер'янова, В.Г. Афанасьєва, О.М. Бандурки, А.С. Васильєва, В.К. Колпакова, Л.Ф. Морозова, Н.Р. Нижник, В.Ф. Опришка, А.І. Сироти, М.С. Студенікіної, Ю.О. Тихомирова, В.С. Шестака, К.В. Шоріної та ін. [1–16].

Утім, незважаючи на наявність значного масиву наукових досліджень, присвячених проблематиці соціального та державного контролю, поза науковим обігом залишилася сфера контролю у сфері організації боротьби з тероризмом на всіх етапах її проведення. Так само не знайдемо робіт, присвячених аналізу складових передумов визначення сучасних тенденцій цивільного контролю у згадуваній сфері, що і зумовлює актуальність теми дослідження.

Мета цієї статті – аналіз функцій контролінгу в державній системі боротьби з тероризмом в Україні.

Виклад основного матеріалу. Оптимізація результату антитерористичної діяльності при гарантованому дотриманні прав та свобод може розглядатися як головна мета контролінгу в державній системі боротьби з тероризмом в Україні, для досягнення якої вирішуються основні завдання – формування цілеспрямованого комплексу заходів щодо досягнення головної мети. Основні завдання такого виду контролінгу полягають в інформаційному забезпеченні орієнтованих на результат процесів розробки та позиціонування стратегій протидії тероризмові, моніторингу теророгенності суспільства, повноти виконання функцій та якості системної організації суб'єктів державної системи боротьби з тероризмом.

Всі структури – суб'єкти антитерористичної діяльності, за звітами їх керівників та колегій, працюють нормально та повністю забезпечують виконання покладених на них функцій – нейтралізація загроз. Ефективність роботи системи визначається на підставі звітів керівників підрозділів, що є суб'єктами, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції, та, як правило, мають позитивні оцінки. Вважається, що професійний рівень суб'єктів державної системи боротьби з тероризмом як у цілому при проведенні спеціальної антитерористичної операції, так і в реалі-

зації окремих її складових, є високим і достатнім протидіяти сучасному тероризму, але наскільки ці високі показники є достовірними, і хто цю достовірність гарантує? Якщо Україна не мала проявів тероризму, відповідно, й державна система не мала реальної практики протидії, то яким чином можна оцінити її ефективність?

Контроль є важливою ознакою і основною функцією державного управління. Відповідно, ефективність функціонування державних систем як у сфері державної безпеки в цілому, так і її складових, у тому числі державної системи боротьби з тероризмом – безпосередньо залежить від процесу прийняття оптимальних рішень і здійснення ефективного державного контролю за їх своєчасною і повною реалізацією. Ефективний контроль дозволяє оперативно коригувати процес управління та є ознакою самоорганізованої системи, виступаючи в ролі зворотного зв'язку.

У державному управлінні урядовий контроль досліджується, в основному, в контексті аналізу державного контролю або Кабінету Міністрів України як органу виконавчої влади. Сучасна ситуація в Україні зумовлює необхідність удосконалення шляхів забезпечення контролю за діяльністю державних правоохоронних систем. Слід вважати особливістю сучасного становища ангажованість правоохоронних органів певними політичними, у тому числі й опозиційно налаштованими, силами. Фактично ми маємо ситуацію, коли діяльність Кабінету Міністрів України, структури, що безпосередньо спрямована на забезпечення законності в державному управлінні України, має всі ознаки високого ступеня маргінальності. Оскільки маргінальність є необхідною умовою теророгенності соціальних систем, ми маємо певні передумови процесу протистояння не тільки між різними політичними силами, а й державними структурами влади й управління. Небезпечним фактором є використання, у тому числі й на оплатній основі, активістів партій та громадських організацій для блокування діяльності органів влади й управління, тиск на них з метою прийняття відповідних рішень, іноді економічно необґрунтованих та політично недоцільних, маючих популістський характер. Майдан породив своєрідну форму політичного терору, наслідком якого є маніпулювання свідомістю певної частини населення, на жаль, більшої, що займає нижчі щаблі стратифікаційних сходів. На фоні міфічних ідей, що генерують нечистоплотні політики, та загального правового нігілізму, як наслідку відсутності в державі контролю за виконанням норм, що приймаються законодавчою системою – ми маємо вкрай високу теророгенність нашого суспільства, яке, незважаючи на проведення демократичних виборів, так і не отримало стану суспільної рівноваги. Система протидії тероризмові, як державна, так і громадська (недержавна) її складові, є частиною соціальної системи, і не може перебувати поза межами соціального конфлікту, спровокованого, у тому числі й маніпулятивними, технологіями. Складність ситуації полягає якраз в тому, що службовці, що мають відношення до системи боротьби з тероризмом, не виражають відкрито свого ставлення до сторін соціального конфлікту. Це так звана латентна група, яка може симпатизувати опозиційно налаштованим

силам, і у будь який момент перейти на протилежний бік конфлікту, і що найнебезпечніше, у подальшому використовувати професійні навички та оперативні можливості.

Формально, відповідно до ст. 4. Закону України «Про боротьбу з тероризмом», організація боротьби з тероризмом в Україні та забезпечення її необхідними силами, засобами і ресурсами здійснюються Кабінетом Міністрів України у межах його компетенції. Вважається, що питання організації та, відповідно, вдосконалення роботи державної системи боротьби з тероризмом в Україні є прерогативою Служби безпеки України як головного органу у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю. Відповідно ст. 30 Закону, контроль за здійсненням боротьби з тероризмом в Україні є невід'ємною складовою державного управління. Контроль за дотриманням законодавства при проведенні боротьби з тероризмом здійснюється Верховною Радою України в порядку, визначеному Конституцією України (254к/96-ВР). Контроль за діяльністю суб'єктів боротьби з тероризмом здійснюється Президентом України та Кабінетом Міністрів України в порядку, визначеному Конституцією і законами України.

Сутність контролю за діяльністю державної системи боротьби з тероризмом з боку Кабінету Міністрів України не визначено та зведено до формального контролю за використанням бюджетних коштів.

Під способами забезпечення законності розуміють застосування системою державних органів і суспільних організацій, на які покладено обов'язок по підтриманню та зміцненню законності у сфері виконавчої влади і які наділені юридично владними повноваженнями правових і організаційних видів і методів діяльності, практичних прийомів, операцій, форм роботи, з метою забезпечення точного дотримання вимог законності всіма суб'єктами державного управління [4].

Незважаючи на те що Конституція України прямо не передбачає контрольну функцію Кабінету Міністрів України, це логічно впливає із змісту ст. 113, яка зазначає, що Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, спрямовує та координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади, тобто здійснює контроль за всіма ланками виконавчої влади.

При здійсненні контрольної функції Кабінету Міністрів України в першу чергу має бути посилений інформаційно-аналітичний характер контролю за органами виконавчої влади, характер діяльності яких у ході адміністративної реформи має набути якісних змін.

Практика свідчить, що система контролю, яка існує в Кабінеті Міністрів України, як це не прикро, охоплює вузьке коло контрольних питань – в основному, відслідковує терміни виконання встановлених завдань. Для вирішення цієї проблеми у складі Управління моніторингу необхідно створити сектор аналітичної роботи, тобто треба відходити не лише від строків виконання, а й здійснювати контроль за якістю виконання у встановлені строки. Проведення аналітичної роботи має позитивно вплинути і на забезпечення законності як

при проведенні експертизи законопроекту, так при здійсненні моніторингу. Контрольна діяльність Кабінету Міністрів України стосовно органів виконавчої влади не повинна зводитися лише до перевірки виконання як такого, а має враховувати якість виконання, своєчасне виявлення проблем та концентрацію зусиль на коригування ситуації, застосування заходів щодо забезпечення виконання завдань.

Перспективу подальших досліджень у цьому напрямі складають визначення та удосконалення гарантій та шляхів забезпечення законності у державному управлінні України.

Система цивільного контролю багатоаспектна. Тут і парламент, який повинен контролювати спецслужби своєї країни, і мас-медіа, і неурядові організації, і багато інших механізмів впливу на дії виконавчої влади, у тому числі й у сфері розвідки й контррозвідки. Але такий демократичний контроль не варто розуміти як повну відкритість спецслужб. Природно, спецслужби повинні мати свої сфери закритості, конфіденційності і т.д., без цього просто неможлива їхня ефективна діяльність, але загальні напрямки їх роботи повинні бути чітко позначені й регламентовані. У демократичному суспільстві існує механізм твердого контролю діяльності цих служб. Скажемо, в американському парламенті існує спеціальна комісія з розвідки, де працюють люди, що мають спеціальні повноваження. Вони мають право проникати буквально в усі сфери діяльності спецслужб, за винятком конкретних оперативних сфер. Цей механізм був впроваджений внаслідок реформи американських спецслужб після подій 11 вересня, коли розвідка й контррозвідка США змушені були зізнатися у власній безпорадності.

Однією з головних вимог до співробітників правоохоронних органів і спецслужб є дотримання ними в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності прав і свобод громадян. Слід, однак, також підкреслити, що цілий ряд міжнародних угод – Міжнародний пакт про цивільні й політичні права (1977 р.), Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод (1954), а також Конвенція СНД про права людини й основні свободи (1995 р.) – передбачає можливість законодавчого обмеження прав і свобод громадян у випадках, необхідних, за загальним правилом, у демократичному суспільстві з метою охорони державної або національної безпеки, власного порядку, здоров'я або моральності населення, а також прав і свобод інших осіб. На наш погляд, дотримання принципів й норм, що наведені в Кодексі поведінки посадових осіб, відповідальних за підтримку правопорядку, а також в інших рекомендаційних документах ООН, мають бути включеними до функцій цивільно-правового контролю.

В Україні подібні механізми контролю в стадії розробки. Існуючі законодавчі акти у сфері демократичного контролю, насамперед Закон "Про демократичний цивільний контроль над військовою організацією й правоохоронними органами" від 19 червня 2003 року, стосуються тільки деяких аспектів контролю, наприклад участі підрозділів Збройних Сил України в міжнародних миротворчих операціях і антитерористичних діях, спільних вій-

ськових навчаннях та інших акціях у рамках міжнародного військового та військово-технічного співробітництва.

Статтею 30 Закону «Про боротьбу з тероризмом» регламентовано порядок контролю за здійсненням боротьби з тероризмом. Він обмежується контролем за дотриманням законодавства при проведенні боротьби з тероризмом, що здійснюється Верховною Радою України в порядку, визначеному Конституцією України, хоча у явному виді такий порядок до повноважень Верховної Ради України не належить (п. 33 Стаття 85 здійснення парламентського контролю у межах, визначених цією Конституцією), та контролем за діяльністю суб'єктів боротьби з тероризмом, що здійснюється Президентом України та Кабінетом Міністрів України в порядку, визначеному Конституцією і законами України. Статтею 31 цього ж Закону передбачено, що нагляд за додержанням вимог законодавства органами, які беруть участь в антитерористичних заходах, здійснюється Генеральним прокурором України та уповноваженими ним прокурорами в порядку, визначеному законами України. Громадського контролю за діяльністю державної системи боротьби з тероризмом цим Законом не передбачено, що протирічить п. 6. Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», яким визначено в якості суб'єктів цивільного контролю громадян України та громадські організації, утворювані відповідно до Конституції України для здійснення та захисту прав і свобод громадян та задоволення їхніх політичних, економічних, соціальних, культурних інтересів.

Висновки. Підсумовуючи, слід констатувати, що механізм реалізації функцій контролю за державною системою боротьби з тероризмом, особливо стосовно проведення антитерористичної операції, має будуватися на принципах взаємної зацікавленості органів державного управління та громадських організацій. Розуміючи складність та специфіку такої діяльності, наголошуємо на доцільності проведення публічного обговорення шляхів створення механізмів демократичного контролю за системою протидії тероризму не тільки для пошуку недоліків, а й з метою всебічної допомоги та публічної підтримки. Такий механізм може складатися з двох взаємодоповнюючих систем – внутрішнього контролю, функції якого виконуватимуть уповноважені державні інституції, та зовнішнього, за сприяння громадських організацій. Мова йде про змішану державно-громадську форму контролю, яка з урахуванням специфіки антитерористичної діяльності є оптимальною.

Бібліографічні посилання

1. *Авер'янов В. Б.* Українське адміністративне право на етапі реформування: питання нової доктрини / В.Б.Авер'янов // Українське право. – 2005. – № 1. – С. 267–276.
2. *Барабаш Ю. Г.* Парламентський контроль в Україні : проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Юрій Григорович Барабаш. – Х., 2003.
3. *Битяк Ю. П.* Совершенствование контроля в советском государственном управлении / Ю. П. Битяк // Социалистическая законность в советском государственном управлении. – Х., 1987. – С. 34–44.
4. *Братель С. Г.* Громадський контроль за діяльністю міліції : дис. ... канд. юрид.

наук : 12.00.07 / Сергій Григорович Братель. – К., 2007.

5. *Гаращук В. М.* Контроль та нагляд у державному управлінні / В. М. Гаращук. – Х., 2002.

6. *Горшенев В. М.* Контроль как правовая форма деятельности / В. М. Горшенев, І. Б. Шахов. – М., 1987.

7. *Дайле А.* Практика контроллинга / Дайле А. – М., 2001.

8. *Кобринський В. Ю.* Державний контроль у сфері національної безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Віталій Юрійович Кобринський. – К., 2008.

9. *Ліпкан В.А.* Теоретико-методологічні засади управління у сфері національної безпеки України : монографія / В. А. Ліпкан. – К., 2005.

10. *Нижник Н. Р.* Україна – державне управління, шляхи реформування / Н. Р. Нижник. – К., 1997.

11. Лимская Декларация руководящих принципов контроля // Правовое регулирование государственного финансового контроля в зарубежных странах. Аналитический обзор и сборник нормативных документов / сост.: С. О. Шохин, В. И. Шлейников ; под. ред. С. О. Шохина. – М., 1998.

12. *Мартиненко В. М.* Державно-громадський контролінг як метод демократизації державного управління // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць ХарПІ НАДУ. – Вип. 2 (21). – У 2 ч. – Ч. 2. – Х., 2004. – С. 124–129.

13. *Рижов І.М.* Основи теророгенності соціальних систем : монографія / І.М. Рижов. – К., 2010.

14. *Сушинський О. І.* Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти : монографія / О. І. Сушинський. – Львів, 2002.

15. *Хан Д.* Планирование и контроль: концепция контроллинга / пер. с нем. под ред. А.А. Турчака, Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича. – М., 1997.

16. *Шестак В. С.* Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Валентин Сергійович Шестак. – Х., 2002.

17. *Шорина Е. В.* Контроль за деятельностью органов государственного управления в СССР : учебное пособие / Е. В. Шорина. – М., 1981.

Строгий В. И., Рыжов И. Н. Контроль за деятельностью государственной системы борьбы с терроризмом как элемент политики национальной безопасности. Проанализированы функции и перспективы реализации действенных механизмов контроллинга в государственной системе борьбы с терроризмом в Украине.

Ключевые слова: терроризм, террористическая деятельность, государственная система борьбы с терроризмом.

Strogyy V. I., Ryzhov I. M. Control over activities of the state system of fighting against terrorism as element of national security policy. The authors have analyzed the functions and prospects of implementing effective mechanisms for controlling the state system to fight against terrorism in Ukraine.

Control over observance legislation during the fight against terrorism is made by the Verkhovna Rada of Ukraine in the manner specified by the Constitution of Ukraine. The control over activities of fighting terrorism is made by the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine in the manner specified by the Constitution and laws of Ukraine.

The essence of control over the state of the anti-terrorism by the Cabinet of Ministers of Ukraine is not defined and reduced to formal oversight of public funds. In carrying out the control functions of the Cabinet of Ministers of Ukraine should be enhanced information-analytical control of the executive power, the nature of which in the course of administrative reform is to take quality changes.

The system of civilian control has many aspects, including: the parliament, which should control the security services of the country, the media, NGOs, and many other mechanisms to

influence the actions of the executive branch, including in the area of intelligence and counterintelligence. But such democratic control should not be understood as a complete openness of special services.

The mechanism of realization of control functions of the state system to combat terrorism, particularly in relation to the counterterrorist operation should be based on the principles of mutual interests of government and NGOs. The author have emphasized the feasibility of a public discussion of ways to create mechanisms of democratic control over the system to counter terrorism not only to find flaws, but also to comprehensive care and public support. This could consist of two complementary systems - internal control function which will perform authorized state institutions, and external, with the assistance of NGOs.

Keywords: *terrorism, terrorist activity, the state system to combat terrorism.*

Надійшла до редакції 18.05.2014

Христов О. Л.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.98

УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОПЕРАТИВНИХ І СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ МАТЕРІАЛІВ ОРД

Сформульовано основні напрями приведення відомчих нормативних актів у відповідність до чинного законодавства України, які регулюють питання взаємодії оперативних і слідчих підрозділів ОВС під час реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: *взаємодія, реалізація, матеріали оперативно-розшукової діяльності, оперативний та слідчий підрозділ ОВС, нормативно-правовий акт.*

Постановка проблеми. Діяльність оперативних і слідчих підрозділів ОВС спрямована на боротьбу зі злочинними посяганнями стосовно громадян, їхнього майна, держави та суспільства в цілому.

Спільна діяльність цих підрозділів може бути зведена до виконання завдань кримінального провадження, які визначені у ст. 2 Кримінального-процесуального кодексу (далі - КПК) України від 13.04.2012 № 4651-VI. Зокрема, до таких належать: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1].

Однак зазначені підрозділи вирішують поставлені завдання у межах визначеної законодавством України компетенції, шляхом здійснення заходів, передбачених як КПК України, так і Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Таким чином, оперативні та слідчі підрозділи ОВС виконують відповідно оперативно-розшукову та кримінально-процесуальну функції, передбачені ст. 7 Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990 № 565-ХІІ [2]. Остання обставина зумовлює застосування різних прийомів, способів і засобів для досягнення загальної мети та свідчить про необхідність злагодженої спільної роботи при вирішенні конкретних практичних завдань.

Зазначене питання сьогодні потребує особливої уваги, оскільки до теперішнього часу ще не завершилися реформаційні процеси кримінального судочинства, пов'язані із прийняттям нового КПК України.

В умовах сьогочасного перерозподілу службово-функціональних обов'язків зазначених підрозділів важливим і актуальним є визначення шляхів до вирішення кола проблемних питань, які виникають під час їх взаємодії.

Одним із найбільш важливих напрямків взаємодії зазначених підрозділів є спільна робота під час реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності, оскільки саме у цей момент результати виконання оперативно-розшукової функції можуть бути приводами та підставами для початку здійснення кримінально-процесуальної.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми взаємодії оперативних і слідчих підрозділів ОВС розглядалися у працях В.О. Глушкова, Ю.М. Грошевого, Л.М. Лобойка, В.В. Речицького, В.І. Сліпченка, В.Г. Уварова, С.Б. Фоміна та ін.

Однак прийняття Кримінального процесуального Кодексу України від 13.04.2012 р. № 4652-VI (далі - КПК), Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» від 13.04.2012 р. № 4652-VI [3], а також відомчих нормативно-правових актів зумовило ряд змін організаційно-правового характеру у цій сфері.

У зв'язку із цим багато питань взаємодії оперативних і слідчих підрозділів ОВС ще не були досліджені і потребують окремих наукових розробок. Зокрема, до таких належить і вдосконалення нормативного регулювання взаємодії оперативних і слідчих підрозділів ОВС під час реалізації матеріалів ОРД.

Метою даної статті є науково обґрунтоване вирішення кола проблемних питань, що виникають у зв'язку з недосконалістю нормативно-правової бази, яка регулює сферу взаємодії оперативних і слідчих підрозділів ОВС під час реалізації матеріалів ОРД.

Реалізація мети зумовила необхідність вирішення таких **завдань**: проаналізувати нормативно-правові акти, які регулюють питання взаємодії оперативних і слідчих підрозділів ОВС під час реалізації матеріалів ОРД; виявити основні проблеми, що виникають під час застосування норм законодавчих та відомчих нормативно-правових актів у цій сфері; визначити найбільш ефективні шляхи вдосконалення нормативного регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. До прийняття нового КПК аналіз норм проекту цього закону та інших нормативних актів, які набули законної сили, проводило чимало науковців, які започаткували цілий ряд наукових дискусій.

Слід погодитися із поглядом Ю.М. Грошевого, який ще у 2009 році зазначив, що розробка КПК здійснювалася без узгодження із законодавством про судоустрій, прокуратуру, адвокатуру, оперативно-розшукову діяльність тощо.

Однак реформаційні процеси повинні проходити не тільки на єдиній концептуальній основі, а і з чітким визначенням питань, які необхідно віднести до регулювання того чи іншого законодавчого акта, що дозволить виключити зайве дублювання та можливі колізії [4].

Наведемо ще одну думку, яку висловив В. І. Сліпченко: «...при об'єднанні ОРД та кримінально-процесуальної діяльності постане проблема налагодження взаємодії оперативних підрозділів і слідчого, прокурора та слідчого судді, оскільки чинний наказ МВС України № 777 від 07.09.2005, яким затверджено Інструкцію з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляду в суді, – далекий від досконалості...» [5].

Слід зазначити, що особливості процесуальної взаємодія оперативних і слідчих підрозділів ОВС під час реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності сьогодні визначені у Розділі 3 Інструкції «З організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень», затвердженої Наказом МВС України від 14.08.2012 № 700 (далі - Інструкція) [6].

Формально-правовий аналіз Розділу 3 Інструкції, що має назву «Організація взаємодії при направленні оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до слідчого підрозділу», дав змогу визначити коло питань, які залишаються недостатньо врегульованими, а також суперечності застосування правових норм Інструкції поряд з нормами інших правових актів.

Вважаємо за необхідне більш детально розглянути основні прогалини.

1. У п. 3.1. Інструкції зазначено, що *при веденні* оперативним підрозділом оперативно-розшукової справи (далі - ОРС) щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці до вчинення злочину, підслідного слідчим органів внутрішніх справ, начальник оперативного підрозділу звертається до начальника слідчого підрозділу про закріплення за цією ОРС слідчого.

Однак положення Інструкції не визначають конкретний час або обставини, при настанні яких повинна виникнути необхідність у закріпленні слідчого за ОРС. Зокрема не визначено, коли саме начальник оперативного підрозділу повинен звернутися до начальника слідчого підрозділу.

На нашу думку, необхідність у закріпленні слідчого за ОРС повинна виникати за наявності конкретних обставин, які фактично будуть підставою для

прийняття цього рішення.

Наприклад: 1) після отримання конкретного результату; 2) після надходження уточнюючої інформації, що підтверджує наявність ознак злочину; 3) відразу після заведення ОРС та ін.

2. Метою закріплення слідчого за ОРС, відповідно до п. 3.1. Інструкції, є забезпечення останнім *методичного супроводження* ОРС та її реалізацію, а також *надання практичної допомоги* оперативному підрозділу.

До того ж у п. 3.2. Інструкції передбачено передачу матеріалів ОРС слідчому для *вивчення та надання у разі потреби рекомендацій* щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, які засвідчують наявність в їх діях ознак злочину.

Не можна сказати, що зазначені положення вичерпно регламентують компетенцію слідчого у цій сфері, оскільки, не визначено, які саме конкретні заходи він повинен виконувати під час ознайомлення та вивчення матеріалів ОРС і у чому саме повинна проявлятися його практична допомога оперативному працівнику.

Співпраця оперативного і слідчого працівників може відбуватися як шляхом: 1) взаємодії, 2) так і шляхом координації. Слід зазначити, що «взаємодія» тлумачиться як співпраця, співдіяння. Взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь.

«Координація» тлумачиться як: 1. Погодження, зведення до відповідності, установлення взаємозв'язку, контакту в діяльності людей, між діями, поняттями тощо 2. Узгодженість рухів, дій і т. ін. [7, с. 188, 887].

У першому випадку надання рекомендацій чи вказівок слідчим буде обов'язковим до виконання, у другому - матиме рекомендаційний характер.

Однак в Інструкції достеменно не визначено компетенцію слідчого під час ведення оперативним працівником ОРС, зокрема, відсутня згадка про обов'язковість виконання рекомендацій слідчого.

Крім того, Інструкція повинна більш детально роз'яснювати роль слідчого, закріпленого за ОРС, зокрема містити його повноваження.

Наприклад: 1) надання попередньої (неофіційної) кваліфікації задокументованих діянь осіб; 2) попередня оцінка зафіксованих фактичних даних та визначення можливості їх використання під час кримінального провадження у якості доказів тощо; 3) надання вказівок і рекомендацій стосовно напрямків документування ознак злочинної діяльності тощо.

3. Згідно з п. 3.2 Інструкції, начальник оперативного підрозділу з дотриманням режиму таємності надає слідчому необхідні матеріали ОРС, котрий повинен *вивчити та надати* у разі потреби рекомендації щодо *фіксації додаткових фактичних даних*.

У той же час ч. 1 ст. 214 КПК України зобов'язує слідчого, після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що *можуть свідчити* про вчинення кримінального правопорушення, *внести відповідні відомості* до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі - ЄРДР) та розпочати розслідування.

Тобто слідчий, у разі самотійного виявлення *фактичних даних*, передбачених п. 3.2. Інструкції, що *можуть свідчити* про вчинення кримінального правопорушення (КПК наразі не роз'яснює якого саме - того, що готується чи вже вчиненого), зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР, але ніяк не надавати рекомендації щодо *фіксації додаткових фактичних даних*. Наразі у ч. 1 ст. 214 КПК мова йде не про повноту фіксації ознак кримінального правопорушення, а лише про *ймовірність* наявності про це свідчень, у тому числі у матеріалах оперативно-розшукової справи.

Такі свідчення, до речі, можуть бути отримані від гласних та негласних, штатних та позаштатних працівників. Умовно кажучи, не зафіксовані у першоджерелах (матеріальних носіях).

Крім того, під час застосування ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі - Закон), відповідно до якої оперативний підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, у разі виявлення ознак злочину, зобов'язаний *невідкладно* направити зібрані матеріали, в яких *зафіксовано фактичні дані* про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України [8].

Передбачений виняток у ч. 3 ст. 7 Закону також не позбавлений недоліків.

Зокрема зазначено, що «у разі, якщо ознаки злочину виявлені під час проведення *оперативно-розшукових заходів*, що тривають, і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність» ... «закінчує проведення *оперативно-розшукового заходу*, після чого направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування».

Можна звернути увагу на те, що у першій частині речення мова йде про систематизовану роботу, направлену на виявлення та фіксацію ознак злочину що підкреслюється вживанням словосполучення «*оперативно-розшукові заходи*» у множині.

Однак у другій частині мова вже йде про проведення поточного оперативно-розшукового заходу і можливість закінчення його проведення.

Слід зазначити, що у практичній діяльності оперативних підрозділів ОВС нерідко виникають ситуації, коли результат проведення поточного оперативно-розшукового заходу свідчить про виявлені ознаки злочину і відразу потребує розпочинати проведення інших оперативно-розшукових заходів або їх комплексу, оскільки зволікання можуть призвести до негативних наслідків.

Виходячи із буквального тлумачення ч. 3 ст. 7 Закону, можливість розпочинати інший оперативно-розшуковий захід не передбачена.

4. У п. 3.3. Інструкції зазначено, що матеріали ОРС розглядаються під час оперативної наради за участю начальників оперативного і слідчого підрозділів та працівників, які брали участь у їх підготовці, для визначення *пов-*

ноти зібраних матеріалів та наявності підстав для реєстрації в ЄРДР.

Однак критеріїв достатності (повноти) зібраних матеріалів не визначено.

Ведучи мову про *підстави* для реєстрації матеріалів ОРД в ЄРДР, слід згадати, що сьогодні жоден нормативний акт не містить їх переліку.

Згідно зі ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», безпосередньо приводами та підставами для початку досудового розслідування можуть бути матеріали за результатами проведення оперативно-розшукової діяльності.

5. Інструкція лише фрагментарно врегульовує питання взаємодії оперативних і слідчих підрозділів ОВС під час реалізації матеріалів ОРД. Зокрема регламентується співпраця цих підрозділів лише під час використання матеріалів ОРД як приводів та підстав для початку досудового розслідування. Але матеріали оперативно-розшукової діяльності можуть використовуватися і під час вже розпочатого кримінального провадження.

Як зазначає В. Г. Уваров, поєднання оперативно-розшукової і слідчої функції зумовлює необхідність запровадження додаткових механізмів стримувань і протипаг проти можливих зловживань чи помилок.

Перш за все матеріали оперативно-розшукової діяльності (маються на увазі не всі матеріали оперативно-розшукової справи, а лише фактичні результати оперативно-розшукових заходів – фактичні дані) можуть використовуватися як підстави для проведення слідчих дій [9, с. 99-100].

Враховуючи зазначені вище міркування, можна зробити такі висновки:

1. У зв'язку із прийняттям Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, затвердженої Наказом МВС України від 14.08.2012 № 700, зроблено великий крок у забезпеченні нормативного врегулювання основних питань взаємодії оперативних і слідчих підрозділів ОВС під час реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності, які до цього часу залишалися за межами поля правового регулювання.

2. Розділ 3 Інструкції, на нашу думку, потребує додаткового опрацювання і внесення змін, зокрема: а) необхідно визначити час або обставини, при настанні яких слідчий закріплюється за ОРС; б) потрібно конкретизувати компетенцію слідчого, якого закріпили за ОРС; в) потребує деталізації момент передачі матеріалів ОРС до слідчого підрозділу у частині конкретизації повноти зібраних матеріалів та підстав для реєстрації в ЄРДР.

Бібліографічні посилання

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 р. № 565-XII / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального проце-

суального кодексу України» станом на 01 червня 2012 року. – К., 2012.

4. *Грошевий Ю.М.* Шляхи вдосконалення судоустрою та судочинства України / Ю.М. Грошевий // Науковий вісник ДДУВС : зб. наук. праць. - 2009. – № 4. – С. 193-203.

5. *Сліпченко В.І.* Перспективи реформування оперативно-розшукової діяльності (в контексті розробки нового КПК України) / В.І. Сліпченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://corp-lguvd.lg.ua/d120108.html>.

6. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : Наказ МВС України від 14.08.2012 № 700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119907.html>.

7. Новий тлумачний словник української мови. – К., 2001. - Т. 1.

8. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

9. *Уваров В.Г.* Проблеми реалізації оперативно-розшукової інформації органом дізнання : монографія . – Х., 2009.

Христов А. Л. Усовершенствование нормативного регулирования взаимодействия оперативных и следственных подразделений ОВД в ходе реализации материалов ОРД. Сформулированы основные направления приведения в соответствие с действующим законодательством Украины ведомственных нормативных актов, которые регулируют вопросы взаимодействия оперативных и следственных подразделений ОВД во время реализации материалов оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: взаимодействие, реализация, материалы оперативно-розыскной деятельности, оперативное и следственное подразделение ОВД, нормативно-правовой акт.

Khrystov O. L. Improvements of regulatory of interaction of operational and investigative units of internal affairs units in the implementation of materials of operational-search activities. The author has formulated basic directions of bringing departmental regulations in accordance with the current legislation of Ukraine governing the interaction of operative and investigative police departments in the implementation of material of operational-search activities. In particular, there is the analysis of Section 3 of the Instruction "On organization of interaction of the preliminary investigation units with other agencies and departments of the Interior in the prevention, detection and investigation of criminal offenses," approved by Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of 14.08.2012 № 700. The author has offered to determine the time of fixing investigator for operational-search case: 1) after a specific result; 2) after receipt of specifying information confirming elements of a crime; 3) immediately after starting operational-search case and others.

The author has examined the role of the investigator assigned to operational-search case. He has offered a number of his powers: 1) to provide preliminary (unofficial) qualification of documented persons' acts; 2) a preliminary estimate of recorded evidence and determine the possibility of their use in criminal proceedings as evidence etc. 3) to provide guidance and recommendations on areas of documenting evidence of criminal activity and so on.

Keywords: interaction, implementation, material of operational-search activities, operational and investigative unit of internal affairs bodies, normative act.

Надійшла до редакції 25.06.2014

Chaplynska Yu. A.
candidate of legal sciences
(the Dnipropetrovs'k State
University of Internal Affairs)

УДК 343.98

ORGANIZATIONAL AND TACTICAL SUPPORT OF THE INVESTIGATIVE EXPERIMENT

Чаплинська Ю.А. Організаційно-тактичне забезпечення слідчого експерименту. Висвітлено актуальні проблеми проведення слідчого експерименту. Проаналізовано наявні у юридичній літературі точки зору щодо цього питання, запропоновані організаційні заходи і тактичні прийоми проведення слідчої дії.

Ключові слова: слідчий експеримент, організація, організаційне забезпечення, тактичні прийоми, відтворення.

Statement of the problem. During investigating different types of crime, especially serious crimes, particularly murders, robberies, extortion, hostage-taking, illegal manufacturing of firearms, ammunition, explosives, narcotic drugs or psychotropic substances, documents, seals and other, it is frequently necessary, in addition to the testing and refinement of indications suspects, conduct some experimental research actions. Testing can be conducted to establish the possibility for the perception of face certain facts or phenomena, the implementation of concrete actions, the presence or absence of certain skills and other such pilot experiments carried out with the help of such investigative actions as an investigative experiment. On the basis of investigation of criminal cases (367) and employee survey investigative units (289) you can come to the conclusion that such examination was conducted only in 4 % of cases of the total number of cases, and 23 % - it was obvious, but during the pre-trial investigation was not done. Specified to some extent reduces the quality of the pre-trial investigation in General. In addition, 48 % of the investigators pointed to the need for updating and improving the organizational and preparatory and tactical activities of the investigative experiment taking into account the modern needs of law enforcement practices.

Active opposition to the pre-trial investigation, bagatell and complexity of criminal proceedings, the duration of criminal activity and the presence of numerous contradictions and significant differences determine important organizational and tactical value to the investigative experiment. Despite this, effective implementation of this investigative actions depends on the correct and effective ownership and operation rights investigators tactical methods and applications in law enforcement practice.

Analysis of publications which discuss the solution to this problem. A common tactic investigative experiment adequately lit scientists, criminologists and processually in forensic literature. In particular, a significant contribution to the development of scientific fundamentals of the investigative experiment made famous scientists, criminologists and scientists, in particular, L. Arocker, V. Bahin, R. Bel-

kin, P. Belanchuk, A. Vasiliev, N. Gukowska, F. Glazyrin, V. Konovalova, V. Kuzmichev, E. Lukjanchikov, M. Saltewski, L. Soya-Sirko, V. Tertyshny, K. Chaplinsky, V. Shepitko, S. Yaramesian and many others. The importance of research and doubtless very great, because this investigative action are widely used in law enforcement practice and is a common way of gathering evidence. However, a more detailed lighting require the organization and tactics of investigative experiment taking into account the modern needs of law enforcement practices. So, the purpose of this article is to highlight the features of tactical security investigative experiment taking into account the modern needs of law enforcement practices.

Basic content. Investigative experiment is a separate investigative action which consists in making experiments in order to check - could occur under certain conditions, certain events and how. The experiment (from lat. word *experimentum* - test, study) is a artificial systematic variation of the conditions of the phenomenon that is under observation, and its relations with other phenomena. Investigative experiment should be distinguished from the experiment as a scientific research method, which is used as a cognitive reception during a separate investigation. Specified investigative action is a powerful psychological tool impact on its participants, because the results often demonstrate the possibility or impossibility of the existence of a particular phenomenon or event, and to deny them the suspect (accused) is quite difficult. Therefore, the investigative experiment is necessary, and often irreplaceable way of checking and receiving new evidence. The investigative experiment, refers to a derivative of investigation and is, as a rule, at the subsequent stages of pre-trial investigation. However, according to S. Novikov and S. Yaramish'yan, failure to conduct this investigation activities negatively affects the quality of pre-trial investigation, especially in cases when checked circumstances connected with visibility, visibility, setting area that is changing rapidly [1, p. 10]. Therefore, in such cases, the investigative experiment shall be conducted in the system of urgent investigative actions.

So, the investigative experiment is an informative investigative action, the essence of which is to conduct research related to installation, validation or evaluation of investigative stories about the possibility or impossibility of the existence of certain facts relevant to the criminal case [2, p. 5].

According to I. Luzgina, the essence of the experimental method of investigation of the facts and phenomena is in this learning object, when the researcher has an impact on it by creating artificial conditions required to identify the relevant properties, or by changing the course of the process in a certain direction. The contents of this method comprise any of the tests by which distinguish the phenomenon of interest from a plurality of other, and to know its nature, essence and origin, what allows us to come to a reliable conclusion about the possible existence of similar conditions similar phenomena in the past or in the future [3].

From checking the readings on the site of the investigative experiment differs entity and the entity. The test is conducted by a person directly perceived the event. The subject reveals a mental image by demonstration (show) it to the real objects of the material environment in the same place. When investigative experiment, on

the contrary, the research activities comprise its essence and serve as a method of obtaining and verifying information. The experiment can be carried out in the absence of the person whose testimony is checked, and in some cases, the implementation of it on the same place where was analyzed event is not required [4, S. 225]. The main goal of the experiment investigation is the establishment, validation, refinement and evaluation of certain facts relevant for criminal proceedings.

The main task of the investigative experiment include: the exact mechanism of the offence; check advanced investigative versions; identification of causes and conditions that contributed to or prevented the Commission of a crime; check and Refine the actual data obtained by the results of individual investigations; obtaining new evidence; establish and resolve contradictions in the testimony of suspects, witnesses and victims; defining the boundaries of awareness or ignorance of the perpetrators of the crime and other.

Investigation of criminal cases (367) allows us to come to the conclusion that law enforcement practice the following types of investigative experiments:

1) establishing the possibility of the observation or perception of some fact or phenomenon;

2) establishing the possibility of the existence of any fact or phenomenon;

3) establish the feasibility of performing any act under certain conditions;

4) the determination of the presence or absence of a particular person certain professional skills;

5) establishing the possibility of performing certain actions within a certain time;

6) the sequencing of the development of the specific event and the mechanism of the crime or its individual elements;

7) the delineation of awareness on facts of interest to the investigation.

On the basis of generalization of the law-enforcement practice, the study of criminal cases and survey of investigators, you can specify that in the basic tactical conditions of the experiment investigation include:

1. Investigative experiment in conditions as close as possible to those in which the occurred event, fact or occurrence.

All experimental steps it is advisable to carry out under optimum conditions in those places where was analyzed the event. In this case, the investigator should consider the place, time, time of day, weather and climatic conditions, coverage, duration, tempo and sequence of actions, circumstances that can't be reversed, etc. Especially for experiments, which tested the ability of observation or perception of any facts (phenomena); the existence of any fact (phenomena); the implementation of any action under certain conditions or sequencing of the development of the specific event and the mechanism of the crime or its individual elements.

The investigator must artificially create an environment that will encourage the person to voluntarily take actions that reveal the content is known only to her information, in particular about preparing, committing and concealing the crime, prior criminal conspiracy and others [5, p. 234; 6, p. 394]. If the environment where you plan to conduct experimental activities, has undergone significant changes, then resort to reconstruction. Reconstruction must be not whole situation,

and some of its elements, which are important for the experiments.

2. Use during the experiment, the same instruments, tools, devices and materials that were used during the criminal event.

During the research activities it is advisable to use the same devices, mechanisms, devices, and materials that were used in the Commission of crimes. Not advisable during the experimental activities to use objects that are physical evidence in criminal production that is due to the possibility of their destruction or damage. If you cannot use these objects in the experiment, the investigator may apply the subject-analogues or full-scale layouts. Specified in a certain way can affect psychological position criminals and call them experiences similar to those they experienced during the Commission of crimes, which may contribute sincere recognition.

In particular, V. Konovalova and F. Khomenko indicate that the layout creates emotional mood and contributes to associative links, which can be used to clarify the circumstances relevant to the case, and makes the results more convincing [7, p.10-16;8,p.30-34].

It is strictly forbidden to carry out experiments using objects that are dangerous to life and health of citizens associated with the threat of destruction of public or private property of citizens, the violation of public order or the humiliation of honor and dignity.

3. Multiple and stepwise experiment and repeat the test action in a changing environment.

All research activities must be carried out repeatedly and in variable conditions to ensure reliability and eliminate the possibility of getting random results. For example, when establishing the possibility to perceive it must be shown various objects, in order to ensure the sustainability of their recognition by the subject of the experiment.

The main purpose of the repeated recurrence of the research activities is to achieve consistent and reliable results. The number of repetitions is determined by the investigator, depending on the nature of the case, the duration of each study and the situation that has developed. Conduct research necessary stages, that is, all the analyzed event is divided into certain stages. For each specified stage is a separate study and the results of all of them together, allowing the investigator to get an idea of the whole event in General. Phased investigative experiment is possible, provided that this does not affect the overall pace of its implementation.

4. A limited number of participants investigations and carry out the necessary experimental research activities, most similar to those that occurred in reality (in the sequence, method, nature, pace and so on). Worth pointing out that all experimental steps and tests used during investigative actions should not border on making a new similar crimes. However, according to E. Makarenko, sometimes they can be associated with causing justified and minor material damage, for example, during the pilot testing of technical products on their strength) [9].

5. The involvement of the witness, victim or suspect to experiment. When conducting questionnaires and interviews among workers investigative units, we concluded that the experimental actions suspects and defendants were involved in

89% of cases. The involvement of witnesses and victims can afford more clearly reproduce certain circumstances.

6. Investigative experiment with each suspect separately. So, in those cases when there is a need to conduct an investigatory experiment with multiple suspects (for example, detained several members of the organized criminal group), the investigator should visit the area and to conduct investigative actions with each person separately.

N. Gutowska and V. Shepitko indicate that the investigative experiment can be conducted with the participation of all the suspects at the same time taking into account the specific circumstances of the case [10, p. 36; 11, p. 328]. In our opinion, the conduct of experiments involving multiple perpetrators at the same time is invalid, because it entails the possibility of coordinating their positions and actions. In addition, the explanation of one participant in the experiment will have a leading character in relation to the other. Specified tactic prevents the preliminary collusion between partners and a negative influence on each other.

It is not recommended to conduct experiments with the participation of the investigator or witnesses. In cases where it is not possible to bring to the experiment, the person who committed the crime (in particular, is wanted, hiding from the investigation and the court refuses to cooperate with the investigation), in this case, can be picked up by other persons (I)who are similar in their anatomical and functional characteristics of suspects, and the investigator together with the witnesses must observe the conduct of the experiments.

These tactical conditions of the experiment investigation, according to R. Belkin cover the totality of tactics that can be applied by the investigator during the investigation of crimes [12, p. 80].

Summing up, it should be noted that when investigating serials criminal proceedings, complex crimes, especially committed by organized criminal groups and criminal organizations, investigators should remember that they are large-scale (territoriality) character, which complicates the investigative experiment on all identified incidents of criminal activity, not only because of lack of time, but because of lack of necessary capabilities. In such cases it is advisable to carry out investigative action on the ground making the most complex and important for the criminal proceedings episodes of criminal activity of the group. Other episodes in such circumstances should be limited to.

Other episodes in such circumstances should be limited to a thorough investigation inspection by adding diagrams (drawings)that are personally performed by the criminals, which reflects all the essential features and characteristics of places, events and the dynamics of individual criminal acts. Graphics are inspected by the testimony of victims, witnesses and other participants of criminal activity. However, this recommendation can be implemented only in exceptional cases [13, p. 425].

Conclusion. Investigative experiment is the most time-consuming and complex investigative action, because it takes a substantial number of persons. The results of properly conducted investigations play an important role in the process of proving the guilt of the persons suspected of committing crimes, especially if they

refuse previous evidence or in case of death. High-quality and efficient conduct of this investigation activities requires careful planning, efficient organization and use of a range of tactics and combinations that will allow you to get accurate readings and to prove the involvement of certain individuals to criminal activity.

References

1. Новиков С.И., Ярамышьян Ш.Ш. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий: Учебное пособие / Новиков С.И., Ярамышьян Ш.Ш. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1986.
2. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Белкин Р.С. – М.: “Юрид. лит.”, 1964.
3. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования / Лузгин И.М. – М., 1973.
4. Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник / Салтевський М.В. У 2ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001.
5. Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник / Салтевський М.В. У 2ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001.
6. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник / Салтевський М.В. – К.: Кондор, 2005.
7. Коновалова В.Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента / Коновалова В.Е. // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – №12. – С. 10-16.
8. Хоменко Ф.В. Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події / Хоменко Ф.В. // Радянське право. – 1968. – №11. – С. 30-34.
9. Макаренко Є.І. Тактика слідчого експерименту: Лекція / Макаренко Є.І. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.
10. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент (пособие для следователей) / Гуковская Н.И. – М., Госюриздат, 1958.
11. Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
12. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Под ред. А.И. Винберга. – М., 1959.
13. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монограф. / Чаплинський К.О. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2011. – 496 с.

Чаплинская Ю.А. Организационно-тактическое обеспечение следственного эксперимента. Рассмотрены актуальные проблемы проведения следственного эксперимента. Проанализированы существующие в юридической литературе мнения по этому вопросу, предложены организационные мероприятия и тактические приемы проведения следственного действия.

Ключевые слова: следственный эксперимент, организация, организационное обеспечение, тактические приемы, воспроизведение.

Chaplynska Yu. A. Organizational and tactical support of the investigative experiment. The relevance of this article due to lack of scientific research and of great practical importance of the system of organizational and tactical security investigation, in particular, the investigative experiment, which can be used in the investigation, investigative, forensic practice.

The scientific article deals with coverage of the issues of investigative experiment taking into account modern requirements of law-enforcement practice. The author has analyzed existing in the legal literature point of view on this issue and the organizational-preparatory measures for investigative experiment. It is proved that ignoring the preparatory activities to the investigative experiment leads to the superficiality of investigative actions.

Defines the main tactics of conducting investigative actions, in particular, the investigative experiment in the conditions as close to those in which took place the event, fact or phenomenon; use during the experiment, the same instruments, tools, devices and materials used during the criminal event; repeated and phased (stadia) research and repetition of testing activities in a changing environment; limited number of participants of investigatory actions and the necessary experimental research actions (testing) that are the most similar to those that took place in reality (sequence by the way, the nature, pace); attraction of a witness, victim or suspect prior to the experiment; investigative experiment with each suspect separately.

This scientific article is about treatment of the actual problem questions of carrying out of investigatory experiment. The author have analyzed the points of view available in the legal literature on these questions and offered the tactical method of carrying out of investigatory actions. Investigatory experiment is the most time consuming and complex investigative action, as it involved a significant amount of violence. The results of properly investigated action play an important role in the process of proving the guilt of the persons suspected of committing crimes, especially in case of their refusal previous evidence or in case of death. High-quality and efficient conduct of this investigative actions requires careful preparation, clear organization and use of a range of tactics and combinations that will allow to receive truthful testimony and to prove the involvement of certain individuals to criminal activity.

Keywords: *investigatory experiment, interrogation, tactics, tactical method, reproduction.*

Надійшла до редакції 19.06.2014

Шинкаренко І. О.

кандидат психологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 316.624

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ЗЛОЧИННОГО НАТОВПУ ПІД ЧАС МАСОВИХ ПОРУШЕНЬ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

«Вопрос об уголовной ответственности сравнительно прост, если виновником преступления является одно лицо. Но вопрос делается крайне трудным, когда виновниками преступления являются не несколько лиц, даже не много лиц, а очень большое число их, столь большое, что его трудно точно определить».

С. Сигеле

Визначено соціально-психологічні механізми формування злочинного настрою натовпу та побудови системи способів нейтралізації негативних чинників з метою забезпечення громадського порядку працівниками ОВС.

Запропоновано врахування працівниками ОВС загальних законів формування пси-

хоемоціонного стану натовпу, за яким інтенсивність душевного збудження зростає прямо пропорційно кількості осіб, які розділяють це збудження одночасно і в тому ж самому місці під час масових заходів. Надано загальну характеристику феномену психіки людини в натовпі. Дається опис поведінки людей, що потрапили в натовп.

Ключові слова: *стихійна поведінка людей, соціально-психологічне явище, натовп, соціально-психологічні механізми натовпу, "людина натовпу", регресія.*

Постановка проблеми. Розшарування суспільства на соціально-політичному та економічному ґрунті призводить до його радикалізації, зростання чисельності масових заходів протестного характеру, пов'язаних з груповими порушеннями правопорядку. Означене потребує переорієнтації всієї системи підготовки співробітників органів внутрішніх справ з метою набуття ними теоретичних знань особливостей формування натовпу, психології людини в натовпі та практичних навичок управління натовпом з метою нейтралізації негативних наслідків переростання в масові заворушення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Психологічними проблемами протидії вчинення злочинів «злочинним натовпом» займалися засновники теорії натовпу – Г. Лебон, С. Московичи, Г. Тард, С. Сігелє, В. Парето, Пюльезе [1–4]. Вони акцентували свої дослідження на доктрині кримінальної відповідальності за колективний злочин та пошуку способів протидії вчиненню злочинів натовпом.

У прикладних дослідженнях сучасної юридичної психології актуальними стали дослідження проблем великих соціальних груп у контексті формування натовпу під час масових заходів та порушень громадського порядку та формування відповідної стратегії поведінки правоохоронців під час масових заходів, виходячи з розуміння індивідуальної і групової психології [5–8].

Метою статті є визначення соціально-психологічного механізму формування злочинного натовпу та способів нейтралізації негативних чинників з метою забезпечення громадського порядку працівниками ОВС.

Виклад основного матеріалу. Велика кількість спостережень і спеціальних досліджень, здійснених В. М. Бехтеревим, В. Вундтом, М. Лацарусом, Г. Лебоном, М. Г. Михайловським, Г. Тардом, С. Сігелє, В. Парето, А.Л. Чижевським, Г. Шейнтальдом, дозволила виділити такі основні види натовпу.

Випадковий натовп – скупчення людей, що зібралися подивитися на несподівану подію. Це найбуденніша з ситуацій стихійної масової поведінки, яку доводилося в житті спостерігати будь-якій дорослій людині.

Умовний натовп збирається із приводу заздалегідь оголошеної події: боксерський або футбольний матч, мітинг, концерт рок-групи і так далі. Тут вже переважає спрямований інтерес, і люди готові наслідувати певні умовності.

Експресивний натовп виражає ту або іншу емоцію: радість, обурення тощо. Спектр емоційних домінант тут широкий, а головна відмінна риса – ритмічність вираження. Йдеться про людей, що скандують гасла на мітингу або маніфестації, голосно підтримують улюблену команду або таврують суддю на стадіоні, танцюють на карнавалі тощо. У ряді випадків процес ритмічного вираження емоцій може набути особливо інтенсивної форми і тоді ви-

никає особливий феномен масового екстазу.

Діючий натовп – найбільш значущий і небезпечний вид стихійної поведінки людей, у рамках якої, у свою чергу, можна виділити декілька підвидів.

Агресивний натовп – натовп, емоційною домінантою якого є лють, злість, а спрямованість поведінки проявляється в агресивних діях.

Панічний натовп – це натовп, обійнятий жахом, прагненням кожного уникнути реальної або уявної небезпеки. Панічна поведінка часто стає найнебезпечнішим чинником, ніж та подія, яка безпосередньо її спровокувала.

Натовп, що формується, характеризується тим, що люди вступають у неорганізований конфлікт за володіння деякою цінністю. Домінуючою емоцією тут стає жадність, жага володіння, до якої іноді домішується страх.

Повстанський натовп за низкою ознак схожий з агресивним (переважає почуття злості), але відрізняється соціально справедливим характером обурення. Річ у тому, що натовп справедливо обурених людей зовні виглядає інакше, ніж агресивний натовп. Якщо в ньому є організатор, то він може перетворитися на згуртовану групу.

Особливості поведінки натовпу, її вплив на людей, які складають натовп, реалізується за законом, визначеним Кабанісом: "Завдяки одній тільки могутності своїх зовнішніх проявів, враження можуть передаватися від однієї істоти, що відчуває, іншим, які, щоб їх отримати, мабуть ототожнюють з першим". Втім, закон цей був помічений ще набагато раніше. Горацій в *Ars poetica* говорить: "Як сміх викликає сміх, так і сльози викликають плач, головне тут – зовнішність: якщо хочеш бачити мене таким, що плаче, заплач сам". С. Сігеле вважає цей закон загальним, зміст якого полягає в тому, що прояв відомого душевного стану викликає такий же стан у того, хто його спостерігає [2, с. 15].

Реалізується цей закон залежно від лідерів натовпу, їх психологічних якостей. Лідером натовпу може стати той, хто правильно зрозуміє його настрої, бажання і виразить не обов'язково логічними, але, головним чином, емоційними, яскравими, насиченими вигуками-гаслами, формулами, короткими виразами.

Натовп емоційно реагує, не дуже вникаючи в смисл, та і не завжди усе розуміючи, але бачить розпалених і пристрасно жестикулюючих людей, уловлюючи у звуках голосів інтонації обурення, вимоги справедливості, вигуки про права, гідність, заклики до рішучості, тобто те, що падає на підготовлений ґрунт емоційного збудження, що вона хоче чути, а тому і зустрічає з тріумфуючим схваленням.

Великий емоційно-збуджуючий вплив на натовп мають символічні жести: підняті вгору руки, струс кулаками, нашвидку виготовлені гасла, скандування вигуків-формул, "підкинутих" ким-небудь з промовців, виконання колективних пісень. Необхідно мати чітке уявлення про те, що маса вимагає не ідей, а гасел, не логіки, а обіцянок, не закликів до роздумів, а вгадування її настрою – тоді вона може перетворитися з аморфної маси в руйнівну матеріальну силу.

Як вже говорилося раніше, опинившись у натовпі, людина впадає у стан, характерний для людини на примітивній стадії розвитку. Обговорюючи подібну поведінку людини, К. Левин використовував термін "регресія". Регресія належить до примітивізації поведінки, "повернення" до менш зрілого стану. Регресія – поширений феномен, що проявляється в зміні життєвого простору в цілому в напрямі, протилежному до того, який характерний для розвитку, тобто це негативний розвиток. Аналіз поведінки при стихійних лихах показує, що зазвичай і добродесні люди при певних обставинах, коли їм здається, що немає перед ким відповідати, приєднуються до натовпу мародерів. Тенденція до "раціоналізації", тобто до виправдання перед самим собою своїх дій (все одно майно пропало б; його вкрав би хто-небудь інший; хазяї майна, мабуть, загинули тощо), складає той психологічний механізм, який примиряє совість із почуттям відповідальності за скоєний злочин.

Стосовно натовпу працівникам ОВС слід враховувати психологічний закон, по якому інтенсивність душевного руху зростає прямо пропорційно числу осіб, що розділяють це рух в один і той же час і в одному і тому ж місці. У цьому полягає причина того шаленства, до якого доходить часом ентузіазм або осуд у театрах або в яких-небудь інших зборах [2, с. 22].

Таким чином, можна вести мову про феномени психіки людини в натовпі, до яких належать:

- примітивізація психіки, активізація шарів психіки, які існували вже у древніх людей, основними регулювальниками поведінки на цьому рівні є інстинкти;
- у натовпі виникає процес емоційного взаємного зараження, інтенсивність емоцій і їх роль в загальному об'ємі функціонування психіки різко зростає;
- знаходження в натовпі робить вплив і на особистісну сферу людини;
- у натовпі у людини можуть з'являтися змінені стани свідомість, що зачіпає відчуття, сприйняття, емоції і когнітивну сферу;
- когнітивна система людини адаптується до перевантаження, мінімізуючи обсяг та інтенсивність інтелектуальної і комунікативної діяльності.

Аналіз літератури, в якій дається опис поведінки людей, що потрапили в натовп, багатократні спостереження поведінки натовпу, дали можливість описати психічний стан "людини натовпу": Передусім це: зменшення або повне припинення спілкування на міжособистісному рівні за допомогою вербальної комунікації; безцільність рухів і переміщень в натовпі, який проявляється в підвищеній агресивності людей, психомоторному збудженні, в хаотичній, безцільній фізичній активності, низькому контролю і координації рухів і дій; схильності до однотипних рухів; висока імпульсивність в діях учасників натовпу, швидкий відгук на укази і заклики лідера; наслідування рухів і поведінки лідера і активніших учасників натовпу; високе емоційне збудження, що проявляється в частих вигуках окремих слів, фраз, реплік; у не зосередженому погляді, у нервовості, поривчастих рухів; емоційна лабільність, що проявляється у вигляді частої зміни настроїв, в легкості впадання в стан люті, гніву або захвату; висока категоричність в оцінках, думках, су-

дженнях, відсутність почуття міри; потреба в простих рішеннях, що не вимагають довгої розумової роботи. У натовпі панує категоричний імператив поведінки: "Не допустити", "Змусити", "Геть"; можливість у окремих членів натовпу (психічно і нервовохворих) виникнення випадків з судорожним синдромом; схильність учасників натовпу збиватися в щільнішу групу.

Співробітники органів внутрішніх справ повинні володіти інформацією про соціально-психологічні механізми натовпу, мати в розпорядженні методи дії і профілактики настання останнього рівня негативного розвитку натовпу - агресивного або панічного натовпу, що призводять до виникнення масових безладів.

При цьому необхідно чітко уявляти, що особливістю самосприйняття людини в натовпі - це відчуття власної анонімності і безвідповідальності. Загубившись у безликій масі, вчиняючи "як усі", людина перестає відповідати за власні вчинки. Звідси, і та жорстокість, яка зазвичай супроводжує дії агресивного натовпу. Учасник натовпу опиняється в ньому безіменним, що створює в нього помилкове відчуття повної незалежності.

У людини натовпу зменшується здатність до раціональної переробки сприйнятої інформації, здатність до спостереження і критики. Людина в натовпі відчуває її нездоланну силу, це відчуття дозволяє їй піддатися прихованим інстинктам: в натовпі вона не схильна приборкувати ці інстинкти саме тому, що натовп анонімний і ні за що не відповідає. Почуття відповідальності, стримує зазвичай окремих індивідів, абсолютно зникає - тут поняття про неможливість не існує.

Люди в натовпі, відчуваючи психічний тиск присутніх, можуть зробити те, чого вони ніколи б не зробили при інших обставинах. Наприклад, людина не може надати без шкоди для власної безпеки допомогу жертві при ворожому ставленні до цієї неї самого натовпу.

У натовпі зникають, розчиняються особистісні риси людей, їх оригінальність і неповторність, втрачається психічна надбудова кожної особи, розкривається і виходить на поверхню аморфна однорідність. Переважання схожості в усьому: однаковий напрям почуттів та ідей, прагнення негайно перетворити їх в дію. Поведінка індивіда в натовпі обумовлюється однакови-ми установками, спонуканнями і взаємною стимуляцією. Не помічаючи відтінків, індивід в натовпі сприймає усі враження в цілому і не знає ніяких переходів.

Спостереження поведінки натовпу в різних країнах світу показують, що культуральні відмінності в поведінці людей стираються, і це призводить до абсолютно однакової поведінки. Люди, об'єднавшись у натовп, незалежно від своїх релігійних переконань, етнічної приналежності, демократичної або авторитарної спрямованості державного устрою, рівня свого культурного розвитку в усіх країнах світу поведуться однаково.

Висновки. Поведінка людей, що проживають в різних країнах і належать до різних етносів, в натовпі стає однотипною. Якщо люди знаходяться у збудженому стані, їх почуття і думки спрямовані в одному напрямі, єдина

ідея охопила натовп, тоді расові, етнічні і культурні відмінності стираються. Скрізь люди втрачають етнічні і культурні відмінності, підкоряються владі інстинктів, демонструють однотипні форми поведінки. Потрапляючи в натовп, людина втрачає те культурне багатство, яке було накопичено людством в процесі філогенезу. Вона ніби випадає з культури, приходять в первісний стан, де повними володарями психіки є інстинкти.

Бібліографічні посилання

1. *Лебон Г.* Психология толп / Г. Лебон.- М., 1998. – 262 с. Московичи С. Век толп / С. Московичи. - М., 1996 -24 с.. –
2. *Сигеле С.* Преступная толпа. Опыт коллективной психологии / С. Сигеле. М., 1998. – 296 с.
3. *Тард Г.* Мнение и толпа / Г. Тард // Психология толп. М., 1998;
4. *Парыгин Б.Д., Рудаков Л.И.* Н.К. Михайловский о психологическом факторе в историческом процессе / Б.Д.Парыгин,Л.И Рудаков, Н.К. Михайловский// История и психология / Под ред. Б.Ф. Поршнева, Л.И. Анцыферовой. М., 1971.
5. *Безнос Д.С., Почебут Л.Г.* Психология толпы и терроризм: Учебное пособие / Под ред. В.П. Сальникова. СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2005
6. *Мороз Л.І.* Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ: Монографія // МВС України. Київський юрид. ін-т України. - Київ: Паливода А.В., 2005 р.- 227с.
7. *Шайхлісламов З.Р.* Проблемы психологической готовности работников органов внутренних дел до оперативной деятельности в экстремальных условиях / З.Р. Шайхлісламов. - Укр ДНТБ 24.09.1996.-№1814-Ук.-96.-27с.
8. *Ірхін Ю.Б.* Психологічне супроводження заходів з охорони громадського порядку під час проведення спортивних змагань: Метод. Рекомендації / Ю.Б. Ірхін - Київ: 2007 р.- 48с.

Шинкаренко И. А. Психологические механизмы формирования преступной толпы во время массовых нарушений общественного порядка. Определены социально-психологические механизмы формирования преступного настроения толпы и построения системы способов нейтрализации негативных факторов с целью обеспечения общественного порядка работниками ОВД.

Предложено учитывать сотрудникам ОВД общие законы формирования психоэмоционального состояния толпы, по которым интенсивность душевного движения растет прямо пропорционально числу лиц, которые разделяют это движение в одно и то же время и в одном и том же месте, во время массовых мероприятий. Данная общая характеристика феномена психики человека в толпе. Дается описание поведения людей, которые попали в толпу.

Ключевые слова: стихийное поведение людей, социально-психологическое явление, толпа, социально-психологические механизмы толпы, "человек толпы", регрессия.

Shynkarenko I. O. Psychological mechanisms of formation of criminal crowd during mass violations of public order. The article deals with problems of determination socially-psychological mechanisms of forming of criminal mood of crowd and construction of the system of methods of neutralization of negative factors with the purpose of providing of public peace the workers of OVC.

Certainly, that in the conditions of radicalization of society, height of quantity of mass measures of protest character of related with group violations of law and order, actual researches of problems became large social problem in the context of forming of crowd during mass measures and public nuisances, formings of corresponding strategy of conduct of правоохрани-

телей during mass measures coming from the postulates of individual and group psychology.

It is suggested to take into account to the internal affairs officers of general acts of forming psycho-emotional state of crowd, after which intensity of heartfelt motion grows in direct ratio to the number of persons which divide this motion in one and also time and in a the same place, during mass. This general description of the phenomenon of psyche of man is in crowd. Description of conduct of people which got in crowd is given.

Certainly. that the internal affairs officers must own information about socially-psychological mechanisms of crowd, to own the methods of psychological influence and prophylaxis of the negative emotional state crowds (aggressive or panicky) which result in the origin of mass disturbances. It is thus necessary clearly to present that the feature of self-perception of man in crowd is feeling of own anonymity and irresponsibility. In crowd a man gives itself in power to such instinctive forms of conduct which never, being in other situations, does not give vent. Sense of responsibility, retentive separate individuals usually, absolutely disappears – here a concept does not exist about impossibility. Getting in crowd, a man loses that cultural riches which was accumulated by people in the process of phylogenesis. He as though falls out of culture, comes in the primitive state, where the complete possessors of psyche are instincts.

Keywords: *elemental conduct of people, social-psychological phenomenon, crowd, socially-psychological mechanisms of crowd, "man of crowd", regression.*

Надійшла до редакції 24.04.2014

Бідняк Г. С.

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПІДГОТОВЧИХ ЗАХОДІВ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПОЧЕРКОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукова стаття присвячена розгляду проблемних питань, які виникають під час призначення почеркознавчих експертиз.

Ключові слова: *почеркознавча експертиза, рукописний текст, підпис, об'єкти, що досліджуються, порівняльні зразки.*

Постановка проблеми. Під час розслідування злочинів будь-якої категорії нерідко виникає необхідність у використанні спеціальних знань. Найбільш ефективною формою використання таких знань на досудовому слідстві є призначення судових експертиз. Згідно зі ст. 2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р. [3], одним із основних видів експертиз, які проводяться в експертних установах, є криміналістична, різновидом якої є почеркознавча.

Великого значення почеркознавча експертиза набуває під час виявлення

та розслідування економічних злочинів. Практика свідчить про неодноразові випадки підробки цінних паперів (прості векселі, акції, приватизаційні папери, ощадні сертифікати), бухгалтерських документів (накладні, відомості, рахунки), особистих документів (паспорти, посвідчення, учнівські квитки). Конкуренція між банківськими установами зумовила спрощення процедури кредитування рухомого та нерухомого майна, що неминуче викликає тенденцію до фальсифікації відповідних документів. Участь нашої держави в міжнародних угодах, спрощення процедури перетинання кордону для громадян сусідніх держав тягне за собою збільшення нелегалів з підробленими паспортами та візами. На дослідження надходять заповіти, доручення, дарчі від імені вже померлих власників майна. У таких випадках висновки почеркознавчої експертизи стають єдиним доказом і вирішують подальшу долю громадян, а експерт не має права на помилку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання щодо призначення та проведення почеркознавчих експертиз висвітлювалися у наукових працях багатьох вчених-криміналістів: Л.Ю. Ароцкера, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, В.Г. Гончаренко, З.І. Кірсанової, Н.І. Клименко, А.І. Колонутової, А.А. Купріянової, В.В. Ліповського, В.К. Лисиченка, А.І. Манцвєтової, А.І. Мельникової, З.С. Міленевської, А.П. Моїсєєва, В.Ф. Орлової, М.В. Салтевського, Н.Г. Сахарової, М.Я. Сєгая, І.Я. Фрідмана, О.Р. Шляхова, С.А. Ципенюк та ін. Безумовно, ці науковці зробили вагомий внесок у науковий розвиток та методологію почеркознавчої експертизи. Але сьогодні під час її призначення виникають певні проблеми. Нерідко особи, які призначають експертизу, в недостатньому обсязі володіють інформацією щодо можливостей почеркознавчих досліджень, поставлені на вирішення дослідження питання виходять за межі компетенції експерта або взагалі не потребують спеціальних знань. Непоодинокими є випадки неправильного поводження з документами, що досліджуються, неякісного та не в повному обсязі відібрання зразків для порівняння, іноді представлені зразки мають сумнівне джерело походження і не можуть використовуватися як достовірні.

Помилки та недоліки, яких припускаються суб'єкти доказування при збиранні матеріалів почеркознавчого дослідження, можуть стати причиною порушення кримінально-процесуальних строків, складання недостатніх та необґрунтованих висновків, експертної помилки, що негативно впливає на процес розслідування. Усе вищезазначене й зумовлює актуальність теми статті.

Мета даної роботи полягає у дослідженні особливостей організаційно-підготовчих заходів до проведення почеркознавчих досліджень та в наданні пропозицій щодо цього питання.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що особа, яка призначила експертизу, повинна не тільки правильно формулювати завдання експертизи, але і створювати реальні умови для їх вирішення. Це досягається передусім наданням у повному обсязі відповідних речових доказів, порів-

няльних зразків, інших матеріалів справи, що містять «біографічні» дані щодо походження і умов зберігання об'єктів, що досліджуються. При ускладненні підготовки та оформлення матеріалів на експертизу, за словами О.Р. Шляхова, слідчий завжди може отримати консультацію в експертній установі, скористатися допомогою фахівців [12, с.65].

Документи, що досліджуються, представляють експертові в оригіналі. Якщо на момент призначення експертизи документ знищено або текст не може бути вилучено (напис на стіні будинку, паркані, на снігу та ін.), на дослідження може бути надіслана масштабна фотографія досліджуваного тексту, підпису [1, с. 12].

На практиці нерідко на дослідження надають ксерокопії або факсокопії документів. При такому способі передачі зображення на папір експерт не може встановити послідовність виконання штрихів, прослідити наявність ознак, які вказують на технічну підготовку, незвичність виконання. Враховуючи сучасний розвиток комп'ютерних технологій, іноді вельми складно встановити ознаки монтажу. На нашу думку, абсолютно справедливим є обмеження проведення почеркознавчих досліджень ксерокопій підписів, коротких текстів.

Документи, що надаються на експертизу, з метою забезпечення їх збереження повинні бути поміщені в конверт та вшиті в загальну папку разом з іншими матеріалами кримінального провадження. На конверті (до того, як у нього будуть вкладені документи, що досліджуються) вказуються їх найменування, реквізити і кількість. На практиці трапляються випадки, коли документи, що досліджуються, підшиваються в папку з іншими матеріалами кримінального провадження, що іноді призводить до невиправного псування досліджуваних об'єктів (записи, підписи) і робить неможливим проведення криміналістичних експертиз. Крім того, почеркознавчі експертизи здебільшого багатооб'єктні, тому матеріали кримінального провадження, що не мають відношення до експертизи, ще більше ускладнюють процес дослідження [6, с.55].

У текст документів неприпустимо вносити будь-які зміни шляхом обведення, підкреслення, інших позначок досліджуваних записів різними письмовими приладами (маркери, олівці, кулькові, гелюві, чорнильні ручки і т.ін.); пошкодження документів шляхом вирізання або наклеювання окремих фрагментів тощо. На нашу думку, наукова обґрунтованість висновку експерта та об'єктивність вирішення питань, які ставляться перед експертом-почеркознавцем, безпосередньо залежать від кількості та якості порівняльного матеріалу (зразків почерку та підпису), який надається слідчим чи судом.

Більшість вчених-криміналістів, що досліджували питання почеркознавчих досліджень, виділяють такі види груп зразків почерку: вільні, умовно-вільні та експериментальні [2; 4; 7; 12]. Виходячи з вищезазначеного, вкажемо особливості кожної групи зразків почерку (підписів), що надаються як порівняльний матеріал:

1. Вільні – рукописи, виконані особою до вчинення правопорушення і не

у зв'язку з ним [2, с.99]. Відповідно до методики проведення почеркознавчих експертиз до таких зразків належать: заява про прийом на роботу, пояснення, записи в особистому листку з обліку кадрів, особисте листування тощо. При написанні цих документів особа не тільки не знала, але й не могла припускати можливості їх подальшого використання як зразків почерку (підписів). У всіх випадках отримання вільних зразків уповноважена особа, яка винесла ухвалу про призначення почеркознавчої експертизи, перевіряє безсумнівність їх походження, оскільки потрібна впевненість у тому, що вони виконані особою, яка перевіряється, а не кимось іншим від її імені. При вивченні архівних матеріалів НДЕКЦ при ГУМВС України в Дніпропетровській області мав місце факт, коли один і той же документ було репрезентовано в первинній експертизі як порівняльний матеріал, а в додатковій – як досліджуваний. Тобто слідчий не був упевнений, що документ виконаний гр. Н., і не мав права залучати його в якості вільного зразка.

Згідно з методикою проведення почеркознавчої експертизи [7] та кримінально-процесуальним законодавством достовірність наданих зразків почерку (підписів) перевіряється особою, яка призначила експертизу [4]. Ця вимога часто порушується або виконується недостатньо, особливо в цивільних справах. Тому експерти, як правило, перевіряють надані зразки, порівнюючи їх між собою та з іншими видами наданих зразків. У результаті до уваги можуть братися тільки окремі зразки, про що обов'язково зазначається в експертизі.

2. Умовно-вільні – рукописи, виконані після вчинення, але не спеціально для експертизи [7, с. 7]. Як свідчить практика, цей вид порівняльних зразків почерку (підписів) використовується не повною мірою. Зазвичай слідчі надають матеріали провадження, в яких є лише одна фраза допитуваного про ознайомлення з певним протоколом. Наприклад: «Мною прочитано. Зауважень не маю». Щоб не виникали труднощі з пошуком достатнього обсягу порівняльного матеріалу, ми пропонуємо особам, які фігурують у кримінальному провадженні, власноручно висловлювати свідчення у протоколах допиту, поясненнях та інших документах. У цих випадках їх увага сконцентрована на змісті тексту, а не на графічному написанні букв.

3. Експериментальні – рукописи, виконані спеціально для проведення почеркознавчої експертизи [1, с. 13]. Залежно від обставин провадження експериментальні зразки відбираються надиктовуванням або шляхом переписування тексту. Поширеною помилкою є відбір зразків почерку з таким же змістом, як і спірний текст, або відбір зразків підпису шляхом списування, змалювання спірних текстів або підписів. Такі зразки є непридатними і не можуть допомогти у встановленні істини.

Якщо для проведення почеркознавчої експертизи не будуть надані належні зразки почерку та підпису особи, щодо якої призначено експертизу, то в цьому випадку не допоможуть ні висока кваліфікація експерта та його багатолітній досвід, ні використання найсучасніших методів проведення досліджень [8, с. 38].

Ми погоджуємося з думкою О.В. Одерія, який вважає, що якщо слідчий

може лише виявити і зберегти ту інформацію, яка міститься у слідах злочину, то кількість і якість зразків порівняння залежить від його цілеспрямованої діяльності [6, с. 71].

Проведеним анкетуванням експертів-почеркознавців у підрозділах НДЕКЦ при ГУМВС України в Дніпропетровській області встановлено, що тільки у 21 % випадків фахівці одразу могли приступити до дослідження, в 79 % випадків експерти припиняли виконання експертиз та клопотали про надання додаткових зразків почерку (підписів). Практика свідчить, що іноді трапляються випадки ігнорування законних вимог експерта, у зв'язку з чим такі матеріали повертають без виконання. І без того об'ємний і трудомісткий процес проведення почеркознавчої експертизи затягується, що часто негативно позначається на кримінальному провадженні або цивільній справі. Тому необхідно вже на початковому етапі розслідування підготувати необхідні матеріали і призначити проведення експертизи.

Слід враховувати, що в особи, яка виконує рукопис, можливі різні варіанти написання підписів (скорочені, для офіційних документів). Тому необхідно передбачити володіння письмом обома руками, різними шрифтами тощо. Відбирають усі варіанти рукописів, так щоб вони відповідали вимозі зіставності. Поширеним є проведення дослідження підписів, виконаних від імені певної існуючої або вигаданої особи. У такому випадку необхідно відбирати зразки підпису не тільки від свого імені, але й від імені іншої або вигаданої особи.

Деякі автори поділяють експериментальні зразки почерку та підписів залежно від умов їх отримання на звичайні, для отримання яких не створюються спеціальні умови, і спеціальні, отримання яких відбувається в умовах, максимально наближених до умов виконання спірного рукопису [2; 7]. Для цього особа, яка проводить досудове розслідування, та суддя повинні заздалегідь підготувати аналогічні спірному рукопису матеріали письма, письмові прилади, скласти спеціальний текст, в якому зустрічаються слова і поєднання слів, що містяться в спірному рукописі. Для виконання зразків необхідно створити умови, максимально наближені до тих, в яких виконувався спірний рукопис (стоячи, сидячи, на колінах тощо). Експериментальні зразки рекомендується відбирати неодноразово (не менше трьох разів), з інтервалом від декількох хвилин до декількох годин або днів – залежно від обставин справи (щоб особа, яка перевіряється, змогла забути варіант виконання попереднього письма) [2, с.100].

У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом [4, с. 133].

Практиці відомі факти, коли підозрювані особи відмовляються від надання експериментальних зразків почерку (підписів). Особливо часто вини-

кають такі ситуації при виконанні рукописів або підписів від імені інших осіб або від імені вигаданих осіб. І.Я. Фрідман пропонував врегулювати на законодавчому рівні примусовий відбір зразків у підозрюваних і звинувачених осіб, якщо вживані при цьому методи безболісні і небезпечні для життя і здоров'я [11, с. 45]. Але поки що передбачено примусовий відбір порівняльних зразків тільки біологічного характеру. Проте однією з вимог, що пред'являються до порівняльного матеріалу, є їх якісний відбір. У даній ситуації буде сумнівною якість отриманих таким чином експериментальних зразків. На наш погляд, доцільніше використовувати великий обсяг вільних і умовно-вільних зразків почерку і підпису.

Усі зразки письма, подані на експертизу, завіряються слідчим, суддею. Практика свідчить, що ця вимога інколи ігнорується або виконується тільки формально, без проведення необхідної перевірки, особливо при призначенні експертів за цивільними справами.

Матеріали, представлені слідчим або судом як зразки для порівняльного дослідження, як доречно зазначають О.Р. Шляхов та В.Ф. Орлова, повинні бути зіставленні зі спірним документом:

- 1) за писемністю і мовою;
- 2) за часом написання;
- 3) за змістом і цільовим призначенням;
- 4) за матеріалом письма;
- 5) за способом виконання;
- 6) за умовами виконання документа;
- 7) за станом пишучої особи;
- 8) за темпом письма [8, с.46].

Розкриємо зміст кожного пункту більш детально. Отже, зіставлення рукописів за писемністю й мовою необхідне для того, щоб експерт мав можливість порівнювати ознаки писемної мови, окремі ознаки почерку, оскільки при різній писемності відсутні зіставні письмові знаки, а при однаковій писемності вони є, та через різні мови не можна робити висновки про такі ознаки письмової мови, як характерні вислови і звороти, своєрідна побудова речень, стиль викладання.

Стосовно часу написання важливо, щоб розриву в часі виконання зразків і досліджуваного документа не було або щоб він був мінімальним. Це необхідно тому, що стійкість почерку відносна й окремі ознаки почерку з часом змінюються. Тому експертові потрібно повідомляти відомості про вік, захворювання, що впливають на почерк, професію осіб, зразки почерків (підписів) яких подаються на експертизу. Це допоможе експертові дати правильну оцінку виявленим ознакам почерку.

Необхідність співставлення рукописів за змістом і цільовим призначенням виникає тому, що в аналогічних за формою і змістом документах найбільш імовірно виявиться той самий варіант поєднання слів і букв. Бажано, щоб зразки були виконані таким самим письмовим приладом і на такому самому папері, що і спірний документ, оскільки при природній схожості почер-

ків відмінності ознак почерку різних осіб виявити дуже важко.

Якщо досліджуваний текст написаний з наслідуванням якого-небудь шрифту або лівою рукою при звичайному письмі правою рукою, А.І. Манцетова та В.Ф. Орлова рекомендують використовувати для дослідження зразки, виконані саме в такий спосіб. Також важливо дотримуватись умов виконання документа. При написанні документа у незвичних для письма умовах, наприклад стоячи, сидячи або при розміщенні рукопису на колінах, для порівняльного дослідження необхідні зразки почерку (підписів), виконані з дотриманням такої самої пози особи [8, с. 50].

Якщо документ виконується особою в якомусь незвичайному стані (під час хвороби очей, опорно-рухового апарату), то в якості зразків бажано надати рукописи, виконані саме в такому стані. Крім того, варто дотримуватись співставлення рукописів за темпом письма, оскільки темп виконання і варіативність письма взаємозалежні.

Не менш важливим є питання щодо кількості зразків почерку і підпису. Аналізуючи оглядову інформацію, зазначимо, що впродовж багатьох років найпоширенішою причиною помилкових висновків є використання недостатньої кількості порівняльного матеріалу або таких зразків почерку і підпису, що не можуть бути зіставлені зі спірними об'єктами.

Порівняльний матеріал надається експертові в тому обсязі, який дозволив би всесторонньо проаналізувати ознаки, що містяться в рукописах, котрі порівнюються. Оскільки в кожному конкретному випадку потрібна різна кількість зразків, то складно дати єдині й точні рекомендації щодо всіх видів почеркознавчої експертизи. Необхідно дотримуватися загальноприйнятого правила: чим менше обсяг рукопису, що досліджується, тим більше має бути порівняльних матеріалів.

Методика почеркознавчих досліджень кількості порівняльного матеріалу не обмежує, але експертна практика незалежно від об'єктів дослідження рекомендує, щоб обсяг зразків почерку складав не менше п'яти сторінок стандартного формату і не менше десяти підписів. Якщо особа, яка призначила експертизу, через об'єктивні причини не може надати ті або інші зразки, то вона обов'язково про це вказує в постанові про призначення експертизи.

Висновки. Таким чином, ми розглянули основні проблемні питання, які виникають під час призначення почеркознавчих експертиз. Зокрема, стосовно документів, що досліджуються, можемо вказати такі поширені помилки: надання копій, а не оригіналу документів; надання в незапакованому вигляді або з матеріалами кримінального провадження, які не стосуються експертизи; внесення різноманітних змін до первинного змісту документа та ін. Також може не перевірятися достовірність вільних зразків почерку (підписів) або вони не надаються зовсім. Крім того, виникають випадки, коли не використовуються можливості збільшення обсягу умовно-вільних зразків почерку (підписів) за рахунок власноручного висловлювання свідчень особами, які фігурують у провадженні, у протоколах допиту, поясненнях та інших документах. У деяких випадках експериментальні зразки почерку (підписів) від-

бираються неякісно та в недостатній кількості, тобто не враховується зміст спірного тексту, матеріал письма, письмовий прилад, умови письма та інше. Подальше дослідження проблем підготовки матеріалів для почеркознавчого дослідження буде актуальним при розробці розслідування методик окремих видів злочинів із використанням великої кількості письмових документів: злочинів проти власності, злочинів у сфері економіки та інших.

Бібліографічні посилання

1. Бергер В.Е. Подготовка и направление материалов для проведения судебных экспертиз / В.Е. Бергер, А.П. Сапун. – К., 1974.
2. Винберг Л.А. Почерковедческая экспертиза : учеб. [для факультетов и отделений подготовки экспертов-криминалистов вузов МВД] / Л.А. Винберг ; под ред. Р.С. Белкина. – Волгоград, 1997.
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз : затв. наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 р.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х., 2012.
5. Одерий А.В. Криминалистика: материалы по подготовке к государственному (выпускному) комплексному экзамену / А.В. Одерий, М.Г. Щербаковский. – Х., 1998.
6. Назначение и производство криминалистических экспертиз : пособие для следователей и судей / Беяева Л.Д., Вол Ю.Ц., Воронин Ю.Ф. и др. – М., 1976.
7. Методика судово-почеркознавчої експертизи (загальна частина) / уклад. : К.М. Ковальов, З.С. Меленевська, Н.Г. Шпакович. – К., 2008.
8. Судебно-почерковедческая экспертиза / Шляхов А.Р., Манцетова А.И., Орлова В.Ф. и др. – М., 1971.
9. Почерковедческая экспертиза : курс лекций / Серегин В.В., Шахова Т.Г., Бобовкин М.В. и др. – Волгоград, 1999.
10. Пиріг І.В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монограф. / І.В. Пиріг. – Дніпропетровськ, 2011.
11. Фридман И.Я. Методические вопросы проведения судебно-почерковедческих исследований / И.Я. Фридман // Криминалистика и судебная экспертиза : межведомственный науч.-метод. сб. Вып. 45. – К., 1992. – С. 43–47.
12. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А.Р. Шляхов. – М., 1979.

Бидняк А. С. Особенности организационно-подготовительных мероприятий к проведению почерковедческого исследования. Научная статья посвящена рассмотрению проблемных вопросов, которые возникают при назначении почерковедческих экспертиз.

Ключевые слова: *почерковедческая экспертиза, рукописный текст, подпись, исследуемые объекты, сравнительные образцы.*

Bidnyak A.S. Features of organizational and preparatory activities for holding of handwriting analysis. The article deals with problematic issues which arise when assigning a handwriting expertise.

A person who assigned an expertise should not only state the tasks of expertise properly, but also create real conditions for their solution.

This is accomplished primarily by providing full relevant evidences, comparative samples and other materials that contain "biographical" information about the origin and storage conditions of the studied objects.

Documents to be investigated, are submitted to an expert in the original. And only in exceptional cases, a photo of the investigated text or signature could be submitted for investigation. Real practice often shows that photocopies and fax copies are submitted for investigation. With this method of transferring the image on the paper an expert is unable to determine the sequence of strokes, to trace the signs that point to the technical training, singularity of performance. In order to ensure safety of the documents, which are submitted for expertise, they should be packed.

Most forensic scientists, who studied the issue of handwriting investigations distinguish the following types of groups of handwriting samples : free, relatively free and experimental.

The materials provided by the investigator or by the court, as samples for comparative investigation should be compared with the controversial document in terms of: the script and language, the time of writing, the content and the purpose, writing material, method of the execution, subject of the document, the state of the writing person, the pace of writing.

Method of handwriting investigations quantities of comparative material is not limiting, but an expert practice regardless of the objects of study recommends that the volume of handwriting samples composed at least five pages of a standard format and signatures - no less than ten. If the person who assigned an expertise, could not provide these or other examples due to objective reasons he obligatory indicates this in the resolution of an expertise.

Keywords: *handwriting expertise, handwriting text, signature, studied objects, comparative samples.*

Надійшла до редакції 26.06.2014

Гора І. Ю.

здобувач

(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 159 : 343.4

ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ КСЕНОФОБІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Проаналізовано відомості щодо поширення злочинів, вчинених на ґрунті расової та етнічної ненависті, на території України. Розглянуто статті Кримінального кодексу України, які передбачають відповідальність за злочини, які вчиняються із ксенофобських мотивів. Надано характеристику насильницьких злочинів з мотивів нетерпимості.

Ключові слова: *ксенофобія, расова нетерпимість, расизм, Європейська комісія проти расизму та нетерпимості, скінхеди, насильницькі злочини.*

Постановка проблеми. Ганебним явищем сучасного життя, з яким зіткнулося останнім часом чимало держав, у тому числі Україна, стали злочини, скоєні на ґрунті расизму та етнічної неприязні.

Расизм – це дискримінація окремих осіб, суспільних груп або певної частини населення. У найгірших своїх проявах це політика переслідувань, пригноблень, ганьби, насильства, нагнітання ворожнечі та неприязні, поширення відомостей, що паплюжать людину або групу людей; завдання шкоди за ознакою раси чи етнічного походження (видимої різниці в зовнішності) [1].

Метою цієї статті є психолого-юридична характеристика злочинів, вчинених на ґрунті расової та етнічної ненависті, передбачених Кримінальним кодексом України, а також аналіз відомостей стосовно поширення цих злочинів на території України.

Виклад основного матеріалу. Слово “ксенофобія” (походить від грецьких слів ξένος (*ксенос*), що означає “чужинець”, “незнайомец”, та φόβος (*фобос*), що означає “страх”) тлумачиться як: 1) хворобливий стан, що виявляється у нав’язливому страху стосовно чужинців чи просто чогось незнайомого, чужоземного; 2) страх перед чужоземцями та ненависть до них. Розрізняють дві основні форми ксенофобії:

1) спрямована на групу всередині суспільства, що вважається чужою та шкідливою для суспільства, наприклад, іммігранти, біженці, трудові мігранти, євреї;

2) спрямована на культурні елементи, що вважаються чужими. Усі культури підпадають під чужоземний вплив, але культурна ксенофобія часто є вузькоспрямованою на певні прояви такого впливу, наприклад, поширення нетрадиційної для даної країни релігії.

Расизм (від англ. racism) – світогляд, а також політичні теорії і практики, що на ньому ґрунтуються, які засновано на уявленні про поділ людей на біологічно різні групи на основі видимих особливостей зовнішнього вигляду, як то: колір шкіри, структура та колір волосся, риси обличчя, будова тіла і т. ін., – тобто на раси, і різному ставленні до людей та їх спільнот залежно від їх належності до цих груп (рас). Згідно з расистськими теоріями, люди різних рас розрізняються за соціально-біологічною поведінкою. Тобто до зовнішніх ознак “прив’язуються” важливі психологічні, розумові та фізичні особливості або ж робляться грубі узагальнення на зразок: “усі негри ліниві”, “усі євреї жадібні” і т.ін. Ця різниця, як стверджують послідовники расистських теорій, зумовлена механізмами спадковості і не зникає повністю у результаті виховання, соціалізації та інших культурних процесів. Причиною расизму як явища є ксенофобія. Власне, расизм значною мірою і є ксенофобією за ознакою видимої різниці у зовнішності. Як різновид ксенофобії, расизм є ірраціональною, але природною реакцією людей на чуже та невідоме. Однак лише ксенофобією расизм аж ніяк не вичерпується [2].

Расизм і злочини на ґрунті ксенофобії не були характерними для українського суспільства досить тривалий час. Один із перших резонансних проявів ксенофобії в Україні датується липнем 2001 р., коли біженця з Руанди було забито на смерть поблизу його помешкання у Вінниці, що викликало офіційну стурбованість Верховного Комісару ООН з питань біженців. Цей випадок за часом співпадає із загальним поширенням злочинів, вчинених на ґрунті расової та релігійної ворожнечі, що стали відчутною проблемою у країнах постіндустріальної Європи через невирішеність питань у сфері міграційної та національно-культурної політики [3].

Починаючи з середини 2002 р. в українському суспільстві спостерігалося підвищення рівня ізоляціонізму та ксенофобії, яке супроводжувалося зрос-

танням кількості публікацій із ксенофобськими відтінками. Результати соціологічних досліджень також вказували на зниження за роки незалежності питомої ваги психологічно відкритих та схильних до національної толерантності людей більше ніж у 3,5 рази. На думку окремих дослідників, практично половину населення у 2003 р. склали громадяни з ізоляціоністськими настроями, а кількість носіїв ксенофобських настроїв зросла більше ніж учетверо. У той же час експерти Держдепартаменту США оцінювали рівень ксенофобії в Україні як такий, що не перевищує її рівень в інших посттоталітарних країнах. Хоча випадки ксенофобії щодо росіян, євреїв, кримських татар, циган та іммігрантів з Кавказу, Азії та Африки були достатньо частими, американські спостерігачі вважали ситуацію в Україні менш загрозливою, ніж у Росії, Румунії, Польщі, Угорщині, Словаччині. Можливо, це було зумовлено тим, що більшість випадків не мала насильницького характеру, втілюючись у словесні образи, малювання антисемітських графіті та досить рідко – акти вандалізму на кладовищах [3].

Більш загрозливі результати ескалації ксенофобських настроїв стали помітними в Україні після 2005 р., коли групи так званих скінхедів (“бритоголових”) виділилися з лав футбольних фанатів в окрему течію. Саме з 2005 р. у Львові та Харкові стають регулярними закриті фестивалі неонацистських музичних гуртів з України та Росії, організовані неофіційною Українською націонал-трудовою партією, де звучать пісні відверто расистського характеру. Організація “Патріот України”, яка протягом 2007 р. провела серію маршів зі смолоскипами у Києві та Харкові, використовуючи ксенофобські та расистські гасла, регулярно організує для активістів руху так звані воєнізовані “вишколи” на покинутих промислових об’єктах, у лісових таборах, туристичних базах [3].

Генеральний прокурор України у 2008 р. заявляв, що злочинів на ґрунті расизму в Україні майже немає, що такі прояви були в Україні, кримінальні справи порушувалися і були розслідувані, справи скеровані до суду, але це поодинокі факти. У свою чергу, Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) у своїй доповіді зазначила, що масштаби проблеми є замаскованими, оскільки існує тенденція кваліфікувати злочини на ґрунті расової ненависті як хуліганство. Також, за словами співкоординатора проекту “Без кордонів”, ще в 2009 р. була озвучена домовленість між МВС України та Генеральною прокуратурою України про те, що вони зобов’язуються вести спільну статистику стосовно злочинів, вчинених на ґрунті расової та етнічної ненависті. Проте жодного разу така статистика не була оприлюднена. Злочини фіксуються як вчинені на ґрунті расової ненависті лише за наявності відповідного обвинувального вироку суду. Частина цих вироків винесена у зв’язку зі вчиненням вбивств, коли не порушувати кримінальну справу було просто неможливо. Якщо ж потерпілий залишається живим після нападу расистів, він зазвичай боїться звернутися до міліції через недовіру до правоохоронних органів та судової системи. Це ще одна причина того, що офіційна статистика демонструє порівняно невелику кількість злочинів на ґрунті расо-

вої ненависті [4].

Зазвичай це насильницькі злочини, вчинювані організованими групами молодих людей, які належать до груп скінхедів та неофашистів, що спрямовані перш за все проти іноземних студентів, шукачів притулку, біженців та іммігрантів, бізнесменів, дипломатів, а також проти членів сімей персоналу ООН, які є часто є вихідцями з країн Африки, Азії, Середнього Сходу, Кавказу або представниками помітних груп меншин країн Заходу [3].

Кримінальна відповідальність за злочини, які вчинюються з ксенофобських мотивів, передбачена декількома статтями КК України. З моменту прийняття у 2001 р. нового КК України відповідальність за будь-які злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості, встановлювалася ст. 161 КК України. Згідно зі старою редакцією цієї статті відповідальність наставала за будь-які дії, пов'язані з порушеннями прав громадян залежно від раси, національності, релігійних переконань тощо. Зміст зазначеної статті викликав багато нарікань щодо складності доказування прямого умислу та конструкції правової норми. Про певні проблеми із застосуванням цієї статті свідчить і статистика.

У 2009 р. до КК України були внесені зміни, що встановлюють відповідальність за злочини проти життя і здоров'я особи, зокрема, було додано кваліфікуючу ознаку *«вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»*. Також змінено ст. 300 КК України *«Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості»*, до предмета кримінально-правового захисту якої віднесли також і твори, що пропагують расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. Такий підхід мав забезпечити більш активне розслідування злочинів, які вчинюються із ксенофобських мотивів, оскільки вважалося, що вони приховуються за іншими складами злочинів. Однак на практиці виявилось, що такі зміни не дозволяють виокремити злочини, вчинені з ксенофобських мотивів, із масиву інших злочинів проти особи, оскільки зазначений мотив не є єдиною кваліфікуючою ознакою відповідної частини певної статті КК.

Злочини, які вчинюються на ґрунті расової чи національної нетерпимості, можна умовно поділити на три групи:

- насильницькі злочини;
- злочини, пов'язані з порушеннями прав і свобод людини і громадянина та громадського порядку;
- інші злочини.

До першої категорії насильницьких можна віднести такі склади злочинів, відповідальність за які передбачено КК України: умисне вбивство (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК); умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК); умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 122 КК); побої і мордування (ч. 2 ст. 126 КК); катування (ч. 2 ст. 127 КК); погроза вбивством (ч. 2 ст. 129 КК). Слід зауважити, що наведений вище перелік злочинів містить лише ті види насильницьких злочинів, які мають таку кваліфікуючу ознаку, як *вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості*.

Однак коло насильницьких злочинів, які вчинюються з мотивів нетерпимості, може бути набагато ширшим.

Насильницькі злочини з мотивів нетерпимості вчинюються, як правило, ввечері та вночі, у громадських місцях. Найбільш розповсюдженим способом є напад ззаду із нанесенням удару по голові або ногою в спину, щоб людина впала, з наступним побиттям руками, ногами по голові, грудях, спині та інших частинах тіла. Напади здійснюються раптово, без будь-якого попереднього спілкування з потерпілими і, відповідно, без жодних провокацій з їхнього боку. Вони мають жорстокий і агресивний характер та можуть супроводжуватися расистськими висловлюваннями, образами, гаслами, зокрема ультранационалістичними. Однак траплялися випадки, коли побиття здійснювалося мовчки.

При цьому відсутні ознаки злочинів проти власності, тобто у потерпілих не відбиралися їхні речі, гроші, майно. Як правило, нападники і потерпілі раніше не були знайомі між собою. Нападники найчастіше діють у групі з 2–3 або більше осіб. Групові напади характерні для злочинів з мотивів національної нетерпимості та гомофобії.

Напад триває доволі короткий проміжок часу, оскільки вчинюється у громадських місцях при певній кількості свідків, які втручаються у дії нападників. Однак, враховуючи груповий характер нападу, нанесених тілесних ушкоджень достатньо для позбавлення життя потерпілого.

Знаряддями, що використовуються при вчиненні насильницьких злочинів на ґрунті нетерпимості, є предмети, спеціально пристосовані для спричинення тілесних ушкоджень, тобто зброя – вогнепальна, травматична, холодна, вибухові пристрої і механізми; побутові предмети – ножі, сокири, мотузки, шнури тощо; транспортні засоби. Однак основними й найбільш розповсюдженими знаряддями вчинення насильницьких злочинів є скляні пляшки, у тому числі горловини від розбитих пляшок, сталеве пруття, палки, ножі або гострі предмети.

Насильницькі злочини вчинюються, як правило, чоловіками віком від 13 до 30 років, які або належать до угруповань, що насаджують націоналістичну чи профашистську ідеологію, або поділяють її. Жінки рідко скоюють злочини такого характеру. Зазвичай вони відіграють допоміжні ролі – підбурюють до вчинення злочину, записують напад на камеру чи мобільний телефон або виступають спостерігачами.

До другої групи злочинів, які вчинюються на ґрунті нетерпимості, належать злочини, не пов'язані з насильством щодо особи. Вони посягають на права і свободи громадян, громадський порядок та моральність, а також майно. Відповідальність за них настає за ст. 161 КК України “Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань” та ст. 300 КК України “Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію”.

Статтею 161 КК України встановлено відповідальність за умисні дії,

спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або за образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, за пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Таким чином, диспозиція ст. 161 КК України охоплює багато аспектів і визначає відповідальність за низку різноманітних дій, кожна з яких може становити окремий склад злочину. Серед них такі умисні дії:

- розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті;
- приниження національної честі та гідності;
- образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями;
- пряме чи непряме обмеження прав громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;
- встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Зазначені елементи об'єктивної сторони цього злочину фактично є способами його вчинення.

Беручи до уваги зміни кримінального законодавства, хотілося б звернутися до особливостей державної політики стосовно ксенофобії.

Слід зазначити, що Державний комітет України у справах національностей та релігій як центральний орган виконавчої влади, що проводив політику стосовно національних меншин, 9 грудня 2010 р. було ліквідовано. Функції з реалізації державної політики у сферах міжнаціональних відносин, захисту прав національних меншин України, релігії покладено на Міністерство культури України (крім постанов щодо порядку використання коштів на програми з реалізації Хартії регіональних мов). У рамках ліквідації комітету також фактично було припинено роботу Міжвідомчої робочої групи з питань протидії ксенофобії, міжетнічній та расовій нетерпимості, яка діяла при Державному комітеті України у справах національностей та релігій. У 2010 р. в Департаменті кримінального розшуку МВС України скасовано відділ, який займався розкриттям злочинів, скоєних як іноземними громадянами, так і щодо іноземних громадян, злочинів на расовому ґрунті зокрема. Також у системі МВС України було ліквідовано Департамент моніторингу прав людини, на який було покладено вирішення питань протидії расизму та ксенофобії. Відповідні функції не було передано жодному компетентному органу, і нині спостерігається уповільнення розвитку політики протидії проявам нетерпи-

мості. Не ухвалено Закон України “Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою”, не внесено зміни до Закону України “Про національні меншини в Україні”. Останніми роками в законодавчій площині не відбувається належних дій стосовно запровадження кращих напрямів практики ЄС та світу із зазначеної проблематики [5, с. 10.]

Варто наголосити також, що в Україні не проводилася системна державна політика з протидії дискримінації щодо різних груп меншин. Не розроблено таких напрямів політики, як захист від дискримінації чи допомога її жертвам. У законодавстві немає визначень понять дискримінації, її видів (пряма та непряма), стандартів і критеріїв її доведення. Декларативність законодавчих положень підтверджується незначною судовою практикою щодо захисту від дискримінації. 18 лютого 2010 р. було затверджено план заходів МВС України з протидії расизму та ксенофобії на період до 2012 р. Однак експерти констатують, що після кадрових змін у МВС України у 2010 р. відповідний План більше не виконувався і станом на липень 2011 р. не було реалізовано жодного запланованого заходу. 19 серпня 2011 р. Міністерство юстиції України оприлюднило для обговорення проект Указу Президента України “Про Стратегію боротьби з дискримінацією в Україні” на виконання п. 42 Національного плану з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Однак зазначений документ досі не подано до Кабінету Міністрів України для внесення на розгляд Президентіві України. Відповідно, не затверджено й план заходів з реалізації Стратегії боротьби з дискримінацією в Україні [5, с. 11.]

Висновок. У сучасних умовах ксенофобія як прояв етнічної і політичної нетолерантності є соціально-політичною проблемою майже кожної країни. Глобалізаційні процеси активізували міграцію, змінили етнічний склад більшості сучасних країн, посилили уніфікацію та зумовили стирання відмінностей між регіонами. Але категорія етносу виявилася стійкішою від глобалізації. У доповіді Комісії ООН з прав людини констатувалося, що практично в кожному регіоні світу протягом останніх років спостерігається швидке зростання випадків проявів нетерпимості, дискримінації, расизму і ксенофобії у формі відкритого насильства, які, зокрема, спрямовані на мігрантів.

Міграційні процеси змінюють етнічний склад більшості сучасних країн, що досить часто призводить до міжетнічного напруження, конфліктів із мігрантами, відродження расизму та спалахів ксенофобії, які складно спрогнозувати та контролювати. Такий стан речей вимагає належного реагування з боку правоохоронних органів, і насамперед органів прокуратури України, які несуть відповідальність за забезпечення стану законності в державі.

Адже расизм та ксенофобія, хоча й не набули в Україні масштабу соціального явища, проте мають значний криміногенний потенціал, оскільки саме вони стають ідеологічним підґрунтям злочинів, що вчинюються на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості. Одночасно, враховуючи комплексний характер цієї нової для нашого суспільства кримінальної загрози, слід констатувати, що правоохоронні органи можуть виконувати функцію

протидії расизму в досить обмеженій формі, як це й витікає зі статусу та можливостей примусово-виконавчих органів державного управління. З оглядом на це постає нагальна потреба у скоординованій превентивній діяльності усіх органів державної влади та громадянського суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Запобігання ксенофобських і расистських проявів серед студентської молоді : метод. рекомендації. – Луганськ, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.snu.edu.ua/docs/curators/metod_rass.do.
2. Що таке ксенофобія? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lawhelp.dli.donetsk.ua/index.php?option=com_content&view=rticle&id=744:zakon32&catid=79:inshe&Itemid=241.
3. *Мартиненко О.* Расизм та ксенофобія в Україні – нові виклики у сфері захисту прав людини / *О. Мартиненко* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tolerant.org.ua/category/articles/rasizm_ta_ksenofobiya_v_ukraini_novi_vikliki_u_sferi_zahistu_prav_lyudin.prin.
4. Генпрокуратура вважає, що масових проявів расизму в Україні немає. Правозахисники наводять інші факти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1338542614>.
5. Методичні рекомендації з протидії проявам нетерпимості (ксенофобії) для прокурорів та слідчих прокуратури, представників силових структур, неурядових організацій / *Ю. Тищенко, О. Смірнов, І. Осика та ін.* ; за заг. ред. *Ю. Тищенко.* – К. – Сімферополь, 2011.

Гора І. Ю. Проблемы противодействия ксенофобии в современной Украине. Анализируются сведения о распространении преступлений, совершаемых на почве расовой и этнической ненависти, на территории Украины. Рассматриваются статьи Уголовного кодекса Украины, предусматривающие ответственность за преступления, совершаемые по ксенофобским мотивам, дается характеристика насильственным преступлениям по мотивам нетерпимости.

Ключевые слова: ксенофобия, расовая нетерпимость, расизм, Европейская комиссия против расизма и нетерпимости, скинхеды, насильственные преступления.

Gora I.Yu. Problems of counteraction xenophobia in contemporary Ukraine. The crimes motivated by racism and ethnic hatred have become the shameful phenomenon of modern life, which clashed in recent years, many countries, including Ukraine. Racism is the policy of persecution, humiliation, violence, hatred and hostility injection, the dissemination of information that demean a person or part of the people; humiliation on the grounds of race or ethnic origin (visible difference in appearance).

There are two main forms of xenophobia: 1) the first aims at a group within society, is considered as foreign and harmful to society, such as immigrants, refugees, migrant workers, the Jews; 2) the second focuses on cultural elements which are considered alien.

In this paper the data on the distribution of crimes committed on the grounds of racial and ethnic hatred in the territory of Ukraine are analyzed, the articles of the Criminal Code which provides for liability for crimes committed xenophobic motives are considered, the violent crimes based on intolerance are described.

Author indicates that this violent crimes committed by organized groups of young people belonging to groups of skinheads and neo-Nazis, directed primarily against foreign students, asylum seekers, refugees and immigrants, businessmen, diplomats, as well as against the family members of UN staff, who are often come from countries in Africa, Asia, the Middle East, the Caucasus and notable representatives of minority groups in the West.

Except the changes in the criminal law, in the article we drew attention to the policy of the state with respect to racial discrimination, xenophobia, and it was monitored changes in the Ukrainian legislation on combating discrimination against various minority groups. It has been established that the current state policy regarding intolerance requires a proper response on the part of law enforcement agencies, especially bodies of Ukraine, who are responsible for ensuring that the state of law in the state.

Keywords: *xenophobia, racial intolerance, racism, the European Commission against Racism and Intolerance, skinheads, violent crime.*

Надійшла до редакції 20.06.2014

Грицаченко В. В.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ

На основі проведеного аналізу положень, наведених науковцями, запропоновано структуру оперативно-розшукового запобігання злочинам, визначено його складові елементи та місце у структурі оперативно-розшукової протидії злочинам органами внутрішніх справ.

Ключові слова: *оперативно-розшукове запобігання злочинам, оперативно-розшукова профілактика злочинів, оперативно-розшукове попередження злочинів, оперативно-розшукове припинення злочинів, органи внутрішніх справ.*

Постановка проблеми. Останнім часом в Україні спостерігаються тенденції до збільшення кількості зареєстрованих заяв і повідомлень про злочини. Існуючі засади правового та організаційного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції не тільки не сприяють покращенню криміногенної ситуації в країні, а й не гарантують у повному обсязі захист прав і свобод громадян і дотримання законності. Результатом цього є досить низький рівень довіри населення до правоохоронних органів, критичні оцінки їх діяльності з боку міжнародних експертів та громадськості [1, с. 6-7].

Особливого значення під час протидії злочинності набуває запобігання злочинам. Як зазначає А.П. Закалюк, запобіжна діяльність щодо злочинності безпосередньо спрямовується не проти неї у тому вигляді (обсязі), в якому вона існує на теперішній час, а стосовно чинників, що її зумовлюють. Ця діяльність здійснюється, насамперед, з метою перервати дію останніх і тим са-

мим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності у сучасних параметрах та їхньому збільшенню [2, с. 318].

Оперативно-розшукова протидія злочинам є одним із пріоритетних напрямів протидії злочинності, яка складається з оперативно-розшукового запобігання злочинам, виявлення латентних злочинів та осіб, що їх вчинили, а також оперативно-розшукової протидії перешкоджанню кримінальному судочинству. При цьому, в умовах професіоналізації злочинності і зростання її загального рівня, саме оперативно-розшукова протидія злочинам має найбільший потенціал у протидії злочинам, насамперед завдяки наявності у своєму арсеналі оперативно-розшукових заходів, які здійснюються оперативними підрозділами органів внутрішніх справ.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичними дослідженнями сутності оперативно-розшукового запобігання злочинам займалися такі науковці: А.І. Алексеев, О.М. Бандурка, І.І. Басецький, В.О. Глушков, В.Л. Грохольський, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, М.Й. Курочка, О.В. Кириченко, І.П. Козаченко, Ю.Ф. Кравченко, В.А. Лукашов, І.В. Сервецький, Г.К. Синілов, В.В. Шендрик, О.О. Юхно та ін. Проте на сьогодні відсутні комплексні дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам.

Мета статті – дослідити сутність оперативно-розшукового запобігання злочинам, як структурного елементу оперативно-розшукової протидії злочинам.

Виклад основного матеріалу. Досягнення цілей оперативно-розшукової протидії злочинам органами внутрішніх справ (далі – ОВС) у вигляді зниження загального рівня злочинності може бути забезпечено шляхом чіткої організації та структурованості такої діяльності.

Визначення структурних елементів оперативно-розшукової протидії злочинам ОВС можливо шляхом аналізу завдань, які ставляться ОВС щодо протидії злочинності. Зі змісту ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3] та ст. 2 Закону України «Про міліцію» [4] випливає, що метою оперативно-розшукової протидії злочинам ОВС є зниження рівня злочинності у суспільстві, що можливо шляхом запобігання злочинам та виявлення злочинів і осіб, що їх вчинили.

У зв'язку з цим, на наш погляд, складовими оперативно-розшукової протидії злочинам є запобігання злочинам та виявлення злочинів і осіб, що їх вчинили.

Основним напрямком оперативно-розшукової протидії є оперативно-розшукове запобігання. Ця діяльність має характерну ознаку, саме вона повинна провадитись до моменту вчинення злочину. До даної групи можна віднести оперативно-розшукову профілактику, оперативно-розшукове попередження та оперативно-розшукове припинення вчинення злочинів.

Як зазначив О.В. Кириченко, у теорії оперативно-розшукової діяльності на сьогодні не існує єдиного погляду щодо визначення поняття та змісту оперативно-розшукового запобігання злочинам. У теорії та практиці використо-

вуються різні термінологічні визначення цієї категорії: “оперативно-розшукове запобігання”, “оперативно-розшукова профілактика”, “попередження”, “припинення” тощо. Дехто з кримінологів та фахівців оперативно-розшукової діяльності зазначені терміни вважає синонімами. Але на сьогодні універсальною категорією, яка адекватно відображає форми оперативно-розшукової протидії злочинності, є оперативно-розшукове запобігання злочинам. Шляхом вживання терміна “запобігання” стосовно злочинності та злочинних проявів пішла й законодавча практика, застосовуючи в деяких законодавчих актах зазначену термінологію [5, с. 70].

Д.А. Михайличенко зазначає, що запобігання злочинності методами спеціальної превенції здійснюється в таких формах: 1) профілактика злочинності (запобігання можливим злочинам до формування злочинного наміру): а) загальна профілактика (стосовно невизначеного кола осіб); б) індивідуальна профілактика (стосовно конкретних осіб); 2) запобігання конкретним злочинам (щодо яких сформовано злочинний намір): а) відвернення злочинів (на стадії задуму та готування); б) припинення злочинів (на стадії замаху та вчинення) [6, с. 116-122].

Досить чітко визначення оперативно-розшуковому запобіганню злочинам дає О. М. Сура. На його думку, воно полягає у завданні перешкоди доведенню початих злочинних дій до кінця шляхом виявлення осіб, які готуються до його здійснення, і вжиття до них заходів, що не допускають переростання підготовчих дій у замах або закінчений злочин [7, с. 206-207].

Запобігання злочинам визначається й як дії, спрямовані на встановлення осіб, які планують конкретні злочини, і вжиття необхідних заходів, що виключають реалізацію їх намірів [8, с. 257].

Р.А. Халілев визначає зміст оперативно-розшукового запобігання як триаду:

- оперативно-розшукова профілактика злочинів (як загальна, так й індивідуальна) – її сутність полягає в усуненні, нейтралізації причин і умов (об'єктивних і суб'єктивних), обставин та факторів (внутрішніх і зовнішніх) стосовно імовірного злочинця. Проведені дослідження засвідчили, що головний напрям у запобіганні злочинності на ґрунті етноконфесійних суперечок повинен знаходитися на соціальному рівні. Подібні заходи у регіонах країни слід проводити з урахуванням національних особливостей (звичаїв, традицій, соціальних і психологічних особливостей етнічних та конфесійних груп);

- оперативно-розшукове попередження злочинів, як друга стадія запобігання, є цілком логічною реалізацією в ОРД вимог законодавця. Її сутність полягає у виявленні осіб, дії яких свідчать про протиправну спрямованість вчинити злочин (злочини) і можуть перерости у злочинні. Такий різновид запобіжної діяльності, як попередження, посідає особливе місце в системі ОРЗ, оскільки він повинен бути спланований, узгоджений та санкціонований. Водночас він має й профілактичний вплив, проте опосередкований – через стадію попередження злочинів;

- оперативно-розшукове припинення злочинів – третя стадія запобіган-

ня злочинам із використанням можливостей оперативно-розшукової діяльності. Вона настає у випадку невирішення завдання запобігання злочинам на перших двох стадіях [9, с. 297].

Таким чином, особливість оперативно-розшукового запобігання злочинам ОВС полягає у тому, що оперативні підрозділи цих органів спрямовують свою діяльність на виявлення та усунення (нейтралізацію) причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, застосування до них заходів, направлених на подальшу їх відмову від злочинних намірів, а також на недопущення скоєння злочинів на різних стадіях злочинної поведінки за допомогою як гласних, так і негласних оперативно-розшукових сил, засобів та методів. Складовими запобігання злочинам оперативними підрозділами ОВС є: виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, здійснення заходів для їх усунення або нейтралізації; виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, та вплив на них з метою недопущення вчинення злочину; попередження злочинів на стадії виникнення злочинного наміру до початку посягання; припинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки (готуванні чи замаху на злочин) [10, с.172].

Сутність оперативно-розшукового запобігання злочинам неможливо дослідити без з'ясування сутності її елементів.

Першим елементом оперативно-розшукового запобігання злочинам є оперативно-розшукова профілактика. Профілактика – заходи, що запобігають виникненню й поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення [11].

С.С. Галахов визначає оперативно-розшукову профілактику як нормативно врегульовану систему комплексних оперативно-розшукових заходів по здійсненню індивідуально-профілактичного впливу і контролю щодо осіб, які перебувають на оперативно-розшукових і профілактичних обліках ОВС, з метою вивчення і нейтралізації чинників, що впливають на їх криміногенну активність [12, с. 10]. Крім того, С.С. Галахов виокремлює два види оперативно-розшукової профілактики, а саме загальну та індивідуальну.

На думку М.І. Бутька, оперативно-розшукова профілактика – це система здійснюваних оперативними апаратами органів внутрішніх справ на нормативно-правовій і науковій основах розвідувальних заходів із застосуванням спеціальних сил, засобів і методів, спрямованих на виявлення та усунення причин злочинів, умов, що їм сприяють, а також на виявлення осіб, які допускають протиправну поведінку, і здійснення на них попереджувально-профілактичного впливу [13, с. 9].

І.П. Козаченко, у свою чергу, розглядає оперативно-розшукову профілактику, як самостійну форму оперативно-розшукової діяльності, а саме: як цілісну систему оперативного контролю і профілактичного впливу щодо осіб, криміногенної обстановки (ситуації) та інших антисуспільних явищ, попередження задуманих злочинів і тих, що готуються, з використанням оперативно-розшукових сил, засобів і методів. Розкриваючи поняття оперативно-розшукової профілактики, доцільно виходити із таких суб'єктів, які цілесп-

рямовано здійснюють профілактику злочинів як явну функцію, володіють можливістю вибору лінії поведінки, мають у розпорядженні спеціальні сили і засоби профілактичного впливу [14].

Оперативно-розшукова профілактика також відрізняється від інших видів профілактики й тим, що вона вивчає особливості не тільки гласної, а й негласної діяльності оперативних підрозділів щодо усунення умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, а також впливу на осіб, стосовно яких уживають заходів профілактики, з допомогою сил, заходів, засобів і методів, що є в їх розпорядженні. Діяльність з реалізації оперативно-профілактичної функції оперативних підрозділів спрямована здебільшого на здійснення відповідного профілактичного впливу на осіб, схильних до вчинення злочинів, з метою добровільно відмовитися від протиправної поведінки і їх позитивної переорієнтації. Під час таких заходів усувають (нейтралізують) як явні, так і латентні криміногенні чинники, що спонукають осіб до вчинення кримінальних правопорушень.

Особливість оперативно-розшукової профілактики полягає також у тому, що її вплив на об'єкти реалізується у прихованому вигляді: від отримання негласної інформації до комбінування оперативно-розшукових можливостей з усунення протиправної поведінки, ситуації (обстановки).

В.І. Василичук зазначає, що сутність оперативно-розшукової профілактики злочинів полягає у такому: 1) на індивідуальному рівні профілактика можлива, якщо особа може задумувати вчинення злочину, але не обов'язково має конкретний задум або здійснює готування до злочину; якщо ж особа здійснила певні підготовчі дії, у вчиненому не має бути ознак злочину. В іншому разі запобіжні заходи виходять за межі оперативно-розшукової профілактики; 2) оперативно-розшукові заходи використовуються не як засіб, що забезпечує притягнення особи до кримінальної відповідальності, а навпаки, з метою недопущення вчинення злочину й оберігання особи від притягнення до такої відповідальності; 3) оперативно-профілактичні заходи спрямовані, насамперед, на недопущення вчинення саме злочинів, а не інших правопорушень [15, с. 128-137].

Слід зазначити, що на законодавчому рівні була спроба закріпити категорію «оперативно-розшукова профілактика». Так, у проекті Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (реєстр. № 2134, внесеному на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України В.Д. Швецем, Г.Г. Москалем, В.Л. Сівковичем, В.А. Бевзем, В.М. Грицаком, В.С. Малишем), уперше серед усіх раніше прийнятих і запропонованих нормативно-правових актів наведено визначення оперативно-розшукової профілактики злочинів, яку слід розуміти як систему оперативно-розшукових та інших заходів, спрямованих на усунення причин та умов учинення злочинів [16]. Це визначення, на нашу думку, є досить лаконічним і водночас повною мірою розкриває сутність оперативно-розшукової профілактики злочинів.

Другим елементом оперативно-розшукового запобігання злочинам є оперативно-розшукове попередження. Розкриваючи зміст оперативно-

розшукового попередження злочинів, з'ясуємо етимологічне тлумачення терміну «попередження». За новим тлумачним словником української мови «попередження» визначено як наперед зроблене повідомлення про щонебудь, застереження проти чого-небудь [17], а в Словнику української мови – як запобігання вияву чого-небудь небажаного [18].

Так, наприклад, В.Р. Волчков не включає до оперативно-розшукового попередження усунення причин та умов вчинення злочинів і відкидає припинення злочину на стадії замаху як складову частину попередження, тобто фактично ототожнює попередження з недопущенням вчинення задуманих злочинів. А саме, останній вважає, що під попередженням злочинів розуміється здійснення оперативно-розшукових заходів, направлених на виявлення осіб, які замислюють злочини або вже виконали підготовчі до злочину дії, та які забезпечують відмову цих осіб від злочинних задумів і дій, а за наявності законних підстав – притягнення їх до кримінальної відповідальності за приготування до злочину [19, с. 20].

Розглядаючи категорію оперативно-розшукового попередження злочинів, І.А. Юрченко зазначає, що саме цей напрям ОРД забезпечує один із її принципів, а саме – наступальний характер або оперативність. Цей принцип прослідковується у спрямованості оперативно-розшукової діяльності на упередження:

- умисного здійснення особами суспільно небезпечних протиправних діянь (тобто на попередження вчинення злочинів, виявлення їх на етапі, званому в теорії права «голим задумом»);

- дій осіб, що скоїли незакінчений злочин (тобто на недопущення подальшого розвитку здійснюваної злочинної діяльності).

У принципі оперативності відображено захисну функцію оперативно-розшукової діяльності, розкрито пошуковий, застережливий характер даного виду юридичної діяльності [20].

Підсумовуючи наведені положення вважаємо, що, розглядаючи в системі оперативно-розшукової протидії злочинам, оперативно-розшукове попередження злочинів необхідно розуміти як систему здійснюваних оперативними апаратами органів внутрішніх справ на нормативно-правовій і науковій основах розвідувальних заходів із застосуванням спеціальних сил, засобів і методів, спрямованих на виявлення осіб, які задумують вчинити злочин чи вже задумали, та недопущення вчинення задуманих злочинів.

Розглядаючи оперативно-розшукове припинення, як третій елемент оперативно-розшукового запобігання, звернемося до сутності терміна «припинення». Відповідно до Нового тлумачного словника української мови, припиняти, припинити означає переривати яку-небудь дію, процес, стан, що триває; змушувати кого-небудь перестати робити щось чи поводити себе відповідно до встановленого порядку [17].

І. В. Сервецький у науково-практичному коментарі до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», припинення злочину визначає як застосування оперативно-розшукових заходів до конкретної особи або групи

осіб з метою позбавити їх реальної можливості продовжувати вчинення злочину [21, с. 137].

На думку В.І. Василичука, припинення злочинів є діяльність оперативних підрозділів з метою припинити злочин, що мають намір учинити особи, а саме: коли процес учинення злочину припиняється внаслідок зовнішнього впливу на стадії готування чи замаху, коли особа тільки підготувала засоби його вчинення або коли процес злочинного посягання припиняється до того, як було досягнуто мети [15, с. 128-137].

Вважаємо, що з приводу визначення оперативно-розшукового припинення злочинів суттєвих розбіжностей в підходах різних науковців немає, тому наведені раніше декілька визначень вважаємо доцільними.

Висновки. Таким чином, оперативно-розшукове запобігання злочинам, як складова оперативно-розшукової протидії злочинам, – це діяльність оперативних підрозділів ОВС, що спрямована на виявлення та усунення (нейтралізацію) причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, застосування до них заходів, направлених на подальшу їх відмову від злочинних намірів, а також на недопущення скоєння злочинів на різних стадіях злочинної поведінки за допомогою як гласних, так і негласних оперативно-розшукових сил, засобів та методів.

Бібліографічні посилання

1. *Татаров О.Ю.* Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія / О.Ю. Татаров. – Донецьк, 2012.
2. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К., 2007.
3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України № 2135-ХІІ від 18.02.1992. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
4. Про міліцію : Закон України № 565-ХІІ від 20.12.1990. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.
5. *Кириченко О.В.* Сучасні проблеми законодавчого регулювання оперативно-розшукового запобігання злочинам / О.В. Кириченко // Сучасні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (3 черв. 2011 р., м. Запоріжжя). – Запоріжжя : Запорізьк. юрид. ін-т ДДУВС, 2011. – С. 69-71.
6. *Михайличенко Д.А.* Оперативно-розшукова профілактика злочинів на різних стадіях розвитку злочинної діяльності / Д.А. Михайличенко // Вісник Луганськ. академії внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2004. – Спецвип. № 3. – Ч. 2. – С. 116-122.
7. *Сура О.М.* Попереджувально-профілактична спрямованість діяльності в сучасній теорії ОРД / О.М. Сура // Методологічні проблеми теорії і практики ОРД в сучасних умовах // Вісник ЛАВС. – 2004. – Спецвип. № 2. – Ч. 1. – С. 201-216.
8. Оперативно-розсыскная деятельность : учеб. / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, А. Ю. Шумилова. – М., 2001.
9. *Халілев Р.А.* Оперативно-розшукове запобігання злочинній діяльності у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин: теоретичний аналіз / Р.А. Халілев // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 272-280.
10. *Кириченко О.В.* Значення оперативно-розшукового запобігання злочинам ор-

ганами внутрішніх справ України / О. В. Кириченко // Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутр. справ. – 2009. – Спецвип. № 2. – С. 166-175.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2005.

12. *Галахов С. С.* Сущность и задачи оперативно-розыскной профилактики органов внутренних дел / С.С. Галахов // Проблемы оперативно-розыскной профилактики : межвуз. сб. науч. трудов. – Омск, 1990. – С. 3-11.

13. *Бутько Н.И.* Использование негласных сил, средств и методов в предупреждении преступлений : лекция / Н. И. Бутько, В. Ф. Рудаков. – Минск, 1989.

14. *Козаченко І.П.* Оперативно-розшукова профілактика / Козаченко І.П. – К., 1991.

15. *Василинчук В.І.* Понятійно-категоріальний апарат оперативно-розшукової діяльності профілактики злочинів у сфері економіки // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ : наук. журнал. – 2013. – № 1. – С. 128-137.

16. Проект Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» № 2134 від 20.07.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=31841&pf35401=147170>

17. Новий тлумачний словник української мови : в 4-х т. / уклад. : В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – К., 2003. – Т. 3.

18. Словник української мови. – К., 1977. – Т. 7-8.

19. *Волчков В.Р.* Профилактика преступлений : материалы к лекции / В.Р. Волчков; под ред. А. И. Алексеева. – М., 1979.

20. *Юрченко И.А.* Основы оперативно-розыскной деятельности [Электронный ресурс] / И.А. Юрченко. – Режим доступа: <http://imp.rudn.ru/lectures/208>.

21. *Сервецький І.В.* Науково-практичний коментар Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” / І. В. Сервецький. – К., 2000.

Грицаченко В.В. Оперативно-розыскное предупреждение преступлений органами внутренних дел как структурные элементы оперативно-розыскного противодействия преступлениям. На основании проведенного анализа положений, обозначенных учеными, предложено структуру оперативно-розыскного предотвращения преступлений, обозначены его составные элементы и место в структуре оперативно-розыскного противодействия преступлениям органами внутренних дел.

Ключевые слова: *оперативно-розыскное противодействие преступлениям, оперативно-розыскное предотвращение преступлений, оперативно-розыскная профилактика преступления, оперативно-розыскное прекращение преступлений.*

Grytsachenko V.V. Operational-search crime prevention by internal affairs bodies as structural elements of operational-search counteraction of crimes. This article deals with problems of restriction of functions operating units within the criminal procedural law reform in Ukraine. The author outlined the importance of operational-search activities in the fight against crime, the proposed structure of operational-search opposition crime, to its elements. It is proposed to allocate operational-search opposition crimes into two major groups: operational-search crime prevention and detection of crimes and those who committed them. Within this article more in detail the elements of operational prevention crime. So part of operational-search opposition crime offered include: operational-search crime prevention, operational-search suppression of crime, operational-search debarment crime. In the article the position given by scientists on these terms, made their analysis results in a conclusion about the feasibility of the proposed structure of operational-search opposition crime and operational-search crime prevention. Also the article has highlighted the need to increase the role of operational opposition crime in the fight against crime, which should be reflected in legislation and allowing operational units to carry out its functions as efficiently as possible.

Keywords: *operational-search combating crime, operational-search crime prevention, operational-search counteraction of crime, operational-search crime stopping.*

Добровольська О. Г.

здобувач

(Міжнародний гуманітарний університет)

УДК 343.14

ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД І КОМПРОМІСІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Проаналізовано проблеми розвитку нової форми кримінального провадження – провадження на підставі угод і компромісів. Розкрито шляхи удосконалення процесуальної форми таких проваджень, внесено пропозиції щодо змін і доповнень до законодавства.

Ключові слова: угода, компроміс, процесуальна форма, судочинство.

Постановка проблеми. Глава 35 нового Кримінального процесуального кодексу України вводить одну слушну новелу в кримінальний процес України, а саме – кримінальне провадження на підставі угод, що стало проявом демократизації і гуманізації законодавства, застосуванням нових підходів до процесуальної економії і диференціації кримінально-процесуальної форми, втілення у кримінальний процес ідей відновного правосуддя. Між тим новели законодавства ще недостатньо активно застосовуються на практиці в силу їх недостатнього аналізу.

Аналіз теорії і практики застосування нового інституту КПК України – «провадження на підставі угод» показує наявність багатьох недостатньо досліджених проблем процесуальної науки та правозастосовної практики, що зумовлюють необхідність більшої уваги до таких.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, показує як на увагу дослідників до питання звільнення особи від кримінальної відповідальності – одне з найбільш складних у теорії та практиці кримінального процесу, так і на розмаїття думок вчених та багато нерозв'язаних проблем правосуддя [1–18].

Метою даної роботи є розкриття та розв'язання проблем удосконалення процесуальної форми реалізації інституту провадження на підставі угод і компромісів.

Виклад основного матеріалу. Угоди – це інститут кримінального процесу, спрямований на спрощення та скорочення процедури розгляду кримінальних справ, зменшення строків перебування осіб під вартою, заощадження коштів та часу, що витрачаються на розгляд кримінальної справи, позасудове вирішення конфліктних ситуацій, зменшення навантаження на суд та суддю [5, с. 967].

Кримінально-процесуальний компроміс – це система процесуальних норм, що регулюють процедуру укладення угоди між конфліктуючими сторонами (державою в особі її правоохоронних органів і потерпілою особою, з одного боку, та особою, яка вчинила злочин – з іншого) на основі закріплених у

законі чітких правил надання поступок і гарантій їх виконання [12, с. 62].

Згідно із законодавством України, формами юридичного компромісу є мирова угода; дієве каяття, а також активно дискутується науковцями питання ще однієї форми судового компромісу – угода про визнання вини.

Стаття 468 КПК України «Угоди в кримінальному провадженні» на сьогодні передбачає лише такі види угод: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

Інститут дієвого каяття, як різновид судового компромісу, передбачений ст. 45 Кримінального кодексу України, також знаходить розкриття у багатьох нормах особливої частини КК України, наприклад, невиконання заробітної плати (ст. 175), ухилення від сплати податків (ст. 212), давання хабара (ст. 369), створення не передбачених законами України воєнізованих формувань або участь у їх діяльності (ст. 260), терористичний акт (ст. 258), шпигунство (ч. 2 ст. 114) тощо, де передбачено спеціальні підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання з огляду на наявні факти дієвого каяття.

Між тим у процесуальному законодавстві інститут дієвого каяття залишився без належного законодавчого визначення процесуальної форми його застосування, що створює певні проблеми правозастосовної практики.

На наш погляд, по-перше, гл. 35 КПК України «Кримінальне провадження на підставі угод» доцільно назвати «Кримінальне провадження на підставі угод і компромісів». По-друге, доповнити дану главу окремою нормою «Провадження за умови дієвого каяття обвинуваченого».

Ще до прийняття нового КПК України В. М. Тертишник пропонував доповнити КПК України таким положенням: «Кримінальна справа стосовно особи, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути закрита судом у зв'язку з дієвим каяттям обвинуваченого, якщо вина обвинуваченого беззаперечно доказана матеріалами кримінальної справи, обвинувачений явився з повинною або активно сприяв розкриттю злочину, повністю відшкодував потерпілому матеріальну шкоду і збитки та компенсував моральну шкоду, виконав законні вимоги цивільного позивача у кримінальній справі, обвинувачений і потерпілий не заперечують проти закриття справи» [16, с. 62].

Ці пропозиції залишаються актуальними і сьогодні та утворюють основу для подальшого удосконалення чинного законодавства.

Стаття 45 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям» визначає «Особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покалася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду». На нашу думку, в даній статті слово «вперше» можна не вживати.

Разом з тим вважаємо, що, як уже зазначав В. М. Тертишник, слід передбачити можливим застосування інституту дієвого каяття не тільки до кримінальних правопорушень невеликої тяжкості, а й до середньої тяжкості (адже, він уже передбачений в окремих нормах особливої частини КК Украї-

ни до таких діянь, як участь у діяльності терористичних організацій – ст. 258 тощо). Більш того, відповідно до духу гуманізму, його доцільно буде застосовувати і до усіх необережних злочинів.

У законі слід визначити процесуальний порядок провадження за умови дієвого каяття.

Пропонуємо КПК України доповнити новою нормою – ст. 476-1 «Провадження за умови дієвого каяття обвинуваченого» такого змісту:

«Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення невеликої або середньої тяжкості, чи по необережності, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона самостійно припинила кримінальне правопорушення і вжила заходів для недопущення чи мінімізації настання його негативних наслідків, або після його вчинення явилася з повинною чи щиро покалася, активно сприяла розкриттю і розслідуванню кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або відшкодувала заподіяну кримінальним правопорушенням матеріальну та компенсувала моральну шкоду.

Обставини дієвого каяття з'ясовуються слідчим і прокурором у процесі досудового провадження, а також можуть підтверджуватися матеріалами, наданими захисником підозрюваного (обвинуваченого).

Прокурор при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям зобов'язаний враховувати такі обставини:

1) доведеність вчинення кримінального правопорушення підозрюваним (обвинувачуваним);

2) тяжкість вчиненого кримінального правопорушення та форму і ступінь вини підозрюваного (обвинувачуваного)

3) дії, що указують на дієве каяття особи, ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб;

4) розмір завданої кримінальним правопорушенням шкоди та її відшкодування підозрюваним (обвинуваченим);

5) наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень, у запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень.

Якщо обставини справ дають підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям, прокурор, при доведеності вчинення кримінального правопорушення підозрюваним (обвинувачуваним), після повідомлення особі про підозру, отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду.

Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та цивільного позивача та з'ясувати їх думку щодо

можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

Розгляд справи проводиться судом під час підготовчого судового засідання».

Щодо інституту угоди про визнання вини в юридичній літературі є різні діаметрально протилежні думки вчених. Аналізуючи роботи Володимира Тертишника стосовно судового компромісу можна побачити таке: кримінальне судочинство, на його думку, потребує процесуально-правової технології, яка визначала б умови і межі компромісу в кримінальному процесі, критерії й гарантії забезпечення справедливого розв'язання справи та захисту прав і свобод учасників процесу. У процесі особливе значення повинен мати принцип пріоритетності інтересів потерпілого (неухильного забезпечення прав потерпілого), бо саме цей учасник є вирішальною фігурою у судовому компромісі. В цьому випадку компроміс набуває таких виявів як спрощена процедура судового розгляду справи або як різновиди дієвого каяття. Але не можна ототожнювати інститут угоди про визнання вини з примиренням сторін, мировою угодою та дієвим каяттям, бо угода про визнання вини полягає у тому, що її предметом є питання факту – сама істина (визнання чи невизнання вини) та юридична кваліфікація дій особи, часто незалежно від доказів у справі та самої об'єктивної істини. Угоди про визнання вини, на його думку, не виключають, а навпаки, збільшують ризик судової помилки, отже, не є допустимими в кримінальному судочинстві України [15, с. 107–112]. Така думка є слушною

Разом з тим для забезпечення застосування інших різновидів судового компромісу мирової угоди та дієвого каяття, а також подальшої процесуальної економії і спрощення судочинства в Україні доцільно запровадити модель діяльності мирових суддів, яка існувала за часів Статуту кримінального судочинства 1864 року. Ідея мирових суддів уже давно пробиває собі шлях до визнання. Сьогодні інститут мирових суддів існує в багатьох країнах і виконує функції примирення та правосуддя на основі законів та права справедливості.

Висновок. На даному етапі становлення інституту провадження на підставі угод слід удосконалювати та розширювати застосування процесуальної форми провадження за примиренням підозрюваного (обвинувачуваного) з потерпілим, як один з перспективних процесуальних інститутів.

Інститут дієвого каяття потребує детальної регламентації в гл. 35 КПК України, де мають бути викладені такі основні положення: Від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям може звільнитися особа, яка вчинила кримінальне правопорушення невеликої або середньої тяжкості, чи по необережності, якщо вона самостійно припинила кримінальне правопорушення і вжила заходів для недопущення чи мінімізації настання його негативних наслідків, або після його вчинення явилася з повинною чи щиро покаялася, активно сприяла розкриттю і розслідуванню кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або відшкодувала заподіяну кримінальним правопорушенням матеріальну та компенсувала моральну шкоду.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці пропозицій щодо вдосконалення процесуальної форми провадження на підставі дієвого каяття та угоди про примирення.

Бібліографічні посилання

1. *Берназ В. Д.* Єдиний реєстр досудових розслідувань та його призначення / В.Д. Берназ // Актуальні проблеми застосування нового кримінально-процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.). – Х., 2012. – С. 62–65.
2. *Верещак В. М.* Судовий компроміс у кримінальному судочинстві / В. М. Верещак. // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 41–43.
3. *Житний О. О.* Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : монографія. – Х., 2004.
4. *Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного.* – К., 2013.
5. *Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Ю. П. Алєнін, Л. І. Аркуша, В. Д. Басай на ін.* – Х., 2013. – 1104 с.
6. *Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М. Є. Шумила.* – К., 2012.
7. *Лукеко Д.* Участь прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод // Вісник прокуратури. – 2012. – № 11. – С. 21–25.
8. *Маляренко В. Т.* Новий Кримінальний процесуальний кодекс України : переваги та недоліки / В. Т. Маляренко, О. А. Шаповалова // Право України. – 2012. – № 10. – С. 9–19.
9. *Махов В. Н.* Юристы США о сделке о признании вины / Махов В. Н., Пешков М. А. // Право и политика. – 2002. – №10. – С. 73–83.
10. *Настольная книга мирового судьи, рассматривающего гражданские дела : практ. пособие / под ред. А.Ф. Ефремова, И.К. Пискарева.* – М., 2002. – С. 10–16.
11. *Нескороджена Л. Л.* Мирова угода та угода про визнання вини: можливість їх застосування в кримінальному процесі України / Л. Л. Нескороджена // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 58–60.
12. *Парфіло О. А.* Кримінально-процесуальний компроміс – необхідність, продиктована часом // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : тези доп. наук.-практ. конф. – Ч. 1. – К. : НАВСУ, 2001. – С. 53–56.
13. *Парфіло О.А.* Щодо визначення поняття кримінально-процесуального компромісу / О.А. Парфіло // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 14–15 трав. 2002) : у 2-х ч. – Ч. 2. – Запоріжжя, 2002. – С. 68-70.
14. *Прилуцький П.В.* Угода про визнання винуватості в кримінальному провадженні : новела процесуального законодавства України / П. В. Прилуцький // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 4. – С. 128-135.
15. *Тертишник В. М.* Уголовный процесс. – Изд. 3-е доп. и перераб. – Х., 2000. – С. 500–501.
16. *Тертишник В.* Компроміс у кримінальному процесі / В. М. Тертишник // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 11. – С. 107–112.
17. *Тертишник В. М.* Кримінальний процес України. Особлива частина : підручник / В. М. Тертишник. – К., 2014.
18. *Щерба С. П.* Деятельное раскаяние в совершенном преступлении / С. П. Щерба, А. В. Савкин. – М., 1997.

Добровольская О. Г. Производство на основании соглашений и компромиссов в уголовном процессе Украины. Проанализированы проблемы становления и развития новой формы уголовного производства – производство на основании соглашения о примирении. Раскрыты недостатки процессуальной формы данного производства и пути ее совершенствования, внесены предложения по дополнению и изменению законодательства.

Ключевые слова: сделка, компромисс, процессуальная форма, судопроизводство.

Dobrovolska O. G. The proceedings on the basis of agreements and compromises in criminal procedure of Ukraine. The article analyses the problems of development of a new form of criminal proceedings, the proceedings on the basis of agreements and compromises..

In procedural law Institute effective remorse remained without proper legal definition of procedural form of its application, which creates certain problems of law application practices. We offer CPC of Ukraine to supplement the new norm – art. 476-1 "Proceedings, provided effective remorse of the accused" the following contents:

"The person who committed the criminal offence of a small or medium gravity, or by negligence, is exempt from criminal liability if she independently ended a criminal offence and has taken measures to prevent or minimize the occurrence of its negative consequences, or after committing appeared with has recanted or sincerely repented, actively promoted the disclosure and investigate criminal offences and fully, caused her damages or award caused criminal infringing material and moral damage compensated. The circumstances of the effective remorse establishing an investigator and a Prosecutor in pre-trial proceedings, but can also be confirmed by materials provided by the defender of the suspect (the accused). The Prosecutor in deciding the question of exemption from criminal liability in connection with the effective remorse is obliged to take into account the following circumstances: 1) installation committing criminal offences suspected; 2) the severity of the committed criminal offence, and the form and degree of guilt of the suspect (the accused) 3) actions that point to an effective repentance, the degree and nature of the assistance of the suspect or the accused in the conduct of criminal proceedings against him or other persons; 4) size caused the criminal penal harm and its compensation of a suspect (accused); 5) having a public interest in ensuring faster pre-trial investigation and court proceedings, exposing a greater number of criminal offences, in preventing, detecting or stopping more criminal offences or other more serious criminal offences.

If the circumstances of the case give grounds for the dismissal of a person from criminal liability in connection with the working man, the Prosecutor, in regard of committing criminal offences suspected, after the message a person suspected of having received the consent of the suspect on such exemption is an exemption from criminal liability and without carrying out pre-trial investigation in full sends it to the Court. Before sending the petition to the Court, the Prosecutor is obliged to acquaint with the victim and civil plaintiff and find out their opinion on the possibility of releasing the suspect from criminal responsibility. Proceedings conducted by the Court during the preparatory hearing.

Keywords: agreement, compromise, procedural form, justice.

Надійшла до редакції 21.06.2014

Завгородня К. В.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.721 : 340.142

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ З МЕТОЮ НЕДОПУЩЕННЯ БЕЗПІДСТАВНОГО ОБМЕЖЕННЯ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ СВОБОДИ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Розглянуто можливі порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, пов'язані з правом особи на свободу та особисту недоторканність, під час досудового розслідування. Проведено системний аналіз існуючих гарантій недопущення значених порушень прав та свобод особи, закріплених у Кримінальному процесуальному кодексі України. Досліджено правову позицію Європейського суду з прав людини щодо законності підстав обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність.

***Ключові слова:** Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, практика Європейського суду з прав людини, право на свободу та особисту недоторканність, запобіжні заходи, затримання особи, тримання під вартою, недопущення порушень прав особи.*

Постановка проблеми. Аналіз порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод працівниками правоохоронних та судових органів у період незалежності України засвідчує, що в окремих аспектах вони мають системний характер: 1) використання строків адміністративного затримання з метою початку кримінального провадження; 2) послідовне використання до однієї особи двох видів затримання – адміністративного та кримінально-процесуального; 3) обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою без достатнього обґрунтування; 4) недосконалість процедури оскарження ухвали суду про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою; 5) недостатня обґрунтованість продовження строків тримання під вартою та ін. [8].

Водночас Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), ухвалюючи рішення у справі «Гарькавий проти України» та роз'яснюючи положення п. 1 ст. 5 ЄКПЛ [9], зазначив, що право на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним і може бути обмежене державою на підставах та в порядку, чітко визначених законом [10].

Актуальність теми. Право на свободу та особисту недоторканність є одним з основоположних прав людини, яке гарантується не тільки Конституцією України, а й такими міжнародними актами, як Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколи до неї (далі – ЄКПЛ, Конвенція), Конвенція ООН проти катувань

та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання, Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила), Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином, та ін.

Впродовж багатьох десятиліть в Україні діяв Кримінально-процесуальний кодекс України № 1001-05 від 28.12.1960 р., однією з найголовніших вад якого було порушення процедури затримання особи, а також обрання щодо неї та подальшого оскарження запобіжного заходу у виді тримання під вартою, оскільки його застосування пов'язане з обмеженням конституційних прав і свобод людини. Більше того, згідно із зазначеним Кодексом цей вид запобіжного заходу застосовується тоді, коли вина особи ще не встановлена в судовому порядку.

У зв'язку із цим проблема порушення права особи на свободу та особисту недоторканність під час досудового розслідування постійно перебуває в центрі уваги багатьох науковців. Серед робіт, що були присвячені цій темі, слід назвати праці Г. Алейнікова, О. Губської, О. Капліної, В. Мариніва, Д. Сімоновича, В. Сліпченка, В. Уварова [1-7]. Проте існуючі публікації не вичерпують всієї складності проблеми, а лише утворюють базис для її подальшого дослідження.

Саме тому надзвичайно актуальним видається питання, яким чином зазначені проблеми врегульовані у Кримінальному процесуальному кодексі України № 4651-VI (далі – КПК України) від 13.04.2012 року, зокрема, яким чином узгоджуються його положення з міжнародно-правовими актами та практикою ЄСПЛ.

Мета даної статті полягає в дослідженні ризиків можливих порушень ЄКПЛ, а також з'ясуванні системи гарантій недопущення зазначених порушень прав та свобод особи, закріплених у КПК України.

Враховуючи предмет та межі нашого дослідження, для досягнення мети доцільно вирішити такі **завдання**: провести системний аналіз ключових рішень ЄСПЛ щодо України, які містять тлумачення Судом положень ЄКПЛ стосовно: законності тримання під вартою; дотримання встановленої законом процедури затримання; оскарження можливої необґрунтованості судового рішення з приводу обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою та інших елементів, на яких базується європейський підхід до захисту права на свободу та особисту недоторканність; запропонувати можливі шляхи оптимізації слідчо-судової практики.

Виклад основного матеріалу. Доречно розглянути вищезазначені проблеми за допомогою послідовного моделювання конкретних ситуацій можливих порушень прав та свобод осіб під час досудового розслідування, зокрема:

1. Використання строків адміністративного арешту з метою початку кримінального провадження щодо особи.

Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність є однією з

головних засад кримінального провадження, яка закріплена у ст. 12 КПК України. Більше того, у ч. 5 ст. 12 КПК України чітко зазначено, що затримання особи, взяття її під варту або обмеження у праві на вільне пересування в інший спосіб під час кримінального провадження, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого КПК України, тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Проте результат системного аналізу норм КПК України вказує, що на цьому законодавчому положенні не вичерпуються важелі регулювання вказаної проблематики, оскільки у кримінально-процесуальному законі міститься узгоджена система гарантій, спрямованих на недопущення цього виду порушень прав та свобод людини, зокрема:

- кожен, кого затримано через підозру у вчиненні кримінального правопорушення, повинен в найкоротший строк бути доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання (ч. 2 ст. 12);

- ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених КПК України (ч. 1 ст. 207);

- уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує (ч. 2 ст. 208);

- особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою (ч. 1 ст. 209);

- затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (ч. 2 ст. 211).

За правовими позиціями ЄСПЛ практика тримання під вартою без конкретного юридичного підґрунтя або за відсутності чітких правил, які б регулювали такі питання, внаслідок чого такі особи можуть бути позбавленими свободи протягом тривалого строку без відповідного судового рішення, не сумісна з принципом юридичної визначеності та принципом захисту від свавілля (рішення Європейського суду з прав людини у справах «Слоєв проти України» [11], «Микола Кучеренко проти України» [12], «Доронін проти України» [13]).

Так, у справі «Доронін проти України» (2009 р.) ЄСПЛ встановив, що під час адміністративного арешту із заявником поводитись як з підозрюваним у кримінальному провадженні і слідчий допитував його стосовно справи про вбивство. У зв'язку з чим Суд зробив висновок про те, що адміністративний арешт заявника був використаний з метою початку кримінального про-

вадження відносно заявника. При цьому заявника було позбавлено його права на захист, оскільки йому не було своєчасно надано статус підозрюваного. Таким чином, Суд дійшов висновку, що у цій справі мало місце порушення п. 1 ст. 5 Конвенції [13].

2. Послідовне застосування до однієї особи двох видів затримання – адміністративного та кримінального процесуального.

Окрім зазначених імперативних положень КПК України, доречно зазначити, що відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 14 Закону України № 3460-VI від 02.06.2011 р. «Про безоплатну правову допомогу» особи, до яких застосовано адміністративне затримання, мають право на здійснення представництва їхніх інтересів у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами та складення документів процесуального характеру [14].

У даному випадку доцільно звернути увагу на трактування вказаної проблеми ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» (2011 р.), в якій заявник стверджував, що його адміністративне затримання було перетворено на кримінальне. У цій справі заявника спочатку було затримано строком на 3 доби за підозрою у порушенні правил обігу наркотичних засобів відповідно до вимог ст. 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Але міліція закрила провадження у справі про адміністративне правопорушення у зв'язку з відсутністю його події і складу. Після цього заявника затримали відповідно до положень кримінально-процесуального законодавства за підозрою у вчиненні вбивства і розбійного нападу.

На думку Суду, під час адміністративного арешту із заявником поведилися як із підозрюваним у кримінальній справі за фактом вбивства, оскільки слідчий допитував заявника в якості свідка за вказаним фактом, у результаті чого заявник зізнався у вчиненні злочину. У зв'язку із цим Суд визнав, що адміністративне затримання заявника було насправді частиною тримання його під вартою як підозрюваного у кримінальному провадженні за фактом вбивства, але без забезпечення його процесуальних прав, зокрема права на захист. Таким чином, ЄСПЛ зазначив, що в даному випадку мало місце порушення п. 1 ст. 5 Конвенції [15].

3. Обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою без достатнього обґрунтування.

Відповідно до ч. 1 ст. 183 КПК України тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом. Проте, як і інші види запобіжних заходів, тримання під вартою має на меті забезпечити виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам, переліченим у п. 1-п. 5 ч. 1 ст. 177 КПК України. Більше того, у ч. 2 ст. 183 КПК України наведено вичерпний перелік осіб та умов, за яких може бути застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою. При цьому на вимогу ст. 194 КПК України під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які свідчать про наяв-

ність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним кримінального правопорушення, недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризикам, зазначеним у клопотанні.

Якщо щодо юридичних підстав тримання особи під вартою проблем з аналізу вказаних положень практично не виникає, то в аспекті фактичних підстав взяття особи під варту можна стверджувати наявність суттєвих проблем на практиці [16, с. 194]. Системний аналіз рішень ЄСПЛ демонструє, що при обранні вказаного запобіжного заходу слідчому необхідно довести поза розумним сумнівом, що підозрюваний ухилятиметься від слідства, займатиметься злочинною діяльністю або своїми діями заважатиме досягненню завдань кримінального провадження.

У рішенні у справі «Лабіта проти Італії» (2000 р.) ЄСПЛ зазначив, що небезпека чинення тиску на свідків та ризик фальсифікації доказів могли виступати юридичними підставами обрання щодо підозрюваного запобіжного заходу у виді тримання під вартою. Проте правоохоронні органи не вказали жодного факту, який міг би довести, що зазначені підстави справді існували, не навели жодного доказу можливої неправомірної поведінки підозрюваного [17].

У справі «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» (1990 р.) Суд зазначив, що той факт, що заявники мали судимості за терористичні акти, міг посилити підозру щодо їхньої причетності до вчинення злочинів терористичної природи, але не міг бути єдиною підставою для підозри, що обґрунтовувала б їхній арешт. У зв'язку з чим згадані вище ознаки самі по собі не є достатніми для того, щоб зробити висновок про наявність «обґрунтованої підозри» [18, с. 56].

Беручи до уваги системний характер проблем, які стали підставами порушень у вказаних справах, Європейський суд з прав людини зазначив, що практика тримання особи під вартою без конкретних правових підстав несутісна з принципом правової визначеності та захистом від свавілля.

Розглядаючи справу «Бойченко проти Молдови» (2006 р.), ЄСПЛ зазначив, що в цій справі національні суди, ухвалюючи рішення про тримання заявника під вартою, посилалися на відповідну норму закону, не вказуючи підстав, з яких вони вважають обґрунтованими твердження про те, ніби заявник може перешкоджати провадженню у справі, переховуватися від правосуддя або скоювати нові злочини. Враховуючи наведені обставини, Суд зробив висновок, що підстави, на які посилалися у своїх рішеннях щодо попереднього ув'язнення заявника Буюканський районний суд і Кишинівський апеляційний суд, не є «відповідними і достатніми». Відповідно, зазначене призвело до порушення п. 3 ст. 5 Конвенції [18, с. 87].

У 2011 р. Європейський суд з прав людини ухвалив рішення у справі «Харченко проти України» (2011 р.), яке стало «пілотним» для нашої країни. У цій справі Суд встановив порушення ст. 5 ЄКПЛ, які у судовій практиці щодо України були визнані системними, оскільки тривале існування таких порушень свідчить про нежиття державою заходів з реформування законо-

давчої системи, зокрема й інституту запобіжних заходів, з метою недопущення подібних порушень у майбутньому та дотримання принципу верховенства права. Враховуючи важливість та особливість даного рішення, воно заслуговує на більш детальне викладення.

У цій справі заявник доводив, що його утримання під вартою було незаконним, а строк тримання був необґрунтовано тривалим. Суд, заслухавши твердження заявника та доводи уряду України, визнав системною проблемою недостатню обґрунтованість судових рішень про взяття під варту та зазначив, що навіть протягом тривалих строків тримання під вартою національні суди посилаються на один і той же (типовий) перелік підстав взяття особи під варту протягом усього періоду її тримання під вартою в порядку запобіжного заходу. Крім того, національний суд не розглядав застосування до заявника інших, більш м'яких видів запобіжних заходів. Судові рішення щодо тримання заявника під вартою містили стандартний набір підстав тримання заявника під вартою без розгляду обґрунтованості та доцільності їх застосування. Зазначені факти свідчили про порушення п. 1 ст. 5 ЄКПЛ [19].

4. Недосконалість процедури оскарження ухвали про обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою.

Результат системного аналізу положень КПК України засвідчив факт створення комплексної системи гарантій, спрямованих на оскарження рішення про застосування запобіжного заходу під час кримінального провадження:

- підозрюваний, до якого застосовано запобіжний захід, та його захисник мають право на оскарження рішення про обрання запобіжного заходу шляхом подання слідчому судді клопотання про зміну запобіжного заходу, в тому числі про скасування чи зміну обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України (ч. 1 ст. 201);

- сторона захисту має право подавати слідчому судді клопотання про зміну запобіжного заходу кожні 30 днів з дня постановлення попередньої ухвали про застосування, зміну або відмову у зміні запобіжного заходу, якщо у ньому не зазначені нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею (ч. 5 ст. 201);

- ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою може бути оскаржена в апеляційному порядку (ч. 1 ст. 309);

- строк дії запобіжного заходу вважається автоматично продовженим, якщо під час підготовчого судового засідання від жодної зі сторін не надійшло клопотання про його зміну або скасування (ч. 3 ст. 315);

- незалежно від наявності клопотань сторони обвинувачення або захисту суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у виді тримання під вартою. За наслідками розгляду питання суд своєю вмотивованою ухвалою скасовує, змінює

запобіжний захід у виді тримання під вартою або продовжує його дію на строк, що не може перевищувати двох місяців (ч. 3 ст. 331).

У контексті розглянутого питання наведемо рішення ЄСПЛ у справі «Луценко проти України» (2012 р.). У цій справі заявник скаржився саме на відсутність судового контролю за його триманням під вартою. Суд установив, що національні суди, розглядаючи матеріали оскарження застосування тримання під вартою, не розглядали доцільність позбавлення заявника свободи та можливість застосування до нього інших, більш м'яких (неізоляційних) запобіжних заходів. Окрім того, апеляційний суд, у свою чергу, не надав належного обґрунтування відхиленню скарг заявника щодо обрання йому запобіжного заходу у виді взяття під варту та відповіді на клопотання, підписане народними депутатами та підтримане Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, щодо зміни заявнику запобіжного заходу. За цих обставин Суд одногосно дійшов висновку про порушення п. 3 та п. 4 ст. 5 ЄКПЛ [20].

5. Недостатня обґрунтованість продовження строків тримання під вартою.

КПК України запровадив таку самостійну засаду кримінального провадження, як розумність строків (п. 21 ст. 7). Також ч. 1 ст. 21 КПК України вказує на те, що кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону [6]. Крім того, у КПК України створені комплексні механізми стримання від безпідставного порушення права особи на розумні строки досудового розслідування, відповідно, й від необґрунтованого подовження строків тримання під вартою:

- строк тримання під вартою може бути продовжений слідчим суддею в межах строку досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України. Сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування не повинен перевищувати: шести місяців – у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості; дванадцяти місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (п. 1, п. 2 ч. 3 ст. 197);

- клопотання слідчого, прокурора про продовження строку тримання під вартою, крім відомостей, зазначених у ст. 184 КПК України, повинно містити виклад обставин, які свідчать про те, що заявлений ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою; виклад обставин, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою (п. 1, п. 2 ч. 3 ст. 199);

- слідчий суддя зобов'язаний відмовити у продовженні строку тримання під вартою, якщо прокурор, слідчий не доведе, що обставини, зазначені у ч. 3 ст. 199, виправдовують подальше тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою (ч. 5 ст. 199);

- незалежно від наявності клопотань суд зобов'язаний розглянути пи-

тання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у виді тримання під вартою. За наслідками розгляду питання суд своєю вмотивованою ухвалою скасовує, змінює запобіжний захід у виді тримання під вартою або продовжує його дію на строк, що не може перевищувати двох місяців. Копія ухвали вручається обвинуваченому, прокурору та надсилається уповноваженій службовій особі місця ув'язнення. До спливу продовженого строку суд зобов'язаний повторно розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою, якщо судове провадження не було завершено до його спливу (ч. 3 ст. 331).

Зважаючи на характер зазначеного порушення, доцільно розглянути рішення ЄСПЛ у справі «Слоєв проти України», в якому Суд встановив порушення одразу декількох пунктів ст. 5 ЄКПЛ. При зверненні до Суду заявник скаржився, що утримання його під вартою було нерозумно тривалим та незаконним. При перевірці скарг заявника та обставин справи в контексті п. 1 ст. 5 ЄКПЛ Суд звернув увагу на те, що районний суд у своїй постанові від 13.07.2000 р., залишивши без змін запобіжний захід у виді тримання під вартою, не вказав жодних підстав для свого рішення, через що заявник залишався у стані невизначеності. При подальшому розгляді обставин справи ЄСПЛ зазначив, що хоча переховування заявника від правосуддя протягом одного року було для органів влади достатньою причиною для тримання його під вартою на час досудового розслідування, тяжкість пред'явлених йому обвинувачень та ризик його втечі були єдиними підставами для суду не змінювати обраний заявнику запобіжний захід. Проте, згідно з п. 3 ст. 5 Конвенції, зі спливом певного часу існування лише обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи і судові органи мають навести інші підстави для продовження тримання під вартою.

Розглядаючи обставини справи в контексті п. 4 ст. 5 ЄКПЛ, Суд установив, що після кількох переглядів підстав для продовження тримання заявника під вартою 12.03.2003 р. національний суд взагалі відмовився розглядати розумність тримання заявника під вартою на підставі того, що він вже раніше декілька разів визначав законність такого тримання. Таким чином, заявнику було відмовлено в реалізації його права на перегляд законності тримання під вартою, яке закріплено в п. 4 ст. 5 Конвенції. Вищезазначені висновки були достатніми для визнання Судом порушення п. 3 та п. 4 ст. 5 ЄКПЛ у цій справі [11].

Висновок. Результат проведеного аналізу можливих порушень ЄКПЛ, пов'язаних з правом особи на свободу та особисту недоторканність, свідчить, що КПК України містить комплексну систему гарантій, які регулюють баланс публічних та приватних інтересів, засоби забезпечення кримінального провадження та механізм дотримання прав та свобод людини, а також низку прогресивних положень щодо недопущення зазначених порушень під час

кримінального провадження. Розгляд правових позицій ЄСПЛ засвідчив той факт, що цей міжнародний орган фактично орієнтує нашу державу на реформування усієї законодавчої системи, зокрема й інституту запобіжних заходів, з урахуванням принципу пропорційності та справедливості [16, с. 230].

Окрім того, застосування практики ЄСПЛ породжує виникнення позитивних зобов'язань у різних суб'єктів кримінального судочинства України: по-перше, на сторону обвинувачення покладається обов'язок застосування практики ЄСПЛ з метою недопущення порушення права на свободу та особисту недоторканність; по-друге, на сторону захисту покладається обов'язок застосування практики ЄСПЛ з метою обґрунтування своєї позиції, поданих клопотань тощо; по-третє, ухвали слідчого судді не будуть визнані обґрунтованими, якщо в них не будуть зазначені причини спростування наведених позицій ЄСПЛ, вказаних стороною захисту в клопотанні.

Запропоноване нами дослідження є лише початковим кроком на шляху проведення ґрунтовних теоретичних напрацювань, які доцільно проводити за такими напрямками, як застосування практики ЄСПЛ з метою недопущення безпідставного втручання стороною обвинувачення у сферу приватного життя особи, застосування стороною захисту практики ЄСПЛ під час оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого та прокурора, застосування слідчим суддею практики ЄСПЛ з метою обґрунтування процесуальних рішень.

Бібліографічні посилання

1. *Алейніков Г. Л.* Використання рішень Європейського суду при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту / Г. Л. Алейніков // Реформування законодавства з питань протидії злочинності в контексті євроінтеграційних прагнень України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції. – Запоріжжя, 2006. – С. 31–35.
2. *Губська О. А.* Взяття під варту як запобіжний захід у світлі національного та міжнародного законодавства / О. А. Губська // Адвокат. – 2007. – № 3.
3. *Каплина О. В.* Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія / О. В. Каплина. – Х., 2008.
4. *Маринів В.* Конституційні гарантії забезпечення права людини на свободу й особисту недоторканність та їх реалізація в кримінально-процесуальному законодавстві України / В. Маринів // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1.
5. *Сімонович Д. В.* Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія / Д. В. Сімонович. – Х., 2011.
6. *Сліпченко В. І.* Вплив практики Європейського суду з прав людини на формування положень нового КПК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dduvs.dp.ua/assets/files/news3/КПК/3.docx>.
7. *Уваров В. Г.* Проблеми підстав затримання та взяття підозрюваного під варту в контексті європейських стандартів / В. Г. Уваров // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2011. – № 2.
8. Висновок щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України / Директорат з питань правосуддя та захисту людської гідності, Генеральний директорат І – Права людини і верховенство права ; на підставі експертизи Л. Бахмайер-Вінтер, Дж. Макбрайда, Е. Сванідзе. – Страсбург, 2 листопада 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.coe.kiev.ua/news/2012/01/Opinion%20on%20Draft%20CPC%20UA%20Ukr.pdf>.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод зі змінами, внесе-

ними Протоколом № 11 : ратифікована Верховною Радою України від 17 липня 1997 р. № 995_004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х., 2012. – Т. 1.

11. Право на свободу та особисту недоторканність. Слоєв проти України // Міністерство юстиції України : офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/file/317.zip>.

12. Право на свободу та особисту недоторканність. Микола Кучеренко проти України // Міністерство юстиції України : офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/file/774.zip>.

13. Право на свободу та особисту недоторканність. Доронін проти України // Міністерство юстиції України : офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/file/287.zip>.

14. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.

15. Право на свободу та особисту недоторканність. Нечипорук та Йонкало проти України // Міністерство юстиції України : офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/file/1008.zip>.

16. Застосування практики Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / В. Г. Уваров ; за заг. ред. В. М. Тертишника. – Дніпропетровськ, 2012.

17. Лабіта проти Італії (Case of Labita v. Italy) : комюніке Секретаря Суду // Практика Європейського суду з прав людини: Рішення. Коментарі. – 2002. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurocourt.org.ua/Article.asp?AIdx=196>.

18. *Макбрайд Дж.* Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Джеремі Макбрайд. – К., 2010.

19. Справа «Харченко проти України» // Судова влада України : офіц. веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://court.gov.ua/sud2590/2536/233223>.

20. Право на свободу та особисту недоторканність. Луценко проти України // Міністерство юстиції України : офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/file/25579.docx>.

Завгородня К.В. Применение практики Европейского суда по правам человека с целью недопущения нарушения права на свободу и личную неприкосновенность во время досудебного расследования. Рассматриваются возможные нарушения Конвенции о защите прав человека и основных свобод, связанные с правом человека на свободу и личную неприкосновенность, во время досудебного расследования. Проводится системный анализ существующих гарантий недопущения указанных нарушений прав и свобод личности, закрепленных в Уголовном процессуальном кодексе Украины. Исследуются правовые позиции Европейского суда по правам человека относительно законности оснований ограничения права человека на свободу и личную неприкосновенность.

Ключевые слова: Конвенция о защите прав человека и основных свобод, практика Европейского суда по правам человека, право на свободу и личную неприкосновенность, меры пресечения, задержание лица, содержание под стражей, недопущение нарушений прав человека.

Zavgorodnia K. Application of the case-law of the European Court of Human Rights in order to prevent violations of the right to liberty and security of person at pretrial investigation. In the article the author has investigated the risks of possible violations of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the system of

safeguards to prevent violations of these rights and freedoms enshrined in the CPC of Ukraine. During the investigation of possible violations of human rights and freedoms were examined by successive simulations appropriate specific situations during the preliminary investigation. Was conducted a systematic analysis of the key judgments of the European Court of Human Rights against Ukraine, containing interpretation of norms of European Convention on Human Rights on the legality of detention; compliance with legal procedures detention; appeal against the possible groundlessness the judgment on the election of preventive measures such as of detention. Results of the analysis of possible violations of European Convention on Human Rights related to the right to freedom and security, proved the fact that the CPC of Ukraine contains a complex system of guarantees that regulate the balance of public and private interests, means of securing criminal proceedings and the mechanism of observance of rights and freedoms, well as a number progressive provisions to prevent these violations during criminal proceedings. The conducted systematic analysis of the legal position of the European Court of Human Rights proved by the fact that this international body effectively directs our state legislature to reform the entire system, including the Institute of preventive measures, taking into account the principle of proportionality and fairness.

Keywords: *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, case-law of the European Court of Human Rights, right to liberty and security, measures of detention of a person, detention, prevention violations of human rights.*

Надійшла до редакції 09.06.2014

Лускатова Т. О.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985 : 343.343.3

СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ УМИСНИХ ТЯЖКИХ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, ЩО СПРИЧИНИЛИ СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО

Проведено аналіз та узагальнення наукових думок вітчизняних та зарубіжних вчених щодо структури криміналістичної характеристики злочину певного виду в цілому, злочинів проти життя та здоров'я особи та, зокрема, учинення тілесних ушкоджень; визначено будову криміналістичної характеристики тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.

Ключові слова: *криміналістична характеристика, життя та здоров'я, тілесні ушкодження, смерть потерпілого.*

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика слугує інформаційною базою окремої криміналістичної методики [23, с. 155]. Займаючи визначене місце в її структурі, вона, у свою чергу, також складається з низки елементів, зміст кожного з яких і визначає ефективність її практичного застосування. Проблемою будови зазначеної наукової категорії займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених й певна дискусія продовжується дотепер.

Її вирішення безпосередньо впливає на процеси формування комплексів рекомендацій з розслідування різних видів злочинів й, відповідно, на їх криміналістичні характеристики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання щодо структури криміналістичної характеристики учинення тілесних ушкоджень знаходилося в колі уваги науковців, зокрема А.Ф. Волобуєва В.Г. Дрозд, О.М. Дуфенюк, В.В. Логінової, С.О. Сафронова та інших, але вченими воно розглядалося або стосовно учинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, або щодо вбивств у сукупності з тяжкими тілесними ушкодженнями, що спричинили смерть. Разом з тим формування криміналістичної характеристики не лише за видом діяння, а вужче, тобто за кваліфікаційною ознакою злочину, наповнить її більш конкретною інформацією. Будова криміналістичної характеристики учинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, дотепер самостійно не була предметом дослідження українських науковців, тому її визначення є досить актуальним.

Окреслена **мета** зумовила необхідність вирішення таких завдань: 1) дослідити думки вчених щодо структури криміналістичної характеристики злочину певного виду в цілому, злочинів проти життя та здоров'я особи та, зокрема, учинення тілесних ушкоджень; 2) визначити будову криміналістичної характеристики тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок своєрідності процесу відображення і дії принципу індивідуальності, як слушно зазначає М.П. Яблоков, криміналістична характеристика в якості системи типових даних про злочин не може бути незмінною і жорсткою, натомість є рухливою, гнучкою, схильною до змін, залежно від виду, різновиду та інших особливостей злочину [9, с. 45]. Можливо, саме тому науковці неодностайні щодо визначення її складу.

М.В. Салтевський, здійснивши порівняльний аналіз позицій багатьох вчених щодо структури вказаної наукової категорії, встановив, що, в основному, вони описують предмет безпосереднього посягання, спосіб вчинення злочину в широкому розумінні, типову обстановку – «слідову картину» в широкій інтерпретації, а також особу злочинця [18, с. 419]. Схожу позицію запропонував В.П. Бахін, погодившись з науковцями, які до елементів загальної криміналістичної характеристики відносять чотири основних: предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, слідову картину та характеристику злочинця. При цьому автор наголошує, що це є типовий набір криміналістично вагомих ознак, покликаних забезпечувати службову функцію криміналістичної характеристики, але з урахуванням окремих видів діянь він може змінюватися шляхом скорочення чи розширення [2, с. 182–184]. О.М. Литвинов також вказує на варіабельність структури криміналістичної характеристики, тобто можливість різної кількості та ієрархії її елементів залежно від виду злочинів [14, с. 27].

Розглядаючи структуру криміналістичної характеристики злочинів окремого виду (групи), А.Ф. Волобуєв включає до неї предмет злочину; місце, час і обстановку, характерні для вчинення посягань окремих видів; способи підготовки, вчинення і приховування; сліди злочинів; особу злочинця; особу потерпілого [13, с. 374]. Подібну думку висловлював О.Н. Колісниченко, але, крім названих, ще вказував знаряддя та засоби учинення злочину [22, с. 34–41]. Схожу до цієї позиції думку щодо структури криміналістичної характеристики пропонує В.Ю. Шепітько. Науковець звертає увагу, що, залежно від виду злочину, окремі з елементів можуть набувати першочергового значення, а інші ставати другорядними або відсутніми взагалі [27, с. 253].

Використовуючи зазначені вище думки як базові при визначенні структури криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, розглянемо позиції вчених щодо елементів криміналістичних характеристик діянь, найбільш близьких або схожих до досліджуваного нами різновиду злочину. Керуючись правилом «від загального до окремого», спочатку ознайомимося з висловлюваннями авторів щодо складу криміналістичної характеристики широкої категорії правопорушень проти життя, здоров'я особи тощо, надалі звужуючи коло діянь до одного різновиду.

На думку М.В. Салтевського, структури криміналістичних характеристик злочинів, що заподіюють шкоду здоров'ю, порушують волю, гідність, честь і недоторканність людини, схожі з елементним складом характеристики вбивств. Автор розглядав криміналістичну характеристику зазначеного виду діянь, включаючи до неї предмет безпосереднього посягання, спосіб вчинення злочину, слідову картину, особу потерпілого та особу злочинця [18, с. 447–449]. Аналогічної думки щодо складу криміналістичної характеристики злочинів проти життя, здоров'я, волі, честі і гідності особи дотримуються автори підручника за редакцією П.Д. Біленчука [10, с. 407]. Як бачимо, до названих раніше основних елементів додано особу злочинця. І.М. Лузгін до структури криміналістичної характеристики схожої категорії діянь включає подібні складові, але за винятком предмета посягання, а також ще пропонує такі: вихідну інформацію про подію; місце, час, обстановку учинення та приховування цих злочинів; мотиви діяння [8, с. 300].

Далі розглянемо позиції науковців щодо складу криміналістичної характеристики спричинення шкоди здоров'ю та заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. Оскільки думки вчених різняться стосовно кількості елементів, розташуємо їх по мірі збільшення.

В.П. Лавров до основних елементів криміналістичної характеристики спричинення шкоди здоров'ю відносить типові способи, портрет особистості винних, мотиви та обстановку нанесення шкоди здоров'ю [11, с. 579]. Є.Г. Сахарова, досліджуючи таку ж категорію, формує її з подібних складових. Крім того, автор також вказує в якості елемента особливості особистості потерпілого [20, с. 189–190]. До складу криміналістичної характеристики навмисного заподіяння шкоди здоров'ю О.Ю. Булулуков включає способи вчинення та приховування злочину; дані про осіб злочинця та потерпілого; мету і мотив

посягання; обставини, що сприяють вчиненню злочину [16, с. 232]. Порівняння даної та попередньо зазначеної думок вчених показує, що вони відрізняються лише за одним елементом, зокрема, Є.Г. Сахарова пропонує не обставини, що сприяють вчиненню злочину, а обстановку. Схожу думку із позицією останнього із вказаних науковців висловлює О.В. Безпечний [3, с. 36].

Підсумовуючи, варто зазначити, що всі названі вище вчені включають до складу криміналістичної характеристики заподіяння шкоди здоров'ю способи злочинів, особу злочинця та мотиви посягання, а більшість з цих авторів називає особу потерпілого та обстановку злочину.

Окремі науковці вводять до складу криміналістичної характеристики тілесних ушкоджень й слідову картину. Зокрема, О.М. Дуфенюк в числі елементів криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень розглядає типові способи готування, вчинення та приховування злочину; особи злочинця та потерпілого; час, місце, обстановку злочину; слідову картину [12, с. 281–284]. Подібну структуру пропонує й В.В. Логінова, крім того, включаючи ще й знаряддя та засоби [15, с. 10], які, на нашу думку, не варто відокремлювати від способів підготовки, учинення та приховування злочинів у структурі криміналістичної характеристики, тому що вони не можуть діяти самостійно, без суб'єкта.

Ширше у порівнянні з попередньо названими вченими формує склад даної категорії С.О. Сафронов і до елементів криміналістичної характеристики злочинів про навмисне заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень відносить місце, час, обстановку вчинення злочину; способи готування, способи вчинення злочину; мотиви і мету злочинного посягання; засоби вчинення злочину; сліди (у широкому розумінні); дані про особу, яка вчинила злочин; дані про жертву (потерпілого) [19, с. 13]. В.Г. Дрозд, розглядаючи структуру криміналістичної характеристики ще вужчої категорії діянь, а саме умисних тяжких тілесних ушкоджень, включила до неї схожі складові, за винятком даних про жертву та засоби злочину, але додала предмет злочинного посягання [4, с. 13].

Аналіз викладених вище позицій вчених свідчить, що вони різняться по кількості елементів криміналістичної характеристики, а категорія чи вид злочинів, пов'язаних зі спричиненням тілесних ушкоджень, ступінь їх тяжкості не є визначальними для формування структури криміналістичної характеристики з тим або іншим набором складових.

Враховуючи, що вбивство є злочином, схожим за наслідками з різновидом діяння, криміналістичну характеристику котрого ми досліджуємо, вважаємо за доцільне розглянути думки науковців щодо складу криміналістичної характеристики вбивств. Раніше вже наводилася позиція М.В. Салтевського щодо схожості структури криміналістичних характеристик злочинів, що заподіюють шкоду здоров'ю, порушують волю, гідність, честь і недоторканність людини з елементним складом характеристики вбивств [18, с. 447–449]. На думку В.П. Лаврова, методика розслідування спричинення тілесних ушкоджень має багато спільного з методикою розслідування вбивств. Умисне тяж-

ке тілесне ушкодження, внаслідок якого настала смерть потерпілого, не завжди легко відрізнити від умисного вбивства, оскільки доки злочинця не виявлено, важко з'ясувати наявність умислу на спричинення смерті [7, с. 281]. Слід зазначити, що окремі науковці спільно розглядають криміналістичну характеристику вбивств та тяжких тілесних ушкоджень (тяжкої шкоди здоров'ю). Зокрема, М.Г. Шурухнов вказує дані щодо особистісних властивостей суб'єктів злочинів; місць та часу; знарядь та способів учинення, приховування злочинів; слідів злочинів; особистісних властивостей потерпілого [28, с. 514–518]. Пропонуючи криміналістичну характеристику вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть, А.Ф. Волобуєв безпосередньо не називає її структуру, але, аналізуючи зазначену категорію, робить акцент на таких складових: місце, час та обстановка вчинення злочину; способи і засоби його вчинення, характерні сліди, особа злочинця; особа потерпілого [13, с. 395–400]. Як бачимо, позиції науковців схожі.

До складу криміналістичної характеристики вбивств В.О. Коновалова включає спосіб учинення вбивства та його приховування; місце, час та обстановку; типові сліди; особу злочинця та особу потерпілого [5, с. 17]. Подібний перелік елементів пропонує В.Л. Синчук, додаючи до нього мотив злочину, а у складі обстановки злочину ще вказує знаряддя [21, с. 52]. Досліджуючи криміналістичну характеристику вбивств на замовлення, М.В. Костенко аналізує схожі складові за винятком мотиву злочину [6, с. 5]. Слід констатувати, що між думками науковців, які вказують склад криміналістичної характеристики вбивств самостійно або в сукупності зі спричиненням тяжких тілесних ушкоджень, більше єдності у порівнянні з позиціями вчених, що досліджували криміналістичні характеристики тілесних ушкоджень різного ступеня.

Розглядаючи проблеми розкриття та розслідування злочинів, учинених в умовах неочевидності, Л.Г. Аристакесян та Р.С. Белкін наголошували на ролі криміналістичної характеристики, котра міститься в заповненні пробілів у вихідній інформації за допомогою типових для конкретного випадку даних, що мають імовірний характер й можуть бути лише основою для припущень (слідчих версій) [1, с. 11]. На думку В.П. Бахіна, до складу криміналістичної характеристики, як практичного інструменту розслідування, а не наукової категорії криміналістики, повинні бути віднесені тільки ті елементи, що відрізняються чіткою пошуково-розшуковою спрямованістю [2, с. 184].

Враховуючи зазначену вище службову функцію криміналістичної характеристики, слід констатувати, що на початку розслідування умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, коли досить активно здійснюється висунення різного роду версій, в розпорядженні правоохоронця внаслідок проведення низки слідчих (розшукових) дій переважно знаходиться недостатній обсяг інформації стосовно злочину, особливо, якщо його учинено в умовах неочевидності. Зокрема, на місці події суб'єктом розслідування вилучаються сліди, вивчається обстановка, спосіб дій злочинця; в ході допитів очевидців з'ясовуються певні обставини вчинення діяння; дос-

лідження трупа жертви надає інформацію щодо її соціально-демографічних ознак, способу та часу нанесення ушкоджень тощо; у разі встановлення злочинця він також може бути вагомим джерелом даних щодо події. Тож, з урахуванням вказаних вище думок науковців, не виникає сумнівів стосовно можливості включення до складу криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, таких елементів: спосіб підготовки, вчинення та приховування злочину; обстановка, місце та час; особа злочинця; особа потерпілого (жертви); слідова картина злочину. Разом з тим вважаємо за необхідне розглянути доцільність включення до неї предмета злочинного посягання та мотиву злочину.

Аналіз думок низки науковців, які досліджували типову структуру криміналістичної характеристики злочину, свідчить, що, поряд з іншими основними елементами, вони включають до неї предмет безпосереднього посягання [18, с. 419; 2, с. 182–184; 13, с. 374; 22, с. 34–41; 26, с. 60; 27, с. 253]. Це й же елемент автори називають і у складі криміналістичної характеристики досить широкої категорії злочинів, а саме проти життя, здоров'я, волі і гідності особи [18, с. 447–449; 10, с. 407]. Разом з тим аналіз пропозицій вчених щодо структури криміналістичної характеристики спричинення шкоди здоров'ю або учинення тілесних ушкоджень, зокрема й різного ступеня тяжкості, показує, що майже всі з них не враховують предмет злочинного посягання. Виняток становить криміналістична характеристика умисних тяжких тілесних ушкоджень, запропонована В.Г. Дрозд [4, с. 13].

На думку В.П. Бахіна, треба розрізняти предмет та об'єкт посягання у складі криміналістичної характеристики злочину. При крадіжці перший є правом власності, а другий – конкретними речами, цінностями. Науковець зазначає, що в розшуковому плані діє саме предмет посягання, оскільки сприяє визначенню напрямків для розшуку злочинців, для кожної з категорій яких буде характерним свій інтерес до тих або інших предметів та речей [2, с. 184–185].

При учиненні умисних тяжких тілесних ушкоджень об'єктом злочину є здоров'я особи [17, с. 287]. Якщо такі дії правопорушника призводять до настання смерті потерпілого, можна впевнено припускати, що в більшості випадків вони були небезпечними для життя в момент заподіяння. Такими активними діями злочинець посягає на тіло, тілесну недоторканність людини, якій спричиняє ушкодження, та бажає настання таких наслідків. Ці дії у своєму різноманітті представляють різні способи вчинення даного виду злочину, між котрим та іншими елементами криміналістичної характеристики виявляються кореляційні зв'язки. Для визначення останніх необхідне розмаїття ознак у змісті зазначених елементів. Значення даних щодо предмета злочинного посягання, як слушно зазначає В.В. Тищенко, не тільки у тому, що вони вказують на його характер та містять якісні та кількісні його ознаки, а ще й дозволяють виявити залежності між злочинцем, предметом та способом учинення злочину [25, с. 72]. На нашу думку, предмет (об'єкт) злочинного посягання у вигляді тілесної недоторканності (здоров'я) людини, не маючи вказаного розмаїття, не містить якісних та кількісних ознак й повторюється в кожному разі учинення

умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричиняє смерть потерпілого. Внаслідок цього неможливо виявити кореляційні зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики, наприклад, на відміну від крадіжки, у криміналістичній характеристиці котрої завдяки багатьом різновидам предметів злочинного посягання такі зв'язки формуються.

Розглянемо питання щодо доцільності введення мотиву до складу криміналістичної характеристики досліджуваної категорії діянь. Слід зазначити, що переважна більшість науковців з числа тих, чії точки зору щодо структури криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень або спричинення шкоди здоров'ю були названі вище [11, с. 579; 20, с.189–190; 16, с. 232; 19, с. 13; 3, с. 36; 4, с. 13], включає до неї мотив злочину.

На думку С.В. Страхової, мотив злочинної поведінки, з одного боку, характеризує особистість злочинця, відображаючи її найважливіші властивості, а з іншого – є провідником для відображення особливостей особистості через спосіб і обстановку учинення злочину, слідову картину, вибір жертви. У системі криміналістичної характеристики злочину мотив виступає сполучною ланкою між особистістю злочинця і змістом всіх її інших елементів [24, с. 41].

У кримінальному законі описано низку злочинів, де мотив априорі більш зрозумілий та визначений, наприклад, корисливий при учиненні посягань проти власності. У випадку ж зі спричиненням умисних тяжких тілесних ушкоджень не виключена наявність одного або декількох одночасно мотивів учинення злочину з низки потенційно можливих, тобто корисливого, хуліганського, з помсти, ревнощів тощо. О.Н. Колісниченко зазначав, що у зв'язку «мотив –злочинець» у криміналістичних характеристиках окремих видів діянь мотиви розробляються за наявності їх множини [22, с. 34–41].

Маючи в кожному конкретному випадку скоєння умисного тяжкого тілесного ушкодження один і той же результат, а саме смерть потерпілого, треба констатувати, що не вона була метою злочинця, оскільки його умисел було спрямовано лише на заподіяння ушкоджень. Однак знання чи припущення щодо мотивів його вчинення дозволяє побудувати версію про те, що саме спонукало злочинця спричинити їх цій жертві. На нашу думку, мотив є тим елементом, що у криміналістичному розумінні забезпечує в першу чергу зв'язок між особистістю злочинця та особистістю жертви, чіткіше характеризує спрямованість дій правопорушника, а тому, сприяючи встановленню останнього шляхом висунення версій, має криміналістичне значення.

Висновки. Все вищезазначене дозволяє сформувати структуру криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, включивши до неї такі елементи: особа злочинця; мотив; способи підготовки, учинення та приховування; обстановка, місце та час; слідова картина злочину; особа жертви.

Подальше дослідження розглянутої проблеми можна рекомендувати у напрямку визначення змісту кожного з елементів криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, та кореляційних зв'язків між ними.

Бібліографічні посилання

1. *Аристакесян Л.Г.* Значимость криминалистических рекомендаций по раскрытию и расследованию преступлений, совершенных в условиях неочевидности / Л.Г. Аристакесян, Р.С. Белкин // Проблемы раскрытия и расследования преступлений, совершенных в условиях неочевидности : сб. науч. трудов. – Волгоград, 1989.
2. *Бахин В.П.* Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002) / В.П. Бахин. – К., 2002.
3. *Беспечный О.В.* Теоретические и практические проблемы расследования преступлений, связанных с причинением тяжкого вреда здоровью : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Беспечный О.В. – Барнаул, 2003.
4. *Дрозд В.Г.* Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.Г. Дрозд. – К., 2009.
5. Керівництво з розслідування злочинів: науково-практичний посібник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х., 2010.
6. *Костенко М.В.* Криміналістична характеристика вбивств на замовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Костенко М. В. – Х., 2003.
7. Криминалистика : учебник в 2-х т. / под ред. Р.С. Белкина, И.М. Лузгина. – М., 1980. – Т. 2.
8. Криминалистика : учебник для вузов МВД СССР / под ред. Р.С. Белкина, В.П. Лаврова, И.М. Лузгина. – М., 1988. – Т. II.
9. Криминалистика : учебник для вузов / отв. ред. Н.П. Яблоков. – М., 1997.
10. Криміналістика : підручник / за ред. П.Д. Біленчука. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2001.
11. Криминалистика : учебник для студентов вузов / под ред. А.Ф. Волынского, В.П. Лаврова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2008.
12. Криміналістика : навчальний посібник / за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – Львів, 2010.
13. Криміналістика : підручник / Берназ В.Д., Бірюков В.В., Волобуєв А.Ф.; за заг. ред. Волобуєва А.Ф. – Х., 2011.
14. *Литвинов О.М.* Про наукову парадигму криміналістичної характеристики злочинів / О.М. Литвинов // Криміналістичний вісник. – 2006. – № 1 (5). – С. 23–29.
15. *Логинова В.В.* Основні положення методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В.В. Логинова. – К., 2012.
16. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К., 2007.
17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К., 2002.
18. *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. – К., 2005.
19. *Сафронов С.О.* Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : науково-практичний посібник / С.О. Сафронов. – Х., 2003.
20. *Сахарова Е.Г.* Расследование причинения вреда здоровью : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Сахарова Е.Г. – Тюмень, 2005.
21. Синчук В.Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : дис.. ... канд. юр. наук : 12.00.09 / Синчук Василь Людвигович. – Х., 2004.
22. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В.К. Лисиченко, В.И. Гончаренко, М.В. Салтевский и др.; под ред. В.К. Лисиченко. – К., 1988.
23. *Степанюк Р.Л.* Структура окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / Р.Л. Степанюк // Право і безпека. – 2011. – № 4 (41). – С. 154–158.

24. *Страхова С.В.* Типова психолого-криміналістична модель особистості злочинця, що вчинив убивство з особливою жорстокістю / С.В. Страхова // Криміналістичний вісник. – 2010. – № 2 (14). – С. 36–46.

25. *Тищенко В.В.* Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз : монографія / В.В. Тищенко. – Одеса, 2002.

26. *Тищенко В.В.* Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В.В. Тищенко. – Одеса, 2007.

27. *Шепитько В.Ю.* Криміналістика : курс лекцій / В.Ю. Шепитько. – 2-е изд., перераб. и доп. — Х., 2006.

28. *Шурухнов Н.Г.* Криміналістика : учебное пособие / Н.Г. Шурухнов. – М., 2002.

Лускатова Т. А. Структура криміналістической характеристики умышленных тяжких телесных повреждений, повлекших смерть потерпевшего. Проведен анализ и обобщение научных мнений отечественных и зарубежных ученых по структуре криміналістической характеристики преступления определенного вида в целом, преступлений против жизни и здоровья человека и, в частности, нанесения телесных повреждений; определено строение криміналістической характеристики тяжких телесных повреждений, повлекших смерть потерпевшего.

Ключевые слова: криміналістическая характеристика, жизнь и здоровье, телесные повреждения, смерть потерпевшего.

Luskatova T. O. Structure forensic description of intentional grievous bodily harm resulting in death of the victim. The article deals with the analysis and generalization of the local and foreign scientists' scientific ideas as for the structure of the criminalistics characteristics of the crime of a certain kind in general, crimes against life and health of a person, and the infliction of bodily harm in particular; the definition of the criminalistics characteristics of grievous bodily harm that caused death of a person affected structure.

Taking into account the service function of the criminalistics characteristics, the author states that at the beginning of the intentional grievous bodily harm that caused death of a person affected investigation, when leads of different kinds are being set out quite actively, after doing a number of investigative activities, a law enforcement officer has in their disposal an amount of information concerning the crime that is not enough, especially if it was committed under the condition of nonobviousness.

In particular, the tracks are elicited by the subject of the investigation at the place setting; while questioning eye-witnesses some circumstances of doing are cleared up; a victim corpse investigation gives information as for their social-demographic characteristics, a way and time of infliction of bodily harm, etc.; in case of determining a criminal they can also be a great data source as for the events.

So, taking into consideration scientific ideas that were analyzed in the paper, the following elements are integrated in the criminalistics characteristics of grievous bodily harm that caused death of a person affected structure: ways of preparation; committing and secreting a crime; circumstances, place and time; criminal identity; identity of a victim; a trace crime pattern. Along with this, the author examines the practicability of adding the subject of criminal offence and the motive of crime to it.

As a result the author has formed the criminalistics characteristics of grievous bodily harm that caused death of a person affected structure. The following elements are included to it: a criminal identity; a motive; ways of preparation, committing and secreting; circumstances, place and time; a trace crime pattern; identity of a victim. The author recommends making a further research on determining the content of each of the criminalistics characteristics of grievous bodily harm that caused death of a person affected elements, and the correlation relationship between them.

Keywords: forensic description, life and health, bodily harm, death of the victim.

Надійшла до редакції 27.05.2014

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Бабанін Сергій Володимирович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Бідняк Ганна Сергіївна – викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Богатирьова Ольга Іванівна - головний науковий співробітник відділу досліджень проблем протидії злочинності Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук

Бондаренко Наталя Сергіївна – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Булат Євгенія Анатоліївна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Булах Сергій Михайлович – доцент кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Гаврилюк Руслан Валерійович - здобувач кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету

Гора Ігор Юрійович – здобувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ

Грицаченко Вадим Вадимович – ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Д'яченко Артем Володимирович – старший оперуповноважений в особливо важливих справах УБОЗ ГУ МВС України в Донецькій області

Добровольська Ольга Геннадіївна – здобувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса)

Дрозд Валентина Григорівна – провідний науковий співробітник НДЛ проблем правового забезпечення діяльності ОВС ДНДІ МВС України, кандидат юридичних наук

Завгородня Каріна Володимирівна – ад'юнкт кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Калугін Євген Павлович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Кахович Олена Олександрівна – доцент кафедри господарсько-

правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат наук з державного управління

Кацуба Роман Миколайович – заступник начальника факультету підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Кириченко Олег Вікторович – начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кисельов Ілля Олександрович – викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Коваленко Андрій Васильович – начальник кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Ковбаса Володимир Миколайович – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Ковтун Ірина Василівна – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Колесников Максим Олександрович – здобувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Круглова Ольга Олександрівна – доцент кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кузьменко В'ячеслав Віталійович – завідувач кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор

Легеза Юлія Олександрівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Легка Оксана Володимирівна – доцент кафедри міжнародного права, історії права та політико-правових вчень Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат юридичних наук, доцент

Лускатова Тетяна Олександрівна – ад'юнкт кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лушер Вадим Вікторович – здобувач кафедри адміністративного права Інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

Молчанов Ростислав Юрійович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності ОВС Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Новікова Марія Миколаївна – доцент кафедри історії та теорії права і

держави Херсонського державного університету, кандидат юридичних наук

Обушенко Наталія Миколаївна – викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Обушенко Олександр Миколайович – перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Орешкова Анастасія Федорівна – студентка ННІ права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Орлова Олена Олександрівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Рижов Ігор Миколайович – головний науковий співробітник Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних наук, доцент

Савіщенко Вікторія Миколаївна – директор ННІ права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук, доцент

Самотуга Андрій Валерійович – заступник начальника відділу організації наукової роботи Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Строгий Валерій Іванович – головний науковий співробітник Національної академії Служби безпеки України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заслужений юрист України

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Христов Олександр Леонідович – викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Чабаненко Микола Миколайович – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Чаплинська Юлія Анатоліївна – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Чаплинський Костянтин Олександрович – начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Шинкаренко Інна Олександрівна – професор кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент

СОДЕРЖАНИЕ**ФИЛОСОФСКИЕ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
ПОСТРОЕНИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА****Кузьменко В. В.**

Рефлексия онтологического и аксиологического аспектов
философско-правовой парадигмы Л. И. Петражицкого 8

Легка О. В.

Взаимосвязь правоприменительной техники
с другими видами юридической техники 23

Новикова М. М.

Институт правового компромисса в механизме
менеджмента юридического конфликта 30

Орлова Е. А.

Правовые аспекты гендера в Украине 38

Самотуга А.В.

Некоторые проблемы понимания содержания коллективных прав 43

Сердюк И. А.

Методологический анализ интерпретаций
понятия «гражданское общество» 49

Талыдкин А. В.

Правосубъектность физических лиц: отдельные аспекты 55

**ВОПРОСЫ ГРАЖДАНСКОГО,
ХОЗЯЙСТВЕННОГО И ТРУДОВОГО ПРАВА****Булат Е. А.**

Правовая охрана компьютерных программ на современном этапе 61

Булах С. М.

Дефиниция понятия «перевод работника на другую работу» 64

Легеза Ю. А., Орешкова А. Ф.

Определение понятия «продовольственная безопасность» 74

Кахович Е. А.

Организация работы юридической службы предприятий 81

Коваленко А. В. Дисциплинарная ответственность медицинского работника	87
Круглова О. А. Тенденции развития социальной политики в Украине	96
Чабаненко Н. Н. Нормы, регулирующие трудовые отношения, в системе аграрного права	102
Обушенко Н. Н. Виды правоприменительной деятельности в сфере трудового права	106

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Кацуба Р. Н. Организация деятельности милиции по предотвращению нарушений общественного порядка во время чемпионата Европы по баскетболу «Евробаскет-2015»	114
Савищенко В. Н. Особенности подготовки и комплектования научно-педагогических кадров	121
Бондаренко Н. С. Административно-правовая охрана объектов животного мира	130
Гаврилюк Р.В. Особенности лишения права управления транспортными средствами как вид административного взыскания	137
Дьяченко А. В. О нормативном регулировании вопросов ответственности за совершение валютных правонарушений	144
Калугин Е. П. Безопасность дорожного движения: охрана или защита. К соотношению понятий	149
Колесников М. А. Зарубежный опыт предоставления административных услуг по государственной регистрации вещных прав на недвижимое имущество	158
Лушер В. В. Понятие и содержание информации в органах прокуратуры Украины	166

Молчанов Р. Ю.

Отдельные особенности производства по делам
об административных коррупционных правонарушениях
при участии специальных подразделений по борьбе
с организованной преступностью МВД Украины 172

**БОРЬБА С ПРЕСТУПНОСТЬЮ:
ПРАВОВОЕ И ОРГАНИЗАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ**

Чаплинский К. А.

Актуальные проблемы проведения освидетельствования 182

Бабанин С. В.

Смешанная форма вины в уголовном праве Украины 186

Богатырева О. И.

Особенности прокурорского надзора за соблюдением законов
при осуществлении отдельных мер воспитательного
воздействия на осужденных к лишению свободы 193

Дрозд В. Г.

Проблемные вопросы применения домашнего ареста
в качестве вида меры пресечения 200

Кириченко О. В.

Актуальные проблемы оперативно-розыскного противодействия
преступлениям против общественной безопасности (по результатам
социологического опроса работников органов внутренних дел) 206

Киселев И. А.

Обстановка совершения умышленного убийства
или покушения: криминологический анализ 214

Ковбаса В. Н.

Криминалистическая характеристика специальных знаний 224

Ковтун И. В.

Проблемы внедрения в законодательство Украины
института уголовного проступка 230

Обушенко А. Н.

История развития законодательства об уголовной
ответственности за торговлю людьми
или иную незаконную сделку в отношении человека в Украине 241

Строгий В. И., Рыжов И. Н.

Контроль за деятельностью государственной системы борьбы с терроризмом как элемент политики национальной безопасности 249

Христов А. Л.

Усовершенствование нормативного регулирования взаимодействия оперативных и следственных подразделений ОВД во время реализации материалов ОРД 256

Чаплинская Ю. А.

Организационно-тактическое обеспечение проведения следственного эксперимента 263

Шинкаренко И. А.

Психологические механизмы формирования преступной толпы во время массовых нарушений общественного порядка 269

Бидняк А. С.

Особенности организационно-подготовительных мероприятий к проведению почерковедческого исследования 275

Гора И. Ю.

Проблемы противодействия ксенофобии в современной Украине 283

Грицаченко В. В.

Оперативно-розыскное предотвращение преступлений органами внутренних дел как структурный элемент оперативно-розыскного противодействия преступлениям 291

Добровольська О. Г.

Производство на основании соглашений и компромиссов в уголовном процессе Украины 299

Завгородняя К. В.

Применение практики Европейского Суда по правам человека с целью недопущения безосновательного ограничения стороной обвинения свободы и личной неприкосновенности во время досудебного расследования 305

Лускатова Т. А.

Структура криминалистической характеристики умышленных тяжких телесных повреждений, повлекших смерть потерпевшего 315

Справка об авторах 324

TABLE OF CONTENTS**PHILOSOPHICAL AND THEORETICAL ASPECTS
OF BUILDING STATE AND LAW**

Kuz'menko V. V. Reflection of the ontological and axiological aspects of legal philosophical paradigm by L. I. Petrazhitskiy	8
Legka O.V. Interconnection of law enforcement techniques with other types of legal techniques	23
Novikova M.M. Institute of legal compromise in mechanism for management of the legal conflict	30
Orlova O. O. Legal aspects of gender in Ukraine	38
Samotuga A. V. Some problems of understanding the content of collective rights	43
Serdyuk I. A. Methodological analysis of interpretation of the notion «civil society»	49
Taldykin O. V. Some aspects of the theory of legal personality	55

ISSUES OF CIVIL, ECONOMIC AND LABOUR LAW

Bulat Ye. A. Legal safeguard of computer programs at the present stage	61
Bulakh S. M. Definition of concept "transfer of an employee to another job"	64
Legeza Yu. O., Oryeshkova A. F. The definition of "food security"	74

Kakhovych O. O.	
Enterprises legal service's work	81
Kovalenko A. V.	
Disciplinary responsibility for medical malpractice	87
Kruglova O. O.	
Trends in the development of social policy in Ukraine	96
Chabanenko M. M.	
Rules governing labor relations in the agrarian law	102
Obushenko N. M.	
Types of enforcement activity in the field of labour law	106

ADMINISTRATIVE LAW
AND ADMINISTRATIVE ACTIVITIES

Katsuba R. M.	
The organization of the militia activities to prevent public disorder during the European Basketball Championship «Eurobasket-2015»	114
Savishchenko V. M.	
Features of training and acquisition of scientific and pedagogical staff	121
Bondarenko N. S.	
Administrative and legal protection of fauna objects	130
Gavrylyuk R. Yu.	
Features of deprivation of the right to drive vehicles as a form of administrative punishment	137
Dyachenko A. V.	
Regulatory side of responsibility for committing offenses currency	144
Kalugin Ye. P.	
Road safety: security or protection. Issues of correlations	149
Kolesnikov M. O.	
Foreign experience of providing administrative services for the state registration of property rights to real estate	158

Lusher V. V.

The concept and content of information in bodies
of the office of public prosecutor of Ukraine 166

Molchanov R. Yu.

Some features of administrative-jurisdictional activities of special units
to combat organized crime in terms of law-enforcement reform 172

COMBATING CRIME: LEGAL
AND ORGANIZATIONAL SUPPORT

Chaplynskyi K. O.

Actual problems of conducting examination 182

Babanin S. V.

Mixed form of guilt in the criminal law of Ukraine 186

Bogatyryova O. I.

Features of prosecutorial supervision over observance
of laws by the implementation of individual measures
of an educational sentenced to imprisonment 193

Drozd V. G.

Problem issues of use of home arrest as a kind of restriction measure 200

Kyrychenko O. V.

Actual problems of operational-search combating crimes
against public safety (after the survey of internal affairs officers) 206

Kiselyov I. O.

Situation of committing intentional murder
or attempt murder: criminological analysis 214

Kovbasa V. M.

The criminalistic characteristic of special knowledge 224

Kovtun I. V.

Problems of implementing in legislation of Ukraine
of the institute of criminal misdemeanor 230

Obushenko O. M.

History of the development of legislation
on criminal liability for trafficking or other illegal contract
in respect of human rights in Ukraine 241

Strogyy V. I., Ryzhov I. M.

Control over activities of the state system of fighting
against terrorism as element of national security policy 249

Khrystov O. L.

Improvements of regulatory of interaction of operational
and investigative units of internal affairs units in the implementation
of materials of operational-search activities 256

Chaplynska Yu. A.

Organizational and tactical support of the investigative experiment 263

Shynkarenko I. O.

Psychological mechanisms of formation of criminal crowd
during mass violations of public order 269

Bidnyak A.S.

Features of organizational and preparatory activities
for holding of handwriting analysis 275

Gora I. Yu.

Problems of counteraction xenophobia in contemporary Ukraine 283

Grytsachenko V. V.

Operational-search crime prevention by internal affairs bodies
as structural elements of operational-search counteraction of crimes 291

Dobrovolska O. G.

The proceedings on the basis of agreements
and compromises in criminal procedure of Ukraine 299

Zavgorodnya K. V.

Application of the case-law of the European Court of Human Rights
in order to prevent violations of the right to liberty and security
of person at pretrial investigation 305

Luskatova T. O.

Structure of forensic description of intentional
grievous bodily harm resulting in death of the victim 315

Authors 324

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Збірник наукових праць

2014. – № 2 (71)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуда*
Редактори: *К.А. Ларіонова, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 30.06.2014 р. Формат 60x84/16. Друк трафаретний. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Умов.-друк. арк. 20,00. Обл.-вид. арк. 21,00. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи ДДУВС
49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДП № № 164-р від 07.08.2013 р.

ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ

Редакція «Наукового вісника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» повідомляє, що за науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме: постановка проблеми; аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми; мета статті; виклад основного матеріалу; висновки. Назви цих структурних елементів виділяються в тексті статті напівжирним шрифтом.

Рукопис публікації має бути набраний у текстовому редакторі MicrosoftWord та роздрукований у 2-х прим. на одному боці білого стандартного аркуша формату А4 та відповідати таким вимогам: поля – 2 см, шрифт – TimesNewRoman, розмір (кегель) – 14, міжрядковий інтервал – 1,5; сторінки не нумеруються; перед назвою статті, справа окремими рядками – прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та вчене звання (за їх відсутності зазначається посада, напр., «викладач», «здобувач», «аспірант» та ін.), місце роботи; далі посередині – назва статті великими літерами, після назви – номер УДК, далі – анотація українською мовою (2-3 речення та 4-5 ключових слів), текст публікації, після тексту – перелік використаних джерел (в алфавітному порядку або в порядку використання) без повторів з дотриманням чинних вимог щодо бібліографічного оформлення (форма 23, затв. наказом ВАК України від 29 травня 2007 р. № 342). У самому тексті також зазначаються посилання на використані джерела (у квадратних дужках – номер посилання за списком, що в кінці тексту, та номери сторінок). Після переліку використаних джерел – анотація російською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, 2-3 речення та 4-5 ключових слів), анотація англійською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, текст осягом 2000-2500 знаків з пробілами, 4-5 ключових слів). В кінці рукопису – підпис автора і дата.

Обсяг рукопису статті (без урахування анотацій і переліку використаних джерел) – 8-12 сторінок.

До рукопису статті додаються:

- рецензія, завірена печаткою відповідної установи (для авторів, які мають наукові ступені або вчені звання, наявність рецензії не обов'язкова);
- витяг з рішення засідання кафедри (відділу, лабораторії) про рекомендацію статті для опублікування;
- акт комісійної експертизи щодо відсутності у рукописі статті закритих для відкритого опублікування даних (для окремих тем зі спеціальностей 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09 з питань охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю);
- довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), посада, місце роботи, науковий ступінь та вчене звання, службова адреса, контактні телефони, e-mail;
- електронний носій рукопису – компакт-диск (CD-R).
- Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються.
- Рукописи та електронні носії не повертаються.
- Редакція залишає за собою право без погодження з автором вносити до тексту рукопису зміни, доповнення, а також перейменовувати його.
- У разі надходження матеріалів з інших установ обов'язково здійснюється їх додаткове рецензування на відповідних кафедрах університету.
- За достовірність викладених у публікаціях фактів та результатів власних досліджень відповідальність несуть їхні автори.
- При цитуванні матеріалів збірника посилання на збірник обов'язкове.
- На приймаються для опублікування статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях.

Про прийняття матеріалів до уопублікування (перелік оновлюється щотижня) повідомляється на офіційному веб-сайті Університету <http://dduvs.in.ua/index.php?id=505>

Адреса редакції: 49005, м. Дніпропетровськ, просп. Гагаріна, 26,
т. (056) 370-96-59, (097)274-47-90

У в а г а! Матеріали надсилаються поштою із супровідним листом на ім'я голови редколегії або його заступника.

Терміни подання матеріалів: для опублікування у № 1 – до 1 березня, у № 2 – до 1 червня, у № 3 – до 1 вересня, у № 4 – до 1 грудня